

ZBORNİK RAZPRAV

10 let
Oddelka za bibliotekarstvo
1987 - 1997

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za bibliotekarstvo

ZBORNİK RAZPRAV

10 let
Oddelka za bibliotekarstvo
1987 - 1997

Ljubljana 1998

467107

~~497135~~

~~497135~~
467107

VS BiblioThecaria 2

Zbornik razprav

Deset let Oddelka za bibliotekarstvo 1987 - 1997

Izdala

Filozofska fakulteta

Oddelek za bibliotekarstvo

Ljubljana 1998

Odgovarja

Dr. Martin Žnideršič

Uredil

Dr. Jože Urbanija

Opremil

Jurij Kocbek

Natisnila

Tiskarna Littera picta, Ljubljana

Naklada

300 izvodov

19 - 01 1998

199900859

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-104/98 z dne 8. 7. 1998 spada ta publikacija med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

378.602(497.4)"1987/1997"(082)

ZBORNİK razprav : 10 let Oddelka za bibliotekarstvo : 1987-1997
/ [uredil Jože Urbanija ; prevod nekaterih povzetkov Dunja Kalčič].
- Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo,
1998. - (Knjižna zbirka BiblioThecaria ; 2)

ISBN 961-6200-75-5

1. Urbanija, Jože
76363776

NOVEMU DESETLETJU NA POT

Deset let morda res ni dolga doba za akademsko institucijo, v kateri dosežke ponavadi merimo z desetletji in stoletji. Kljub temu pa se nam je zdelo potrebno desetletnico Oddelka za bibliotekarstvo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani obeležiti s pričujočim zbornikom del štirinajstih sedanjih in nekdanjih učiteljev na Oddelku.

Ko je bil Oddelek za bibliotekarstvo v študijskem letu 1987/88 ustanovljen, se je to zgodilo, kot to lepo popisuje ustanovitelj Oddelka red. prof. dr. Branko Berčič v svojem prispevku, po dolgoletnih prizadevanjih (predvsem tudi njega osebno) in na temelju 34-letne tradicije študija knjižničarstva na Pedagoški akademiji v Ljubljani. Ta študij in teoretično delo številnih slovenskih bibliotekarjev, ki je zbrano v glavnem v dosedanjih 41 letnikih Knjižnice so postavili temelje za začetek univerzitetnega študija bibliotekarstva pred enajstimi leti.

V prvih desetih letih svojega obstoja je Oddelek seveda moral prebolevati vse otroške bolezni vsakega novega študija pri nas. Pomanjkanje materialnih pogojev za delo je bilo v prvih časih tako kritično, da je Oddelek npr. še v letu 1990 razpolagal samo z enim starim prenosnim pisalnim strojem, pri katerem so pri tipkanju preskakovale črke in na katerem smo tipkali vsi sodelavci, saj tajnice še nismo imeli. V prvih letih je bil velik problem tudi lokacija študija v prostorih današnje Pedagoške fakultete in s tem povezano "potovanje" študentov med FF in PF. Velik problem so bili tudi ustrezno habilitirani učitelji. To predstavlja za Oddelek določen problem še danes, vendar upamo, da ga bomo v naslednjih dveh ali treh letih zadovoljivo razrešili. Za trenutne potrebe je Oddelek, v enajstem letu svojega delovanja, zadovoljivo materialno opremljen z računalniki, naročena je tudi še druga informacijska oprema. Ko bo zgrajena nova stavba UKL, je predvideno, da bi Oddelek tam dobil nove prostore. To bi pomenilo dokončno rešitev prostorskih problemov. Kot sedaj kaže, se bo to zgodilo tam nekje ob koncu drugega desetletja delovanja Oddelka.

Ko ob desetletnici gledamo nazaj, lahko ugotovimo, da je v tem času na Oddelku sodelovalo 43 pedagoških delavcev in da je v desetih letih diplomiralo 42 študentov. Če pa se ozremo naprej, lahko predvidevamo, da bo v naslednjih dveh ali treh letih diplomiralo okrog 100 študentov (skupaj z izrednimi študenti, bivšimi diplomanti PA) in bo slovensko knjižničarstvo dobilo kar lepo število univerzitetno izobraženih sodelavcev.

Med nalogami Oddelka v drugem desetletju bo seveda tudi pospešeno razvijanje raziskovalne dejavnosti, saj bo v tretjem tisočletju nosilec razvoja bibliotekarske znanosti v Sloveniji lahko le Oddelek za bibliotekarstvo - kar je povesod po svetu ena od temeljnih nalog univerz.

Zbornik od desetletnici Oddelka za bibliotekarstvo izdajamo v knjižni zbirki BiblioThecaria, ki smo jo začeli izdajati leta 1996. Namenoma smo zbornik poimenovali Razprave, saj upamo, da bomo čez čas lahko izdali tudi Razprave II in tako naprej. Tudi s to dejavnostjo bo Oddelek izpolnil eno svojih nalog do razvoja bibliotekarske stroke in znanosti.

*Predstojnik Oddelka za bibliotekarstvo
redni prof. dr. Martin Žnideršič*

VISOKOŠOLSKI ŠTUDIJ BIBLIOTEKARSTVA V SLOVENIJI od začetka do 1990

Dr. Branko Berčič

UDK 378.14:02 (497.12) »1947/1990«

Povzetek

Opisan in ovrednoten je razvoj študija bibliotekarstva v Sloveniji po drugi svetovni vojni od začetkov v letu 1947 do uvedbe univerzitetnega študija bibliotekarstva na Filozofski fakulteti 1987. leta. Predstavljeni so problemi, ki so spremljali uvajanje študija, študijski programi, organizacija študija, izvajalci študijskega programa ter razvojna problematika Oddelka za bibliotekarstvo, ki vključuje triletno analizo vpisa in pretoka študentov, posodabljanje in prilagajanje študijskega programa zahtevam časa, kadrovske problematiko ter reševanje prostorskih problemov.

UDC 378.14:02 (497.12) »1947/1990«

Summary

In the article, the development of the study of librarianship in Slovenia after World War II, starting in 1947 and extending to the introduction of university study of librarianship in the frames of the Faculty of Arts in 1987 is described and evaluated. Problems related to its introduction, study programs, organization of study, study performers and developmental problems of the Librarianship Department, together with a three-years analysis of matriculation and student fluctuation, modernisation of the study program, as required by changing times, personnel problems and problems due to the lack of space are presented.

1

PREDPRIPRAVE

V preteklosti slovenski knjižničarski delavci niso bili bibliotekarsko strokovno šolani, ker za izobraževanje na tem strokovnem področju ni bilo možnosti. Osnovna knjižničarska strokovna dela so opravljali delavci z gimnazijsko maturo, zahtevnejša in vodstvena dela pa delavci s fakultetno diplomom (največkrat na humanistično-jezikoslovnih področjih), potem ko so se oboji za ta dela usposabljali s strokovnim samoizobraževanjem ob tekočem poslovanju s knjižničnimi obiskovalci. Samo redki posamezniki so opravili ustrezne šole oz. tečaje na določenih visokih šolah oz. znanstvenih zavodih v tujini (npr. Dunaj, Praga, Firence).

Prva družbeno organizirana oblika strokovnega izobraževanja poklicnih knjižničarskih delavcev na Slovenskem sta bila petmesečna knjižničarska strokovna tečaja v letih 1947 in 1949, in sicer za kandidate s končano srednjo šolo. Leta 1956 je bil pripravljen predlog, da bi na učiteljskih v okviru predavanj o udejstvovanju bodočih učiteljev na kulturnoprosvetnem področju redno vključevali tudi program o ureditvi ljudskih in šolskih knjižnic (20 ur), vendar do njegove uresničitve ni prišlo. Je pa bila v šolskem letu 1957/58 organizirana občasna enoletna šola za knjižničarje in arhivske pomočnike, ki je bila ponovljena še v letu 1963/64 in pomeni prvi poskus rednega bibliotekarskega strokovnega izobraževanja po zaključenem splošnem srednješolskem izobraževanju.

Po zaključku prve enoletne šole je Društvo bibliotekarjev Slovenije (okr. DBS) v letu 1959 predlagalo uvedbo rednega dveletnega izobraževanja iz knjižničarstva na takratni Višji pedagoški šoli v Ljubljani, vendar s svojim prizadevanjem ni uspelo. Enaka je bila usoda študija bibliotekarstva na Filozofski fakulteti (okr. FF) v Ljubljani. Končno je v šolskem letu 1964/65 uspelo v program Pedagoške akademije v Ljubljani (okr. PA-Lj) vključiti redni (dveletni, dvopredmetni) višješolski študij knjižničarstva, ki ga je v naslednjih letih vpisalo 22 študijskih generacij. Poskus v letu 1972 za uvedbo enakega študija na Pedagoški akademiji v Mariboru (okr. PA-Mb), kakor tudi iniciativa v letu 1975 za vključitev študija bibliotekarstva na visokošolski stopnji v program Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo (okr. FSPN) v Ljubljani, nista uspela.

Po sprejetju zakona o usmerjenem izobraževanju (1980) je bilo ob programiranju reforme v srednjem šolstvu na skupščini Posebne izobraževalne skupnosti za kulturo (okr. PISK) v novembru 1980 sklenjeno, da se na področju kulturološkega izobraževanja uvede tudi srednješolski vzgojnoizobraževalni program (okr. VIP) za poklic knjižničar-knjigar ter da se v visokošolsko usmerjeno izobraževanje vključi popolni visokošolski študij bibliotekarstva. Na tej osnovi so bili v letu 1981 izdelani in v PISK sprejeti organizacijski in vsebinski programi za pouk knjižničarstva na srednji stopnji in je bila imenovana posebna delovna skupina, v kateri so bili predstavniki Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (okr.

NUK), Univerzitetne knjižnice v Mariboru (okr. UKM), Pa-Lj, FSPN in FF in ki naj pripravi gradivo oz. program za organiziranje visokošolskega bibliotekarskega študija.

Že spomladi 1982 je bil pripravljen, javno obravnavan in sprejet (maja) prvi osnutek programske zasnove za oblikovanje VIP iz knjižničarstva za pridobitev srednje, višje in visoke strokovne izobrazbe. Zanj so se izrekli tudi slovenski knjižničarji na strokovnem zborovanju v Tolminu (oktober 1982) in skupščina Izobraževalne skupnosti Slovenije (november 1982) ter ga uvrstila v sklop programskih zasnov za oblikovanje VIP s področja PISK. V decembru 1982 objavljeni predlog je opredelil stopnjevalno organiziranost bibliotekarskega strokovnega izobraževanja v obliki programa za srednje izobraževanje, programov za pridobitev višje in visoke strokovne izobrazbe (interdisciplinarno in dvopredmetno v povezavi s študijskimi smermi na družboslovnem in jezikovnem področju) in magisterija ter programa za specialistično izpopolnjevanje.

Poleg organizacijskega ogrodja je delovna skupina v letu 1982 pripravila tudi osnutek vsebinske zasnove za študij bibliotekarstva na višji stopnji (PA-Lj) in na visoki stopnji (ob interdisciplinarni povezavi na FF in/ali na FSPN). Na podlagi strokovne obravnave v zainteresiranih izobraževalnih in v pristojnih samoupravnih in upravnih ustanovah je bil v aprilu 1982 izdelan osnutek okvirnega bibliotekarskega predmetnika (vsebina, obseg) za redni študij na 1. in 2. stopnji visokošolskega izobraževanja ter na iniciativo FSPN še osnutek drugostopenjskega predmetnika za eksperimentalno bibliotekarsko smer v okviru študijskega programa raziskovalno-analične smeri sociologije, ki naj bi jo ta fakulteta poskusno organizirala za skupino študentov ob delu. V juniju 1982 sledeča širša strokovna razprava o ponujenih osnutkih je opozorila še na nekatere organizacijske in vsebinske nedorečenosti kot npr. o programu strokovnega usposabljanja na višji in visoki stopnji, o strokovnih naslovih, o nosilcu (matičnosti) višješolskega oz. visokošolskega programa, o odnosu med študijem bibliotekarstva in informatike v družboslovju, o možnosti eksperimentalnega študija v okviru FSPN.

Med nadaljnjo splošno razpravo o reformi visokošolskega izobraževanja in posebej o programski zasnovi usmerjenega izobraževanja na področju PISK je prišlo sredi leta 1983 do spreminjevalnega predloga, ki je bibliotekarsko izobraževanje dopolnil s programi usposabljanja na srednji, višji in specialistični stopnji, program izobraževanja na visoki stopnji pa omejil na izbirni predmet pri študiju sociologije analitične smeri, tako da je bil redni študij bibliotekarstva možen samo do višješolske stopnje. PA-Lj je po svojem delegatu v PISK nemudoma posredovala ugovore svoje katedre za knjižničarstvo na takšen predlog okrnjevanja bibliotekarskega izobraževanja. Ko pa je bilo jeseni 1983 sprejeto načelo, da višješolski programi prenehajo obstajati oz. se razvijejo v štiriletne visokošolske programe, po spremembi iz junija 1983 pa slednji za bibliotekarski študij ni bil več predviden, je nastopila nevarnost, da bibliotekarski študij sploh izpade iz redno organiziranega visokošolskega izobraževanja.

V takšnem položaju in na podlagi univerzitetnih smernic za pripravo reformiranih visokošolskih VIP, ki so posebej zadevali načrtovano podaljšanje

vseh študijskih programov PA-Lj z dveletnih v štiriletne, je njena katedra za knjižničarstvo v decembru 1983 izdelala tudi osnutek študijskega programa za popolni štiriletni dodiplomski visokošolski študij za VIP Knjižničarstvo (oz. Bibliotekarstvo), upošteva je pri tem programsko zasnovo in vsebinske predloge iz leta 1982. V tem času so bile v okviru PISK organizirane razjasnjevalne strokovne razprave o nastalem problemu, na podlagi katerih je katedra za knjižničarstvo PA-Lj v marcu 1984 posredovala vsem za študij bibliotekarstva zainteresiranim visokošolskim in knjižničarskim ustanovam promemorijo o problematiki nadaljnega organiziranja visokošolskega izobraževanja na tem strokovnem področju. Na podlagi prejetih pozitivnih opredelitev in predlogov za rešitev odprtega vprašanja je predlagatelj dokument dopolnil, strokovni svet za knjižničarstvo Slovenije pa ga je kot skupni predlog zainteresiranih podpisnikov za nadaljnje organiziranje visokošolskega izobraževanja na področju bibliotekarstva v Sloveniji v juniju 1984 poslal vsem za visokošolsko izobraževanje in za knjižničarstvo pristojnim družbenim institucijam. Končno je skupščina Izobraževalne skupnosti Slovenije na predlog svojega koordinacijskega odbora za usklajevanje programskih zasnov in odbora za usmerjeno izobraževanje v juliju 1984 odločila, naj bi s programskimi zasnovami predvideli redni program knjižničarstva na visokošolski stopnji in izločili program sociologije z izbirnimi predmeti s področja bibliotekarstva. (Slednji program je FSPN poskusno razpisala v študijskem 1984/85 v obliki študija ob delu, a je bil po dveh letih prekinjen, ker študenti niso zmogli zahtevanih študijskih pogojev.)

Med tem je katedra za knjižničarstvo na PA-Lj pripravila osnutek prehodnega in z reformo srednješolskega in visokošolskega izobraževanja usklajenega višješolskega programa za smer knjižničarstvo (marec 1984), v juliju 1984 pa predložila PISK tudi osnutek popolnega visokošolskega programa za študij na področju knjižničarstva. V oktobru 1984 je strokovni svet PISK na podlagi širše strokovne razprave odločil, naj posebna njegova delovna skupina dopolni osnutek visokošolskega programa za študij bibliotekarstva v smeri širše odprte dvopredmetne interdisciplinarnosti in možnosti za povezavo bibliotekarstva z vzporednimi oz. izbirnimi predmeti na FF in na drugih visokih šolah s področja družboslovja in naravoslovja. Delovna skupina, katere člani so bili povezani s PA-Lj, FF, FSPN, NUK, UKM, DBS in z Republiškim zavodom za šolstvo, je v oktobru in novembru 1984 pripravila nov osnutek dvopredmetnega in interdisciplinarnega visokošolskega VIP Bibliotekarstvo, ki ga je na priporočilo svojega strokovnega sveta skupščine PISK v decembru 1984 potrdila in ga preoblikovala v predlog za nadaljnji postopek. V februarju 1985 je svoje mnenje k programu posredoval Strokovni svet Slovenije za vzgojo in izobraževanje, z njegovimi pripombami pa je v aprilu 1985 strokovni svet PISK uskladil besedilo predloga VIP Bibliotekarstvo VIS-INT, ki ga je nato v juniju 1985 dokončno potrdila in sprejela skupščina PISK in določila, da se začne izvajati v šolskem letu 1987/88.

Ostalo je odprto, katera visoka šola bo izvajalec visokošolskega študija bibliotekarstva. Že v januarju 1985 je PISK povabila FF, FSPN in PA v Ljubljani, naj se opredelijo glede izvajanja novega visokošolskega programa iz bibliotekarstva.

Svoj interes sta prijavili obe fakulteti, medtem ko se akademija ni odzvala, ker je bilo v skladu z njeno preobrazbo dogovorjeno, da kot visokošolska organizacija tega in določenih drugih predmetnih področij v prihodnje ne bo več vključevala v svoj program. Zbiranje podatkov o pogojih (kadrovskih, strokovnih, materialnih) za organiziranje študija in dogovarjanje s fakultetama in drugimi zainteresiranimi se je zavleklo v leto 1986, tako da je na predlog svojega strokovnega sveta skupščina PISK šele v maju 1986 določila, da bo izvajalec VIP Bibliotekarstvo FF v Ljubljani.

Jeseni 1986 so stekle zaključne organizacijske in kadrovske priprave, da je fakulteta v marcu 1987 razpisala prvi vpis študentov v novi visokošolski študij bibliotekarstva in v juniju objavila razpis za visokošolske učitelje in sodelavce, ki so potrebni za začetek izvajanja tega študija v šolskem letu 1987/88.

2

NAČRTOVANI ŠTUDIJSKI PROGRAM

Uvodoma ponovimo, da je sprejeto varianto študijskega programa pripravila delovna skupina Strokovnega sveta PISK v novembru 1984 in da ga je sprejela skupščina iste samoupravne interesne skupnosti na skupnem zasedanju Zbora uporabnikov in Zbora izvajalcev v juniju 1985.

Program je bil sestavljen po splošnih smernicah in priporočilih za izdelavo VIP v visokem šolstvu. Temeljil je na programu in izkušnjah pri pouku knjižničarstva na višji stopnji izobraževanja na PA v Ljubljani ter ga po primerih visokošolskega študija bibliotekarstva drugje v Jugoslaviji in v tujini in po priporočilih mednarodne in jugoslovanske bibliotekarske strokovne organizacije vsebinsko preoblikoval in dogradil v popolni visokošolski študij.

Organizacijsko izhodišče je bilo programska zasnova za oblikovanje VIP na področju PISK kot sestavnega dela Izobraževalne skupnosti Slovenije. Po vsebini je program spadal v kulturno usmeritev in se je uradno imenoval VIP Bibliotekarstvo, glede na vrsto pa je šlo za visokošolski interdisciplinarni (VIS-INT) in dvopredmetni program (stopnja zahtevnosti VII/1). Pomeni, da se študij bibliotekarstva izvaja v dvopredmetni povezavi s študijskimi programi družboslovne, jezikoslovne, kulturne in naravoslovne usmeritve, pri čemer sta obe predmetni skupini, ki ju študent vpisuje, enakopravni.

Temeljni predhodni izobraževalni program je bil srednješolski splošni kulturni VIP, smer knjižničar-knjigar (V. stopnja zahtevnosti). Zahtevnejši visokošolski programi v okviru VIP Bibliotekarstvo pa so bili programi za strokovno usposabljanje, za specializacijo in za magistraturo na področju bibliotekarstva (stopnja zahtevnosti VII/1-2). Dodiplomski študij bibliotekarstva naj bi trajal štiri leta. Z uspešnim

zaključkom študija bi si kandidat pridobil strokovni naziv: diplomirani bibliotekar (in ustrezní naziv iz vzporednega študijskega predmeta).

Pogoj za vključitev v študij bibliotekarstva je bilo uspešno zaključeno predhodno izobraževanje po srednješolskem splošnem kulturnem programu v smeri knjižničar-knjigar ter po srednješolskem družboslovno-jezikovnem programu, vendar so morali kandidati jezikovne smeri do vpisa v drugi letnik opraviti preizkus znanja iz bibliotekarstva v obsegu programa na družboslovni smeri. Drugi kandidati, ki v opravljenem srednješolskem programu niso imeli določenega obsega pouka iz predmetov bibliotekarstvo, informatika, dokumentalistika in arhivistika ter slovenski jezik, so morali opravljati preizkus znanja iz navedenih predmetov. Tako je določal sprejeti dokument o VIP Bibliotekarstvo. Pri vključevanju tega študija v splošno organiziranost in pogoje izobraževanja na FF v Ljubljani pa je prišlo do določenih prilagoditev, ker so se nanjo lahko brez dodatnih pogojev vključevali kandidati, ki so zaključili štiriletne srednješolske izobraževalne programe v usmeritvah družboslovno-jezikovna dejavnost, učitelj, splošni kulturni program ali naravoslovno-matematična tehnologija, kakor tudi kandidati, ki so pred uvedbo usmerjenega izobraževanja končali gimnazijo, pedagoško gimnazijo ali vzgojiteljsko šolo.

Predmetnik visokošolskega študija bibliotekarstva so sestavljale skupine predmetov: skupni predmeti, predmeti s področja bibliotekarstva in predmeti vzporedne študijske smeri. Bibliotekarsko in vzporedno študijsko smer so lahko študirali ali po A programu (diplomski) ali po B programu. Predmetnik vzporedne študijske smeri pa je bil podrobneje določen v njenem vzgojno-izobraževalnem programu.

Skupni predmeti, ki so jih morali vpisovati študenti po določilih VIP Bibliotekarstvo, so bili naslednji: sociologija (30 ur), politologija (30 ur), sodobna filozofija (60 ur), politična ekonomija (30), temelji splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite (105 ur), pedagogika z andragogiko (90 ur), didaktika (60 ur), psihologija (60 ur) in tuj jezik (lektorat, 90 ur). Tudi tu je pri vključitvi v organizacijo študija na FF prišlo do določenih prilagoditev pri obsegu ur posameznih predmetov, pri njihovi časovni razvrstitvi v letnike študija in pri opravljanju študijskih obveznosti. Lektorat tujega jezika (prvega) pa je bil izvedbeno vključen v predmetnik za področje bibliotekarstva.

Predmetnik s področja bibliotekarstva je obsegal 16 rednih predmetov in 4 izbirne seminarske predmete, ki so bili razvrščeni v posamezne letnike študija glede na potrebo po njihovem sočasnem obravnavanju ter medsebojnem vsebinskem dopolnjevanju in nadgrajevanju.

Preglednica 1: Predmeti, njihove razvrstitve in obseg

	Predmet	Letnik - ur						Skupno ur	
		I.	II.	III.		IV.		A	B
				A	B	A	B		
1.	Osnove bibliotekarstva	60	-	-	-	-	-	60	60
2.	Sodobna organiziranost bibliotekarstva z izbirnimi predmeti:								
	a) splošnoizobraž. knjižnice								
	b) šolske knjižnice								
	c) visokošolske knjižnice	-	-	30	30	30	-	60	30
	d) specialne knjižnice								
	e) računalništvo v knjižnicah								
3.	Razvoj bibliotekarstva	30	30	-	-	-	-	60	60
4.	Bibliometrija	-	-	30	-	-	-	30	-
5.	Primerjalno bibliotekarstvo	-	-	60	-	60	-	120	-
6.	Bibliotekonomija	60	60	90	60	-	-	210	180
7.	Klasifikacija	-	60	-	-	-	-	60	60
8.	Dokumentalistika	-	-	-	-	60	60	60	60
9.	Bibliografija (z bibliologijo)	90	-	-	-	-	-	90	90
10.	Metodika bibl. komuniciranja	-	90	-	-	-	-	90	90
11.	Osnove računalništva	30	-	-	-	-	-	30	30
12.	Informatika	-	-	60	60	120	120	180	180
13.	Knjigarstvo	30	30	30	30	60	-	150	90
14.	Soc. kulture in znanosti	60	30	-	-	-	-	90	90
15.	Metodologija znanstvenega raziskovanja	-	-	-	-	90	-	90	-
16.	Tuji jezik (II. lektorat)	-	-	60	60	60	60	120	120

Predmete je bilo po njihovi vsebinski povezanosti moč razvrstiti v štiri predmetna področja:

- organiziranost in razvoj bibliotekarske stroke (predmeti 1-5),
- obdelava in uporabljanje knjižničarskega gradiva (predmeti 6-12),
- knjigarstvo (predmet 13),
- splošna znanja (predmeti 14-16).

V tretjem in četrtem letniku se je študij razdelil v A program (diplomski) in v B program, pri čemer so bila v A program vključena določena dodatna specialna knjižničarska znanja ter znanja za potrebe raziskovalnega in znanstvenega dela na področju bibliotekarstva.

Osnovni vzgojnoizobraževalni smotri in vsebinski poudarki so bili pri posameznih predmetih naslednji:

1. *Osnove bibliotekarstva*: Dopolnjevanje osnovnih spoznanj o bibliotekarski stroki in vedi. Poglobljanje poznavanja organiziranosti in delovanja slovenskega knjižničarstva kot javne družbene službe in organiziranja njenega strokovnega poslovanja. Seznanitev s temeljnimi strokovnimi in organizacijskimi procesi na področju knjižničarstva. Seznanitev s teorijo in metodami o zaščiti in negi knjižničnega gradiva. Razvijanje interesa za stroko in utrjevanje zavesti po sodelovanju knjižnic na širšem družbenem področju izobraževanja, kulture in raziskovalnega dela.

2. *Sodobna organiziranost bibliotekarstva*: Spoznavanje strokovnih vprašanj s področja organiziranja in delovanja sodobnega knjižničarstva in modernega poslovanja posameznih vrst knjižnic. Usposabljanje za obravnavanje in razreševanje teoretičnih in metodoloških vprašanj pri organiziranju in delovanju vseh vrst knjižnic (nacionalne, visokošolske in univerzitetne, specialne, šolske, splošnoizobraževalne), strokovnih služb in delovnih postopkov v knjižnicah, knjižničnih mrež in knjižničnih informacijskih sistemov. Poleg tega so v okviru predmeta izbirni seminarji:

a) *Splošnoizobraževalne knjižnice*. Dopolnjevanje in poglobljanje znanja o splošnoizobraževalnih knjižnicah (okr. SIK). Poglobljanje v organiziranost in poslovanje SIK ter knjižničnega informacijskega sistema v občini in republiki. Seznanjanje z organizacijo in vsebino informacijske službe v SIK in z organiziranostjo drugih informacijskih služb v občini. Spoznavanje oblik in metod propagandnega, kulturnega in biblioandragoškega dela v SIK.

b) *Šolske knjižnice*. Dopolnjevanje in poglobljanje znanja o šolski knjižnici kot knjižničnem informacijskem centru osnovne in srednje šole. Usposabljanje za strokovno bibliopedagoško delo v šolski knjižnici na osnovni šoli in v pionirski knjižnici (oddelku) SIK. Spoznavanje strokovnega bibliopedagoškega dela v šolski knjižnici na stopnji srednjega usmerjenega izobraževanja.

c) *Visokošolske in specialne knjižnice*. Podrobno seznanjanje z organizacijo in metodami dela visokošolskih in specialnih knjižnic. Poglobljanje v organiziranost

teh knjižnic v okviru njihovih matičnih organizacij (visokošolske delovne organizacije, inštituti, industrija ipd.). Spoznavanje pretoka informacij v delovni organizaciji in seznanjanje z metodami dela drugih informacijskih služb, predvsem poslovne informatike. Informiranje o vsebini baz podatkov specializiranih informacijskih centrov in sorodnih informacijskih služb. Usposabljanje za delovanje v moderni informacijski službi.

d) *Računalništvo v knjižnicah*. Usposobitev za samostojno reševanje enostavnejših bibliotekarskih delovnih postopkov in problemov s pomočjo računalnika in v izbranem programskem jeziku.

3. *Razvoj bibliotekarstva*: Spoznavanje mesta in vloge knjige in knjižnic v zgodovini. Poglobljanje vedenja o razvoju knjig in knjižničarstva v posameznih obdobjih in deželah. Podrobno obravnavanje razvoja ter vloge knjige in knjižnic v Sloveniji in Jugoslaviji. Razvijanje zanimanja za stroko in vzgajanje osveženih strokovnih delavcev. Utrjevanje zavesti o pomenu delovanja knjižnic v družbenem razvoju, zlasti na področju izobraževanja, kulture in raziskovalnega dela.

4. *Bibliometrija*: Poznavanje kvantitativnih delovnih in raziskovalnih metod. Razvijanje smisla za analizo, sintezo, kritičnost in kreativnost pri obravnavanju kvantitativnih podatkov in izdelovanju analiz, ki so povezane z delom na področju knjižničarstva. Spoznavanje z modeli in metodami s področja statistike in operativnega raziskovanja.

5. *Primerjalno bibliotekarstvo*: Poglobljanje in razširjanje pridobljenih temeljnih spoznanj o razvoju in organiziranosti knjižničarstva. Obravnavanje sodobnega razvoja in stanja knjižničarstva po svetu. Analiziranje in primerjanje družbenih osnov in strokovnih modelov za delovanje knjižničarstva na določenih teritorialnih območjih. Obravnavanje osnov, metod, zvrsti in razvoja bibliotekarske vede s posebnim pogledom na moderne strokovne usmeritve in interdisciplinarne povezave. Primerjanje razvoja in dosežkov bibliotekarske vede in stroke na tujem s stanjem in strokovnimi usmeritvami v Jugoslaviji, zlasti v Sloveniji. Usposabljanje za raziskovalno delo na področju bibliotekarske vede ter za spremljanje, razvijanje, načrtovanje in vodenje sodobne organiziranosti ter delovanje knjižničarske stroke in službe.

6. *Bibliotekonomija*: Dopolnjevanje in poglobljanje znanja o elementih sodobne publikacije. Spoznavanje tehnike nabave gradiva, obvladovanje inventarizacije z vsemi pomožnimi evidencami in postopki. Spoznavanje osnovnih načinov hranjenja in signiranja gradiva. Obvladanje tehnike izposoje. Seznanjanje z načeli bibliografskega opisa po mednarodnih standardih za vse vrste gradiva ter z načeli za oblikovanje enotne značnice, dogovorjenimi za omogočanje mednarodnega pretoka informacij. Obvladanje metodologije in usposabljanje za vodenje postopkov pri obdelavi gradiva v knjižnicah vseh vrst.

7. *Klasifikacija*: Spoznavanje klasifikacijskih sistemov za urejanje gradiva glede na vsebino, predvsem univerzalne decimalne klasifikacije in oblikovanje

gesel za abecedne stvarne kataloge. Spoznavanje deskriptorskega sistema za avtomatsko obdelavo literature, predvsem tezavra, postopkov indeksiranja in metod za oblikovanje vprašanj.

8. *Dokumentalistika*: Pregled nad viri, ki obravnavajo specifične zahteve delovnega mesta dokumentalista in z njim povezanih delovnih nalog. Pridobitev sposobnosti za izdelavo indikativnih in informativnih anotacij, izvlečkov, povzetkov in digestov s čim manj redundance in entropije.

9. *Bibliografija (z bibliologijo)*: Seznanjanje z bibliografsko teorijo in z glavnimi mejniki zgodovine bibliografije. Dopolnjevanje in poglobljanje znanja iz bibliografije. Obvladanje vidnejših bibliografij in bibliografijam sorodnih del, predvsem slovenskih, pogloblitnih jugoslovanskih in najpoglavitejših tujih. Usposabljanje za posredovanje preprostejših bibliografskih informacij.

10. *Metodika bibliotekarskega komuniciranja*: Posredovanje teoretičnih in praktičnih vidikov dela z uporabniki. Knjižnica kot mesto za vstop v celotno mrežo informacijskih sistemov, bibliotekar kot organizator pretoka informacij za določeno območje ali posamezne strokovne skupine, svetovalec pri reševanju informacijskih problemov in informator. Uporabljanje metod socioloških raziskav pri študiju informacijskih potreb kot sestavni del delovanja v informacijski službi. Možnost sodobne informacijske tehnologije za poglobljeno spoznavanje drugih strok pri praktičnem delu z uporabniki. Knjižnica kot kulturni in informacijski center določenega območja.

11. *Osnove računalništva*: Seznanitev z zgradbo in delovanjem računalnika ter z njegovo uporabo v vsakdanjem življenju. Usposobitev za reševanje enostavnejših problemov pri uporabi računalnika za potrebe dokumentacije.

12. *Informatika*: Obravnavanje metodologije posredovanja strokovnih informacij. Spoznavanje razvoja informacijsko-dokumentacijske dejavnosti, njenega namena in ciljev. Seznanjanje s sekundarnimi viri informacij, s sistemi urejanja in iskanja, s strukturo in organizacijo podatkov, z oblikovanjem zahtev, z metodami analize uporabnikov, z analizo strokovnih bibliografij in drugimi oblikami informiranja, z organizacijo informatike in informacijsko opremo. Usposabljanje za iskanje in posredovanje informacij.

13. *Knjigarstvo*: Poglobljeno seznanjanje s funkcijo, organizacijo, načinom poslovanja, ekonomiko in smotri sodobnega založništva in knjigotrštva v Sloveniji, v Jugoslaviji in v svetu. Usposabljanje za samostojno delo v slovenskem založništvu in knjigotrštvu ter za samostojno raziskovalno delo na teh področjih. Sodobne oblike založniške in knjigotrške dejavnosti. Pogojenost funkcije knjige v družbi z ekonomskimi prvinami produkcije in trženja knjige. Razvojna predstavitev ekonomskih, socioloških in kulturnih dejavnikov.

14. *Sociologija kulture in znanosti*: Poglobljanje in širjenja sociološkega znanja na specifičnem področju kulture in razmejitev socioloških opredelitev kulture. Seznanjanje s klasičnimi in modernimi teorijami, analiziranje kulturnih problemov in procesov sodobne jugoslovanske družbe ter uvajanje v samostojno razumevanje

in raziskovanje teh problemov oz. procesov. Razvijanje ustrezne metodologije. Poglobljanje družbene razgledanosti in usmerjenosti študentov ob družbeni filozofski analizi znanosti. Raziskovanje sodobne vloge znanosti, razumevanje znanosti in znanstveno-tehničnega napredka pri klasikih sociologije. Povezanost med znanstveno in tehnično revolucijo. Družbena funkcija znanosti v raznih oblikah družbenega razvoja.

15. *Metodologija znanstvenega raziskovanja*: Pridobivanje osnovnih metodoloških znanj in seznanjanje z glavnimi sestavinami raziskovalnega projekta ter potekom raziskovalnega procesa. Poglobljanje in utrjevanje pridobljenega splošnega znanja ob usposabljanju za raziskovalno delo ob konkretnih primerih.

Učne načrte za posamezne predmete so pripravili: dr. Branko Berčič (predmeti 1, 3, 5), Breda Filo (2c,10), dr. Bruno Hartman (2), dr. Andrej Kirn in dr. Dimitrij Rupel (14), Marjana Kobe (2b), Vera Mirt-Levovnik (7,12), Miša Sepe (2a), dr. Jože Spanring (8), dr. Božidar Tepeš (4), dr. Niko Toš (15), Cveto Trampuž (2d,11), Maks Veselko (6, 9) in dr. Martin Žnideršič (13).

Vsebinska zasnova VIP Bibliotekarstvo je bila izoblikovana jeseni 1984, visokošolski učitelji in sodelavci pa so morali že takoj od začetka izvajanja študija vsebine posameznih predmetov dopolnjevati z novostmi iz sodobnega strokovnega razvoja na področju bibliotekarstva, informatike in knjigarstva doma in po svetu.

V drugem in tretjem letniku študija so imeli študenti bibliotekarstva po 80 ur obvezne delovne prakse, ki je bila organizirana v različnih vrstah knjižnic, v informacijsko-dokumentacijski in v knjigarski dejavnosti. Od izbirnih seminarskih predmetov sta bila pri študiju po A programu obvezna dva, po B programu pa samo eden. Drugi tuji jezik je bil obvezen samo za kandidate, ki niso imeli tujega jezika vpisanega kot vzporedno (drugo) študijsko smer. Študenti so napredovali v naslednji letnik, če so opravili zahtevane kolokvije, izpite, vaje ali seminarske naloge iz predmetov prejšnjega letnika. Študij po B programu je bil zaključen, ko je študent opravil vse prej navedene študijske obveznosti v zadnjem letniku študija, pri A programu pa je poleg tega moral izdelati diplomsko delo in jo zagovarjati pred diplomsko komisijo.

Kratka vsebinska analiza programa za visokošolski študij bibliotekarstva pokaže naslednje značilnosti:

- študij po A programu je trajal 1620 ur, po B programu 1260 ur, kar je 360 ur ali 22 % manj;
- v A programu je zavzemala skupina predmetov o organizaciji in razvoju bibliotekarstva 450 ur ali 28 % (medsebojni odnos 60 : 40), o obdelavi in uporabljanju gradiva 720 ur ali 45 % (50 : 50), o knjigarstvu 150 ur ali 9 % in skupina splošnih znanj 300 ur ali 19 % od celotnega obsega študijskega programa;
- v B programu je zavzemala skupina predmetov o organizaciji in razvoju bibliotekarstva 270 ur ali 21 % (80 : 20), o obdelavi in uporabljanju gradiva 690

ur ali 53 % (60 : 40), o knjigarstvu 90 ur ali 7 % in skupina splošnih znanj 210 ur ali 16 % od skupnega obsega študijskega programa;

- temeljna bibliotekarska znanja so obsegala (predmeti 1-6,9) okrog 43 %, informatološka znanja okrog 33 % (7, 8,10 - 12), knjigarska znanja okrog 8 % in splošna znanja ok. 16 % vsebin celotnega študijskega programa.

Izvajalci študijskega programa so morali biti ustrezno habilitirani visokošolski učitelji in sodelavci, ki so bili tudi izkušeni in priznani strokovnjaki oz. raziskovalni delavci na področju knjižničarstva, informatike, dokumentalistike, knjigarstva in računalništva. Pri seminarskem delu, vajah in delovni praksi so sodelovali tudi drugi izkušeni strokovnjaki oz. kulturni delavci. Za izvajanje izobraževalnega procesa je bila poleg ustrezno opremljenih predavalnic, seminarskih sob za vaje in računalniške učilnice potrebna zlasti sodobno urejena visokošolska knjižnica z ustreznim izborom bibliotekarske in druge strokovne literature, ki so jo uporabljali študenti in visokošolski učitelji pri svojem izobraževalnem in raziskovalnem delu. Pri zadovoljevanju potreb po strokovni literaturi je sodelovala NUK, druge dobro organizirane knjižnice (visokošolske, specialne, šolske, splošnoizobraževalne) pa so sodelovale pri izvajanju programov praktičnih vaj, seminarjev in delovne prakse. Pred slovenskim knjižničarstvom je torej bila pomembna in odgovorna naloga, da se s svojimi najboljšimi strokovnimi kadri in knjižnicami vključi v uresničevanje prvega programa za redni in popolni visokošolski študij bibliotekarstva v Sloveniji.

Visokošolski študij bibliotekarstva se je začel s šolskim letom 1987/88 na Filozofski fakulteti Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani v času, ko je potekalo 24. leto rednega višješolskega študija knjižničarstva na PA v Ljubljani in več kot četrto stoletje od prvih prizadevanj za uvedbo visokošolskega študija bibliotekarstva na FF v Ljubljani ter 30 let od delovanja prve enoletne šole za knjižničarje in arhivske pomočnike ter 40 let od prvih večmesečnih strokovnih tečajev za poklicne knjižničarske delavce na Slovenskem.

3

ORGANIZACIJA IN ZAČETNI POTEK ŠTUDIJA

V študijskem letu 1987/88 je Filozofska fakulteta v Ljubljani na novo ustanovljenem oddelku začela izvajati visokošolski dodiplomski študij bibliotekarstva. VIP Bibliotekarstvo je bil programiran kot štiriletni dvopredmetni visokošolski študij te strokovne skupine v interdisciplinarni povezavi s katerokoli študijsko skupino družboslovne, jezikovne, kulturne in naravoslovne usmeritve, oba izbrana študija pa je bilo mogoče kombinirati kot A (glavni) oz. B (dodatni) program.

Prvi razpis za študij bibliotekarstva je FF objavila v marcu 1987 in z njim odprla vpis v 1. letnik za absolvente štiriletnih srednjih šol splošne kulturne, družboslovno-jezikovne, pedagoške in naravoslovno-matematične usmeritve in nekdanjih splošnih oz. pedagoških gimnazij za diplomante knjižničarstva na PA (ob ustreznem diferencialnem izpitu).

VIP Bibliotekarstvo je obsegal štiri širša predmetna področja z ustreznimi strokovnimi predmeti, in sicer:

- Razvoj in organiziranost bibliotekarske stroke s predmeti: Osnove bibliotekarstva (z izbirnimi specialnimi seminarji za splošnoizobraževalne knjižnice, za šolske knjižnice, za visokošolske in specialne knjižnice, za računalništvo v knjižnicah), Bibliometrija, Primerjalno bibliotekarstvo;

- Obdelava in uporabljanje knjižničarskega gradiva s predmeti: Bibliotekonomija, Bibliografija z Bibliologijo, Klasifikacija, Dokumentalistika, Metodika bibliotekarskega komuniciranja, Informatika, Osnove računalništva;

- Knjigarstvo kot samostojno predmetno področje;

- Splošna znanja s predmeti: Sociologija kulture in znanosti, Metodologija znanstvenega raziskovanja, lektorata dveh tujih jezikov (po izboru).

Glede na vsebinsko povezana študijska področja je imel Oddelek za bibliotekarstvo katedre za teorijo, organiziranost in razvoj bibliotekarstva; za bibliotekonomijo in bibliografijo, za informatiko ter za knjigarstvo in druge bibliološke vede. Vsebina visokošolskega bibliotekarskega študija je bila s predmetnikom in njegovo razvrstitvijo po posameznih letnikih študija organizirana takole:

Preglednica 2: Predmetnik visokošolskega bibliotekarskega študija

1. letnik: A program + B program	Zimski semester	Poletni semester
Osnove bibliotekarstva	2P	2P
Razvoj bibliotekarstva	1P	1P
Bibliotekonomija	1P	1P+1V
Bibliografija	3P	2P+1V
Osnove računalništva	1P+1V	1P+1V
Knjigarstvo	1P	1P
Sociologija kulture	2P	2P
Tuji jezik 1	2V	2V
	13 oz. 15 ur	13 oz. 15 ur
2. letnik A + B		
Sodobna organiziranost bibliotekarstva	2P	2P
Razvoj bibliotekarstva	1P	1P
Bibliotekonomija	1P+1V	1P+1V
Klasifikacija	2P	1P+1V
Metodika bibliotekarskega komuniciranja	2P+1V	1P+1S+1V
Knjigarstvo	1P	1P
Sociologija znanosti	2P	2P
Tuji jezik 1	2V	2V
Delovna praksa (80 ur)	15 ur	15 ur
3. letnik		
Sodobna organiziranost bibliotekarstva, A+B	1P+1V	1P+1V
Primerjalno bibliotekarstvo, A	2P	2P
Bibliotekonomija, A+B, A	1P+1V	1P+1V, 2S(A)
Informatika, A+B	2P	1P+1V
Knjigarstvo, A+B	1P	1S
Bibliometrija, A	-	1P+1V
Splošnoizobraževalne knjižnice, izb. A+B	2S	-
Šolske knjižnice, izb. A+B	-	2S
Tuji jezik 2	2V	2V
Delovna praksa (80 ur)	A 11 oz. 13 ur B 9 oz. 11 ur	A 15 oz. 17 ur B 9 oz. 11 ur
4. letnik		
Primerjalno bibliotekarstvo, A	2P	1P+1S
Dokumentalistika, A+B	2P	1P+1V
Informatika, A+B	2P+2V	2P+2V
Knjigarstvo, A	1P+1S	1P+1S
Metodologija znanstvenega raziskovanja, A	2P+1V	2P+1V
Visokošolske in specialne knjižnice, izb. A+B	2S	-
Računalništvo v knjižnicah, izb. A+B	-	2S
Tuji jezik 2	2V	2V
	A 15 oz. 17 ur B 8 oz. 10 ur	A 15 oz. 17 ur B 8 oz. 10 ur

Takšna razdelitev in potek študija sta bila določena za redno vpisane študente. Možen pa je bil tudi izredni študij (študij ob oz. iz dela, občani) in ker so bili v nekaterih letnikih takšni študenti v (veliki) večini, je bil program predavanj za obe skupini študentov organiziran v zgoščeni obliki s približno polovičnim obsegom ur, in sicer: 1987/88 za 3. letnik, 1988/89 za 3. in 4. letnik, 1989/90 za 4. letnik. S prehajanjem prve vpisne generacije rednih študentov v višje letnike ter ob upadanju vpisa nekdanjih diplomantov knjižničarstva s PA kot izrednih študentov v 3. letnik bibliotekarskega študija je ta oblika zgoščenih kurzni predavanj postopoma odpadla. Sicer pa so se izredni študenti lahko udeleževali rednih oblik izobraževanja (kolikor so hoteli oz. zmogli) in se posluževali konzultacij s profesorji o študiju posameznih predmetov.

V prvem letu študija 1987/88 je bil odprt vpis v 1. in 3. letnik študija bibliotekarstva, od naslednjega leta 1988/89 naprej pa vpis v vse štiri letnike. Preglednica o gibanju vpisanih študentov kaže, da je bilo zanimanje za študij bibliotekarstva vseskozi nad pričakovanji:

Preglednica 3: Vpisani študenti do leta 1989/90
Okrajšave: R = redni študij, IZR = izredni študij

Letnik	1987/88			1988/89			1989/90		
	A	B		A	B		A	B	
1. R	55	= 30	+ 25	77	= 47	+ 30	79	= 52	+ 27
IZR	-	-	-	11	= 9	+ 2	9	= 5	+ 4
Skupaj	55	= 30	+ 25	88	= 56	+ 32	88	= 57	+ 31
2. R	-	-	-	25	= 9	+ 16	30	= 13	+ 17
IZR	-	-	-	-	-	-	2	= 2	+ 0
Skupaj	-	-	-	25	= 9	+ 16	32	= 15	+ 17
3. R	7	= 4	+ 3	10	= 3	+ 7	26	= 11	+ 15
IZR	22	= 12	+ 10	13	= 6	+ 7	11	= 5	+ 6
Skupaj	29	= 16	+ 13	23	= 9	+ 14	37	= 16	+ 21
4. R	-	-	-	6	= 2	+ 4	10	= 3	+ 7
IZR	-	-	-	15	= 12	+ 3	7	= 4	+ 3
Skupaj	-	-	-	21	= 14	+ 7	17	= 7	+ 10
VSI: R	62	= 34	+ 28	118	= 61	+ 57	145	= 79	+ 66
IZR	22	= 12	+ 10	39	= 27	+ 12	29	= 16	+ 13
Skupaj	84	= 46	+ 38	157	= 88	+ 69	174	= 95	+ 79

Prvotno vpisno število za 1. letnik je predvidevalo 30 kandidatov za A program in brez omejitve za B program, vendar se je skupno doseženo število od prvotnih 55 v naslednjih letih povzpelo na 88 vpisanih študentov. Zaradi neustreznih tehničnih pogojev za delo s toliko študenti, je bilo število kandidatov za vpis v B program omejeno najprej (1989/90) na 25 in nato (1990/91) na 15, število za vpis izrednih študentov v 1. in 3. letnik skupno 84 študentov, od tega 62 rednih in 22 izrednih oz. 46 v A in 38 v B program študija; v letu 1988/89 v 1.- 4. letniku že skupno 157 študentov, od tega 118 rednih in 39 izrednih oz. 88 v A in 69 v B program; v letu 1989/90 pa v 1.- 4. letniku celo 174 študentov, od tega 145 rednih in 29 izrednih oz. 95 v A in 79 v B program študija. Razmerja med študijem po A oz. po B programu kaže naslednja preglednica:

Preglednica 4: Študenti v A in B programu

Letnik	1987/88			1988/89			1989/90		
	%	A	B	%	A	B	%	A	B
1. R	100	= 55	: 45	88	= 61	: 39	90	= 66	: 34
IZR				12	= 82	: 18	10	= 56	: 44
Skupaj	100	= 55	: 45	100	= 64	: 36	100	= 65	: 35
2. R				100	= 36	: 64	94	= 43	: 57
IZR							6	= 100	: 0
Skupaj				100	= 36	: 64	100	= 47	: 53
3. R	24	= 57	: 43	43	= 30	: 70	70	= 42	: 58
IZR	76	= 55	: 45	57	= 46	: 54	30	= 45	: 55
Skupaj	100	= 55	: 45	100	= 39	: 61	100	= 43	: 57
4. R				29	= 33	: 67	59	= 30	: 70
IZR				71	= 80	: 20	41	= 57	: 43
Skupaj				100	= 67	: 33	100	= 41	: 59
VSI: R	74	= 55	: 45	75	= 52	: 48	83	= 54	: 46
IZR	26	= 55	: 45	25	= 69	: 31	17	= 55	: 45
Skupaj	100	= 55	: 45	100	= 56	: 44	100	= 55	: 45

Odločitev za študij po A oz. B programu je bila sicer formalno nakazana že ob vpisu v 1. letnik, kjer je A program prevladoval s 55 - 65%; vendar se je že v 2. letniku stanje začelo spreminjati in doseglo v 3. letniku, ko je odločitev za ok. 57 % rahlo v prednosti.

V posameznih letnikih je bilo leta 1987/88 po 55 oziroma 29 študentov, leta 1988/89 pa 88, 25, 23 oz. 21 študentov in leta 1989/90 po 88, 32, 37 oz. 17 študentov. Pri tem se je pojavljalo zlasti v 1. letniku večje število ponavljavcev (do 25), medtem ko jih je bilo v naslednjih letnikih manj (do 8). To dejstvo in vpis diplomantov knjižničarstva s PA v 3. letnik onemogoča natančnejše zasledovanje pretoka vpisane generacije v višje letnike že pri rednih študentih. Tako je bil njihov pretok iz 1. v 2. letnik v primerjavi med leti 1987/88 in 1988/89 45%, med leti 1988/89 in 1989/90 pa 36%, pretok v 3. in 4. letniku pa v prvem primeru 86% in v drugem primeru 80%. Za izredne študente, ki so študirali po posebnih terminskih pogojih, pa analiza skoraj ni mogoča, čeprav je v našem primeru zelo zanimiva: pretok iz 3. v 4. letnik med leti 1987/88 in 1988/89 je znašal 68%, med leti 1988/89 in 1989/90 pa 54%. Iz obeh primerjav je očitna boljša uspešnost med študenti višjih letnikov.

Visokošolski študij bibliotekarstva sta v študijskih letih 1988/89 in 1989/90 absolvirali dve skupini študentov, nekdanjih diplomantov višješolskega študija knjižničarstva na PA, in sicer: 16 rednih študentov, od tega 5 A in 11 B program, ter 22 izrednih študentov, od tega 16 A in 6 B program. Vse izpitne obveznosti po B programu je (stanje julij 1990) od skupno 17 absolventov opravilo 7 študentov (5 rednih, 2 izredna), vendar diplom še niso prejeli, ker še niso zaključili študija vzporednega predmeta po A programu. Študij bibliotekarstva po A programu pa sta od skupno 21 absolventov z izdelavo in zagovorom diplomskega dela zaključili dve kandidatki: v februarju 1990 redna študentka Darja Jerebic, ki pa takrat še ni zaključila vzporednega študija nemščine (tudi po A programu), ter v juniju 1990 študentka ob delu (zaposlena v NUK v Lj.) Zlata Dimec, ki je imela opravljen tudi vzporedni študij primerjalne književnosti (B program), je tako prva v celoti izpolnila vse pogoje za strokovni naslov diplomirani bibliotekar. Med drugimi absolventi jih je bilo še pet (2 redna, 3 izredni), ki jim je do zaključka študija manjkala samo še izdelava in zagovor diplomskega dela.

V smislu interdisciplinarnega študijskega povezovanja so študenti bibliotekarstva za vzporedno študijsko smer (A ali B program) dotlej izbrali malodane vse možnosti, ki jim jih je nudila FF (razvrščenost po številu primerov): slovenski jezik in književnost, angleški jezik in književnost, nemški jezik in književnost, sociologija, zgodovina, umetnostna zgodovina, etnologija, primerjalna književnost, francoski jezik in književnost, pedagogika, geografija, latinski jezik in književnost, italijanski jezik in književnost, ruski jezik in književnost ter filozofija. Poleg tega je bil za vse študente na fakulteti obvezen tudi program skupnih predmetov, ki je bil po vsebini različen za pedagoške oz. nepedagoške (sem spada tudi

bibliotekarstvo) študijske smeri in za študente bibliotekarstva veliko manj obsežen, kot je bilo predvidoma v sprejetem vzgojnoizobraževalnem programu.

Vsi študenti bibliotekarstva so ob zaključku predavanj v 2. in 3. letniku opravljali predpisano delovno prakso. Po dogovoru s knjižnicami, ki so bile naprošene in pripravljene prevzeti študente na prakso in v mentorstvo, so bili ti prvič na delovni praksi v osrednjih občinskih splošnoizobraževalnih knjižnicah (do 1990: Ajdovščina, Brežice, Celje, Grosuplje, Kranj, Ljubljana-Bežigrad, Center, Moste, Šiška in Vič, Ljutomer, Maribor, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Ptuj, Radovljica, Ravne, Sevnica, Sežana, Slovenska Bistrica, Titovo Velenje, Trebnje), drugič pa v visokošolskih knjižnicah na FF (do 1990: za geografijo, germanistiko, pedagogiko, romanistiko, slavistiko, sociologijo in zgodovino), v obeh osrednjih univerzitetnih knjižnicah (Ljubljana, Maribor) ter v Slovanski knjižnici (Ljubljana) in v nekaterih večjih splošnoizobraževalnih knjižnicah v pokrajinskih središčih. Organizirani so bili tudi seminarski obiski v NUK in v stari Semeniški knjižnici v Ljubljani ter enodnevni študijski ekskurziji v Univerzitetno knjižnico v Mariboru in v samostansko knjižnico v Pleterjah.

Študij bibliotekarstva je potekal na treh lokacijah: v zgradbi Pedagoške akademije (Ljubljana-Bežigrad), kjer je bil sedež oddelka za bibliotekarstvo, v zgradbi Filozofske fakultete (Ljubljana-Center), v prostorih Fakultete za naravoslovje in tehnologijo (Ljubljana-Vič) in v prostorih Centralne ekonomske knjižnice na Ekonomski fakulteti (Ljubljana-Bežigrad). Na svojem sedežu je imel oddelek na voljo dve, zadnje leto pa samo eno predavalnico, eno seminarsko sobo (za vaje) ter en profesorski kabinet in souporabo drugega. Tu je potekal ves pedagoški proces iz temeljnih bibliotekarskih predmetov, medtem ko so bila predavanja iz socioloških in jezikovnih predmetov ter za celotni program vzporedne študijske smeri in skupnih predmetov v zgradbi FF, pouk iz računalništva pa delno v zgradbi Fakultete za naravoslovje in tehnologijo in delno v prostorih Centralne ekonomske knjižnice. Takšno stanje je oteževalo organizacijo in izvajanje urnika predavanj ter študentom njihovo obiskovanje. Zato je bil urnik predavanj iz bibliotekarstva na domicilni lokaciji oddelka vselej tako sestavljen, da so bila predavanja za posamezne letnike čim bolj časovno strnjena, v enem ali dveh dnevih na teden in s tem študentom omogočeno čim bolj redno izpolnjevanje študijskih obveznosti tudi na drugih lokacijah oz. kar najmanjša izguba časa s prevozi med lokacijami. Vendar pa se tudi ob tem sploh ni bilo mogoče izogniti manjšemu ali večjemu prekrivanju z urniki drugih (ok. 15) študijskih smeri, s katerimi so študenti povezovali svoj bibliotekarski študij. Obetajoče se izboljšanje prostorskega stanja s preselitvijo oddelka v adaptirane prostore v zgradbi FF je iz finančnih razlogov takrat odpadlo. Zaradi takšnega stanja oddelek tudi ni imel pogojev, da bi organiziral lastno visokošolsko knjižnico, ampak so se študenti posluževali knjižnice PA, ki je razpolagala s temeljno domačo bibliotekarsko strokovno literaturo, ter bogatega starejšega in novejšega fonda domače in tuje bibliotekarske literature v strokovni knjižnici INDOK centra za bibliotekarstvo v NUK kot svoji glavni študijski bazi.

4

IZVAJALCI ŠTUDIJSKEGA PROGRAMA

V VIP Bibliotekarstvo je bilo opredeljeno (kot sicer velja za vsak visokošolski študij), da so izvajalci posameznih strokovnih predmetov redni visokošolski učitelji in pogodbeni zunanji sodelavci, ki imajo strokovne, raziskovalne in pedagoške pogoje, kakor jih določa ustrezni zakonski predpis o visokem šolstvu. Od septembra 1987, ko je bil Oddelek za bibliotekarstvo na FF uradno ustanovljen, je bil njegov prvi predstojnik in edini redno zaposlen visokošolski učitelj izredni profesor bibliotekarstva dr. Branko Berčič, vsi drugi učitelji pa so bili zunanji pogodbeni sodelavci z ustreznimi visokošolskimi oz. bibliotekarskimi strokovnimi in raziskovalnimi habilitacijami. Ščasoma so nekateri med njimi po ustreznem postopku pridobili oz. dopolnili svoje visokošolske nazive, in sicer trije za redne profesorje, dva za docenta in eden za višjega predavatelja.

Do 1990 je pri izvajanju študijskega programa sodelovalo 16 visokošolskih učiteljev oz. priznanih strokovnjakov s področja bibliotekarskih, informatoloških in knjigarskih ved. Od tega v rednem delovnem razmerju: redni profesor dr. B. Berčič (predmeta Osnove bibliotekarstva in Primerjalno bibliotekarstvo), od oktobra 1988 doc. Miloš Rybář (Razvoj bibliotekarstva, Klasifikacija) in od marca 1989 docentka Majda Ujčič (Bibliotekonomija, Bibliografija). Kot pogodbeni zunanji sodelavci pa so bili: višji predavatelj in bibliotekarski svetovalec Maks Veselko (Bibliotekonomija, Bibliografija, do 1988), višja predavateljica in višja bibliotekarska specialistka Marjana Kobe (Šolske knjižnice) ter izredni profesor dr. Gregor Kocijan (Bibliografija, od 1988), vsi redni učitelji na Pedagoški akademiji v Ljubljani: docentka Breda Filo (Metodika bibliotekarskega komuniciranja, Visokošolske in specialne knjižnice) in redni profesor dr. Bruno Hartman (Sodobna organiziranost bibliotekarstva), oba bibliotekarska svetovalca v Univerzitetni knjižnici v Mariboru; asistent mag. Mitja Hafner Fink (Metodologija znanstvenega raziskovanja), strokovni sodelavec na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani; profesor Ivan Kanič (Računalništvo v knjižnicah), vodja Centralne ekonomske knjižnice na Ekonomski fakulteti v Ljubljani; višji predavatelj mag. Jože Kokole (Informatika, od 1989) in profesorica Mihaela Sepe (Splošnoizobraževalne knjižnice), oba bibliotekarska svetovalca v Narodni in univerzitetni knjižnici; asistent mag. Matija Lokar (Osnove računalništva), strokovni sodelavec oddelka Matematika in mehanika na Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo v Ljubljani; redni profesor dr. Jože Spanring (Dokumentalistika) z oddelka Agronomija na Biotehniški fakulteti v Ljubljani in redni profesor dr. Martin Žnideršič (Knjigarstvo), dipl. ekonomist in glavni direktor Cankarjeve založbe v Ljubljani. Zaradi zamenjave visokošolskega učitelja se je dogajalo, da so predavanja iz posameznega predmeta (npr. bibliografija, informatika) v določenem semestru izpadla. Ni pa bilo moč pridobiti usposobljenega

visokošolskega učitelja za predmet Bibliometrija, zato je odpadel iz študijske obveznosti dotedanjih vpisanih generacij.

V študijski program vključene dopolnilne nebibliotekarske predmete so študenti poslušali na predavanjih, ki sicer redno potekajo na drugih oddelkih FF, in sicer: za sociologijo (Močnik, Sociologija kulture in Kirn, Sociologija znanosti oz. Kalan-Vogrinc, Zgodovina vednosti in znanosti) in za tuje jezike (lektorati na germanistiki, romanistiki in slavistiki). Pouk iz računalništva pa je bil po posebnih pogodbah oz. dogovorih organiziran v specializiranih učilnicah na Fakulteti za naravoslovje in tehnologijo (Osnove računalništva) oz. v Centralni ekonomski knjižnici (Računalništvo v knjižnicah).

Vsebine rednega študijskega programa je uspelo dvakrat dopolniti s predavanji gostujočih profesorjev. Tako je v oktobru 1988 prof. dr. Paul Kaegbein, vodja bibliotekarskega študija na univerzi v Koelnu, predaval o strukturi knjižničarstva v Zvezni republiki Nemčiji z gledišča sodobnega sodelovanja in o mednarodnih tendencah v sodobnem izobraževanju bibliotekarjev. V juniju 1990 pa je prof. dr. Katarina Čveljo, sodelavka podiplomskega študija za knjižničarstvo in informacijske znanosti na univerzi Severnega Texasa v Dentonu, predavala o sodobnih dogajanjih in stanju knjižničarstva v Združenih državah Amerike in v Kanadi.

5

VPIS IN PRETOK ŠTUDENTOV DO ŠTUDIJSKEGA LETA 1989/90

Vpis v 1. letnik študija bibliotekarstva narašča, vendar bi se varali, če bi stanje opravičevali z dejanskim zanimanjem za stroko oz. s pretehtanimi odločitvami kandidatov. Visok osip pri prehodu v 2. letnik (55% oz. 64%) priča o drugačnih motivih za prvotno izbiro te študijske smeri oz. o nepripravljenosti ali nesposobnosti za visokošolski študij. Šele gibanje števila študentov od 2. letnika naprej daje relativno realno sliko tako glede števila kot napredovanja študentov (osip samo ok. 20%). In nekaj podobnega se kaže tudi pri izbiri programov študija (A ali B). Namen potekajočega visokošolskega študijskega programa je imel gotovo poudarek na študiju bibliotekarstva pod A, vendar se je iz letnika v letnik delež A-jevcev zmanjševal, delež B-jevcev pa rasel. O neustreznosti govori tudi sicer varljivo povprečno statistično razmerje v vseh letnikih vpisanih študentov posameznega študijskega leta (A 55% : B 45%).

Na uravnovešanje tako vpisanega števila kot izbire študijskega programa je že skušala vplivati omejitev vpisa v A oz. B program (30 A in 15 B). Ob tem je bilo računati, da bo dotok izrednih študentov v 1. letnik in tudi diplomantov knjižničarstva s PA v 3. letnik še naprej upadal in se ustalil na povprečju 10% vpisanih.

Pri interdisciplinarnem dvopredmetnem povezovanju bibliotekarstva z drugimi strokovnimi področji (A oz. B program) so bile upoštevane skoraj vse jezikoslovne, literarne, kulturološke, družboslovne in naravoslovne predmetne skupine iz vzgojnoizobraževalnih programov na FF. Kolikor takšna širina sicer otežuje organizacijo študija in redno sodelovanje študentov v izobraževalnem procesu, pa bi bilo na podlagi načelnih izhodišč bibliotekarske stroke potrebno razširiti možnost interdisciplinarne povezave študija še na strokovna področja nekaterih drugih fakultet.

Visokošolski študij bibliotekarstva so do leta 1990 absolvirali samo nekdanji višješolski diplomanti knjižničarstva s Pedagoške akademije v Ljubljani, ki so se kot redni oz. izredni študenti v letih 1987/88 in 1988/89 vpisali v 3. letnik. Diplomski izpit po A programu sta opravili dve kandidatki, po ena iz rednega oz. izrednega študija, vse študijske obveznosti po B programu pa je opravilo 7 kandidatov, in sicer pet rednih in dva izredna študenta.

6

ŠTUDIJSKI PROGRAM

Visokošolski študij bibliotekarstva je vsa prva tri leta njegovega uresničevanja potekal po vsebinskih osnovah, ki so bile določene v VIP Bibliotekarstvo, potrjenem sredi leta 1985. Vendar je njihova konkretizacija skozi organizacijo pedagoškega procesa že v tem kratkem času terjala določene vsebinske uskladitve oz. prerazdelitve med posameznimi predmeti, razvoj bibliotekarske teorije in prakse po svetu in pri nas doma pa tudi določene vsebinske inovacije. Pri tem so morali predavatelji nekatere strokovne predmete, ki so bili že v programu višješolskega študija knjižničarstva, nadgraditi (poglobiti, razširiti), druge na novo uvedene predmete pa šele oblikovati.

Spomladi 1990 je prišlo do prvih razmišljanj o celovitejši razvojni preobrazbi obstoječega študijskega programa, tako v vsebinskem kot organizacijskem smislu. Formalni postopek za preobrazbo veljavnega vzgojnoizobraževalnega programa pa je bil dolgotrajen in ob tedanjem preobraževanju visokošolskega sistema proceduralno še nepredvidljiv, torej v vsakem primeru dolgoročne narave. Vendar je obstajala možnost za izvedbo nekaterih nujno potrebnih sprememb že v okviru veljavnega dokumenta o visokošolskem študiju bibliotekarstva oz. njegove strukture in obsega. Pri tem je šlo zlasti: za premike in vsebinsko ustreznije razvrstitve nekaterih predmetov po letnikih; za uvrstitve dotedanjih izbirnih predmetov med obvezne, da bi bili vsi študenti bolj vsestransko seznanjeni z vsemi vrstami knjižnic in tako boljše usposobljeni najprej za delovno prakso in za poznejše poklicno knjižničarsko delovanje ter za poskus bibliotekarsko ustreznije rešitve za vsebino predmeta o sociologiji oz. razvoju znanosti.

Tako naj bi že s študijskim letom 1990/91 začeli uvajati naslednje spremembe:

- združitev celotnega obsega predmeta Razvoj bibliotekarstva v 1. letniku;
- prenos predmetov Splošnoizobraževalne knjižnice in Šolske knjižnice v 2. letnik ter predmetov Visokošolske in Specialne knjižnice in Računalništvo v knjižnicah v 3. letnik, da bi bili neposredno povezani z delovno prakso v obeh letnikih;
- prenos predmeta Osnove računalništva v 2. letnik in njegova študijska povezava z drugim računalniškim predmetom;
- vsebino pouka o sociologiji znanosti v 2. letniku nadomestiti z bibliotekarsko oblikovanim predmetom Razvoj in sistematika znanosti;
- prenos nanj navezujočega se predmeta Klasifikacija v 3. letnik;
- prenos seminarja iz Bibliotekonomije za A program v 4. letnik;
- določeno zmanjšanje obsega pri predmetih Bibliografija in Primerjalno bibliotekarstvo, da ne bi presegli dotedanje obremenitve študentov, ki je že sicer bila prevelika. Operativno naj bi bile navedene spremembe izpeljane v letih 1990/91 in 1991/92.

Medtem bi bilo mogoče pripraviti predlog za obsežnejšo in pomembnejšo preobrazbo celotnega VIP Bibliotekarstvo, upoštevajoč pri tem takrat obetajoče se splošne organizacijske spremembe pri obsegu in izvajanju visokošolskega študija ter vsebinsko prenavo bibliotekarskega študija, kakor se bo pokazala potrebna po izkušnjah ob dokončanju prvega štiriletne visokošolskega ciklusa predavanj, seminarjev in vaj ter ob novih dosežkih bibliotekarske stroke po svetu in ob stanju knjižničarske dejavnosti na Slovenskem. Ob splošnih organizacijskih smernicah za izvajanje visokošolskega študija za naprej naj bi med drugim upoštevali zlasti naslednje: proti prevelikemu drobljenju in za integracijo predmetov (temeljni predmeti oz. predmetna področja najmanj 120 ur, npr. 2. letnika po 60 ur); učna obveznost študentov 720 ur na študijsko leto, kar dopušča 24 ur na teden in bi dalo: 10 ur bibliotekarstvo, 10 ur vzporedna študijska smer in ok. 4 ure skupni predmeti (ob odstopanju +/- 20%); predavateljska obveznost visokošolskega učitelja 150 ur letno, kar znaša 5 ur na teden (+/- 20%).

Da bi pri študiju bibliotekarstva prešli na samo 10- do 12-urno obremenitev študenta na teden, bi morali ustrezno zmanjšati obseg študijskega programa. To bi dosegli, če bi najprej izločili nebibliotekarske strokovne predmete Sociologija kulture, Sociologija znanosti in Metodologija znanstvenega raziskovanja ter ohranili samo lektorata obeh tujih jezikov. Z bibliotekarstvom povezane temeljne sestavine izločenih predmetov naj bi bile v primerni obliki vključene v ustrezne (sorodne) bibliotekarske predmete. Poleg tega pa bi morali skrbeti tudi obseg pri nekaterih bibliotekarskih predmetih (npr. za 30 ur pri Sodobni organiziranosti bibliotekarstva, Primerjalnem bibliotekarstvu, Metodiki bibliotekarskega komuniciranja in Informatiki), zlasti če bi izbirni predmeti (seminarji) postali obvezni za vse študente, da ne bi kot diplomanti ostajali pomanjkljivo usposobljeni za delo v različnih

vrstah knjižic. Ob že prej nakazanem prenosu nekaterih predmetov bi bila predmetnik in obseg študijskega programa nekako takšna kot sta na preglednici 5.

V okviru takšne organizacijske sheme visokošolskega študija bibliotekarstva bi morali razmisliti o potrebnih oz. ustreznih vsebinskih posodobitvah in o morebitnem drugačnem oblikovanju (združitvi, delitvi, preimenovanju) predmetov oz. predmetnih področij ter pripraviti predloge za koordinacijske dogovore.

Preglednica 5: Predmetnik

1. letnik, A+B	Zimski semester	Poletni semester
Osnove bibliotekarstva	2P	2P
Razvoj bibliotekarstva	2P	2P
Bibliografija	3P	2P+1V
Bibliotekonomija	2P	1P+1V
Knjigarstvo	1P	1P
Tuji jezik I	2V	2V
	12 ur	12 ur
2. letnik, A+B		
Sodobna organiziranost bibliotekarstva	2P	2P
Splošnoizobraževalne knjižnice	2S	-
Šolske knjižnice	-	2S
Bibliotekonomija	1P+1V	1P+1V
Klasifikacija	2P	1P+1V
Metodika bibliotekarskega komuniciranja	2P	1P+1V
Knjigarstvo	1P	1P
Računalništvo	-	1P+1V
Tuji jezik I	2V	2V
Delovna praksa (80) ur	13 ur	15 ur
3. letnik		
Sodobna organiziranost bibliotekarstva, A+B	1P+1S	-
Visokošolske in specialne knj., A+B	-	2S
Primerjalno bibliotekarstvo, A	-	2P
Bibliometrija, A.	-	1P+1V
Bibliotekonomija, A+B	1P+1V	1P+1V
Računalništvo, A+B	1P+1V	-
Informatika, A+B	2P	1P+1V
Knjigarstvo, A+B	1P	1P
Tuji jezik 2, A+B	2V	2V
Delovna praksa (80 ur)	11 ur	A 13 ur B 9 ur

4. letnik	Zimski semester	Poletni semester
Primerjalno bibliotekarstvo, A	2P	1P+1S
Bibliotekonomija, A	2S	-
Informatika, A+B	2P+1V	2P+1V
Dokumentalistika, A+B	2P	1P+1V
Knjigarstvo, A	1P+1S	1P+1V
Tuji jezik 2, A+B	2V	2V
	A 13 ur	A 11 ur
	B 7 ur	B 7 ur

Časovno krčenje programa bi imelo za posledico tudi njegovo vsebinsko omejevanje in s tem onemogočalo, da bi v študijski program za naprej vključevali nekatere nove (specialne) vsebine, ki jih prinaša razvoj bibliotekarske stroke. Zato bi kazalo razmišljati in načrtovati, da bi ob vzporednem (a polovičnem) A oz. programu B uvedli tudi samostojni (enopredmetni) program bibliotekarskega visokošolskega študija (obseg do 20 ur na teden). Tako bi v treh različno obsežnih študijskih programih mogli na eni strani zadovoljiti potrebo po povečanju obsega pouka iz bibliotekarske tehnologije in delovne prakse, na drugi strani pa pridobiti možnost za razvrstitev dosedanjih in za uvajanje novih bibliotekarskih oz. interdisciplinarnih strokovnih predmetov.

K vprašanju delovne prakse še nekaj aktualnega. Kako je bila organizirana, je navedeno že spredaj, vendar v celoti ni potekala tako, da bi bili vsi zadovoljni, Oddelek za bibliotekarstvo kot organizator, knjižnice kot izvajalci in študenti kot zainteresirani udeleženci. Slednji zaradi neuskrajene razvrstitve terminov za delovno prakso in strokovnih seminarjev za posamezne vrste knjižnic niso bili na prakso dovolj pripravljeni, niti ni bilo mogoče za opravljanje prakse pripraviti ustreznih kvalitetnih programov. Knjižnice pa so sicer sprejemale kandidate na delovno prakso z obilo ustrežljivosti in dobre volje, vendar se jim je za opravljeno strokovno delo šele v zadnjem času obetalo nekakšno materialno povračilo. Tudi strokovno priznanje knjižnici, da je sposobna prevzeti mentorstvo za delovno prakso, naj bi bilo na določen način verificirano in s strani fakultete oz. ustreznega knjižničarskega organa uradno opredeljeno. In predvidena uskladitev predmetnika v študijskem procesu naj bi prispevala tudi h kvalitetni rešitvi vseh teh vprašanj.

Obenem s spreminjanjem programa za dodiplomski bibliotekarski študij bi kazalo razmisliti tudi o izdelavi predloga za uvedbo podiplomskega (magistrskega) študija bibliotekarstva. Prvo zamisel takšnega programskega osnutka je Oddelek za bibliotekarstvo v okviru splošne iniciative za usklajeno reguliranje vseh obstoječih in novih programov podiplomskega študija na fakulteti in v okviru cele univerze v februarju 1989 že predložil ustrezni komisiji dekanata Filozofske fakultete.

7

PREDAVATELJSKO OSEBJE

V izvajanje študijskega programa je bilo do 1990 vključenih 16 visokošolskih učiteljev in sodelavcev. Med njimi štirje redni profesorji (dr. B. Berčič, dr. B. Hartman, dr. J. Spanring, dr. M. Žnideršič), en izredni profesor (dr. G. Kocijan), trije docenti (B. Filo, M. Rybář, M. Ujčič), štirje višji predavatelji (M. Kobe, mag. J. Kokole, V. Levovnik, M. Veselko), dva asistenta (mag. M. Hafner Fink, mag. M. Lokar) in dva profesorja-predavatelja (I. Kanič, M. Sepe). Večina je začela sodelovati postopno z začetkom uvajanja posameznih predmetov, nekateri pa so se vključevali ob prenehanju sodelovanja prvotnih sodelavcev. V redno delovno razmerje so bili sprejeti trije visokošolski učitelji (dr. B. Berčič, M. Rybář, M. Ujčič), in sicer potem ko je njihovo predmetno področje zahtevalo polno zaposlitev in ko so bili ustrezno habilitirani za visokošolskega učitelja. Vsi drugi so delovali kot pogodbeni zunanji sodelavci.

Postopno uvajanje rednega izobraževalnega procesa v višje letnike bibliotekarskega študija je že v letu 1988/89 zahtevalo posebnega pogodbenega sodelavca za predmet Bibliografija in s tem razbremenitev predavatelja Bibliotekonomije. Slednji predmet pa se je že v naslednjem letu 1989/90 po obsegu tako razširil, da je postala nujna pridobitev še enega predavatelja. V letih 1990/91, ko je redni študij potekal že v vseh štirih letnikih, je bilo zaradi povečanega obsega pedagoških ur potrebno redno zaposliti še predavatelja za predmet Informatika in Knjigarstvo ter pridobiti dva nova pogodbenega sodelavca za predmetno področje Osnove bibliotekarstva, Sodobna organiziranost bibliotekarstva in Primerjalno bibliotekarstvo. Na razpis za nove redne in za pogodbene sodelavce Filozofske fakultete, ki je bil objavljen v juniju 1990, so se za področje bibliotekarstva prijavili in bili, poleg ponovne potrditve dosedanjih pogodbenih sodelavcev, s študijskim letom 1990/91 na novo sprejeti: red. prof. dr. Martin Žnideršič za rednega visokošolskega učitelja Knjigarstva ter za pogodbene sodelavce: višji predavatelj mag. Jože Urbanija za predmet Osnove bibliotekarstva, asistent mag. Mirko Popovič za sodelavca pri predmetih Sodobna organiziranost bibliotekarstva in Primerjalno bibliotekarstvo ter diplomirana bibliotekarka Zlata Dimec (v postopku za naziv asistentka) za predmet Bibliotekonomija, medtem ko postopek za redno namestitev visokošolskega učitelja za predmet Informatika še ni bil zaključen. Ob vseh teh predavateljih pa bi Oddelek za bibliotekarstvo nujno potreboval še strokovnega tajnika.

Tako so v študijskem letu 1990/91, po takrat veljavnem bibliotekarskem študijskem programu in kadrovskih normativih, v pedagoškem procesu sodelovali 4 oz. 5 rednih visokošolskih učiteljev in 13 oz. 12 pogodbenih sodelavcev, poleg siceršnjih fakultetnih učiteljev za sociologijo kulture in za lektorate tujih jezikov. Vendar je bil to samo minimalni in nujni predavateljski sestav, saj bi ob normalni ureditvi kadrovskih pogojev potrebovali 6 rednih visokošolskih učiteljev in 12

pogodbenih sodelavcev. Če pa bi uveljavili napovedana merila za manjšo obremenitev študentov, temu prilagojen obseg študijskega programa in zmanjšano obveznost visokošolskih učiteljev (5 ur tedensko), bi za normalni potek bibliotekarskega študija potrebovali 9 rednih visokošolskih učiteljev (za 11 predmetov) in 5 pogodbenih sodelavcev (za 5 predmetov) ter ustrezni obseg lektoratov za tuje jezike. V vsakem primeru bi za tekoče sodelovanje pri pedagoškem procesu in z njim povezanim raziskovalnim delom ter za prihodnji razvoj bibliotekarskega študija in stroke moralo biti v delo Oddelka za bibliotekarstvo redno vključenih najmanj 6 asistentov oz. mladih raziskovalcev. Še večje pa bi bile potrebe po kvalificiranem in habilitiranem predavateljskem kadru ob morebitni uvedbi samostojnega (enopredmetnega) bibliotekarskega visokošolskega študija.

Čeprav je bilo kadrovsko stanje na Oddelku za bibliotekarstvo kolikor toliko urejeno, so se vendar nakazovali določeni problemi pri njegovem prihodnjem urejanju. Ob vsem priznanju prvim sodelavcem je vendarle potrebno razmišljati o bibliotekarskem strokovnem kvalificiranju in o visokoškolskem habilitiranju kandidatov iz mlajših knjižničarskih generacij, ki bodo prej ali slej morali nadomestiti svoje starejše kolege, ko bodo začeli zapuščati predavateljski kolektiv. V nekaj naslednjih letih bodo postopoma izpraznjena delovna mesta večine sedanjih rednih visokošolskih učiteljev in nekaterih pogodbenih sodelavcev ter bodo postala tako odprta predmetna področja, kot so sodobna organiziranost bibliotekarstva s specialnimi seminarji za splošnoizobraževalne, šolske, visokošolske in specialne knjižnice, razvoj bibliotekarstva, primerjalno bibliotekarstvo, bibliografija, bibliotekonomija, klasifikacija, dokumentalistika, metodika bibliotekarskega komuniciranja in morda še kakšno. Srednji in mlajši generaciji aktivnih knjižničarskih delavcev in prvim diplomiranim bibliotekarjem se tako odpira ugodna možnost, da se s poglobljenim in specializiranim strokovnim znanjem in z raziskovalnim delom ter prek magistrskega in doktorskega študija na področju bibliotekarstva in informacijskih ved strokovno kvalificirajo ter habilitirajo za redne ali pogodbene visokošolske učitelje in sodelavce ter se tako vključijo v nadaljnji razvoj visokošolskega dodiplomskega in podiplomskega študija bibliotekarstva v Sloveniji.

8

PROSTORSKI POGOJI

Filozofska fakulteta kot celota deluje v zelo utesnjenih prostorskih pogojih, še posebej pa njen novi Oddelek za bibliotekarstvo. Ker v fakultetni zgradbi ni bilo mogoče zagotoviti predavalnic in kabinetov še za študij bibliotekarstva, se je fakulteta pogodila s Pedagoško akademijo v Ljubljani, da bodo za izvajanje bibliotekarskega pedagoškega procesa na voljo prostori njene dotedanje katedre za knjižničarstvo. Tako je Oddelek prvo leto svojega delovanja razpolagal s po

eno predavalnico in seminarsko sobo in s poldrugim kabinetom ter naslednje leto pridobil še eno predavalnico; v tretjem letu, ko bi za svoj razširjeni obseg dela potrebovali še več prostora, pa je bila Oddelku ena izmed predavalnic odvzeta, da bi ob ponovni prošnji za dodatne prostore v četrtem letu svojega delovanja dočakal celo odpoved gostoljubja v zgradbi Pedagoške akademije.

Medtem je v študijskem letu 1989/90 na Filozofski fakulteti potekala adaptacija 5. nadstropja, kjer naj bi tudi Oddelek za bibliotekarstvo dobil možnost za preselitev v matično stavbo in najosnovnejše pogoje za svoje delo (predavalnice, kabineti). Vendar je bila adaptacija iz finančnih razlogov pred poletnimi počitnicami 1990 prekinjena in možnost je odpadla. Dolgoročno pa je na fakulteti sicer predvideno, da dobi Oddelek za bibliotekarstvo svoje dokončne prostore po načrtovani preselitvi biologov na novo lokacijo, kar pa je zaenkrat prav tako odloženo.

V takšnem skrajno neugodnem položaju za nadaljnjo organizacijo bibliotekarskega študija se je vodstvo fakultete začelo s Pedagoško akademijo in Fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo, ki tudi razpolaga z več prostori v akademijski zgradbi, ponovno dogovarjati o možnostih za nadaljnje gostovanje in delovanje Oddelka za bibliotekarstvo na dosedanji lokaciji. Osnovni prostorski pogoji, ki naj bi bili Oddelku za nemoteno poslovanje na voljo, bi morali obsegati: običajna predavalnica (ok. 30 - 40 mest), večja predavalnica (ok. 50 - 60 mest, vsaj en dan v tednu ali dvakrat za pol dneva), manjša seminarska soba (ok. 15 - 20 mest) in vsaj dva ali trije kabineti z opremo za štiri delovna mesta rednih delavcev in za občasno navzočnost pogodbениh sodelavcev.

Ob normalnih delovnih pogojih, upoštevajoč število študentov, obseg študijskega programa in število visokošolskih učiteljev oz. sodelavcev, bi Oddelek za bibliotekarstvo za opravljanje svoje dejavnosti potreboval: štiri predavalnice različnih velikosti (po ena za vsak letnik), več seminarskih prostorov za praktični tehnološki pouk in vaje z različnimi vrstami knjižničarskega gradiva, računalniško učilnico srednje velikosti, študijsko knjižnico in čitalnico za študente, 10 profesorskih kabinetov, oddelčno pisarno in sejno sobo. Lastne visokošolske knjižnice za strokovno, raziskovalno in znanstveno delo naj bi Oddelek za enkrat ne organiziral, ker naj bi v funkciji temeljne študijske in informacijske baze pri visokoškolskem študiju bibliotekarstva sodelovala Narodna in univerzitetna knjižnica s svojim bogatim fondom bibliotekarskega gradiva, z razvitimi strokovnimi in specialnimi službami in z bibliotekarskim razvojnim centrom. Glede na to bi bilo najustreznejše, ko bi prostore za visokošolski študij bibliotekarstva (v celoti ali vsaj delno) uredili v okviru (bodoče nove ali obstoječe) zgradbe srednje slovenske bibliotekarske ustanove, Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

9

ZAKLJUČEK

V takšnih okoliščinah in pogojih se je visokošolski študij bibliotekarstva prebijal skozi prva tri leta svojega uvajanja in vstopa v četrto, zaključno leto izvajanja prvega rednega študijskega ciklusa. Ob vseh začetnih težavah in problemih organizacijskega, vsebinskega, kadrovskega, študijskega in materialnega značaja pa je študijski proces iz letnika v letnik dovolj uspešno potekal in med kandidati, ki so višje letnike študirali po razmeram prilagojenem izrednem programu, privedel tudi do prvih absolventov in diplomantov. K temu je vsekakor prispevala zavzetost in požrtvovalnost visokošolskih učiteljev in sodelavcev, strokovna zainteresiranost študentov ter pripravljenost širšega kroga slovenskih knjižničarjev in knjižnic za tvorno sodelovanje pri uresničevanju pred leti skupno sprejetega cilja in obveznosti, da se za razvojne potrebe slovenskega knjižničarstva uvede visokošolski študij bibliotekarske stroke.

Do druge svetovne vojne so bili med slovenskimi knjižničarskimi delavci le posamezniki, ki so čutili potrebo po bibliotekarskem strokovnem znanju. Knjižničarske generacije druge polovice štiridesetih in petdesetih let so prispevale k širšemu organiziranju osnovnih oblik knjižničarske dejavnosti, k postopni profesionalizaciji knjižnic in knjižničarskega dela ter k družbenemu priznanju bibliotekarske stroke. V šestdesetih letih je bil uveljavljen prvi splošni slovenski zakon o knjižnicah in se je začela uresničevati potreba po rednem višješolskem knjižničarskem strokovnem izobraževanju.

Sedemdeseta leta so usmerila slovensko knjižničarstvo v organizacijsko posodobitev in v mednarodno usklajeno standardizacijo bibliotekarskega strokovnega poslovanja v vseh vrstah knjižnic. V osemdesetih letih sta slovenskemu knjižničarstvu uspela dva pomembna dosežka: z novim zakonom o knjižničarstvu se je vključilo v moderne mednarodne tokove sodobnega knjižničarstva, z uvedbo visokošolskega študija bibliotekarstva pa je doseglo najvišjo stopnjo organiziranega strokovnega izobraževanja in znanstveno-raziskovalnega delovanja ter s tem največjo družbeno uveljavitev bibliotekarske stroke in knjižničarske dejavnosti na Slovenskem.

Pred sedanjimi in prihodnjimi generacijami slovenskih knjižničarskih delavcev, njihovih knjižničarskih ustanov in strokovnih organizacij stojita velik moralni izziv in zavezujoča strokovna odgovornost, da s poglobljeno strokovnostjo in profesionalno predanostjo uresničujejo razvoj knjižničarske dejavnosti in bibliotekarske stroke na Slovenskem ter da s posebno skrbjo in osebno zavzetostjo negujejo, pospešujejo in ohranjajo obe temeljni osnovi vsakega strokovnega razvoja - visokošolski študij in znanstveno raziskovanje na področju bibliotekarstva.

OPOMBA

Prispevek je prirejen po dveh avtorjevih referatih na strokovnem posvetovanju slovenskih knjižničarjev: na Bledu 1. - 2. oktobra 1987 in za udeležence razmnožen v gradivu Vloga knjižnice pri posredovanju znanja, Bled 1987, str. (123-137) z naslovom Začetek visokošolskega študija bibliotekarstva v Sloveniji; v Novi Gorici 25. - 26. oktobra 1990 in objavljen v Knjižnici 34, 1990, št. 3, str. 139-157 z naslovom Visokošolski študij bibliotekarstva v Sloveniji: Stanje in razvojne smernice.

Zaradi pomembnosti prvega obdobja razvoja visokošolskega študija bibliotekarstva v Sloveniji objavljamo prispevek v celoti.

LITERATURA

1. Berčič, Branko: Prizadevanja za uvedbo rednega bibliotekarskega študija. - Knjižnica, 5(1961) 1-4, str. 157-161.
2. Berčič, Branko: Matko Rojnić, bibliotekarsko strokovno izobraževanje in mi. - Vijesnik bibliotekara Hrvatske, 25(1981)1-4, str. 11-18.
3. Berčič, Branko: Visokošolski študij bibliotekarstva. - Strokovno posvetovanje Društva bibliotekarjev Slovenije, Tolmin 1982, 25 str. (Referat).
4. Berčič, Branko: Dodiplomski (višji i visoki) studij bibliotekarstva. (Teze za diskusiju.)- Deseta skupština Saveza društava bibliotekara Jugoslavije, Zagreb 1985, str. 324-327. (Soavtorica Ljubica Djordjević).
5. Berčič, Branko: Program visokoškolskog studija bibliotekarstva u Ljubljani. - Obrazovanje bibliotekara na dodiplomskoj razini, Zagreb, 1986, str. 15-22.
6. Berčič, Branko: Izobraževanje knjižničarskih delavcev v Jugoslaviji. Izhodišča, stanje, usmeritve. Knjižnica 31(1987)1, str. 110-129.
7. Berčič, Branko: Oddelek za bibliotekarstvo. - Poročilo o delu Filozofske fakultete v Ljubljani ... v študijskem letu 1987/88, Ljubljana 1989, str. 500-505; ... v študijskem letu 1988/89, Ljubljana 1989, str. 321-331; ... v študijskem letu 1989/90, Ljubljana 1991, str. 253-262.
8. Berčič, Branko: Oddelek za bibliotekarstvo. - Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani 1918-1989, Ljubljana 1989, str. 249-254.
9. Dolar, Jaro: Šolanje in vzgoja knjižničarskih kadrov. - Knjižnica, 16(1972)1-4, str. 23-37.
10. Dolar, Jaro: Nekatera vprašanja o šolanju strokovnih kadrov. - Obvestila republiške matične službe 1975, št. 12, str. 10-16.
11. Enoletna knjižničarska šola. - Knjižnica, 7(1963)1-2, str. 94.
12. Filozofska fakulteta, Ljubljana: Seznam predavanj za študijsko leto 1987/88-1989/90. Ljubljana 1987-1989.
13. Informacija o odprtih problemih v programskih zasnovah z vidika priprave osnutkov programov v visokem šolstvu. - Poročevalec Izobraževalne skupnosti Slovenije II, št. 2, 26. junij 1984, str. 8.
14. Kako šolati knjižničarske delavce. (Anketa) - Knjižnica, 17(1973)1-4, str. 3-8.
15. Kamenik, Ignac: Izobraževanje knjižničarskih delavcev v Sloveniji. - Obvestila republiške matične knjižnice, 1972, št. 8, str. 23-34.

16. Predmetnik in program za pouk knjižničarstva na Pedagoški akademiji. - Knjižnica, 8(1964)3-4, str. 201-206.
17. Popovič, Mirko: Nekatera izhodišča visokošolskega študija knjižničarstva.- Knjižnica, 26(1982)1-2, str. 53-62.
18. Predlogi programskih zasnov za oblikovanje vzgojnoizobraževalnih programov v usmerjenem izobraževanju. - Poročevalec Skupščine SR Slovenije in Skupščine SFR Jugoslavije za delegacije in delegate VIII, 9.12.1982, pril. IX, str. 55, 57, 72.
19. Pregelj, Bogo: Stanje in perspektive šolanja kadrov. - Knjižnica, 10(1967)1-4, str. 19-25.
20. Rupel, Mirko: Občasna šola za knjižničarje in arhivske pomočnike. - Knjižnica 2(1958)1-4, str. 84-86.
21. Rybář, Miloš: Fachliche Ausbildung der Bibliothekare in Slowenien. - Das slowenische Bibliothekswesen, Wien 1976, str. 35-44.
22. Šlajpah, Mara: Vzgoja prostovoljnih knjižničarjev na učiteljiščih. - Knjižnica, 1(1957)1, str. 23-26.
23. Šlajpah, Mara: Priprave za ustanovitev šole za knjižničarje in arhivske pomočnike. - Knjižnica, 1(1957)2, str. 29-31.
24. Šlajpah, Mara: Študij bibliotekarstva v Sloveniji. - Knjižnica, 8(1964)3-4, str. 95-102.
25. Šola za knjižničarje. - Knjižnica, 8(1964)1-2, str. 79-80.
26. Univerza Edvarda Kardelja, Ljubljana: Seznam predavanj za študijsko leto 1987/88-1989/90. Ljubljana 1987-1989.
27. Veselko, Maks: Šolanje knjižničarskih delavcev na višji stopnji. - Strokovno posvetovanje Društva bibliotekarjev Slovenije, Tolmin 1982, 8 str. (Referat.).
28. Veselko, Maks: Sadašnja organizacija studija bibliotekarstva na Pedagoški akademiji u Ljubljani. - Obrazovanje bibliotekara na dodiplomskoj razini, Zagreb 1986, str. 32-34.
29. Vzgojnoizobraževalni program za študij bibliotekarstva. Ljubljana, Filozofska fakulteta 1987, 61 str.
30. Osebni arhiv avtorja, ki je bil vodja (koordinator) delovne skupine za izdelavo osnutka VIP Bibliotekarstvo v sestavi (od 1981) dr. Branko Berčič, dr. Bruno Hartman, Marko Kranjec, dr. Dimitrij Rupel in Maks Veselko oziroma (od 1984) dr. Branko Berčič, Breda Filo, dr. Bruno Hartman, Ignac Kamenik, dr. Dimitrij Rupel in Martina Šircelj. V organih PISK so pri obravnavah o VIP Bibliotekarstvo pomembno sodelovali Tomo Martelanc (predsednik skupščine), dr. Bruno Hartman (predsednik strokovnega sveta), Marjana Kobe in dr. Branko Berčič (delegata PA-Lj v zboru izvajalcev), Martina Šircelj (članica strokovnega sveta), Ignac Kamenik in Marija Tome (oba svetovalca Zavoda SR Slovenije za šolstvo).
31. Arhiv Oddelka za bibliotekarstvo Filozofske fakultete v Ljubljani za leta 1987-1990.

RAZVOJ ŠTUDIJA BIBLIOTEKARSTVA V LETIH 1990-1997

Dr. Martin Žnideršič

UDK 378.14:02 (497.12) »1990/1997«

Povzetek

Avtor predstavi razvoj Oddelka za bibliotekarstvo v zadnjem obdobju. Vsebina vključuje podatke o študentih, o pogojih dela, o študijskih programih dodiplomskega študija, o podiplomskem študiju bibliotekarstva, o izvajalcih študijskega programa in o mednarodnem sodelovanju. Prispevek zaključuje oris perspektiv Oddelka za bibliotekarstvo za naslednje desetletje.

UDC 378.14:02 (497.12) »1990/1997«

Summary

The author presents the development of the Librarianship Department in the last period, data on students and study terms, description of graduate and postgraduate study programs, on performers of the study, and on international cooperation are presented. The article concludes with an outline of the perspectives of the Librarianship Department in the next decade.

V akademskem letu 1996/97 je Oddelek za bibliotekarstvo praznoval 10-letnico svojega obstoja. Zapletene priprave na ustanovitev univerzitetnega študija bibliotekarstva v Sloveniji in delovanje Oddelka do leta 1990 je v svojem prispevku zelo natančno popisal prvi predstojnik red. prof. dr. Branko Berčič. Zato bom v svojem prispevku orisal pot Oddelka in probleme, s katerimi se je ukvarjal, od poletnega semestra akademskega leta 1990 -1991 naprej, ko sem se zaposlil na Oddelku in postal naslednik prvega predstojnika.

1

ŠTEVILO ŠTUDENTOV

Število študentov je v vseh naslednjih letih naraščalo. Skupno je bilo, po posameznih letih, vpisano naslednje število študentov:

Tabela 1: Število študentov v letih 1990 - 1997

	A program	B program	S program	Skupaj	Indeks	Izredni
1990/91	73 (51%)	71 (49%)		144	100	5
1991/92	99 (55%)	82 (45%)		181	126	3
1992/93	116 (59%)	81 (41%)		197	109	13
1993/94	132 (60,5%)	86 (39,5%)		218	111	15
1994/95	144 (61%)	91 (39%)		235	108	18
1995/96	154 (60,4%)	101 (39,6%)		255	109	15
1996/97	136 (41,6%)	64 (19,6%)	127 (38,8%)	327	128	87

V primerjavi z akademskim letom 1990/91 se je število vpisanih študentov v akademskem letu 1996/97 povečalo za 127%.

Prehodnost študentov po letnikih in akademskih letih je predstavljena v naslednji tabeli:

Tabela 2: Prehodnost študentov med letniki

	v 2. letnik	v 3. letnik	v 4. letnik	v absolvent- ski staž	diplomanti		
					A	B**	B***
1990/91	53%	93%*	85%	70%	2	33	
1991/92	48%	73%	65%		86%	1	6
1992/93	64%	88%	83%	85%	2	9	
1993/94	64%	79,4%	80%		85%	7	12
1994/95	65%	94%	88%	70%	3	7	
1995/96	56%	108%****	80%	+	8	20	
1996/97	46,5%	79%	90,5%	+	12	8	2

* vključno z vpisom diplomantov PA

** zaključek študija brez diplomskega dela

*** zaključek študija z diplomskim delom (od generacije, vpisane 1992/93 naprej)

**** vključno z ponavljavci in pavzerji

+ od študijskega leta 1995/96 je dovoljen prehod v absolventski staž brez izpolnitve pogojev za vpis

Prehodnost študentov se ob prehodu v višje letnike stopnjuje. Največji osip (okrog 50%) je pri prehodu v II. letnik. Čeprav so tri generacije študentov v letih 1992/93 do 1994/95 imele že dvetretjinsko prehodnost, pa je v naslednjih dveh letih prehodnost spet padla. Lahko sklepamo, da je to posledica novega vpisnega sistema, ki je bil vpeljan v akademskem letu 1995/96. Od tega leta naprej se v prvi letnik vpiše sorazmerno veliko število študentov, ki jim je bil študij bibliotekarstva druga (ali celo tretja) svobodna izbira. Ti študentje po prvem letniku iščejo možnosti za prepis na druge programe.

2

MATERIALNI POGOJI DELA

Sredi študijskega leta 1990/91 je oddelek dobil svoje prostore v adaptiranem 5. nadstropju FF. S tem so se bistveno izboljšali študijski pogoji za študente, saj so vsa predavanja imeli samo v stavbi FF. To pa je bila le delna rešitev problema,

saj dva kabineta, en asistentski kabinet brez oken in seminarska soba nista mogla biti zadovoljiva rešitev. V študijskem letu 1996/97 smo pridobili še 2 kabineta in prostor za knjižnico, tako da ima Oddelek trenutno zadosti prostorov. Ker pa bodo v naslednjih letih nujno potrebne nove zaposlitve učiteljev, se bo prostorski problem zelo kmalu spet pojavil. Dokončno rešitev prostorskih problemov za učitelje vidimo v selitvi v novo stavbo UKL, kjer bo oddelek za bibliotekarstvo, po sedanjih načrtih, pridobil zadosti prostorov za normalno delovanje. Ker pa se gradnja UKL odmika, bo verjetno prostorska stiska oddelka še precej let aktualna.

Ob koncu študijskega leta 1996/97 smo opremili knjižnico z ustreznim pohištvom. Tako smo ustvarili pogoje za nabavo najnujnejše domače in tuje strokovne literature in periodike za potrebe učiteljev in študentov.

Tudi z računalniki je oddelek zadovoljivo opremljen. Računalniki v tajništvu in kabinetih so povezani v mrežo na FF in imajo dostop do interneta in COBISS-a. Vsi zaposleni sodelavci imajo tudi svoj naslov elektronske pošte. Redno zaposlenim pedagoškim delavcem je oddelek tudi omogočil nabavo računalnikov za domačo rabo.

Zadnja leta oddelek pri pouku informacijskih predmetov lahko uporablja računalniško učilnico na FF, ki je omogočila posodabljanje pouka teh predmetov.

3

ŠTUDIJSKI PROGRAM

V študijskem letu 1991/92 je oddelek za bibliotekarstvo pričel izvajati skrčeni program študija (750 ur skupne letne obremenitve), kar je bila zahteva Ministrstva za šolstvo in šport. Pri prilagoditvi obsega študija danim normativom je oddelek - ob spoštovanju osnovnih smernic študija - iz predmetnika izločil 4 predmete, pri 5 predmetih je skrčil obseg predavanj in povečal obseg predavanj pri 3 predmetih. Tako je bila zagotovljena obremenitev študentov povprečno 330 ur pri A programu in 322,5 ur pri B programu. Skupno število ur v vseh štirih letnikih je tako doseglo 1440 ur pri A programu in 1290 ur pri B programu.

V študijskem letu 1992/93 smo ponovno nekoliko posodobili študijski program in na novo uvedli zaključni diplomski izpit za študij po B programu za generacijo študentov, ki je prvič vpisala I. letnik v tem študijskem letu. Nekateri predmeti so bili bolj logično razporejeni v posamezne letnike. Tako se je dokončno izoblikovala struktura programa dvopredmetnega študija, ki velja še danes. Predmetnik dvopredmetnega študija, ki je veljal v študijskem letu 1996/97, je razviden iz tabele 3.

Tabela 3: Predmetnik dvopredmetnega študija bibliotekarstva v študijskem letu 1996/97

Predmet	Letnik in smer					Ure
	1.	2.	3.	4.		
	A, B	A, B	A, B	A	B	
1. Osnove bibliotekarstva	2					60
2. Razvoj bibliotekarstva	2					60
3. Razvoj tiskarstva in knjige				1		30
6. Sodobna org. bibliotekarstva			2	2		120
7. Složnoizobraževalne knjižnice		1				30
8. Šolske knjižnice		1				30
9. Visokošolske knjižnice			1			30
10. Specialne knjižnice			1			30
14. Knjigarstvo	2	2	2	1		210
17. Bibliotekonomija	2	2	2	1		210
18. Bibliografija	2					60
19. Klasifikacija		2				60
20. Dokumentalistika				2		60
21. Metodika bibliot. komuniciranja			2			60
24. Računalništvo		2	2			120
27. Informatika				2	3	150
30. Uvod v znanstveno delo	2					60
31. Razvoj in sistematika znanosti	2					60
33. Angleščina		2				60
34. Tuj jezik II					2	60
Delovna praksa		80	80			160
Skupaj	14	12	14		12	1720
Dvopredmetni študij izvajamo v obsegu 1720 ur. Študenti poslušajo v posameznih letnikih naslednje število ur tedensko:						
1. letnik	14 ur					
2. letnik	12 ur					
3. letnik	14 ur					
4. letnik	12 ur - A program študija 7 ur - B program študija					

Program dvopredmetnega študija se je v desetih letih izoblikoval tako, da je največ pedagoških ur, 46%, namenjenih tradicionalnim bibliotekarskim predmetom (800 ur, 12 predmetov). Predmetom s področja računalništva in informatike je namenjenih 19% pedagoških ur (330 ur, 3 predmeti). Drugim predmetom, ki posredujejo študentom dopolnilna znanja (Razvoj tiskarstva in knjige, Knjigarstvo, Uvod v znanstveno delo, dva tuja jezika) pa je namenjenih 32% pedagoških ur (420 ur, 5 predmetov). Psihološkim predmetom je namenjenih le 3% pedagoških ur (60 ur, 1 predmet).

V okvir študija sodijo tudi ekskurzije, ki jih redno prirejamo za študente nižjih letnikov v pomembne slovenske knjižnice. Za študente 3. in 4. letnika smo organizirali nekaj strokovnih ekskurzij v tujino: dvakrat v Rim, dvakrat na Dunaj. Na teh ekskurzijah so se študentje lahko seznanili z uglednimi tujimi knjižnicami.

4

PROGRAM SAMOSTOJNEGA ŠTUDIJA

V študijskem letu 1992/93 smo zaradi številnih pobud iz bibliotekarskih krogov izdelali program samostojnega (enopredmetnega) študija bibliotekarstva v 3. in 4. letniku za (dvopredmetne) diplomante knjižničarstva na bivši Pedagoški akademiji. Program naj bi izvajali pet let in v tem času nudili možnost diplomantom PA iz knjižničarstva, ki so zaposleni v knjižnicah, da si pridobijo univerzitetno izobrazbo diplomirani bibliotekar. Program je bil na FF verificiran v letu 1993, na Univerzi pa šele spomladi 1994. Svet za visoko šolstvo je tako potrjeni program jeseni 1994 zavrnil z utemeljitvijo, da "polovičnega" programa samostojnega študija (samo 3. in 4. letnik) oddelek ne more izvajati.

Zato smo v študijskem letu 1994/95 izdelali nov popolni program samostojnega študija bibliotekarstva, ki je bil odobren od vseh organov na FF, na Univerzi in na Svetu za visoko šolstvo. Izvajati smo ga lahko začeli v študijskem letu 1996/97. Hkrati smo ukinili B program študija, tako da oddelek od študijskega leta 1996/97 izvaja dva študijska programa: Samostojni štiriletni program študija bibliotekarstva in dvopredmetni štiriletni program, ki ga študentje, tako kot doslej, lahko kombinirajo s katerikoli dvopredmetnim programom na FF. Obstaja tudi možnost kombinacije študija s Fakulteto za družbene vede in s Teološko fakulteto.

Hkrati z uvedbo programa samostojnega študija smo za diplomante bivše Pedagoške akademije organizirali izredni študij in jim omogočili vpis v 3. letnik samostojnega študija. Poleg rednega študijskega programa v 3. in 4. letniku so

morali opraviti tudi štiri diferencialne izpite iz predmetov, ki jih na PA ali niso poslušali ali pa se je vsebina teh predmetov v času od njihovega študija bistveno spremenila (Uvod v informacijsko znanost, Podatkovne zbirke I., Informacijska tehnologija, Avtomatizacija poslovanja knjižnic).

Pokazalo se je, da je med diplomanti bivše PA veliko zanimanje za pridobitev univerzitetne diplome. Na razpisanih 40 mest se je prijavilo 110 kandidatov, tako da smo, po izbirnem postopku in nekoliko povečanem vpisu, vpisali 58 kandidatov. Za te študente smo izredni študij prvič tudi organizirali, in sicer v obliki posebnih predavanj ob petkih popoldne in sobotah dopoldne in popoldne. Organizirani so bili štirje sklopi predavanj s po dvaintridesetimi, oziroma šestnajstimi urami predavanj za vsak predmet. V vsakem sklopu so študentje poslušali po tri predmete, posebej pa je bil organiziran še tečaj za štiri diferencialne izpite. Po zaključku vsakega sklopa predmetov so študentje lahko opravljali izpite

Redni program enopredmetnega študija izvajamo v obsegu 2830 ur predavanj, seminarjev in vaj, tako da študenti poslušajo naslednje število ur po posameznih letnikih:

1. letnik	21 ur
2. letnik	21 ur
3. letnik	24 ur
4. letnik	23 ur

Pri pripravi predmetnika samostojnega študija bibliotekarstva smo na eni strani upoštevali vse tradicionalne bibliotekarske predmete in jim dodali še nekaj novih (Kodikologija, Zaščita in restavriranje knjižničnega gradiva, Študij uporabnikov, Knjižnični marketing, Knjižnični management, Bibliometrija, Sociologija množičnih medijev). Dodali smo tudi nekatere psihološke predmete (Kognitivna psihologija, Razvojna psihologija). Pri pripravi programa smo posebno pozornost posvetili predmetom s področja informatike. Dosedanja predmeta Računalništvo I. in II. smo preoblikovali v predmeta Informacijska tehnologija in Avtomatizacija poslovanja knjižnic. Informacijske predmete (Informatika I. in II.) smo preoblikovali v štiri predmete in vsem povečali tudi fond ur: Uvod v informacijsko znanost, Podatkovne zbirke I. in II. in Računalniško komuniciranje.

Predmetnik samostojnega študija bibliotekarstva je razviden iz tabele 4.

Tabela 4: Predmetnik samostojnega študija bibliotekarstva

Predmet	Letnik				Ure
	1.	2.	3.	4.	
1. Osnove bibliotekarstva	2				60
2. Razvoj bibliotekarstva	2				60
3. Razvoj tiskarstva in knjige				1	30
4. Rokopisno gradivo (kodikologija)			2		60
5. Zaščita in restavriranje knj. gradiva				2	60
6. Sodobna org. bibliotekarstva		2	2	2	180
7. Slošnoizobraževalne knjižnice		1			30
8. Šolske knjižnice		1			30
9. Visokošolske knjižnice			1		30
10. Specialne knjižnice			1		30
11. Študij uporabnikov				2	60
12. Knjižnični marketing				2	60
13. Knjižnični management				2	60
14. Knjigarstvo	2	2	2	2	240
15. Bibliometrija			2		60
16. Primerjalno bibliotekarstvo				2	60
17. Bibliotekonomija	2	2	2	2	240
18. Bibliografija	2				60
19. Klasifikacija		2	2		120
20. Dokumentalistika				2	60
21. Metodika bibliot. komuniciranja			2		60
22. Kognitivna psihologija			2	2	120
23. Razvojna psihologija		2			60
24. Informacijska tehnologija	3				90
25. Avtomatizacija poslovanja knjižnic		3			90
26. Uvod v informacijsko znanost	2				60
27. Podatkovne zbirke I.		2			60
28. Podatkovne zbirke II.			2		60
29. Računalniško komuniciranje				2	60
30. Uvod v znanstveno delo	2	2			120
31. Razvoj in sistematika znanosti	2				60
32. Sociologija množičnih medijev			2		60
33. Angleščina	2	2			120
34. Tuj jezik II.			2		60
Delovna praksa		80	80		160
Skupaj	21	21	24	23	2830

Krepko tiskani predmeti so v samostojnem programu novi, nekateri dosedanji predmeti pa imajo povečano število ur.

Predmetnik samostojnega študija je bil načrtovan tako, da tradicionalni bibliotekarski predmeti ostajajo bistvena sestavina in osnova študija s 46% pedagoških ur (1320 ur, 18 predmetov, od tega 7 novih ali obnovljenih). Drugi pomembni sklop so predmeti s področja informatike, ki predstavljajo 19% pedagoških ur (540 ur, 8 predmetov, od tega 7 novih ali obnovljenih). Tretji sklop sestavljajo psihološki predmeti s 15% deležem pedagoških ur (240 ur, 3 predmeti, od teh dva nova). Četrty sklop so drugi predmeti z 20% deležem pedagoških ur (570 ur, 5 predmetov, ki so že bili že doslej v študijskem programu).

Pri pripravi predmetnika samostojnega študija je bila upoštevana povečana potreba po predmetih iz področja informatike. Ta sklop študijskega programa je bil obnovljen tako, da posreduje študentom vsa tista znanja, ki so v današnjem času na tem področju potrebna. Fond ur iz psiholoških predmetov je bil pomembno povečan v težnji, da se v prihodnjih letih izoblikuje poseben študijski modul. Ta bo študentom, ki se bodo zaposlovali v šolskih knjižnicah, dal tudi ustrezno pedagoško izobrazbo.

5

PODIPLOMSKI ŠTUDIJ BIBLIOTEKARSTVA

Od študijskega leta 1994/95 je Oddelek za bibliotekarstvo sodeloval z Oddeikom za sociologijo pri skupnem izvajanju magistrskega študija kandidatov iz bibliotekarstva. Ker Oddelek sam ni imel organiziranega programa podiplomskega študija, je lahko le to sodelovanje omogočilo zainteresiranim študentom prijavo magistrskega študija. Vpisalo se je pet kandidatov. V tem okviru je v študijskem letu 1996/97 že magistrirala kandidatka Klementina Možina z magistrskim delom Organizacija proizvodnje knjige in grafični elementi estetske podobe knjige. Somentor je bil redni prof. dr. Martin Žnideršič.

Oddelek za bibliotekarstvo je v študijskem letu 1995/96 izdelal program podiplomskega študija bibliotekarstva z namenom, da ga začne izvajati v študijskem letu 1996/97. Postopek potrjevanja programa na FF in na Univerzi je trajal nekaj mesecev in končno je program odobril tudi Svet za visoko šolstvo v začetku študijskega leta 1996/97, tako da ni bilo mogoče vpisati prve generacije študentov v tem študijskem letu.

Oddelek je magistrski študij prvič razpisal za študijsko leto 1997/98. Zanimanje za študij je bilo nad pričakovanji in prijavilo se je 13 kandidatov, za katere so bili izdelani individualni magistrski študijski programi. Med kandidati

je tudi večina tistih, ki so se prijaviли za magistrski študij na Oddelku za sociologijo. Po dogovoru z vodstvom Oddelka za sociologijo jim je bil omogočen prepis na magistrski študij bibliotekarstva. Med kandidatkami, ki so na Oddelku za sociologijo že opravile študijske obveznosti magistrskega študija, je bil dvema odobren direktni prehod na doktorski študij na Oddelku za bibliotekarstvo (Saša Zupanič in Eva Kodrič-Dačić).

Program magistrskega podiplomskega študija bibliotekarstva ima tri smeri:

- bibliotekarstvo
- splošna informatika
- knjigarstvo

V študijski program so uvrščeni temeljni in specialni strokovni predmeti. Temeljni predmeti obsegajo po 80 ur, specialni pa po 60 ur predavanj in seminarjev. Oddelk za bibliotekarstvo sprejme za vsakega študenta predmetnik individualnega študijskega programa, ki ga izdelata mentor s kandidatom. Pri pripravi predmetnika se upoštevajo kandidatove strokovne usmeritve in želje. Kandidat je obvezan opraviti seminarje iz štirih temeljnih predmetov in dveh specialnih. Temeljni predmeti so za posamezne smeri predpisani, specialni predmeti pa se lahko izbirajo med temeljnimi predmeti drugih dveh smeri ali pa so prilagojeni kandidatovim individualnim željam.

Ob prijavi magistrskega študija kandidat predloži tudi okvirno temo magistrskega dela.

Študijski program magistrskega študija se izvaja v štirih semestrih. V prvih dveh semestrih mora kandidat opraviti izpite ali seminarje v vsakem semestru iz dveh temeljnih predmetov, v tretjem in četrtem semestru opravlja po en specialni predmet in ustrezne konzultacije za pripravo magistrskega dela. V tretjem semestru kandidat prijavi naslov magistrskega dela. Študij se zaključi, ko kandidat opravi vse predpisane obveznosti in ko uspešno javno zagovarja magistrsko nalogo. Magistrsko nalogo mora študent predložiti najpozneje v roku dveh let po testiranju četrtega semestra.

Po uspešno opravljenem zagovoru magistrskega dela dobi kandidat akademski naziv magister bibliotekarstva.

Doktorski podiplomski študij je tudi možen na Oddelku za bibliotekarstvo. Doktorski študij se izvaja kot individualni študij z konzultacijami z mentorjem ob pisanju doktorske disertacije. Študij se zaključi z uspešnim javnim zagovorom doktorske disertacije. Po zagovoru je kandidat promoviran v akademski naziv doktor bibliotekarstva.

Doslej sta na oddelku za bibliotekarstvo uspešno doktorirala dva kandidata in sicer mag. Jože Urbanija z doktorsko disertacijo *Strokovni in družbeni položaj knjižničarjev v razvoju knjižničarstva in v njegovi sodobni funkciji* - in je tako postal prvi doktor bibliotekarstva. Doktoriral je 1995. leta.

Druga kandidatka, Silva Novljan, je doktorirala 1997. leta. Odboren ji je bil direkten prehod na doktorski študij. Doktorirala je z disertacijo *Sodobne dejavnosti šolske knjižnice s posebnim ozirom na njene bibliopedagoške naloge pri izvajanju izobraževalnega programa učenja branja v osnovni šoli*.

Trenutno je na doktorskem študiju vpisanih še pet, na magistrskem pa devet kandidatov.

6

IZVAJALCI ŠTUDIJSKEGA PROGRAMA

Diplomski študijski program je na Oddelku doslej izvajalo 43 sodelavcev (glej tabelo 5).

Oddelek ima ves čas kadrovske težave. Trenutno (v letu 1998) sta na oddelku redno zaposlena le 2 učitelja in 2 asistentki, bibliotekarka ter tajnica oddelka. Glede na veliko število študentov, kot je razvidno iz tabele 1, tolikšno število zaposlenih pedagoških delavcev ne zadostuje. Poseben problem so tudi habilitacije, tako da smo morali nekaterim asistentom podeliti veniam legendi et examinandi. To pa je seveda lahko le kratkoročna rešitev.

Oddelek bo moral v naslednjih petih letih pridobiti nove stalno zaposlene habilitirane sodelavce, ki bodo lahko nemoteno izvajali pedagoški program. Kot ocenjujemo položaj sedaj, bi bilo na oddelku potrebno zaposliti približno 4 - 5 novih učiteljev in 2-4 asistente. Ti učitelji bi lahko na oddelku izvajali pedagoški proces, hkrati pa tudi razvijali raziskovalno dejavnost, ki je trenutno na oddelku - zaradi kadrovskih problemov - še ni dovolj.

Tolikšno število redno zaposlenih učiteljev bi tudi omogočilo razvoj štirih predvidenih kateder:

- za teorijo, organiziranost in razvoj bibliotekarstva,
- za bibliotekonomijo in bibliografijo,
- za knjigarstvo,
- za informatiko in dokumentalistiko.

Ko obravnavamo izvajanje študijskega programa Oddelka, ne moremo, ne da bi omenili velikega prispevka, ki so ga k uresničitvi programa in k nemotenemu poteku študija prispevali naši številni zunanji sodelavci. Brez njih bi Oddelek sploh ne mogel izvajati programa študija v prvih desetih letih njegovega obstoja. Tudi če bo realizirana perspektiva novih redno zaposlenih učiteljev, bo Oddelek še naprej potreboval sodelovanje zunanjih sodelavcev. Zato bi se jim rad v imenu Oddelka za dosedanje odlično in požrtvovalno sodelovanje pristrčno zahvalil.

Oddelek je lahko ponosen, da je Univerza v Ljubljani njegovemu ustanovitelju dr. Branku Berčiču podelila naslov "zaslužni profesor".

7

MEDNARODNO SODELOVANJE

Zaradi omenjenih kadrovskih problemov na Oddelku tudi mednarodno sodelovanje ni razvito. Omejeno je na osebne stike med posameznimi učitelji in tujimi učitelji, sodelovanja na ravni institucij pa ni. Kljub temu smo v zadnjih petih letih realizirali dve predavanji prof. dr. Aleksandre Horvat iz Oddelka za bibliotekarstvo na Filozofski fakulteti v Zagrebu, predavanje dr. Manfreda Kramerja (Univerza v Grazu) ter večdnevni konsultacijski obisk dr. M. Line iz Velike Britanije.

Redno zaposleni pedagoški delavci so s tujimi institucijami sodelovali predvsem kot predavatelji na mednarodnih simpozijih ali na tujih univerzah:

- as. Saša Zupanič je s študenti v študijskem letu 1996/97 pod vodstvom mentorice doc. dr. Darje Picige uspešno pripravila dve raziskavi: »Effectivness of information service in Slovenian public libraries« ter »Most helful and least helful aspects of information service in Slovenian public libraries«. Sodelavci so rezultate raziskav v obliki dveh referatov predstavili na 6. mednarodnem bibliotekarskem simpoziju BOBCATSSS januarja 1998 v Budimpešti. Vsebina referatov sodi v sklop pomembnih raziskav s področja evalvacije informacijskih služb in sistemov. Raziskava je potekala v sodelovanju z bibliotekarsko šolo v Stuttgartu. Rezultati so primerljivi s podobnimi evropskimi in ameriškimi študijami.

- As. Saša Zupanič je bila povabljena, naj podoben projekt pripravi za študijsko leto 1998/99, ko bo sestanek v Bratislavi.

- doc. dr. Jože Urbanija je predaval podiplomcem na katedri za bibliotekarstvo na Filozofski fakulteti v Zagrebu (1997) ter na jubilejnem 20. posvetovanju z mednarodno udeležbo »Sodobni arhivi '98« (1998).

- red. prof. dr. Martin Žnideršič je z referati sodeloval na 25. kongresu Mednarodne zveze založnikov v Barceloni (1996), na okrogli mizi s temo Publishing and Copyright v Budimpešti (1994), na mednarodni konferenci East meets West

v Hamburgu (1991) in na srečanju Mednarodne ISBN agencije v Ljubljani 1997 (referat je bil objavljen v ISBN Review, ki jo agencija izdaja). Predaval je na Karl Franzens univerzi v Grazu (1997) in na Katedri za bibliotekarstvo Filozofske fakultete v Zagrebu (1998). Je član uredniškega sveta revije Logos iz Londona.

8

KNJIŽNA ZBIRKA BIBLIOTHECARIA

Oddelek za bibliotekarstvo je v letu 1996 začel izdajati tudi svojo knjižno zbirko BiblioThecaria. Kot prvi zvezek je izšlo delo doc. dr. Jožeta Urbanije Metodologija izdelave tezavra. Publikacija je doživela lep sprejem, ne samo med študenti, ampak jo s pridom jemljejo v roke tudi bibliotekarji.

V zbirki bo Oddelek v prihodnje - in skladno s finančnimi možnostmi - objavljajl tako literaturo, ki jo bodo študentje lahko uporabljali pri študiju pa tudi literaturo, ki bo prispevala k poglobljanju bibliotekarskega znanja nasploh. Tako izhaja pričujoči zbornik kot drugi zvezek zbirke.

9

POGLED NAPREJ

Kakšna naj bo perspektiva Oddelka za bibliotekarstvo v njegovem drugem desetletju?

Kot eno prvih nalog bo Oddelek s pomočjo vodstva Filozofske fakultete moral urediti problem financiranja dejavnosti od Ministrstva za šolstvo in šport. Neurejeno financiranje - v študijskem letu 1997/98 ministrstvo ne financira okrog 500 ur laboratorijskih vaj in okrog 300 ur predavanj - je ena od poglobitnih ovir za hitrejši razvoj Oddelka in pogoj za kvalitetno izvajanje odobrenih pedagoških programov.

Na področju dodiplomskega študija bo potrebno delno obnavljati vsebino posameznih predmetov, da bodo študentje seznanjeni z najnovejšimi dosežki v stroki. Zlasti bo potrebno še bolj okrepiti skupino informacijskih predmetov in jih - ko bo na razpolago stalno zaposlen učitelj - povezati v celoto. Tako se bomo izognili morebitnim podvajanjem in sprostili čas za obnavljanje posameznih vsebin. Če bo zaposlen tudi učitelj pedagoško-psiholoških predmetov, bo tudi

te predmete potrebno strniti v poseben modul, ki bo študentom izbirno omogočil pridobitev pedagoške izobrazbe.

Oddelek bo tudi moral začeti intenzivno razvijati raziskovalno dejavnost. To bo omogočeno z novimi zaposlitvami. Vsak pedagoški delavec bo na svojem področju moral kandidirati na natečajih Ministrstva za znanost in tehnologijo, Oddelek pa tudi na mednarodnih natečajih, predvsem v okviru Evropske zveze (Tempus in drugi). Trenutno je že v postopku ustanovitev raziskovalne skupine Bibliotekarstvo in bibliotekarska informatika pri MZT. Ker bo matičnost skupine pri Oddelku, bo s tem pri skupnih raziskovalnih projektih omogočeno združevanje vseh raziskovalnih potencialov na področju bibliotekarstva. Morda bi kazalo razmisliti tudi o ustanovitvi posebnega Inštituta za knjigo, ki bi na eni strani združeval raziskovalne napore na področju knjige, na drugi strani pa bi se lahko organiziral za tekoče spremljanje razvoja vseh dejavnosti, povezanih s knjigo pri nas in v svetu.

Za začetek: V juniju 1998 nas je MZT obvestil, da je odobril (sicer skromna) sredstva za raziskavo Knjiga in bralci IV. Nosilec raziskave je red. prof. dr. Martin Žnideršič.

Prav tako bo moral Oddelek začeti razvijati sistematične stike s tujimi istovrstnimi univerzitetnimi ustanovami. Tako bo lahko prišlo do izmenjave profesorjev pa tudi do vključevanja v raziskovalne programe, kjer so nosilci tuje univerze.

Ena od perspektivnih nalog Oddelka bo tudi organiziranje podiplomskega izobraževanja knjižničnih delavcev. V tem okviru bo potrebno organizirati sistem vseživljenjskega izobraževanja za vse slovenske bibliotekarje, program specializacij in programe seznanjanja z novostmi iz stroke.

Razvoj podiplomskega študija - magistrskega in doktorskega - bo v perspektivi petih let lahko zagotovil slovenskemu bibliotekarstvu in tudi Oddelku nove kvalificirane kadre, ki bodo sposobni prevzeti zahtevne naloge, ki so pred bibliotekarsko stroko na pragu tretjega tisočletja.

Ob zaključku tega poročila lahko ugotovimo, da je prvih deset let delovanja Oddelka za bibliotekarstvo na Filozofski fakulteti postavilo zelo solidne temelje nadaljnjemu razvoju stroke. Bibliotekarstvo kot znanstveno-raziskovalna stroka je v Sloveniji povsem nova in v prihodnjih letih bo prav Oddelek za bibliotekarstvo z vsemi svojimi aktivnostmi moral zagotavljati nadaljnji in sistematični razvoj. Ta razvoj bo seveda temeljil na vsem dosedanem teoretičnem delu številnih slovenskih bibliotekarjev, ki so bili pionirji razvoja stroke, zagotovo pa je razvoj bibliotekarske znanosti prvenstvena naloga Oddelka za bibliotekarstvo.

Tabela 5: Učitelji na Oddelku za bibliotekarstvo 1987-1997

Priimek in ime	Sodelovanje z Oddelkom	
	od	do
Redni profesorji		
1. Berčič dr. Branko	1987/88	1991/92 (upokojenec)
2. Hartman dr. Bruno	1987/88	1990/91 (upokojenec)
3. Kirn dr. Andrej	1988/89	1988/89
4. Močnik dr. Rastko	1987/88	1990/91
5. Reisp dr. Branko	1992/93	1996/97
6. Spanring dr. Jože	1988/89	še sodeluje
7. Toš dr. Niko	1988/89	1988/89
8. Žnideršič dr. Martin	1987/88	še sodeluje
Izredni profesorji		
1. Dolinar dr. France	1996/97	še sodeluje
2. Golob dr. Nataša	1996/97	še sodeluje
3. Kocijan dr. Gregor	1989/90	1990/91
Docenti		
1. Filo Breda	1987/88	1994/95
2. Kante dr. Božidar	1995/96	še sodeluje
3. Piciga dr. Darja	1996/97	še sodeluje
4. Popovič dr. Mirko	1990/91	1991/92
5. Rybář Miloš	1987/88	1995/96
6. Ujčič-Jakše Majda	1987/88	še sodeluje
7. Urbanija dr. Jože	1990/91	še sodeluje
8. Vogrinc dr. Jože	1996/97	1996/97
Asistenti		
1. Ambrožič mag. Melita	1993/94	še sodeluje
2. Dimec dr. Jure	1991/92	še sodeluje
3. Dimec Zlata	1990/91	1997/98
4. Hafner Fink mag. Mitja	1989/90	1990/91
5. Južnič mag. Primož	1992/93	še sodeluje
6. Lokar mag. Matija	1988/98	1989/90
7. Novljan dr. Silva	1992/93	še sodeluje
8. Petek mag. Marija	1996/97	še sodeluje
9. Šauperl mag. Alenka	1994/95	še sodeluje
10. Vodopivec mag. Jedrt	1996/97	še sodeluje
11. Zupanič Saša	1996/97	še sodeluje
12. Žumer mag. Maja	1996/97	še sodeluje
Lektorji		
1. Jakoš Zorka	1992/93	še sodeluje
2. Šetinc Salzmann Marija	1992/93	1995/96
Višji predavatelji		
1. Kanič Ivan	1988/89	1997/98
2. Kobe dr. Marjana	1987/88	1990/91
3. Kokole mag. Jože	1991/92	1991/92
4. Sapač dr. Irena	1987/88	1987/88
5. Veselko Maks	1987/88	1990/91
Predavatelji		
1. Ahčin Marko	1996/97	še sodeluje
2. Levovnik Vera	1987/88	1988/89
3. Marinko mag. Irena	1996/97	še sodeluje
4. Sepe Mihaela	1987/88	1992/93
5. Trampuž Cveto	1987/88	1987/88

Tabela 6: Diplomanti Oddelka za bibliotekarstvo: 1986/87 - 1996/97

Priimek in ime	Naslov dela Leto Mentor	B študij
1. Cafun Mojca	Profesionalna etika v bibliotekarski stroki 1997 dr. Jože Urbanija	
2. Cerinšek Marinka	Janez Krajec, novomeški tiskar, založnik in kulturni delavec 1997 dr. Martin Žnideršič	
3. Cuder Tanja	Andrej Gabršček (1864 -1938): publicist, politik, tiskar, založnik in novinar 1996 dr. Martin Žnideršič	umet. zgod.
4. Dimec Zlata	Katalogizacija neknjižnega gradiva v okviru mednarodnih standardov in priročnikov 1990 doc. Majda Jakše - Ujčič	prim. knj.
5. Dornik-Rupnik Vasilija	Izločanje monografskega gradiva v splošnih knjižnicah 1996 dr. Jože Urbanija	slov. jezik.
6. Golob Metka	Primerjava visokošolskih bibliografij Pedagoške akademije 1995 doc. Majda Jakše - Ujčič	slov. jezik
7. Gorjanc Nataša	Primerjava katalogov in uporabe listkov centralne katalogizacije v gorenjskih splošnoizobraževalnih knjižnicah 1995 doc. Majda Jakše - Ujčič	prim. slov. jezik
8. Halas Daniela	Pregled razvoja tiskarstva in založništva v Prekmurju in vloga Pomurske založbe 1996 dr. Martin Žnideršič	nem. jezik
9. Ileršič-Kovšca Sabina	Učitelji kot uporabniki knjižnice na osnovni in srednji šoli 1996 dr. Jože Urbanija	zgodovina
10. Jakac Dolores	Orientacijski sistem v knjižnici 1997 dr. Darja Piciga	
11. Jerala Špela	Knjižni klubi 1994 dr. Martin Žnideršič	etnologija
12. Jerebic Darja	Knjižničarstvo Slovenije in Madžarske (primerjalna obravnava) 1990 dr. Branko Berčič	nem. jezik
13. Jovanoska Zdenka	Vrednotenje knjižnice Zavoda Republike Slovenije za šolstvo s strani njenih uporabnikov 1997 dr. Jože Urbanija	
14. Kocjančič Dolores	Domoznanski oddelek Osrednje knjižnice Srečka Vilharja Koper 1997 dr. Jože Urbanija	
15. Kokošar Vida, r. Reher	Dopolnjevanje knjižničnega gradiva v splošnoizobraževalnih knjižnicah: primer ljubljanskih SIK 1995 doc. Majda Jakše - Ujčič	nem. jezik
16. Komel Lara	Sponsoriranje splošnih knjižnic 1997 dr. Jože Urbanija	

17. Koren Marija	Bibliografija Iva Trošta 1992 dr. Gregor Kocjan, doc. Majda Jakše - Ujčič slov. jezik
18. Kosovel Mojca	Slovensko založništvo za otroke 1996 dr. Martin Žnideršič prim. knj.
19. Krapež Mateja	Avtorsko pravo in založništvo 1997 dr. Martin Žnideršič
20. Logar Maja	Tiskarstvo in založništvo v Mariboru 1993 dr. Martin Žnideršič sociologija kulture
21. Lopert Marjetica	Slovenske potujoče knjižnice 1994 doc. Majda Jakše - Ujčič slov. jezik
22. Makuc Alenka	Položaj knjižničnih delavcev in hkrati učiteljev v knjižnicah ljubljanskih srednjih šol 1996 dr. Jože Urbanija nem. jezik
23. Novak Mojca	Razvoj in delovanje knjižnice Državnega izpitnega centra 1997 dr. Jože Urbanija
24. Pavlica K. Hedvika	Bibliografske inštrukcije (v osnovnošolski knjižnici) 1994 doc. Breda Filo sociologija
25. Pegan Sara, r. Breclj	Neverbalna komunikacija 1994 doc. Breda Filo sociologija kulture
26. Potočnik Amna	Klasifikacija, književnost in bralec 1995 doc. Breda Filo prim. knj.
27. Prelec Helena	Direktni marketing (neposredno trženje) v slovenskem založništvu 1996 dr. Martin Žnideršič zgodovina
28. Ramšak Polona	Vpliv informacijske tehnologije na delo specialnih knjižnic: primer Informacijsko-knjižničnega oddelka Ministrstva za finance 1997 mag. Primož Južnič
29. Raner Mojca	MK Knjigarna Konzorcij d.o.o. v Ljubljani: organizacija in delovanje uspešne knjigarne 1997 dr. Martin Žnideršič
30. Rebolj Barbara	Slovenski knjižni sejem 1994 dr. Martin Žnideršič slov. jezik
31. Rozman Magdalena	Razvoj knjižničarstva v Kranju in današnja Osrednja knjižnica občine Kranj 1995 dr. Jože Urbanija
32. Rus Polona	Razvoj in delovanje Šentjakobske knjižnice v Ljubljani 1997 dr. Jože Urbanija
33. Seražin Helena	Nastanek in razvoj knjižnic Filozofske fakultete v Ljubljani 1996 dr. Jože Urbanija umet. zgod.
34. Sketelj Polona	Pomen slovenske literature in slovenskega založništva za kulturno in jezikovno podobo Južne Koroške 1994 dr. Martin Žnideršič etnografija

35. Škabar Primož	Albin Kjuder in Tomajska knjižnica 1993 doc. Miloš Rybář	sociologija
36. Trunkelj Betka	Domoznanska zbirka v Matični knjižnici Kamnik 1993 doc. Majda Jakše - Ujčič	slov. jezik
37. Vidic-Ratković, Virna	Evalvacija zbirke periodike v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani 1996 dr. Jože Urbanija	slov. jezik
38. Vilar Polona	Informacijske storitve na Internetu in predstavitev oddelka za bibliotekarstvo s storitvijo World Wide Web 1997 dr. Jure Dimec	
39. Vilicer Breda	Public relations v knjižnici 1993 doc. Breda Filo	nem. jezik
40. Vremec Magda, por. Ragusi	Slovenska ljudska knjižnica Damirja Feigla v Gorici 1996 dr. Jože Urbanija	prim. knjiž.
41. Zupanič Saša	Sistemi, osnovani na znanju na področju shranjevanja in iskanja informacij 1994 mag. Jure Dimec	etnologija.

IZBIRNI PREDMETI IN MOŽNOSTI ZAPOSLOVANJA DIPLOMANTOV BIBLIOTEKARSTVA

Mag. Irena Marinko

UDK 371.214(100):02331.545057.85:02

Povzetek

Članek opisuje znanja, ki jih pridobivajo študenti bibliotekarskih visokih šol v okviru izbirnih predmetov. Med njimi je vrsta takšnih, ki uvajajo bodoče bibliotekarje in informacijske specialiste v poslovni svet, medicinsko, pravno, upravno in druga področja in s tem razširjajo možnosti zaposlovanja diplomantov tudi zunaj knjižničarstva. Za tako izobražene bibliotekarje obstajajo možnosti zaposlitve tudi v slovenskih podjetjih.

UDC 371.214(100):02331.545057.85:02

Summary

The article describes the knowledge acquired by librarianship students in the frames of optional subjects. Among them, there are several introducing future librarians and information specialists to the fields of business, medicine, law, administration and others which broadens the opportunities of librarians to be employed outside the field of librarianship. Librarians with such educational background can be employed by Slovenian business enterprises.

Diplomanti bibliotekarstva se po podatkih, navedenih v študijskih programih različnih bibliotekarskih šol, zaposlujejo predvsem kot knjižničarji v šolskih, visokošolskih, specialnih in ljudskih knjižnicah. Visoke šole za bibliotekarstvo v Leedsu, Loughboroughu, Brightonu, Sheffieldu, Glasgowu, v mestu Adelaide, Torontu in Stuttgartu navajajo, da se njihovi diplomanti zaposlijo tudi kot informacijski analitiki oziroma informatiki v upravi, zdravstvu, sociali, na radiu in televiziji, na univerzi, v bankah, muzejih, galerijah, strokovnih združenjih itd. Študijski programi bibliotekarskih visokih šol v Leedsu, v mestu Loughboroughu, Sheffieldu, Melbournu, Stuttgartu, Seattlu, Glasgowu, Brightonu, Adelaide, Madisonu in Perthu pa navajajo, da delajo njihovi diplomanti tudi kot poslovneži, direktorji, projektni vodje, tržni raziskovalci, komercialisti, učitelji, svetovalci in politiki (Marinko, 1998).

Znanja, ki omogočajo to široko zaposlovanje tako rekoč v vseh panogah, pridobijo diplomanti bibliotekarstva v okviru obveznih, v precejšnji meri pa tudi izbirnih predmetov. Med izbirnimi predmeti so za razvoj znanj, ki omogočajo široko zaposlovanje tudi izven knjižničarstva, pomembni zlasti predmeti, ki se osredotočajo na posebne skupine uporabnikov poslovnih, medicinskih, pravnih, vladnih in drugih informacij. Zelo veliko izbirnih predmetov pa tudi razširja znanja iz računalniške tehnologije in avtomatizacije, vodenja in dela s strankami, ki so prav tako zanimiva za organizacije na področjih industrije, trgovine, finančnega posredništva, javne uprave, izobraževanja, zdravstva itd.

Raziskava vsebine izbirnih predmetov je izvedena na osnovi analize predmetov sedmih visokih šol za bibliotekarstvo, ki jih v nadaljevanju poimenujemo s krajšo oznako v oklepaju:

Manchester Metropolitan University, Department of Library and Information Studies, Anglija (Manchester)

University College London, School of Library, Archive and Information Studies, London, Anglija (UC London)

University of Sheffield, Department of Information Studies, Anglija (Sheffield)

University of Toronto, Faculty of Information Studies, Toronto, Ontario, Kanada (Toronto)

The University of Western Ontario, Graduate School of Library and Information Science, London, Ontario, Kanada (Ontario)

Victoria University of Wellington, Department of Librarianship, Wellington, Nova Zelandija (Wellington)

University of Washington, Graduate School of Library and Information Science, Seattle, Washington (Seattle).

Predmeti, ki obravnavajo poslovne informacije, navadno seznanjajo študente z obsegom in značilnostmi poslovnih informacij, z njihovimi viri, proizvajalci in uporabniki. Študente usposablja tako za uporabo tiskanih kot on-line virov (Seattle). Ponekod še posebej prikažejo potrebe različnih sektorjev

poslovnega sveta in pri tem dajejo poudarek zlasti informacijam o družbah, financah in pravnih vprašanjih (UC London). Študenti se seznanijo z bibliografijami, referenčnimi in statističnimi gradivi, poslovnimi storitvami, tehničnimi, marketinškimi informacijami in informacijami za vodenje podjetij (Toronto). Predmet Poslovne finance obravnava informacijske zahteve za učinkovito finančno in stroškovno vodenje, finančne trge, pravilnike in pravila, računovodstvo, finančno evalvacijo poslovnih priložnosti in vrednost informacij (Manchester).

Na medicinskem področju izbirni predmeti seznanjajo študente z značilnostmi uporabnikov biomedicinskega (vodstveni kadri, medicinsko osebje, pacienti itd.) in farmacevtskega področja, informacijskimi viri, uporabo informacijskih sistemov, organizacijo knjižnic na tem področju, problemi informacijske politike, strokovnimi standardi, certifikati, pravnimi zahtevami, financiranjem in vodenjem (Seattle, Manchester, Sheffield, Wellington, Toronto).

Izbirni predmeti na področju prava, ki obravnavajo pravno bibliografijo, uvajajo študente v pravno knjižničarstvo, seznanjajo s primarnimi in sekundarnimi bibliografskimi pravnimi viri ter z združevanjem ročnih in računalniških virov za učinkovito poizvedovanje. Študenti se uvajajo tudi v izbiro in obdelavo materialov v pravni knjižnici (Seattle). Med pravnimi in uradnimi publikacijami spoznavajo pravni sistem lastne države, Evrope, informacijsko tehnologijo na področju prava (Manchester), metode raziskovanja v pravu lastne države (Toronto).

Študenti spoznajo tudi vladne publikacije lastne države in drugih dežel, njihovo pridobivanje, organizacijo in uporabo (Seattle, Ontario), publiciranje in distribuiranje materialov mednarodnih agencij, značilnosti dokumentov mednarodnih organizacij (Toronto), naravo, obseg, razlike in vrednost vladnih publikacij in informacijskih storitev.

V eni od obravnavanih šol smo zasledili tudi predmet turistične informacije, ki seznanja z delovanjem osnovnih organizacij na področju turizma v državi, s publikacijami na tem področju, z glavnimi objekti in mesti, pomembnimi za turizem, s statističnimi pregledi turistične industrije (Manchester).

Bodoči bibliotekarji oziroma informacijski specialisti imajo na razpolago veliko izbirnih predmetov, ki obravnavajo vodenje avtomatiziranih sistemov v knjižnicah, oblikovanje podatkovnih zbirk (Seattle), poglobljene aspekte avtomatizacije (UC London), inteligentne sisteme za pridobivanje informacij, programiranje (Manchester), multimedijske informacijske sisteme (Sheffield), Internet, oblikovanje in iskanje on-line informacij, računalniške metode v informacijski znanosti, avtomatizacijo storitev, človeka in računalniške informacijske sisteme, telekomunikacije za informacijske sisteme (Toronto in Ontario).

Vodenje kot izbirni predmet se pogloblja v koncepte vodenja, planiranje, komunikacije, organizacijo vključno osebje, financiranje, nadzorovanje, vrednotenje učinkovitosti, sindikate (Seattle, Toronto, Ontario). Obstajajo posebni predmeti, ki seznanjajo študente z izbiranjem, nadzorovanjem, ocenjevanjem, razvojem kadrov, z izdelavo kadrovske politike, sistemizacijo delovnih mest, z dohodki,

varstvom, motiviranjem delavcev, kognitivno psihologijo (Seattle, Manchester, Toronto, Ontario). Finančni management uvaja v posebnosti vodenja financ v knjižnicah in informacijskih službah (Ontario). Profesionalno komuniciranje seznanja z učinkovitim medsebojnim pisnim in ustnim komuniciranjem v okviru knjižničarstva in informacijskih znanosti (Ontario). Sheffield ima poseben predmet o človeških znanjih (people skills), pri katerem študenti določajo in prakticirajo vrsto glavnih medosebnih znanj, uporabnih za knjižničarsko in informacijsko delo, ocenjujejo lastne močne točke in področja, ki jih bodo še razvijali (Sheffield). Obstaja tudi predmet o planiranju za potrebe knjižnic (Ontario).

Izbirni predmeti o uporabnikih obravnavajo gradiva za splošne potrebe uporabnikov, izobraževanje uporabnikov, storitve za individualne potrebe uporabnikov (Seattle, Toronto, Ontario), informacije o širšem družbenem okolju (Sheffield), razvoj informacijskih sistemov, osredotočenih na uporabnika (Toronto).

Nekatere fakultete vključujejo izbirne predmete že v dodiplomski študij, npr. Manchester Metropolitan University, University College London, University of Brighton; še mnogo več izbirnih predmetov pa je na razpolago na magistrski stopnji. Angleško govoreče dežele imajo veliko več izbirnih predmetov kakor nemške, posebej veliko pa jih je na ameriških visokih šolah.

Čeprav v Sloveniji število zaposlenih bibliotekarjev v knjižničarstvu v zadnjih letih počasi narašča (vsaj v javnih in visokošolskih knjižnicah, za druge ni podatkov) in se večina diplomantov bibliotekarstva hitro zaposli, pa je vprašanje možnosti širšega zaposlovanja tudi zunaj knjižničarstva zanimivo tudi za naše bibliotekarje.

Slovenska podjetja so v glavnem premajhna, da bi lahko zaposlovala knjižničarje, ki bi se ukvarjali izključno s to dejavnostjo, prav gotovo pa bi z veseljem sprejela poslovne sekretarje, ki bi poleg opravljanja vodstvenih, tajniških in računalniških del znali pridobiti tudi informacije za analizo konkurence, za evalvacijo poslovnih predlogov, informacije s finančnih trgov in trgov zalog, informacije za finančno evalvacijo poslovnih priložnosti, informacije o trgovini itd.

LITERATURA

1. BA (Hons)/BSc (Hons) Information and Library Management. Manchester: The Manchester Metropolitan University, Department of Library and Information Studies, s.a.
2. Canada: The University of Western Ontario, 1996.
3. Department of Information Studies. Sheffield: The University of Sheffield, s.a.
4. Graduate School of Library and Information Science. Seattle: University of Washington, s.a.
5. Graduate School of Library and Information Studies. London,
6. Graduate Studies in Library, Archive and Information Studies. London: University College London, School of Library, Archive and Information Studies, 1995.

7. Marinko, I. Primerjalna analiza študijskih programov bibliotekarstva. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, 1998.
8. Prospectus 1997. Wellington: Victoria University of Wellington, s.a.
9. 1995-96 Calendar. University of Toronto, Faculty of Information Studies, 1995.
10. World Guide to Library Archive and Information Science Education, 2nd rev. Munchen etc.: K.G.Saur, 1995.

SLOVENSKI BIBLIOTEKARJI IN NJIHOV VPLIV NA DRUŽBENI POLOŽAJ KNJIŽNIČARJEV

Dr. Jože Urbanija

UDK 023 – 05(497.12):316.66

Povzetek

Do uvedbe rednega višješolskega študija knjižničarstva na Pedagoški akademiji 1964. leta in zatem rednega univerzitetnega študija bibliotekarstva na Filozofski fakulteti so razvoj slovenskega bibliotekarstva usmerjali bibliotekarji, ki so prihajali v knjižničarstvo iz drugih strok, večinoma iz humanističnih in družboslovnih. V prispevku je predstavitev pomembnejših slovenskih bibliotekarjev s kratko oceno njihovega prispevka k razvoju bibliotekarske stroke in s tem tudi k družbenemu položaju slovenskih knjižničarjev. Izbor je seveda vzorčen in avtor z njim nikakor ne želi razvrednotiti prispevka tistih knjižničarjev in knjižničark, ki v ta izbor niso bili vključeni.

UDC 023 – 05(497.12):316.66

Summary

Since the introduction of higher-school level study of librarianship at the Academy of Pedagogics in 1964, followed later by university level study in the frames of Arts and Humanities School, the development of Slovenian librarianship was directed by librarians coming to librarianship from other professional disciplines, mostly humanistic and sociological. The article brings the presentation of some important Slovenian librarians, followed by a short evaluation of their contribution to the development of librarianship, and deals with social status of Slovenian librarians. The result of our selection was a sample, and the intent of the author was in no way any attempt at the devaluation of those librarians who were left out of it.

Na družbeni položaj knjižničarstva in knjižničarjev so pomembnejši predstavniki bibliotekarske stroke na Slovenskem vplivali neposredno in posredno.

Neposredno so vplivali na položaj knjižničarjev z razvijanjem teorije in prakse bibliotekarske stroke, z ustanavljanjem novih knjižnic, z organiziranjem knjižničarske dejavnosti, z ustanavljanjem bibliotekarskih združenj, s pravnimi in normativnimi opredelitvami bibliotekarske dejavnosti, z izdajanjem strokovnega glasila in drugih publikacij, zlasti pa z organiziranjem strokovnega usposabljanja ter rednega višješolskega in visokošolskega izobraževanja knjižničarjev.

Posredno so na položaj knjižničarstva in na njegov ugled v družbi vplivali s tem, da so se uveljavili tudi na drugih področjih kot ugledni znanstveniki, literati, politiki in kulturni delavci.

Slovenskih poklicnih bibliotekarjev je bilo v preteklosti malo. Branko Reisp je zbral bibliografije 50 bibliotekarjev od Jerneja Kopitarja pa do tistih, ki še danes delujejo na področju bibliotekarstva.¹ Nihče med njimi ni bil samo bibliotekar, ampak se je vsakdo ukvarjal še s kakim drugim področjem. Na položaj bibliotekarstva so torej vplivali neposredno s svojimi prispevki k razvoju bibliotekarske stroke ter posredno z uglednim družbenim položajem, ki so ga dosegli na drugih področjih.

Pomembnejše slovenske bibliotekarje bi lahko uvrstili v štiri obdobja. V prvi polovici 19. stoletja so delovali Jernej Kopitar, Matija Čop ter Fran Miklošič. Časovni presledek do naslednjih knjižničarskih delavcev, ki so se pomembneje uveljavili na bibliotekarskem področju, traja kar nekaj desetletij. V tem času so se Slovenci kot narod politično in kulturno utrdili. Obogatili so svojo literaturo, si ustvarili nekatere institucije, društva in politične organizacije.²

Z razvojem slovenske znanosti in s prilagajanjem strokovnih področij nacionalnim potrebam so začeli delovati novi ljudje tudi na bibliotekarskem in bibliografskem področju. Te lahko uvrstimo v drugo obdobje. Delujejo na prelomu stoletja in med vojnama.

Skupina, ki jo uvrščamo v tretje obdobje, je dosegla vrh svoje dejavnosti po drugi svetovni vojni. Ustvarila je temelje sodobnega bibliotekarstva in predstavlja most med starejšo in sedanjo, četrto generacijo.

Omejil sem se na prikaz tistih slovenskih bibliotekarjev, ki so se v pretežni meri posvetili bibliotekarstvu in je njihov delež na tem področju prav tako pomemben kot na kakem drugem znanstvenem področju, s katerim so se poleg bibliotekarstva tudi še ukvarjali. V prikazu ne navajam podrobnejših biografskih podatkov, ampak predvsem njihovo delo na področju bibliotekarstva in poklic oziroma stroko, ki so jo poleg bibliotekarstva tudi še obvladali in se z njo ukvarjali. Razvrstitev je narejena po letnici rojstva do 1940. Izjema je le pokojni Mirko Popovič. V prikazu tudi ni bibliotekarjev Slovencev, ki delujejo zunaj Slovenije.

Jernej Kopitar
(1780-1844), *slavist, filolog in publicist*

S knjižničarstvom se je srečal najprej v hiši barona Žige Zoisa kot knjižničar in varuh mineraloške zbirke. Leta 1810 je bil imenovan za skriptorja v dunajski dvorni knjižnici. Postopoma je napredoval in pred smrtjo postal prvi kustos knjižnice ter dvorni svetnik. V dunajski dvorni knjižnici je delal več kot tri desetletja, vse do svoje smrti 1844. leta. Leta 1814 je v Parizu izposloval vrnitev knjig, rokopisov in bakrorezov, ki jih je Napoleon odnesel z Dunaja. Napravil je katalog rokopisov dvorne biblioteke, jih uredil in izvrstno razložil. Leta 1827 je za cesarja sestavil predlog, kako bi si Avstrija mogla pridobiti starocerkvenoslovske rokopise z Atosa in bil sam pripravljen potovati na Atos. Po mnenju Josefa Stummvolla, ravnatelja avstrijske Nacionalne knjižnice sodi Kopitar med svetovno pomembne može, ki so delali na odličnih mestih v dunajski dvorni knjižnici.³

Poleg tega neposrednega prispevka k razvoju bibliotekarstva je Kopitar k ugledu dvorne knjižnice in s tem k bibliotekarstvu veliko prispeval tudi kot utemeljitelj dunajske slavistične šole in kot član vseh pomembnejših evropskih znanstvenih akademij.⁴

Matija Čop
(1797-1835), *klasični filolog, literarni zgodovinar in kritik*

Matija Čop je začel delati v licejski knjižnici kot začasni bibliotekar leta 1828. Dokončno je prestopil v bibliotekarsko stroko 1830. leta, ko je postal bibliotekar Licejske knjižnice v Ljubljani. Knjižnica do njegovega prihoda že nekaj let ni dobivala dolžnostnih izvodov, imela je veliko neobdelanega gradiva, bila je brez katalogov, knjige pa brez signature. Karol Glaser pravi, da "ko je začel v red spravljati knjižnico ljubljanskega liceja, moral se je povsem posvetiti temu poslu".⁵ Čop je uredil pošiljanje dolžnostnih izvodov in začel z izdelavo kataloga, knjige pa je sistematično uredil v 70 omarah po abecednem redu. Bil je prvi ljubljanski knjižničar, ki se je zavedal, da je poglobljena naloga osrednje narodne knjižnice zbiranje slovenskih tiskov. Zato si je zelo prizadeval zapolniti vrzeli v knjižnem fondu. Biblioteko je vodil le pet let, a je vendar pustil v njej globoke sledi svojega dela.⁶

Ob sodobniku Jerneju Kopitarju stoji Matija Čop na začetku vrste tistih slovenskih poklicnih bibliotekarjev, za katere je značilna težnja po znanstvenem delu in aktivnem vključevanju v kulturna dogajanja svojega časa. Čop je svojo poklicno pot začel kot gimnazijski profesor, jo nadaljeval kot suplent na univerzi in nato kot bibliotekar v Licejski knjižnici. Podobno kot Kopitar in Miklošič je tudi Čop želel priti v dunajsko dvorno knjižnico in na dunajsko univerzo. Čopova velika želja je bila, "da bi dobil na Dunaju ali v Italiji kako filozofsko-estetsko stolico na univerzi ali na liceju. Položaj ga ni mikal tako kot velika biblioteka in družba "ostankov stare učenosti".⁷ Ker mu to mu ni uspelo, se je posvetil delu v ljubljanski licejski knjižnici.⁸

Fran Miklošič
(1813-1891), *jezikoslovec*

Kopitar je tri mesece pred svojo smrtjo 1844. leta pridobil dunajski dvorni knjižnici sebe vrednega naslednika, Frana Miklošiča, ki se je v njej zaposlil kot tretji amanuensis (nižji uradnik), kar je tedaj bilo najnižje strokovno delovno mesto v knjižnici. Prefekt knjižnice von Dietrichstein se sprva za Miklošiča sploh ni odločil, ker je dvomil, da bi se "že priznani učenjak v tako težavni stroki, kot so slovanski jeziki, posvetil nižjim opravilom v dvorni knjižnici in vztrajal pri njih..."⁹ Miklošič je namreč pred tem, 1836. leta končal študij prava na graški univerzi in 1841. leta doktoriral iz prava. Vmes pa je doštudiral tudi filozofijo in 1838. leta prav tako doktoriral.

Miklošič je nadaljeval Kopitarjevo delo v zvezi z izbiranjem, urejanjem in popisovanjem slovanskega knjižničnega gradiva. Spričo težav, ki jih je imela knjižnica s pridobivanjem obveznih izvodov, je izdelal navodilo o njihovi rabi. Dvakrat je potoval z Dunaja da bi popisal rokopisno gradivo po različnih hraniliščih ter za nakup knjig. Tako je 1851. leta potoval prek Carigrada v Atene, kjer je kupil zbirko knjig v novi grščini za dvorno knjižnico. Pet let kasneje je potoval v Dubrovnik in na Cetinje, kjer je odkrival rokopise, ki pričajo o zgodovini Srbije, Bosne in Dubrovnika. V naslednjih letih je kot sodelavec Ferdinanda Wolfa skupaj s Teodorjem von Karajanom pripravljal katalog zahodnoevropskih rokopisov dvorne knjižnice. V istem obdobju se je ukvarjal z revizijo starega kataloga rokopisov.

Miklošič je bil osemnajst let poklicni knjižničar. Med tem je bil dvakrat izvoljen za dekana filozofske fakultete in enkrat za rektorja dunajske univerze. Njegov službeni naslov skriptorja dvorne knjižnice pa je bil tako ugleden, da je bil pri naštevanju Miklošičevih funkcij in članstev v znanstvenih združenjih v začetku petdesetih let naveden pri vrhu, pred navedbo profesorskega naslova, članstva v akademiji znanosti, dekanstva in častnih članstev.¹⁰ Nedvomno je to prav zanimiv podatek o družbenem statusu knjižnic in knjižničarjev v prejšnjem stoletju.

Miha Kastelic
(1796-1868), *pesnik, urednik*

Miha Kastelic je kar štirideset let (od 1825-1865) delal v Licejski knjižnici v Ljubljani, najprej kot skriptor, nazadnje kot kustos. Zaslužen je za ohranitev Čopove zapuščine, Prešernovih in drugih pesniških rokopisov ter za obogatitev Licejske knjižnice z deli iz zapuščine Jerneja Kopitarja.

Franc Simonič
(1847-1919), *bibliotekar*

Simonič je v Gradcu študiral zgodovino, zemljepis in slavistiko. Spada med tiste redke bibliotekarje preteklega stoletja, ki so se takoj po študiju posvetili bibliotekarstvu. Leta 1874 je namreč nastopil službo v Joanneumu v Gradcu kot bibliotekar deželne knjižnice, leta 1877 pa je postal amanuensis v univerzitetni knjižnici na Dunaju, 1887 je napredoval v skriptorja in 1890 v kustosa.

V dunajski univerzitetni knjižnici je bil Simonič edini slovenski uradnik. Opravil je nekaj zahtevnih nalog. V letih 1884 in 1885 je vodil selitev knjižnice v nove prostore, skrbel je za nabavo bibliotečnega gradiva s področja slovanskih jezikov, kasneje pa je prevzel še referat za zgodovino in zemljepis. Od leta 1895 je bil vrhovni revizor katalogov. Več let je tudi vodil knjižnico.

Simonič je posebej pomemben za slovensko bibliografijo. Gradivo zanj je sistematično zbiral 25 let. Simoničeva "Slovenska bibliografija", ki je izhajala med leti 1903 in 1905, je prva tiskana retrospektivna bibliografija v slovenskem jeziku. Bibliografija obsega po avtopsiji ali po zanesljivih virih napravljen popis knjig, muzikalij, geografskih kart pa tudi časnikov in časopisov od prve Trubarjeve knjige do leta 1900, torej za dobo 350 let. Simoničeva "Slovenska bibliografija" je še vedno uporaben priročnik, avtorja pa imamo za pionirja slovenske bibliografije.

Janko Šlebinger
(1876-1951), *filolog*

Janko Šlebinger se je precej pozno, star 50 let, poklicno zaposlil v bibliotekarstvu. Leta 1925 je kot že priznan vodilni slovenski bibliograf prišel v Državno študijsko (nekdanjo licejsko) biblioteko in bil od leta 1927 do upokojitve 1946 tudi njen ravnatelj. Pod njegovim ravnateljstvom je osrednja slovenska knjižnica dobila leta 1941 novo lastno poslopje.

Težišče njegovega dela je bilo na bibliografiji. Bibliografske preglede slovenske literature s področja domoznanstva je objavljaval v tujih revijah. Prevzel je sestavljanje tekoče slovenske bibliografije. Sodeloval je pri Simoničevi Slovenski bibliografiji. V času med vojnama je poskusil tiskati nadaljevanje rednih tekočih pregledov vsega slovenskega tiska. Zaradi specifičnih kulturnih razmer v Jugoslaviji mu to ni uspelo. Objavil pa je nekaj temeljitih bibliografskih pregledov. Med njimi moramo zlasti omeniti bibliografski pregled slovenskih časnikov in časopisov od leta 1797 do 1936. Kljub težavam je z neutrudnim prizadevanjem postavil slovensko bibliografijo na trdno podlago in ji ustvaril tradicijo. S svojim delom je pomembno prispeval k temu, da se je po letu 1945 bibliografska stroka uveljavila v slovenskem kulturnem prostoru.

Avgust Pirjevec
(1887-1943), *literarni in politični zgodovinar*

Bibliotekarsko službo je nastopil 1921. leta v Državni knjižnici v Ljubljani. Od 1925. do 1927. leta je bil začasno v knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani. Njegov prihod vanjo pomeni prelom v do tedaj zelo slabo urejeni drugi največji znanstveni knjižnici v Sloveniji. Knjižnico je začel urejati po tedaj modernih bibliotekarskih načelih, njegovo delo pa so drugi nadaljevali vse do leta 1941, ko ga je zavrta druga svetovna vojna.

Pirjevec je bibliotekarsko delo nadaljeval v Državni biblioteki kot vodja rokopisnega oddelka. Več let je intenzivno sodeloval pri formuliranju bibliotečnega zakona in o tem prizadevanju leta 1936 objavil kritično poročilo. Kot strokovnjak bibliotekarske teorije in prakse je leta 1940 izdal prvi slovenski strokovni priročnik Knjižnice in knjižničarsko delo. V njem je celovito obdelal področje knjižničarstva. Opisal je zgodovino knjižnic in razvoj knjižnic na Slovenskem, razpravljal je o knjižničarstvu kot o samostojni vedi ter obravnaval moderno knjižničarstvo, obdelal je delovne postopke v knjižnici in bibliotečno zakonodajo. S tem priročnikom je Pirjevec uveljavil nov sistem katalogizacije, ki je temeljil na pruskih bibliotečnih pravilih, prirejenih za naše razmere. Omeniti moramo tudi še Pirjeveve Doneske k slovenski bibliografiji (1941), ki so dopolnile Simoničevi bibliografiji.

Janko Glazer
(1893-1975), *pesnik, literarni zgodovinar*

V mariborski Študijski knjižnici se je Janko Glazer kot bibliotekar zaposlil 1926. leta. Njen ravnatelj je bil od leta 1931 do 1959. V prvih letih svojega ravnateljstva si je prizadeval, da bi knjižnico sistematično uredil in da bi knjižnica kot lokalna ustanova zbirala vso literaturo, ki je nastala na njenem ozemlju ali je obravnavala to ozemlje ter da bi kot študijska knjižnica služila znanstvenim in občeprsvetnim svrham.¹¹ Študijska knjižnica je v prvi vrsti služila mariborskim dijakom. Kot nekaka centralna knjižnica je nadomeščala oziroma dopolnjevala dijaške knjižnice šolskih zavodov. Ko je Janko Glazer postal ravnatelj knjižnice, se je v njej začela tudi redna razstavna dejavnost. Ob prostorski stiski, ki je oteževala normalno delo v knjižnici, je Janko Glazer že 1937. leta javno izrazil zahtevo, da bi bilo "najbolje, če bi zgradili novo poslopje, sezidano izrecno v knjižnične namene".¹²

V uglašnem sodelovanju s knjižničnim kuratorijem je z razgledanostjo, z jasno delovno zasnovo, z ugledom kulturnega in znanstvenega delavca ter umetnika ter z vzorno marljivostjo povzdignil mariborsko Študijsko knjižnico med najuglednejše takratne knjižnice na Slovenskem.¹³ Na zunaj se je Glazerjeva odličnost potrjevala tudi s tem, da je bil med desetimi člani, kolikor jih je štela ljubljanska (slovenska) sekcija Društva jugoslovanskih bibliotekarjev, ustanovljena leta 1931, edini, ki ni deloval v Ljubljani.¹⁴

Nemška civilna uprava je junija 1941. leta odpravila mariborsko Študijsko knjižnico, Janko Glazer pa je bil pregnan v Srbijo. Po vrnitvi iz pregnanstva leta 1945 se je lotil obnavljanja knjižnice, pri čemer mu je bil v veliko pomoč ravnatelj mariborskega muzeja prof. Franjo Baš. Janko Glazer je v obnovljeni knjižnici prevzel organizacijo ustanove, nabavo gradiva, informiranje, stike z oblastmi in javnostjo ter kot posebno nalogo vodenje rokopisnega oddelka in izdelavo strokovnih katalogov. Za štirinajstletno obdobje po osvoboditvi do leta 1959, ko so v Mariboru začeli ustanavljati visokošolske zavode, je značilno, da je Glazerju uspelo utrditi študijsko knjižnico kot tip splošnoznanstvene knjižnice z zbiranjem vseh slovenskih tiskov ter temeljnih in leksikalnih del za vsa področja znanosti. Knjižnica je tako mogla takoj prevzeti vlogo osrednje knjižnice teh zavodov.

Janko Glazer se je kot bibliotekar zanimal predvsem za zgodovino knjižnic, za bibliografijo ter za zgodovino tiskarstva in založništva.¹⁵ V svojih zgodovinskih prispevkih je obravnaval predvsem Študijsko knjižnico; bibliografski spisi obsegajo ocene bibliografij, bibliografijo mariborskega časopisja in 19 bibliografskih spisov pomembnejših del v knjižnici; v zgodovini tiskarstva in založništva se je omejil na širše mariborsko področje.

Čas in razmere, v katerih je Janko Glazer živel, so ga silile, da je moral večino svojega časa porabiti za operativno delo v knjižnici. Usmerjanje razvoja Študijske knjižnice pa priča tudi o bibliotekarju teoretiku, ki je bil dober poznavalec novih tokov v bibliotekarstvu in ki je znal nova spoznanja modro vnašati v Študijsko knjižnico. Glazerjevi nasledniki so nadaljevali delo v njegovem duhu in uspeli iz Študijske knjižnice napraviti sodobno univerzitetno knjižnico.

Melitta Pivec-Stelè
(1894-1973), *zgodovinarka*

Melitta Pivec-Stelè se je takoj po diplomi leta 1920 zaposlila v Državni študijski knjižnici v Ljubljani in bila v njej prva akademsko izobražena ženska praktikantka. Bila je sodelavka znanih slovenskih bibliotekarjev Avgusta Žigona, Jožeta Glonarja, Avgusta Pirjevca, Jožeta Rusa in Janka Šlebingerja, ki so si prizadevali, da bi licejsko biblioteko prilagodili potrebam razvijajoče se slovenske univerze. Bibliotekarstvu je posvetila nad petdeset let svojega življenja. V tej dolgi dobi je sodelovala pri selitvi knjižnice v novo stavbo, doživela padec nemškega letala na čitalnico knjižnice 1944. leta, pomagala pri obnovi knjižnih fondov, usposabljala mlajše strokovne sodelavce ter sodelovala pri društvenem organiziranju slovenskih in jugoslovanskih bibliotekarjev. Bila je vodja oddelka za katalogizacijo. Njeno publicistično delo na področju bibliotekarstva je segalo v dve smeri: v bibliografijo in v obravnavo zgodovine knjižnic in knjižničarstva. Odlična znanstvenica in človek izrednih osebnih kvalitiet je bila dr. Melitta Pivec- Stelè v vsem visoko nadpovprečna ženska.¹⁶

Valter Bohinec
(1898-1984), *geograf, speleolog, kartograf*

Valter Bohinec je bil zaposlen v Narodni in univerzitetni knjižnici od 1939. do 1965. leta. Dolga leta je bil vodja kartografskega in slikovnega oddelka. Napisal je Navodila za katalogizacijo zemljevidov in atlantov ter pravila Katalogizacija kartografskega gradiva. Skrbel je za usposabljanje knjižničarskih kadrov ter za tečajnike napisal skripta o zgodovini knjig, knjižnic in tiska.¹⁷ Poleg tega neposrednega prispevka k razvoju in ugledu bibliotekarske stroke je kot vodilni strokovnjak na področju geografije tudi posredno s svojim znanstvenim položajem utrjeval položaj knjižničarstva.

Pavle Kalan
(1900-1974), *profesor slavistike in romanistike*

Poklicni bibliotekar je postal 1939. leta, ko se je zaposlil v ljubljanski Mestni knjižnici. Na področju bibliotekarstva je z izjemo medvojnega obdobja delal vse do upokojitve 1969. leta. Po vojni se je 1946. leta zaposlil v Narodni in univerzitetni knjižnici. S trdim in vztrajnim delom, saj je v knjižnici prebil tudi svoj prosti čas, je postal eden najpomembnejših bibliotekarskih strokovnjakov in pedagogov. Ukvarjal se je predvsem z reševanjem katalogizacijskih problemov in glede tega sodeloval tudi v Mednarodni bibliotekarski organizaciji. Njegovo najpomembnejše delo je anonimno izdana knjiga Abecedni imenski katalog (1947, 1967). Z njim je bil uveden v slovenskih knjižnicah anglosaksonski sistem katalogizacije.

Kalanov prispevek k slovenskemu bibliotekarstvu zadeva predvsem katalogizacijo, vendar pa je bil kot dober poznavalec fondov Narodne in univerzitetne knjižnice tudi odličen informator.

Mirko Rupel
(1901-1963), *literarni zgodovinar*

Upravnik Narodne in univerzitetne knjižnice je postal 1946. leta. Na področju bibliotekarstva je deloval predvsem kot organizator. Bil je soustanovitelj Društva bibliotekarjev Slovenije ter Zveze društev bibliotekarjev Jugoslavije. Slovenskemu društvu je predsedoval kar celo desetletje. Kot štipendist Unesca je leta 1952 in 1953 študiral bibliotekarstvo Francije, Švice in Belgije. Udeleževal se je mednarodnih bibliotekarskih konferenc in kongresov. Predvsem pa se je posvečal posodabljanju Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.¹⁸

Mirko Rupel se je pred zaposlitvijo v Narodni in univerzitetni knjižnici dobrih dvajset let posvečal literarni zgodovini in slovenski lingvistiki. Podobno pot v bibliotekarstvo zasledimo tudi pri večini njegovih predhodnikov. To, kar

se v drugih strokah ne dogaja, ali pa le izjemoma, je v bibliotekarstvu že kar pravilo: človek, ki se je že zelo uveljavil v svoji stroki, se zaposli v knjižnici in ostane v njej do konca svojega življenja. S svojim znanstvenim in družbenim ugledom povečuje ugled knjižnice. Večina teh bibliotekarjev še naprej razvija svojo prvotno stroko, vendar intenzivno deluje tudi na področju bibliotekarstva.

Josip Rijavec
(1904-1971), *podpolkovnik*

V Narodni in univerzitetni knjižnici se je zaposlil 1948. leta. Prizadeval si je za razvoj bibliotekarske stroke, izobraževanje knjižničarjev in za uvajanje UDK v knjižnice. Josip Rijavec je bil zelo dejaven v Društvu bibliotekarjev Slovenije in v Zvezi društev bibliotekarjev Jugoslavije. Pri publikaciji Slovenske knjižnice (1951) je bil soavtor, spremljal je bibliotekarsko periodiko in o njej poročal v Knjižnici, objavil je več strokovnih člankov o decimalni klasifikaciji, o predmetnem katalogu, o periodičnem tisku v knjižnicah ter zelo tehten članek o položaju slovenskih bibliotečnih delavcev.

Josip Rijavec je kot višji častnik opravljal pomembne vojaške funkcije v Kraljevini Jugoslaviji ter med vojno pri jugoslovanski vladi v Londonu. Generalštab ga je po vojni odslovil in mu ponudil dve možni zaposlitvi: v gledališču ali v knjižnici. Rijavec se je odločil za knjižnico.¹⁹ S svojim obsežnim znanjem in razgledanostjo je mnogo prispeval k razvoju bibliotekarske stroke. Njegov strokovni članek o položaju slovenskih bibliotečnih delavcev pa lahko uvrstimo med temeljne prispevke o tej problematiki pri nas.²⁰

Janez Logar
(1908-1987), *literarni zgodovinar*

Od leta 1950 do 1965 je vodil bibliografski oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice. Na Pedagoški akademiji v Ljubljani je od 1964 do 1969 predaval bibliografijo. Napisal je Uvod v bibliografijo, prvo večje delo te vrste v Jugoslaviji. V njem je dal bibliografski stroki teoretične in zgodovinske temelje. Redigiral je Slovensko bibliografijo (letniki 1951-66 ter poseben zvezek za članke). Bil je sourednik Bibliografije rasprava i članaka I-XIV (Zgb 1956-86).²¹ Logar je aktivno posegal v delo Društva bibliotekarjev Slovenije in bil njegov predsednik v letih 1963-1967. Prav tako je sodeloval tudi pri Zvezi bibliotekarskih društev Jugoslavije in bil delegat na zasedanju FIAB v Helsinkih 1965. leta.

Janez Logar je za slovensko bibliotekarstvo pomemben predvsem zaradi svojega teoretičnega in praktičnega dela na področju bibliografije. Njegov Uvod v bibliografijo je postal temeljno delo za to področje ne samo v Sloveniji, ampak tudi v širšem jugoslovanskem prostoru, saj je to njegovo delo izšlo v prevodu tudi v Sarajevu 1973. leta.

Jaro Dolar
(1911), književnik

Jaro Dolar je bil bibliotekar in ravnatelj Študijske knjižnice v Mariboru od 1959 do 1964. Tega leta je prevzel vodenje Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani in bil na tem mestu do leta 1976. Predaval je na visokošolskih ustanovah v Ljubljani in v Mariboru o kulturni zgodovini, o novejši slovenski in svetovni književnosti, o zgodovini knjige in knjižnic, in o sociologiji knjige. Raziskuje vlogo knjige in knjižnic v svetovnem in slovenskem kulturnem razvoju.²² Iz raziskovanja in razglabljanja o pomenu in vlogi knjige za razvoj civilizacije je nastala knjiga Spomin človeštva. To Dolarjevo delo je prvo slovensko izvirno pisanje o sli človeštva po duhovni rasti ter o skrbi pokolenj, da ohranjajo sled o sebi v spominu človeštva.²³ Avtor je hotel vplesti zgodovino knjige v splošno kulturno zgodovino, v zgodovino idejnih tokov, ki so preplavljali našo civilizacijo.²⁴ Jaro Dolar je v času, ko je knjiga že postala potrošno blago, znova odkril njeno nenadomestljivo vlogo v razvoju človeške civilizacije. S tem pa podobno vlogo dobivajo tudi knjižnice. Dobrih štirideset let po izidu Pirjevčeve knjige Knjižnice in knjižničarsko delo predstavlja Dolarjevo delo, napisano sicer v drugačnem stilu in z drugačnim namenom, velik prispevek tako k ozaveščanju knjižničarjev o smislu njihovega dela kot tudi k ozaveščanju ljudi o vlogi in pomenu knjige in knjižnic.

Stanislav Kos
(1911-1990), teolog

V Študijski knjižnici v Mariboru se je zaposlil 1952. leta. Bil je vodja oddelkov za katalogizacijo in klasifikacijo oziroma za bibliografijo in dokumentacijo in je veliko prispeval k razvoju knjižnice. Utemeljil je organizacijo specialnih knjižnic v severovzhodni Sloveniji. Uveljavil se je kot bibliograf in kot pisec strokovnih razprav o decimalni klasifikaciji, domoznanski dokumentaciji in o sistemu pretoka znanstvenih informacij.²⁵

Stanislav Kos je svoje dolgoletno delo v bibliotekarstvu usmeril predvsem v teorijo in prakso na področju klasifikacije in bibliografije, v organiziranje specialnih in visokošolskih knjižnic in v reševanje problemov domoznanske dokumentacije. Današnja Univerzitetna knjižnica v Mariboru je v obdobju, ko je on delal v njej, ob ubrani skupini bibliotekarskih strokovnjakov zelo hitro napredovala in postala enakopravna članica mariborske univerze. Temeljito obravnavanje in reševanje strokovnih knjižničarskih problemov pa ni koristilo le mariborskemu knjižničarstvu, ampak celotni bibliotekarski stroki.

Mara Šlajpah-Zorn
(1919), *slavistka*

S knjižničarstvom se je začela ukvarjati še kot študentka slavistike na Filozofski fakulteti in sicer v Delavski knjižnici v Ljubljani (1942. leta). Specializirala se je za tedanje ljudske knjižnice. Od leta 1951 do 1954 je vodila akcesijski oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, od 1955 do 1965 je bila na Sekretariatu za kulturo in prosveto LRS kot strokovni referent in nato do leta 1970 kot samostojna svetovalka za knjižnice. Leta 1970 je prevzela naloge ravnateljice Centralne tehniške knjižnice v Ljubljani, kjer je bila do 1982. leta. Na Pedagoški akademiji je od leta 1964 do 1982 predavala bibliotekonomijo.

Kot bibliotekarka se je posvečala različnim področjem: poslovanju splošnoizobraževalnih knjižnic, nacionalnih knjižnic, matični službi, organizaciji knjižničarstva na nacionalni ravni, tehniškim univerzitetnim in specialnim knjižnicam, organiziranju informacijsko-dokumentacijske dejavnosti, računalniški obdelavi podatkov in izobraževanju uporabnikov. Aktivno je sodelovala v slovenskem in jugoslovanskem bibliotekarskem društvu ter v mednarodnih bibliotekarskih organizacijah. Veliko je tudi publicirala, zlasti o organizaciji in poslovanju knjižnic. Zelo koristna je bila publikacija Ljudske knjižnice: priročnik za knjižničarje, ki jo je izdala DZS 1961. leta.²⁶

Mara Šlajpah-Zorn je ena redkih slovenskih bibliotekarjev, ki se je knjižničarskemu poklicu posvetila takoj po končanem študiju in se s knjižničarsko problematiko ukvarja že več kot petdeset let. V tem času je aktivno posegala v slovensko, jugoslovansko in mednarodno knjižničarstvo. Zнала se je zelo hitro in odločno odzivati na probleme v knjižničarstvu in si prizadevati za uveljavitev knjižnic in knjižničarstva v javnosti.

Bruno Hartman
(1924), *literarni zgodovinar, gledališčnik, prevajalec*

Po sedmih letih profesorskega dela in sedmih letih dela v gledališču je bil 24 let ravnatelj Univerzitetne knjižnice v Mariboru (do leta 1975 Visokošolske in študijske knjižnice). Leta 1974 je pripravil projekt visokošolskega knjižničnega sistema v Mariboru in izhodišča za novo zgradbo Univerzitetne knjižnice v Mariboru, ki je bila dograjena v času njegovega ravnateljavanja.²⁷ Knjižnica je postala ugledna in enakopravna članica Univerze v Mariboru.

Bruno Hartman je predaval na oddelku za bibliotekarstvo Filozofske fakultete v Ljubljani. Za razvoj bibliotekarstva so pomembne njegove znanstvene in strokovne študije o razvoju knjižnic, o slovenskih bibliotekarjih in o organizaciji knjižničarstva.

Ob treh velikih ravnateljih: Janku Glazerju, Jaru Dolarju in Brunu Hartmanu se je Univerzitetna knjižnica v Mariboru v dobrih šestdesetih letih razvila v

najsodobnejšo slovensko in evropsko knjižnico in to kljub skoraj popolnemu razdejanju med drugo svetovno vojno in kljub neugodnim gospodarskim razmeram po drugi svetovni vojni.

Avgust Vižintin
(1924), *kulturni in politični delavec*

Avgust Vižintin je bil ravnatelj Delavske knjižnice v Ljubljani od leta 1951 do 1981. Knjižnico je preuredil po vzoru splošnoizobraževalne knjižnice s prostim dostopom do gradiva. V njeno delovanje je uvedel bibliobus. Bil je pobudnik za izdajanje revije Knjižnica ter zelo aktiven član Društva bibliotekarjev Slovenije in Jugoslavije. Deloval je v iniciativnem odboru za ustanovitev prve knjižničarske šole in veliko pripomogel k spoznanju, da se sodobno javno knjižničarstvo brez strokovnega šolanja ne more uspešno razvijati.²⁸

Ančka Korže-Strajnar
(1925), *učiteljica*

V Delavski knjižnici v Ljubljani se je zaposlila 1952. leta. Strokovno se je izpopolnjevala v tujini ter bila od leta 1963 do 1978 v Narodni in univerzitetni knjižnici inštruktorica in voditeljica republiške matične službe za knjižnice; od 1981 je bibliotekarska svetovalka. Specializirala se je za vprašanja splošnih javnih knjižnic in za prostorsko programiranje knjižnic ter o tem objavljala strokovne članke in raziskave.²⁹

Gorec Sonja
(1926), *romanistka*

V centralni medicinski knjižnici se je zaposlila 1948. leta in 1959. leta prevzela njeno vodstvo. Razvila jo je v največjo medicinsko knjižnico v Jugoslaviji. Napisala je več prispevkov o knjižničarstvu in znanstvenem informiranju.³⁰

Ignac Kamenik
(1926), *dramatik*

V Študijski knjižnici v Mariboru je bil bibliotekar od 1963 do 1967, nato dve leti dramaturg Drame SNG Maribor, od 1970 do 1977 ravnatelj Mariborske knjižnice, potem od 1977 do 1981 vodja bibliotekarskega strokovnega in znanstvenoraziskovalnega centra Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, od 1981 do 1984 pa vodja kulturnovzgojnega programa Cankarjevega doma in od 1984-85 svetovalec Zavoda SR Slovenije za šolstvo. Na bibliotekarskem področju je objavljala strokovne članke in razprave o

organiziranosti knjižničarstva, zlasti o organiziranju splošnih javnih in šolskih knjižnic, o liku knjižničarja, o zaslužnih bibliotekarjih ter o izobraževanju in raziskovalnem delu v bibliotekarski stroki.³¹

Maks Veselko
(1926), romanist

V Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani je delal od 1955 do 1980. Bil je vodja abecednega kataloga, vodja matične službe in pomočnik ravnatelja. Od 1969 do 1981 je na Pedagoški akademiji v Ljubljani predaval katalogizacijo, bibliotekonomijo, bibliografijo in sistematiko znanosti. Bil je predsednik Društva bibliotekarjev (1976 - 1980), glavni urednik Knjižnice (1957, 1963-64, 1970-71). Mednarodni standard ISBD je prevedel v slovenščino ter napisal Osnove bibliologije in bibliografije (1984).

Branko Berčič
(1927), literarni zgodovinar

Diplomiral je 1950. leta iz slavistike in se naslednje leto že zaposlil v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Tu je bil ravnatelj od 1976 do 1980. Od 1983 je bil profesor in predstojnik Oddelka za bibliotekarstvo na Pedagoški akademiji v Ljubljani in nato Oddelka za bibliotekarstvo na Filozofski fakulteti. Raziskuje razvoj knjige, tiskarstva in bibliotekarstva.

Branku Berčiču se je kot predstojniku Oddelka za bibliotekarstvo posrečilo organizirati visokošolski študij bibliotekarstva. V razvoju bibliotekarstva na Slovenskem je to za ugled in družbeni položaj knjižničarstva nedvomno eden najpomembnejših dosežkov. Medtem ko so dotlej prihajali na vodilna oziroma na pomembnejša mesta v knjižnicah ljudje z nebibliotekarsko dodiplomsko izobrazbo, se je, oziroma se bo z visokošolskim študijem bibliotekarstva stanje bistveno spremenilo. V knjižnice bodo prihajali diplomanti, ki bodo imeli bibliotekarstvo za svojo temeljno izobrazbo. To pa v praksi pomeni celega človeka samo za knjižnico, v teoriji pa pomeni mnogo več možnosti za raziskave in za razvoj bibliotekarstva kot discipline, ki je za te diplomante temeljna. V primerjavi z drugimi poklici pomeni visokošolski študij bibliotekarstva izenačitev s tistimi profesijami, ki takšen študij že imajo.

Branko Reisp
(1928), zgodovinar

Leta 1959 se je kot bibliotekar zaposlil v Knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani, od leta 1964 pa je njen ravnatelj. Od leta 1985 je profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Ukvarja se z zgodovino knjižnic, tiskarstva in založništva.

Boža Pleničar
(1928-1991), *slavistka*

V Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani se je zaposlila 1961. leta in delala v njej do 1984. Uveljavila se je kot izvrstna bibliografka. Sodelovala je pri Slovenski bibliografiji (1965 do 1977) ter sestavila več bibliografij za zbornike in časopise. Za bibliotekarstvo sta zelo pomembni njeni dve knjigi Slovenske bibliotekarske bibliografije (1983 in 1989), v katerih je obdelala gradivo od začetkov do 1984.³²

Miloš Rybář
(1928-1995), *pravnik in zgodovinar*

V Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani je delal od 1959-1983. Ukvarjal se je s teorijo klasifikacije in z zgodovino knjižnic. Oboje je predaval na Oddelku za bibliotekarstvo Filozofske fakultete v Ljubljani. V Narodni in univerzitetni knjižnici je bil vodja strokovnega kataloga.

Martina Šircelj
(1930), *profesorica primerjalne književnosti*

V Pionirski knjižnici v Ljubljani je bila ravnateljica od 1954 do 1976. Svetovalka in pomočnik ravnatelja Narodne in univerzitetne knjižnice je bila od leta 1980 do upokojitve. Martina Šircelj se je predvsem posvečala šolskim knjižnicam, v zadnjem času pa tudi vse bolj problematiki knjižničarske profesije in vprašanju njenega etičnega kodeksa. Aktivno se je vključevala v delo Društva bibliotekarjev Slovenije in v Zvezo društev bibliotekarjev Jugoslavije. Po letu 1984 je bila član komisije za vodenje in organizacijo bibliotekarskih društev (Round Table for the Management of Library Associations) pri Mednarodni zvezi bibliotekarskih društev. Objavila je več kot sto prispevkov o knjigah in knjižnicah za mlade, o bibliotekarski profesiji in o etičnem kodeksu.

Jože Munda
(1930), *literarni zgodovinar*

Takoj po diplomi se je začel ukvarjati z bibliografijo kot član slovenske redakcije Bibliografije razprava, članaka in književnih radova pri Jugoslovanskem leksikografskem zavodu, od leta 1969 je bil v Narodni in univerzitetni knjižnici vodja bibliografskega oddelka in urednik slovenske bibliografije (21. - 29. knjiga za 1967-75), od 1969 do 1980 honorarni predavatelj bibliografije na Pedagoški akademiji v Ljubljani, od 1979 dalje strokovni svetnik SAZU in urednik oz. sourednik SBL (13. - 15. zv., 1982-91). Objavil je leksikalni priročnik o knjigi (Knjiga, 1983),

številne založniške, strokovne in osebne bibliografije ter bibliografske razprave, članke, kazala, enciklopedične prispevke in preglede.³³

Ivan Pintarič
(1930), *pravnik*

Po diplomu (1954) se je kot bibliotekar zaposlil v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (1955), nato je od 1961 do 1964 delal na Inštitutu za javno upravo in delovna razmerja pri Pravni fakulteti, od 1964 pa kot svetovalec na Republiškem sekretariatu za proračun in občo upravo, od 1967 do 1973 je bil tajnik v Narodni in univerzitetni knjižnici, od 1973 do 1982 direktor Mestne knjižnice in nato pomočnik direktorja. Njegove objave na področju bibliotekarstva zajemajo predvsem organiziranost knjižnic in izobraževanje na področju knjižničarstva.

Breda Filo
(1932-1996), *klasična filologinja*

Po diplomu na Filozofski fakulteti v Ljubljani (1955) je sprva poučevala na klasični gimnaziji v Mariboru. Leta 1960 se je zaposlila v Univerzitetni knjižnici v Ljubljani, od 1987 je predavala na Oddelku za bibliotekarstvo Filozofske fakultete v Ljubljani. Ukvarjala se je s knjižničnimi mrežami in sistemi, s standardi za visokošolske knjižnice, z informacijsko in komunikacijsko dejavnostjo ter z izobraževanjem uporabnikov.³⁴

Breda Filo je bila pri nas nedvomno vodilna strokovnjakinja na področju metod bibliotekarskega komuniciranja ter poznavalka trendov razvoja sodobnega bibliotekarstva, zlasti visokošolskega knjižničarstva.

Martin Žnideršič
(1934), *ekonomist, strokovnjak za založništvo*

Martin Žnideršič je diplomiral na Ekonomski fakulteti v Ljubljani in bil 1982. leta promoviran na Ekonomski fakulteti v Zagrebu z disertacijo *Poraba knjige in posebnosti založniškega marketinga*. Pri nas je bila to prva disertacija o založništvu. Po dolgoletnem delu v založništvu in novinarstvu, kjer je opravljal najvišje funkcije, je od leta 1990 predstojnik Oddelka za bibliotekarstvo na Filozofski fakulteti in redni profesor za predmet Knjigarstvo. Bil je tudi med prvimi predavatelji na Oddelku za bibliotekarstvo na Pedagoški akademiji (1965-1973). Predstojništvo Oddelka za bibliotekarstvo je prevzel v času velikih izobraževalnih potreb slovenskega knjižničarstva, ko so se pokazale nujnost pridobivanja novih učiteljev, reforma študijskih programov, navezava stikov z bibliotekarskimi izobraževalnimi institucijami drugod po svetu ter pridobivanja novih prostorov in nove opreme za oddelek. Pomen in odgovornost vodenja Oddelka povečuje tudi zavest o

pomembnosti kakovostnega izobraževanja kot temeljnega elementa bibliotekarske profesije.

Jože Kokole
(1937), *germanist*

Po diplomu na Filozofski fakulteti v Ljubljani 1961 se je specializiral v informatiki v Londonu (1967/68) in magistriral v Zagrebu (1974). Kot bibliotekar je bil zaposlen v Centralni tehniški knjižnici od 1964 - 1974, od 1976 je v Narodni in univerzitetni knjižnici vodja centralnega kataloga knjižnic Slovenije. Od 1989 je višji predavatelj za informatiko na Oddelku za bibliotekarstvo Filozofske fakultete v Ljubljani. Jože Kokole je specialist za visokošolske in specialne knjižnice, za informacijsko-dokumentacijsko in referalno dejavnost v knjižnicah, za računalniško obdelavo knjižničnih katalogov, bibliografij in drugih informacijskih baz podatkov ter za uvajanje avtomatizacije v poslovanje knjižnic, knjižničnih mrež in knjižničnega informacijskega sistema.³⁵

Marjana Kóbe
(1938), *primerjalna lingvistka*

Na Filozofski fakulteti v Ljubljani je diplomirala 1963. leta in poznavanje knjižničarstva izpopolnjevala v Nemčiji in Angliji. Od 1963 do 1979 je bila pedagoška voditeljica Pionirske knjižnice v Ljubljani in nato višja predavateljica na Pedagoški akademiji v Ljubljani.

Marjana Kóbe se je ukvarjala predvsem s problematiko mladinskega knjižničarstva. Svoja dognanja o mladinskem knjižničarstvu je strnila v knjigi "Ura pravljic" (1972, več avtorjev).

Mirko Popovič
(1957-1992), *sociolog, informatik*

Na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo je 1981. leta končal študij sociologije, raziskovalno-analitično smer, magistrski študij je končal 1986 na oddelku za informacijske vede na Univerzi v Sheffieldu v Veliki Britaniji, kjer je 1991. leta tudi doktoriral.

Mirko Popovič se je v Narodni in univerzitetni knjižnici zaposlil 1983. leta kot sodelavec Bibliotekarskega raziskovalnega centra, ki ga je kasneje tudi vodil. Leta 1992 je bil imenovan za ravnatelja Narodne in univerzitetne knjižnice, vendar se je žal deset dni zatem smrtno ponesrečil.

Sodeloval je tudi pri visokoškolskem študiju. Od 1988 je bil asistent za področje bibliotekarstva na Filozofski fakulteti in za področje družboslovne informatike na Fakulteti za družbene vede. Na Oddelku za bibliotekarstvo Filozofske

fakultete v Ljubljani je predaval bibliometrijo, sodobno organiziranost bibliotekarstva in informatiko.

Pripravil je Program razvoja Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani in v 13 tezah podal načrt razvoja knjižničarstva v Sloveniji. Oboje je rezultat temeljitega poznavanja Narodne in univerzitetne knjižnice in slovenskega knjižničarstva ter sodobnih trendov razvoja bibliotekarstva in informatike v svetu. Dvajset let po Konceptiji razvoja knjižničarstva v Sloveniji (1971) so njegove teze pomenile jasen, realen in utemeljen koncept razvoja Narodne in univerzitetne knjižnice in slovenskega knjižničarstva za naslednje desetletje.

ZAKLJUČKI

1. Položaj bibliotekarjev v 19. stoletju je bil še zelo cenjen. Fran Miklošič je na primer pri naštevanju svojih funkcij in članstev na prvem mestu navedel naziv skriptorja dunajske dvorne knjižnice, celo pred funkcijo dekana. Položaj je bil seveda odvisen od pomembnosti biblioteke. Na prvem mestu v avstrijskem cesarstvu je bila gotovo dunajska Dvorna knjižnica. Delovna mesta v bibliotekah so zasedali že uveljavljeni znanstveniki, ki so se ob bibliotekarskem delu še naprej ukvarjali s svojo prvotno stroko ter običajno tudi predavali na univerzi.

2. V drugi polovici 19. stoletja in vse do konca prve svetovne vojne Slovenci razen Franca Simoniča nismo imeli vidnejših predstavnikov v bibliotekarski stroki.

3. Skupina zelo sposobnih bibliotekarjev začne delovati po prvi svetovni vojni. Večina med njimi, razen Melitte Pivec- Stelè, se je za delo v knjižnicah odločila šele po daljšem stažu v kakem drugem, običajno pedagoškem poklicu. Vzroke za njihov prehod v bibliotekarstvo bi morali posebej raziskati. Domnevamo lahko, da je na odločitev za delo v knjižnici vplivala želja po raziskovalnem delu in študiju. To dvoje pa jih je gotovo že prej tesno povezovalo s knjižnico. Delo v knjižnici jim je omogočalo lažjo dostopnost do literature. Privlačevalo pa jih je tudi sólo knjižničarsko delo, o čemer pričajo njihovi strokovni prispevki in tudi praktično delo v knjižnicah. Vsi naštetih pomembnejši bibliotekarji so vztrajali v knjižnicah, dokler so lahko strokovno delali oziroma do upokojitve in niso več menjavali poklicev.

4. Med strokovnimi bibliotekarskimi področji so se navedeni bibliotekarji največ ukvarjali z bibliografskim delom (Simonič, Šlebinger, Pirjevec, Glazer, Pivec-Stelè, Logar, Kos, Pleničar, Munda).

5. Večina bibliotekarjev je prihajala iz pedagoških poklicev. Ob podmeni, da se po sorazmerno daljšem obdobju profesorskega dela in temu ustreznega družbenega položaja niso odločali za slabše delovno mesto, smemo sklepati, da je bil položaj bibliotekarja primerljiv s položajem profesorja.

6. Majhna, a intelektualno izredno močna skupina bibliotekarjev se je v letih pred drugo svetovno vojno zbrala v slovenski sekciji Društva bibliotekarjev

Jugoslavije. Načrtovala je izdajanje lastnega strokovnega glasila, si prizadevala za sprejem zakona o knjižnicah in za gradnjo nove stavbe za slovensko narodno knjižnico. Žal je vojna prekinila njihovo delo in med desetimi člani sekcije zahtevala kar tri življenja (Avgust Pirjevec, Avgust Žigon, Jože Rus).

7. Medtem ko se je med starejšo generacijo naštetih bibliotekarjev le Simonič zaposlil v knjižnici takoj po diplomi in v obdobju med vojnama Melitta Pivec-Stelè, je v času po vojni in sploh v novejšem času vse več bibliotekarjev, ki se odločajo za bibliotekarstvo takoj ali pa kmalu po diplomi (Mara Šlajpah-Zorn, Ančka Korže-Strajnar, Sonja Gorec, Maks Veselko, Branko Berčič, Branko Reisp, Jože Kokole). Ta trend se bo z bodočimi diplomanti Oddelka za bibliotekarstvo na Filozofski fakulteti v Ljubljani prav gotovo nadaljeval. Diplomirani bibliotekarji se bodo takoj po diplomi in to v celoti posvečali bibliotekarski stroki. Fakultetni študij njihov družbeni položaj izenačuje s položajem drugih poklicev, za katere se zahteva fakultetna izobrazba. S tega vidika je za razvoj bibliotekarske stroke in za družbeni položaj knjižničarjev fakultetni študij bibliotekarstva najpomembnejši dosežek v novejšem razvoju bibliotekarstva na Slovenskem.

OPOMBE

- 1 Reisp, B. *Pomembni slovenski bibliotekarji. (Neobjavljeno gradivo)*, str. 1.
Glej tudi: *Bedeutende slowenische Bibliothekare. Das sloweinsche Bibliothekswesen*. Wien 1976, str. 45-58.
- 2 Reisp, B. *Pomembni slovenski bibliotekarji. (Neobjavljeno gradivo)*, str. 3.
- 3 Hartman, B. "Dunajska dvorna knjižnica in njeni slovenski knjižničarji". *Knjižnica*, 15(1971):3/4, str. 98-101.
- 4 *Enciklopedija Slovenije*, 5. zv., Mladinska knjiga, 1991, str. 261.
- 5 Glaser, K. *Zgodovina slovenskega slovstva II*, 1895, str. 141.
- 6 Reisp, B. *Pomembni slovenski bibliotekarji: Matija Čop. (Neobjavljeno gradivo)*.
- 7 *Slovenski biografski leksikon*, 1. knjiga, Ljubljana 1925-1932, str. 98.
- 8 Kamenik, I. "Matija Čop - bibliotekar", *Knjižnica*, 11(1967):1/4, str. 62.
- 9 Hartman, B. "Miklošič kot bibliotekar dunajske dvorne knjižnice", *Miklošičev zbornik*, SAZU, Ljubljana, 1992, str. 530.
- 10 *Ibidem*, str. 534.
- 11 Hartman, B. "Univerzitetna knjižnica Maribor", 1903-1978 : *Jubilejni zbornik*. Maribor, 1978, str. 66.
- 12 *Ibidem*, str. 74.
- 13 *Ibidem*, str. 77.
- 14 Pivec-Stelè, M. "Ljubljanska sekcija Društva jugoslovanskih bibliotekarjev", v: Organizacija slovenskih bibliotekarjev 1931-1947-1967, *Knjižnica*, 11(1967):1/4, str. 7.
- 15 Kos, S. "Prof. Janko Glazer". *Knjižnica*, 19(1975):1/4, str. 121.
- 16 Reisp, B. *Pomembni slovenski bibliotekarji. (Neobjavljeno gradivo)*.
- 17 Avsenak-Vobovnik, M. "Ob osemdesetletnici dr. Valterja Bohinca", *Knjižnica* 22(1978):1/2, str. 61-65.
- 18 Reisp, B. *Pomembni slovenski bibliotekarji. (Neobjavljeno gradivo)*.

- 19 Po pričevanju Miloša Rybáča.
- 20 Rijavec Josip: "Položaj slovenskih bibliotečnih delavcev". *Knjižnica*, 6(1962)1-4, str. 174-181.
- 21 Enciklopedija Slovenije, 6. zv., Ljubljana, 1992, str. 310.
- 22 *Enciklopedija Slovenije*, 2. zv., Ljubljana, 1988, str. 284.
- 23 Berčič, B. "Ob izidu knjige Jara Dolarja Spomin človeštva", *Knjižnica*, 26(1982):3/4, str. 265.
- 24 Dolar, J. *Spomin človeštva*. Ljubljana, 1982, str. 362.
- 25 *Enciklopedija Slovenije*, 5. zv., Ljubljana, 1991, str. 312.
- 26 Tovornik, S. "Mara Šlajpah: 47 let dela, posvečenega razvoju knjižničarske stroke", *Knjižnica*, 33(1989):2, str. 141-144.
- 27 *Enciklopedija Slovenije*, 4. zv., Ljubljana, 1990, str. 8.
- 28 Korže-Strajnar, A. "Avgust Vižintin - dobitnik Župančičeve nagrade mesta Ljubljane", *Knjižnica*, 22(1978):3/4, str. 312-313.
- 29 *Enciklopedija Slovenije*, 5. zv., Ljubljana, 1991, str. 307-308.
- 30 *Enciklopedija Slovenije*, 3. zv., Ljubljana, 1989, str. 266.
- 31 *Enciklopedija Slovenije*, 4. zv., Ljubljana, 1990, str. 376.
- 32 *Enciklopedija Slovenije*, 8. zv., Ljubljana, 1994, str. 406.
- 33 Pleničar, B. "Jože Munda - 60-letnik", *Knjižnica*, 34(1990):1/2, str. 135-136.
- 34 *Enciklopedija Slovenije*, 3. zv., Ljubljana, 1989, str. 111.
- 35 *Enciklopedija Slovenije*, 5. zv., Ljubljana, 1991, str. 191.

IDEJNA PODOBA UNIVERZITETNE KNJIŽNICE MARIBOR

Dr. Bruno Hartman

UDK 316.66:027.7 (497.12 Maribor)

Povzetek

Avtor obravnava vpliv družbenih in političnih razmer na idejno podobo knjižnic. V takšen okvir postavi tudi nastanek in razvoj današnje Univerzitetne knjižnice Maribor, ki je idejo svojega obstoja spreminjala glede na družbeno določeno namembnost. Njeni začetki so povezani z ustanovitvijo Zgodovinskega društva za Slovensko Štajersko leta 1903, ki je hotelo z zgodovinsko zavestjo zbujati narodno samozavest. Za preučevanje zgodovine je društvo potrebovalo knjižnico. Njeno poglobitno gradivo je obravnavalo preteklost Štajerske v različnih pogledih. Leta 1925 se knjižnica preoblikuje v Študijsko knjižnico v Mariboru in služi znanstvenim ter izobraževalnim ciljem. Knjižnica doživi še eno pomembno preobrazbo z ustanovitvijo Univerze v Mariboru, ko postane Univerzitetna knjižnica Maribor.

UDC 316.66:027.7 (497.12 Maribor)

Summary

The author deals with the influence of social and political situation of the conceptual image of libraries. In this context, the foundation and development of the present University Library Maribor which changed the idea of its existence according to its socially defined intent is presented. Its beginnings are linked to the foundation of the Historical Society for Slovenian Styria in 1903 which tried to waken national self-confidence through increased historical consciousness. For the study of history, a library was needed. The major part of library material was dealing with the history of Styria from different viewpoints. In 1925, the library was transformed into the Study Library of Maribor, catering for scientific and educational objectives. Another important transformation of the library was brought about by the foundation of the University of Maribor when the library became the University Library of Maribor.

1.

Z besedo knjižnica označujemo po določenih načelih izbrano in urejeno knjižnično gradivo, ki naj streže potrebam določene vrste bralcev (uporabnikov). Spravljeno je v posebnih prostorih; z njim ravnaajo knjižničarji. Knjižnice se razločujejo po ideji (namenu). Njihova raznovrstnost se množi z razvojem kulture in civilizacije, zlasti v našem stoletju.

Družbene in politične razmere povzročajo, da se vrste knjižnic po svoji ideji (namenu) med seboj prepletajo, se preobražajo in preoblikujejo. Zgodovina knjižničarstva o tem obširno pripoveduje. Tudi na Slovenskem so knjižnice doživljale predvsem v 19. in 20. stoletju spremembe v ideji svojega delovanja. Mnoge so zaradi drugače določene namembnosti spremenile delovanje, druge so vseskozi zadržale idejo svojega obstoja, tretje so jo spreminjale, jo ožile ali širile. Med slednje sodi tudi Univerzitetna knjižnica Maribor, ki je v dobrih devetdesetih letih - ustanovljena je bila leta 1903 - večkrat dopolnjevala svojo podobo.

2.

Začetek knjižnice se pokriva z ustanovitvijo Zgodovinskega društva za Slovensko Štajersko v Mariboru. Društvo so ustanovili štajerski slovenski izobraženci, predvsem zgodovinarji, da bi z znanstvenim delovanjem okrepili slovensko narodnostno gibanje na Štajerskem. Ponemčevanje na Štajerskem je namreč v zadnjih desetletjih 19.stoletja, po 1880., močno napredovalo; po ostrini se je bližalo ponemčevalnim procesom na Koroškem. Zlasti so mu bila izpostavljena štajerska mesta Maribor, Ptuj in Celje. Tako je bilo leta 1900 po ljudskem štetju v Mariboru 19.293 prebivalcev z nemškim in le 4062 prebivalcev (21%) s slovenskim občevalnim jezikom.¹

Toda ponemčevanje se je stopnjevalo tudi v mariborskih primestnih občinah, kjer je bil nasledek gospodarske odvisnosti revnejših slovenskih slojev od močnih nemških gospodarjev, pa tudi načrtnega ponemčevanje mladine po ljudskih šolah prav zaskrbljujoč.

Vendar so se Slovenci postavljali ponemčevanju po robu s krepitvijo svojih gospodarskih in kulturnih društev, organizacij in podjetij. Zrasle so v osrednje institucije, ki so iz Maribora razpredale svojo dejavnost po Štajerskem. V Mariboru so s Posojilnico, denarnim zavodom za Slovensko Podravje, ki je bila trdna podlaga tamkajšnemu slovenskemu gospodarstvu, pozidali Narodni dom (1899), v katerem so imele poleg Posojilnice svoje sedeže tudi številne politične, kulturne in gospodarske organizacije. Tja do sredine prvega desetletja v novem stoletju so delovale v znamenju slogaštva, sodelovanja med katoliškim in liberalnim taborom.

Močna opora slovenskega narodnostnega gibanja je bila duhovščina lavantinske škofije, katere sedež je škof Anton Martin Slomšek prenesel 1859.

leta v Maribor. Od začetka stoletja je bila v celoti slovenska. V mariborskem bogoslovju so se v devetdesetih letih duhovno oblikovali mladi teologi, ki so po študijih in posvetitvi prevzemali vodilne gospodarske, politične in kulturne položaje na Štajerskem. Med njimi je bil prof. dr. Franc Kovačič, doma iz prleškega Veržeja.²

Kot semeniščnik je bil pobudnik literarnih in znanstvenih prizadevanj med študijskimi tovariši. Še pred iztekom stoletja je doktoriral iz filozofije na papeški univerzi v Rimu in postal profesor v mariborskem bogoslovju. Prevezel je urejevanje revije *Voditelj* v bogoslovnih vedah, v katerem je objavljala tudi prispevke o cerkveni zgodovini. Že kar v uvodniku k prvemu letniku 1898. leta je zapisal, da so med Slovenci "visoka znanstvena podjetja... zelo težavna ali celo nemogoča. Toda rok ne smemo križem držati; kar se dá, moramo storiti. Ako hočemo veljati kot narod, moramo se tudi v znanstvu kolikor toliko postaviti na svoje noge. Zakaj ne bi sami imeli, kar sedaj zajemamo iz tujih virov?"

Iz takšnega razmisleka je Kovačič zbral okrog sebe "znanstveni klub". V njem se je rodila zamisel o ustanovitvi Zgodovinskega društva za Slovensko Štajersko (od prevrata 1918. leta dalje se je imenovalo Zgodovinsko društvo v Mariboru). Njegov namen je bil posvečati se raziskovanju zgodovine in narodopisja Slovencev na Štajerskem. V Gradcu je sicer že več kot pol stoletja obstajalo Zgodovinsko društvo za Štajersko (*Historischer Verein für Steiermark*), vendar so njegovi člani preučevali preteklost Štajerske v nemškem duhu.

Ustanovitelji Zgodovinskega društva za Slovensko Štajersko so se zbrali na ustanovnem občnem zboru 28. maja 1903 v mariborskem Narodnem domu.³ Idejni tvorec društva prof. dr. Franc Kovačič je kot poročevalec o namenu društva povedal tudi tole: "Mi Štajerski Slovenci tvorimo obenem s Prekmurci znaten del slovenstva, zato je moramo tudi mi donášati gradivo o skupni slovenski zgodovini... Zgodovinska zavest najbolj zbuja narodno samozavest. Štajerskim Slovincem preostaja le dvoje: ali z obupno, pasivno resignacijo čakati svoje smrti ali pa krepko živeti in napredovati tudi na kulturnem polju, zlasti zgodovinskem... Proučevanje naše domače zgodovine je torej nujna kulturna potreba."

Za preučevanje domače zgodovine je društvo potrebovalo knjižnico. Ustanovili so jo kar na občnem zboru. Bila je zamišljena kot specialna knjižnica društvenega, zaprtega tipa. Njeno poglavitno gradivo so bile knjige, ki so obravnavale preteklost Štajerske v različnih pogledih. Večinoma se je zbiralo s knjižnimi darovi in volili članov ali društvenih dobrotnikov (med prvimi sta bila zlasti Matej Slekovec in dr. Pavel Turner), sila malo pa z nakupi. Knjižnica je organizirala izdelavo bibliografije zgodovinskih člankov po slovenskih časnikih, ki je graške nemške bibliografije o Štajerski niso prinašale. Ker je knjižnica zbirala slovenske tiske, tudi periodične publikacije, nastale na Štajerskem, jih je dobivala z darežljivostjo avtorjev in izdajateljev ali pa v zameno za društveno glasilo *Časopis za zgodovino in narodopisje*. Zanj so v zameno dobivali znanstvene revije z različnih koncev Evrope. Tudi te so spravljali med knjižnične fonde. Knjižnica pa je zbirala še dokumente, listine, rokopise, zapise ljudskega besednega ustvarjanja. (Po prvi

svetovni vojni so fonde razdelili med knjižnične, muzejske in arhivske.) Leta 1918, še pred razpadom monarhije, je knjižnica štela 2026 del v 3535 zvezkih.⁴

Knjižnica Zgodovinskega društva za Slovensko Štajersko je bila torej specialna knjižnica predvsem zgodovinskih ved. Njena ideja je bila znanstvena in narodno osveščevalna.

3.

Nekateri vodilni člani Zgodovinskega društva za Slovensko Štajersko, med njimi zlasti prof. dr. Franc Kovačič, ki se je kot izvedenec za severno narodnostno mejo udeležil pariške mirovne konference, so se takoj po prevratu 1918. leta dobro zavedali, da bo Maribor v novi državi, v kateri bodo živeči Slovenci, moral imeti javno splošno znanstveno knjižnico. Društvena knjižnica je bila strokovno preozka, kakšnih drugih večjih znanstvenih ali strokovnih knjižnic razen škofijske, semeniške in knjižnic po srednjih šolah Maribor ni imel.

Ena prvih nalog snovalcev novega kulturnega življenja v Mariboru je bila dobiti v mesto obvezne izvode s Štajerskega, ki so pod monarhijo morali v univerzitetno knjižnico v Gradcu ali v dvorno knjižnico na Dunaj. Narodna vlada Slovenije je že 16. decembra 1918 izdala naredbo o obveznih izvodih, ki naj bi jih s slovenskega ozemlja poleg Študijske (licejske) v Ljubljani, narodne knjižnice v Beogradu in vseučiliške v Zagrebu dobivala tudi knjižnica Zgodovinskega društva v Mariboru.⁵ Za to naredbo in upoštevanje Maribora v njej gre priznanje ministru za uk in bogočastje dr. Karlu Verstovšku, ob prevratu predsedniku Narodnega sveta za Štajersko v Mariboru in dolgoletnemu dejavnemu članu Zgodovinskega društva.

Dr. Franc Kovačič je po vrnitvi s pariške mirovne konference 1919 javno zapisal, da "bo tudi v Mariboru treba gledati, da se ustanovi knjižnica vsaj za največje potrebe...", ker je "za vsako znanstveno delo knjižnica prvi predpogoj".⁶

Konec leta je mariborska mestna občina naložila magistratnemu uradniku dr. Ivanu Lahu, pisatelju in dramatik, naj pripravi dogovor o ustanovitvi javne študijske knjižnice. Mesto je želelo, da se "knjižnica čimprej zapolni, da bo odgovarjala potrebam našega kulturnega napredovanja v Mariboru" in da "pride do knjižnice z državno upravo in državnim knjižničarjem, da se s časom poviša na stopnjo državne javne študijske knjižnice". O tem je z dopisom obvestil Zgodovinsko društvo v Mariboru in predlagal, naj bo njegova knjižnica osnova te nove knjižnice.⁷

Ob tem velja opozoriti, da je bila dotlej v Sloveniji samo ena študijska knjižnica in to v Ljubljani, ki so zanjo iz navade še zmeraj uporabljali historično ime "licejka". (V Avstriji so 1850 preimenovali v študijske knjižnice tiste knjižnice, ki so bile dotlej v sklopu licejev, ti pa se niso preoblikovali v univerze. Študijske knjižnice so bile v Ljubljani, Celovcu in Salzburgu.) Načrtovalci mariborske knjižnice so imeli v mislih, naj bi njihova postala državna javna študijska knjižnica, kakor

se je 1919 poimenovala Državna študijska knjižnica v Ljubljani. Za edinega od Župančičevih štirih mejnikov (Trst, Gorica, Celovec in Maribor), za Maribor, ki je edini ostal okrnjeni Sloveniji, so si želeli enakopravnega obravnavanja tudi na knjižničarskem področju.

Vsi napor, da bi Maribor dobil državno študijsko knjižnico, so bili zaman. Tudi uresničevanje vidovdanske ustave o razdelitvi države na oblasti, po kateri se je po vladni naredbi 26. aprila 1922 oblikovala mariborska oblast (okrnjena Slovenija je bila razdeljena na ljubljansko in mariborsko oblast, kar bi Maribor kot njeno glavno mesto povzdignilo v funkciji in ugledu), knjižnici ni prineslo podržavljenja. Po dolgem natezanju je 2. junija 1922 mariborski mestni svet sprejel statut Študijske knjižnice v Mariboru, v katerem so bile določbe, da je državna ustanova, da ji država namešča in plačuje knjižničarje in dodeljuje dotacije. Upanje mestnih svetnikov je bilo prazno in tako je mariborski mestni svet 3. marca 1925 sprejel nov knjižnični statut, s katerim je njeno organizacijo in delovanje sprejel za svoji nalogi. Odtlej je bila do okupacije 1941. leta mestna ustanova. Določeno ji je bilo, da "je javna in da posluje pod imenom 'Študijska knjižnica v Mariboru' ter služi znanstvenim in občeprsvetnim svrham"⁸.

Te naloge je morala začeti opravljati s knjižničnim fondom, v katerem so bile knjižne zaloge knjižnic Zgodovinskega in Muzejskega društva v Mariboru, knjižni darovi in volila ter novosti, za katere je denar namenjala mariborska občina.

Obveznih izvodov Študijske knjižnice v Mariboru, zlasti po zakonu, ki ga je o njih izdala centralna, beograjska vlada 1919. leta, ni prejela redno, čeprav ji je Deželna vlada v Ljubljani priznavala veljavnost naredbe svoje predhodnice, Narodne vlade iz leta 1918. Preoblikovala se je sicer v javno splošno znanstveno knjižnico, ni se pa v arhivsko knjižnico tiskov z ozemlja Slovenije. Toda prav to so si voditelji knjižnice želeli: v slovenskem paracentru - v Mariboru naj bi po njihovem bila prisotna vsa slovenska tiskovna produkcija, da bi bila na voljo uporabnikom, zlasti znanstvenikom. Tudi tako so želeli krepiti slovenstvo v takrat drugem mestu na Slovenskem.

Knjižnica si je pod vodstvom prof. Janka Glazerja zelo prizadevala, da je sama polnila vrzeli v svojih slovenskih fondih. Pri tem sta si prof. Janko Glazer in ravnatelj Državne (prej Študijske) biblioteke v Ljubljani dr. Janko Šlebinger pošiljala knjige, ki jih je kot obvezne izvode s Kranjskega do 1918 zbirala samo Študijska knjižnica v Ljubljani ali s Štajerskega graška univerzitetna knjižnica (kajpada poleg dvorne na Dunaju). Njuna skrb je veljala tudi dopolnjevanju fondov slovenskih periodičnih publikacij. Mariborska Študijska knjižnica je še nadaljevala z dopolnjevanjem literature o Štajerski in Mariboru, posebno pa si je prizadevala dopolnjevati fonde izdaj slovenskih književnikov. Še nadalje je zbirala rokopisno gradivo zlasti piscev iz severovzhodne Slovenije.

Iz ozke zgodovinske in narodopisne strokovnosti se je knjižnica začela vse bolj odpirati drugim znanstvenim področjem, med njimi tudi naravoslovju

in tehniki. S svojo organiziranostjo in strokovnim vodstvom prof. Janka Glazerja se je do leta 1941, do nemške okupacije, razvila v javno splošno znanstveno knjižnico z izrazito poudarjenim jedrom slovenske tiskovne produkcije.

4.

1941. leta so nemški okupatorji Študijsko knjižnico v Mariboru odpravili, večino njenih fondov pa odpeljali v štajerski Gradec. Po drugi svetovni vojni so jih mariborske oblasti od onod pripeljale nazaj v Maribor.

Namen in idejno podobo je knjižnici določilo ministrstvo prosvete Narodne vlade Slovenije z uredbo o ustanovitvi okrožnih študijskih knjižnic 10. septembra 1945.⁹ Po njej je imela Študijska knjižnica v Mariboru:

1. nuditi oblastvom in ustanovam okrožja priročno strokovno knjižnico, ki naj bo društvom pripomoček za kulturno delo;
2. dajati znanja željnim sredstva za izobraževanje in znanstveno delovanje;
3. zbirati slovstveno, zgodovinsko, narodopisno in rokopisno gradivo, ki se tiče okrožja.

Uredbodajalec se je pri določanju njenega namena (ideje) zgledoval po njeni predvojni praksi, po njej sta se zgledovali tudi poleg nje ustanovljeni študijski knjižnici v Celju in Novem mestu.¹⁰

Velja omeniti, da je uredba študijskim knjižnicam naložila posebno skrb za domoznansko gradivo s svojega delovnega območja. Študijska knjižnica v Mariboru je zato še poglobljala tisti del svojega namena (ideje), za katerega je bila v precejšnji meri ustanovljena v začetku stoletja.

Posebno težo je vladna uredba namenila pridobivanju obveznih tiskov z območja Slovenije. S tem se je končno izpolnila želja usmerjevalcev knjižnice že ob nastanku prve jugoslovanske države, da bi namreč načrtno zbirala slovensko tiskovno produkcijo in si tako še krepila nacionalni pomen za severovzhodno Slovenijo.

Uredba zvezne vlade iz leta 1953 o obveznem pošiljanju tiskov je Študijski knjižnici v Mariboru odvzela pravico do njih, ponovno pa si jo je pridobila 1960 z odlokom izvršnega sveta Ljudske republike Slovenije. Sedemletna prekinitev dotoka obveznega gradiva je knjižnico prizadela; vrzel je v njej čutiti še danes.

Poleg obveznih izvodov je začela knjižnica prejemati po zakonu iz 1971. leta¹¹ še en obvezen izvod, ki pa ga mora arhivirati. S tem je postala poleg Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani druga slovenska arhivska knjižnica. Njena odgovornost za varovanje slovenske tiskovne produkcije se je še povečala. (Sklep, da jo je treba arhivirati na dveh, ločenih krajih, je bil sprejet glede na posledice, ki jih je povzročilo uničevanje slovenskih knjižnih skladov med okupacijo v drugi svetovni vojni.)

5.

Ko se je v začetku šestdesetih let v Mariboru začelo razvijati visoko šolstvo, je bilo logično, da je postala Študijska knjižnica v mestu njegova osrednja knjižnica, saj je imela za takšno funkcijo najprimernejše fonde. Ko je po zakonu o knjižnicah iz leta 1961 postal njen ustanovitelj Okrajni ljudski odbor Maribor, ji je v statutu določil, da "je osrednja knjižnica višjih in visokih šol v Mariboru".¹² Leta 1965 so bili okraji v Sloveniji odpravljeni. Ustanoviteljske pravice do Študijske knjižnice v Mariboru je prevzelo Združenje visokošolskih zavodov v Mariboru. Knjižnica je bila samostojen zavod, v njenih pravnih aktih pa je bila zapisano kot njena prva naloga, da je takrat postala osrednja knjižnica mariborskih visokošolskih zavodov. Uresničevanje te naloge je bilo zaupano knjižnici sami. Zato se je organizacijsko preuredila in začela nabavljati ter urejati gradivo za raziskovalne in študijske namene na univerzi. V načrtu je imela združitev z vsemi knjižnicami mariborskih višjih in visokih šol po anglosaškem vzorcu, vendar so se njihova vodstva odločila, da bodo knjižnice samostojne. Vendar so sklenile poseben dogovor o njihovem sodelovanju v knjižničnem informacijskem sistemu, ki ga je vodila Študijska knjižnica. Ko je bila 1975. leta ustanovljena Univerza v Mariboru, je bila knjižnica njena soustanoviteljica in članica. Takrat se je preimenovala v Univerzitetno knjižnico Maribor. Po dveh letih, 1971, je skupščina SR Slovenije ugotovila, da knjižnica ne more biti članica univerze, marveč samo ustanova pri univerzi. Po skoraj dvajsetih letih pa se je Državni zbor Republike Slovenije z odlokom o spremembah in dopolnitvah odloka o preoblikovanju Univerze v Mariboru z dne 1. oktobra 1996 odločil, da prevzame Univerza v Mariboru poleg delavcev Univerzitetne knjižnice v Mariboru tudi vse njeno premoženje ter vse pravice in obveznosti.¹³ S tem odlokom je knjižnica postala članica univerze, kar je eden od pogojev za integrirano univerzo.

Univerzitetna knjižnica Maribor je v dobrih tridesetih letih razvijala svojo univerzno funkcionalnost in skrbela za povezavo knjižnic na mariborski univerzi. Svoje poslovanje je podprla računalniško. S tem je svojim uporabnikom zagotovila dostop do bogatih informacijskih virov z vsega sveta. Poskrbela je za povezave s sorodnimi knjižnicami in informacijskimi središči doma in po svetu. Informacijsko moč ji stopnjujejo še Evropski dokumentacijski center, Avstrijska čitalnica in Informacijski center Britanskega sveta, ki delujejo znotraj nje. Vse to se odvija v novi knjižnični stavbi, ki je bila pozidana in odprta 1988. leta.

6.

Pregled namenskih (in idejnih) sprememb v delovanju Univerzitetne knjižnice Maribor od začetkov v letu 1903 kaže zanimiv razvoj ustanove od zaprte strokovne knjižnice do sodobne univerzne knjižnice, ki je odprta tako

študentom in učiteljem univerze kakor tudi na splošno javnosti. Voditelji knjižnice so ji jasno snovali razvojno smer. Dobro so jo znali prilagajati razvojnim potrebam mesta, pokrajine in Slovenije. Ob mnogih težavah so znali poiskati ustrezne rešitve, ki so pomenile vzpon ustanove. Za knjižnico je značilno, da v svoji ideji (in namenu) še zmeraj zaokrožuje vse elemente izza ustanovitvenih časov, hkrati pa je informacijsko jedro drugega slovenskega univerznega sklopa in ob Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani dragoceno hranilišče slovenske tiskovne produkcije.

LITERATURA

1. Franjo Kramberger: Nekaj števil o Mariboru. *Mariborski koledar 1933*. Maribor 1933, 99, 100.
2. Bruno Hartman: Mariborsko bogoslovje, Zgodovinsko društvo za Slovensko Štajersko ter Časopis za zgodovino in narodopisje. *130 let visokega šolstva v Mariboru. Zbornik simpozija*. Maribor 1991, 201-208.
3. Viktor Vrbnjak: Prispevek k zgodovinopisju na Slovenskem Štajerskem. *Zgodovinsko društvo v Mariboru 1903-1978*. Maribor 1978, 20.
4. Bruno Hartman: Petisedemdeset let Univerzitetne knjižnice Maribor (1903-1978). *Univerzitetna knjižnica Maribor 1903-1908. Jubilejni zbornik*. Maribor 1978, 16.
5. 194. Naredba poverjenišтва za notranje zadeve. *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*. 1(1918)23, 17. XII, 1.
6. Ljudsko vseučilišče in knjižnica. *Male novice*. Maribor 2(1919)92, 26.VIII., 1.
7. Bruno Hartman: Petisedemdeset let..., str. 20.
8. Bruno Hartman: Petisedemdeset let..., str. 48.
9. *Uradni list SNOS in NVS*. 1/2 (1945) 37, 22. IX., 186-187.
10. Vlado Novak: Problemi pokrajinskih študijskih knjižnic v Sloveniji. *Knjižnica*. 2(1958)1-4, 17.
11. *Uradni list SRS*. 28 (1971) 21, 16.VI., 715.
12. Bruno Hartman: Petisedemdeset let..., str. 92.
13. *Uradni list Republike Slovenije*. 6 (1996) 56, 11. X., 4642.

VISOKOŠOLSKE KNJIŽNICE: RAZVOJ IN TEMELJNE ZNAČILNOSTI

Mag. Melita Ambrožič

UDK 027.7 378.4 : 027.7

Povzetek

V prispevku je najprej predstavljen razvoj visokošolskih ustanov od obdobja antike dalje. Opisan je nastanek pomembnejših visokošolskih knjižnic, med katerimi so danes najbolj poznane univerzitetne knjižnice. Zadnji del prispevka opozori na nekatere temeljne značilnosti današnjih visokošolskih knjižnic.

UDC 027.7 378.4 : 027.7

Summary

In the article, the development of higher education institutions from the antique period onwards is presented. Foundation of important higher school libraries, among which university libraries are best known today, is described. In the conclusion, some basic features of modern higher school libraries are stressed.

UVOD

Ko je govor o današnjih visokošolskih knjižnicah, le malokdo pomisli, da najdemo njihove predhodnice že v obdobju antike ter da so se razvijale in spreminjale vzporedno z razvojem visokošolskega izobraževanja. In če je npr. Aleksandrijska knjižnica poznana vsakemu knjižničarju, je nekako ne povežemo z antično ustanovo, kakršno so mnogi zgodovinarji primerjali z današnjo univerzo t.j. aleksandrijskim muzejem (Muzeion). Zdi se, da nam v času nenehnih sprememb zmanjkuje časa, da bi se ozrli nazaj in se prepričali, da je bilo marsikaj narejenega že pred nami, mogoče le z drugimi sredstvi in na drugačen način. Knjižničarji še posebej bi morali dobro poznati razvoj knjižnic in njihovega okolja, da bi lažje razmišljali o poslanstvu knjižnic in njihovem temeljnem namenu.

V prispevku bomo zato poskusili podati kratek pregled razvoja visokega šolstva, da bi lažje razumeli kontekst, v katerem so se razvijale visokošolske knjižnice. Dokler so bile visokošolske ustanove dostopne ozkemu krogu prebivalstva, so bile tudi njihove knjižnice dokaj zaprte institucije, usmerjenje na zbiranje in hranjenje gradiva. Z razvojem in demokratizacijo visokošolskega izobraževanja ter novo informacijsko in komunikacijsko tehnologijo pa postajajo odprte za javnost, usmerjene na uporabnike in posredovanje informacij, poslužujejo se sodobnih oblik poslovanja in menedžmenta, aktivno sodelujejo s svojim okoljem. Visokošolske knjižnice se razume danes kot enega izmed pomembnih dejavnikov ustvarjanja nove vrednosti v visokošolskem izobraževalnem in raziskovalnem delu. In pritrtili bi številnim avtorjem, ki opozarjajo, da danes visokošolske knjižnice enostavno ne morejo izbrati poti brez sprememb in prilagajanja svoje dejavnosti novim potrebam njihovega okolja (uporabnikov).

1

OPREDELITEV VISOKOŠOLSKIH KNJIŽNIC

1.1

Vrste visokošolskih knjižnic

Pri definiciji vrste knjižnic se bomo opirali na Unescovo delitev knjižnic, ki je bila leta 1974 uveljavljena kot mednarodni standard in je še vedno v uporabi. V njem so kot ena izmed vrst knjižnic navedene tudi knjižnice visokošolskih ustanov (ang. libraries of institutions of higher education), ki služijo v prvi vrsti študentom in učnemu osebju univerze in drugih visokošolskih ustanov, lahko pa so namenjene tudi širši javnosti.

Po tej definiciji sodijo med visokošolske naslednje knjižnice:

- univerzitetne knjižnice (v okviru univerze deluje glavna ali osrednja univerzitetna knjižnica ali pa skupina knjižnic, ki so sicer medsebojno prostorsko ločene, vendar pa delujejo pod skupnim vodstvom);
- knjižnice univerzitetnih inštitutov ali oddelkov, ki ne sodijo niti tehnično niti upravno pod glavno ali osrednjo univerzitetno knjižnico;
- knjižnice drugih visokošolskih ustanov, ki niso združene v univerze.

Med visokošolske knjižnice standard uvršča torej tudi knjižnice univerzitetnih inštitutov, ki ne sodijo med specialne knjižnice, pri univerzitetnih pa dopušča razlikovanje med glavno (main) in osrednjo (central) univerzitetno knjižnico.¹

Poleg termina visokošolske knjižnice, ki zajema knjižnice različnih visokošolskih ustanov (med njimi tudi univerz), bomo uporabljali v tekstu tudi termin univerzitetna knjižnica, in sicer za osrednje ali glavne visokošolske knjižnice univerz. Pri tem moramo upoštevati, da so zlasti v anglosaksonskih deželah in deželah, ki so se razvijale pod njihovim vplivom univerzitetne knjižnice (ang. university libraries) drugače organizirane kot v Sloveniji – univerzitetna knjižnica praviloma upravno nadzoruje vse knjižnice, ki pripadajo visokošolskim ustanovam, združenim v univerzo ali pa obstaja v okviru univerze sploh samo ena univerzitetna knjižnica. V Sloveniji univerzitetne knjižnice upravno ne nadzorujejo knjižnic visokošolskih ustanov, združenih v univerzo. Naj omenimo še termin akademske knjižnice (angl. academic libraries)², ki vključuje univerzitetne knjižnice in knjižnice kolidžev³, ki izvajajo visokošolske programe, ter termin znanstvene knjižnice (ang. research libraries), ki zajema akademske in druge (neakademske) znanstvene knjižnice.

Zakon o knjižničarstvu (1982) govori le o dejavnosti visokošolskih oziroma univerzitetnih knjižnic, jih pa niti ne našteva, niti ne navaja, v čem se razlikuje univerzitetna knjižnica od drugih visokošolskih. Strokovni kriteriji in merila za visokošolske knjižnice (1989, str. 4) navajajo, da so visokošolske knjižnice knjižnice visokošolskih delovnih organizacij, združenih v univerzo in jih naštejejo: univerzitetne knjižnice, osrednje visokošolske knjižnice (centralne knjižnice za določene stroke) in druge visokošolske knjižnice (knjižnice visokih in višjih šol, fakultet, umetniških akademij, oddelkov, inštitutov, knjižnice domov ali centrov za študente). Takšna opredelitev se ne ujema z mednarodno klasifikacijo visokošolskih knjižnic, saj te lahko delujejo tudi zunaj univerz. V Sloveniji so začeli po letu 1993, ko je bil sprejet nov Zakon o visokem šolstvu, nastajati tudi samostojni ter zasebni visokošolski zavodi, ki niso vključeni v univerze. Njihove knjižnice omenjeni dokument torej ne zajema. Poleg tega ne obstajajo več knjižnice višješolskih ustanov, saj so se te preoblikovale v visokošolske (visoka strokovna ali univerzitetna stopnja).

1.2

Namen, cilji in naloge visokošolskih knjižnic

Dejavnost visokošolskih knjižnic je navedena v 8. členu Zakona o knjižničarstvu (1982), ki določa: "Dejavnost visokošolskih oziroma univerzitetnih knjižnic je namenjena predvsem vzgojno-izobraževalnemu procesu in raziskovalnemu oziroma umetniškemu delu ter potrebam študentov in delavcev na visokih in višjih šolah". Merila in kriteriji za visokošolske knjižnice (1989) pa navajajo, da je naloga visokošolskih knjižnic zagotavljanje dostopa do dokumentov in informacij udeležencem izobraževalnega in raziskovalnega procesa visokih in višjih šol, da služijo znanstvenemu in strokovnemu delu delavcev drugih delovnih organizacij ter permanentnemu izobraževanju vseh občanov. V ta namen sodelujejo v knjižničnem informacijskem sistemu univerze ter z informacijskimi službami in sistemi doma in v tujini.

IFLA standardi za univerzitetne knjižnice (1985) navajajo le, da mora vsaka univerzitetna knjižnica jasno opredeliti svoje poslanstvo, ki naj bo del programskega dokumenta matične ustanove, v katerem so opredeljeni njen namen, cilji in naloge. V skladu s poslanstvom matične ustanove (univerze) bo knjižnica izvajala ustrezne storitve, z ustreznim osebjem, zbirkami, finančnimi sredstvi, prostorom in opremo. Njene storitve bodo pri uporabnikih pospeševale in spodbujale učinkovito uporabo informacij, zapisanih v različnih oblikah. Standardi predstavljajo le priporočila in vsebujejo splošne principe, posamezne dežele pa naj bi jih v skladu s potrebami dopolnile s kvantitativnimi standardi. Mednarodni standardi naj bi bili sredstvo, s pomočjo katerega je možno oceniti, kako uspešno izpolnjujejo univerzitetne knjižnice svoje poslanstvo znotraj univerz.

Standardi za univerzitetne knjižnice, ki jih je sprejel leta 1989 odbor Ameriškega združenja knjižnic kolidžev in znanstvenih knjižnic (nadalje: ACRL) in potrdil odbor za standarde Združenja ameriških knjižnic (nadalje: ALA) navajajo, da je poslanstvo univerzitetne knjižnice v tem, da zagotavlja informacijske storitve, ki podpirajo uresničevanje učnih, raziskovalnih in drugih storitev univerz za javnost. Standardi navajajo načine opredeljevanja in razvijanja ciljev knjižnic ter način merjenja uspešnosti njihovega uresničevanja oziroma doseganja. Knjižnica naj bi bila osrednjega pomena za univerzo. Predstavljala naj bi vitalno kombinacijo osebja, zbirk, prostorov in opreme, katere osnovni namen je služiti uporabnikom v procesu spreminjanja informacij v znanje. Informacije in znanje pa so osrednjega pomena za doseganje kateregakoli cilja univerze.

ALA/ACRL standardi za knjižnice kolidžev (1995)⁴ poudarjajo, da danes visokošolske knjižnice delujejo sredi hitro spreminjajočega se okolja, ki se mu morajo s svojimi cilji, nalogami, organizacijo, storitvami itd. ustrezno prilagajati. Knjižnica kolidža je odgovorna za zagotavljanje knjižničnih zbirk in storitev, ki podpirajo poslanstvo in cilje matične ustanove. Svoje programske dokumente morajo knjižnice izdelati v sodelovanju z učnim osebjem, študenti in upravo

matične ustanove ter jih nenehno prilagajati oziroma dopolnjevati skladno s spremembami v teoriji in praksi knjižničarstva ter spremembami v študijskih programih matične ustanove. Knjižnične zbirke morajo vsebovati vse vrste zapisov informacij, ustrezati morajo potrebam ustanove tako z vidika kakovosti kot obsega, uporabnikom pa morajo knjižnice zagotavljati kar se da hitro preskrbo takšnih dokumentov, ki ustrezajo njihovim potrebam.

2

ZGODOVINA VISOKOŠOLSKIH USTANOV TER NJIHOVIH KNJIŽNIC

2.1

Visokošolske ustanove od antike do srednjega veka

Rekli bi lahko, da se zgodovina "modernih" visokošolskih knjižnic začne z razvojem univerz, ki so najbolj pogosta oblika organiziranosti visokega šolstva. Moderne univerze in kolidži⁵ so sicer nastale po vzoru zahodnoevropskih srednjeveških ustanov, vendar pa so že v antiki obstajale pomembne oblike visokošolskega izobraževanja, tako v Evropi kot na Bližnjem in Daljnem vzhodu, ki so se ukvarjale z znanstvenim raziskovanjem in imele dolgoletno tradicijo v pedagoškem delu, ob njih pa so nastajale tudi pomembne znanstvene knjižnice.

Evropa je že v antiki poznala šolski sistem, ki je temeljil na "sedmih svobodnih umetnostih" (gramatika, retorika, logika, geometrija, aritmetika, astronomija, glasba). V Grčiji sta bili znani Platonova akademija⁶ (387 pr.Kr.) in Aristotelov licej (335 pr.Kr.), kjer so poučevali filozofijo, v Rimskem cesarstvu pa različne filozofske in pravne šole. Obdobje helenizma je v Atene pritegnilo mnoge rimske študente, egipčanska Aleksandrija s svojo knjižnico in muzejem⁷ pa tiste iz Srednjega vzhoda. Znani sta bili židovski akademiji v Palestini in Babilonu z verskim in sekularnim študijem vse od leta 70. do 13. stoletja. Univerza v Nalandi na severu Indije s študijem budizma je delovala do 13. stoletja. Visokošolske ustanove so nastajale tudi na Kitajskem od 7. stoletja dalje, več kot 1000-letno tradicijo ima univerza Al-Azhar v Kairu, ki je središče preučevanja islama. Bizantinsko cesarstvo je imelo od 5. stoletja dalje univerzo s 16 grškimi in 15 latinskimi stolicami ter mnoge filozofske šole. Med najbolj znanimi državnimi šolami je bila visoka cesarska šola (univerza), ki jo je ustanovil Konstantin Veliki in je imela tudi knjižnico. V Evropi pa so šele v srednjem veku nastale organizacijske in pravne oblike, na katerih temelje današnje univerze.

Univerze kot središča za študij, preučevanje, sistemizacijo in razvijanje

znanosti so nastajale v zahodnem svetu v poznem srednjem veku, v 11., 12. in 13. stoletju, in sicer vzporedno z rojstvom novega družbenega sloja - meščanstva.⁸ Univerze so nastajale kot odgovor na vedno večje zahteve, ki so jih postavljali razvoj družbe, rast obrti in trgovine ter vedno večja vloga mest, kamor sta se iz samostanov prenesla ekonomska moč in intelektualno življenje. Z ene strani so se pojavljale vedno večje potrebe po medicinskem in pravnem znanju, po drugi strani pa je bila prisotna težnja Cerkve po znanstvenem fundiranju teoloških znanosti, ki bi pomagale v boju zoper heretike.

2.2

Srednjeveške univerze

Na začetku so se univerze imenovalе "universitas", kar pomeni skupino posameznikov (podobno kot termin "societas", ki pomeni skupino, združbo, korporacijo in je bil naziv za kolidže, prvotno skupine študentov iz istih držav, ki so se povezali, da bi si medsebojno pomagali in si zagotavljali zaščito). V 13. stoletju so znanstvena in študijska središča nosila v svojem nazivu termin "universitas" (universitas magistrorum et scholarium), kar je pomenilo združenje učiteljev in učencev. Ta naziv je kasneje označeval "skupnost znanosti" (universitas literarum), kar je bila običajna oblika združenja ljudi iste stroke, katere namen je bil zaščita interesov skupine.⁹ Pouk na univerzah je potekal izključno v latinskem jeziku.

Natančno datiranje nastanka univerz je težko določiti, ker o tem obstaja več različnih podatkov (npr. ustanovna listina univerze, prvi statut, razglasitev glavnih privilegijev, pridobitev promocijskih pravic, t.j. pravica podeljevanja doktoratov). Je pa značilno, da so se prve univerze hitro razvijale zlasti v Italiji, saj so se tu zaradi političnih okoliščin hitro razvijala mesta. Italijanske univerze so bile po nastanku in usmerjenosti v nasprotju z drugimi univerzami, predvsem posvetne ustanove.

Najstarejša visoka šola naj bi bila medicinska šola v Salernu, ki je nastala že v 9. stoletju oziroma leta 900 (bila je najstarejša medicinska fakulteta v Evropi!) in je sloves najbolj znanega centra medicinske znanosti ohranila nadaljnjih 200 let. Prva univerza naj bi bila ustanovljena v Bologni v Italiji leta 1088 in je postala center za študij prava in vzor za druge italijanske in španske univerze, pariška univerza (Sorbona) je pridobila prve privilegije 1174. leta in kmalu postala center za študij teologije in filozofije,¹⁰ pa tudi model za kasnejše univerze v Severni Evropi. V Oxfordu je bila univerza ustanovljena 1167. leta. V Cambridgeu so v zgodnjem 12. stoletju šole in študentske domove ustanavljali verski redovi, univerza pa je bila ustanovljena leta 1209, ko so v mesto pribežali študentje iz Oxforda in Pariza. Od 13. stoletja dalje so nastajale mnoge univerze po Franciji, Angliji, Škotski, Nemčiji, Češki in Poljski. Do leta 1440 je bilo v evropskem prostoru ustanovljenih približno 50 univerz.

2.3

Razmah univerz v novem veku

Več univerz je nastalo v obdobju humanizma, renesanse in reformacije, ko je vpliv cerkve popustil in ga je nadomestila kraljeva avtoriteta, še posebej v protestantskih deželah severne Evrope. Univerze so postale večinoma posvetne institucije v 16. in 17. stoletju. V univerzitetni študij so bile vključene nove discipline, uveljavil se je študij naravoslovja (ang. science). Tako je univerza v Leidnu na Nizozemskem (ustanovljena 1575) z uvedbo študija novih znanosti vabila študente iz cele Evrope in kasneje postala center za pravne študije. Univerza v Wittenbergu je postala mesto začetka protestantske reformacije, ideje kalvinizma pa je razširjala ženevska univerza. Univerze so se vedno bolj modernizirale ter uvajale vedno več eksperimentalnega dela in raziskovanja.

Najstarejša ameriška univerza (harvardska) ima korenine v harvardskem kolidžu, ki so ga 1636 ustanovili kalvinisti. Pod njihovim vplivom je nastal tudi kolidž Yale (1701) in kolidž v New Jerseyu (1746), danes univerza Princeton. Prva visokošolska ustanova z laičnim študijem v Rusiji je bila moskovska državna univerza, ki jo je ustanovil leta 1755 znanstvenik Lomonosov.

V 17. in 18. stoletju se je razvoj znanosti usmeril k specializaciji, znotraj znanosti je prihajalo do vse večje diferenciacije. Humboldtova univerza, takratni center znanosti nemškega naroda, je bila organizirana po znanstvenih disciplinah in katedrah ter je postala vzor za organizacijo evropskih univerz. Vendar je tudi pri tej univerzi bila v ospredju celota, ki je uravnavala razvoj delov in omogočala sintezo ter interdisciplinarnost. 18. stoletje je prineslo relativno stagnacijo univerz, saj je industrijska revolucija spodbudila ustanovitev številnih drugih znanstvenih ustanov.

Večina danes obstoječih univerz je bila ustanovljena v sredini 19. stoletja in po letu 1945. Obdobje po industrijski revoluciji z rastjo srednjega razreda je prineslo nov zagon oziroma ekspanzijo visokošolskega izobraževanja. V 19. stoletju so bile nemške univerze pomembna mesta raziskovanja in središča akademske svobode in so pritegnila mnoge tuje študente. Britanske univerze iz tega časa (London, Durham, Manchester, Liverpool, Leeds, Wales) so za razliko od relativno konservativnih Oxforda in Cambridgea privabliale študente z naprednimi družbenimi in političnimi idejami. V Kanadi so nastale univerze McGill, Toronto in Montreal, ustanovljene so bile tudi univerze v Grčiji, Romuniji, Bolgariji, Indiji, Avstraliji, na Kitajskem in Japonskem. Drugi val ustanavljanja univerz je obdobje med 1950 in 1960, leta 1971 pa je bila ustanovljena tudi prva Open University v Veliki Britaniji.

2.4

Nastanek visokošolskih ustanov v Sloveniji

V slovanskem, nemškem in panonskem svetu so nastajale univerze v 14. stoletju. Slovenske dežele ta zgodnji razvoj ni dosegel in so študentje odhajali na študij v tuja mesta (Padova, Dunaj). Ob koncu 16. ter v začetku 17. stoletja pa so jezuiti ustanavljali kolegije (Gradec, Celovec, Ljubljana, Trst, Gorica), kamor so spadale (šestrazredne) gimnazije in deli višješolskega študija. "Njihovi kolegiji so bili duhovna, kulturna in verska središča takratne Evrope" (Ciperle, 1997, str. 21).¹¹ V Ljubljano so prišli leta 1597 in začeli z izvajanjem gimnazijskega pouka. V okviru kolegija, ki so ga gradili od 1598 do 1616 so poleg gimnazije delovali tudi posamezni višješolski kurzi. Predavanja so tekla občasno od 1619 dalje ter postala redna leta 1633. Od takrat dalje do nastanka sedanje univerze je imela Ljubljana stalen višješolski študij (filozofski študij, stolica za logiko in cerkveno pravo, stolica za fiziko in matematiko, stolica za mehaniko), ki pa ni imel statusa univerze.

Potrebe po reformi šolskega sistema so v 18. stoletju postajale vse močnejše, s tem pa tudi nasprotja med jezuiti in prosvetljsko državo, ki je izražala potrebo tudi po laičnih šolah. 1773 je bil jezuitski red razpuščen, jezuitske šole pa je prevzela država. Jožef II. je v Ljubljani ukinil najprej študij teologije, nato še filozofije in študij prenesel v Gradec. Do obnovitve študija v Ljubljani je prišlo šele leta 1788 oziroma 1791 v obliki liceja.¹²

Prava univerza je v Sloveniji delovala v času Ilirskih provinc (1810/11).¹³ Po propadu Ilirskih provinc so bili ponovno uvedeni avstrijski študijski predpisi, kar je pomenilo ukinitve univerze in vzpostavitev liceja v obsegu izpred leta 1810. Radikalne zahteve po razširitvi študija in po slovenski univerzi je prinesla revolucija 1848, žal pa so avstrijske reforme univerz prinesle centralizacijo, tako da je ob koncu 1849 ostalo v Ljubljani od visokošolskega študija le bogoslovje. Po ustanovitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov leta 1918 so Slovenci zopet postavili zahtevo po lastni univerzi. Vseučiliška komisija je najprej nameravala pripraviti slovensko univerzo v okviru zagrebške, vendar pa je 1919 le zaprosila beograjsko vlado, da se ustanovi univerza v Ljubljani. Prošnja je bila tokrat pozitivno rešena. Ustanovljenih je bilo prvih pet fakultet: teološka, pravna, filozofska, tehniška in medicinska.¹⁴ Visoko šolstvo se je začelo razvijati v Mariboru po letu 1959, leta 1975 pa je bila ustanovljena mariborska univerza.

Na osnovi Zakona o visokem šolstvu iz leta 1993 se je v Sloveniji začelo preoblikovanje visokega šolstva in še posebej univerz, prvič pa je bilo omogočeno tudi ustanavljanje samostojnih ter zasebnih visokošolskih zavodov.¹⁵ Višješolski študiji so bili opuščeni, uvedeni pa poleg univerzitetnih študijskih programov še visokošolski strokovni programi ter možnost pridobivanja doktorata znanosti brez vmesne magistrske stopnje. Nekatere velike fakultete so se organizacijsko preoblikovale v več manjših, višje šole so se preoblikovale v visoke ali prenehale

delovati. V študijskem letu 1996/97 je bilo v slovenskem visokem šolstvu vpisanih skupaj 50.667 študentov (od tega 37.314 rednih) in sicer na ljubljanski Univerzi 35.001 študentov, mariborski 15.026 in na samostojnih visokošolskih zavodih 640. Zaposleno je bilo skupaj 3059 visokošolskih učiteljev in sodelavcev in 1821 drugih delavcev.

2.5

Razvoj univerzitetnih in drugih visokošolskih knjižnic v svetu

Visokošolske knjižnice so nastajale že pri prvih visokošolskih ustanovah (ki so se seveda razlikovale od današnjih), omenili smo npr. knjižnice, ki so bile ustanovljene v Stari Grčiji in Aleksandriji ter kasneje v Bizancu. Osrednja knjižnica aleksandrijskega Muzeona, Aleksandrijska knjižnica, je npr. v začetku 3 stol.pr.Kr. hranila že 500.000 enot oziroma zvitkov gradiva. Znana je bila tudi Aristotelova knjižnica, ki je žal postala vojni plen in končala v Rimu, v Bizancu pa knjižnica visoke cesarske univerze.¹⁶ V Rimu bi omenili mogoče Cicerona, ki je ustanovil dve šoli, akademijo in licej, pri liceju pa tudi knjižnico. Po propadu rimskega cesarstva leta 476 poskušajo vzpostaviti prejšnjo kulturo vzhodni Goti, ki ne pozabijo na knjigo in knjižnice. V znamenitem samostanu Monte Casino cvete prepisovanje knjig, sv. Benedikt pa zapove, da je poleg dela in molitve obvezno prepisovanje in branje knjig. Karolinška renesansa s Karlom Velikim prinese t.i. prvo dvorno (državno) knjižnico v Evropi, ustanovljeno ob znameniti palatinski šoli.

Razmah pa visokošolske knjižnice doživijo z nastankom srednjeveških univerz. Študentje so namreč na nastajajočih univerzah za študij potrebovali veliko gradiva. Dolar takole komentira takratni študij: "Ubogega študenta je moralo biti prav groza, ko se je zavedel, kaj vse mora prebrati in znati" (Dolar, 1982, str. 205). Univerze so za učno gradivo dobro poskrbele. Razmnoževanje besedil oziroma zapiskov predavanj t.i. scripta (knjigarne in prepisovalnice) je postalo prava obrt. Prepisovanje je dovoljeval akademski zakon. Dejavnost so nadzorovale komisije učiteljev. Knjigarnarji (stationariji) so knjige tudi posojali, toda to kmalu ni več zadoščalo potrebam študentov. Prvi prepisi so bili last trgovcev, kasneje pa so jih začele zbirati fakultete v svojih kolegijih oziroma njihovih knjižnicah. Z združevanjem kolegijskih knjižnic so nastajale prve univerzitetne knjižnice.¹⁷

Prva in za dolgo edina (in največja) univerzitetna knjižnica je bila ustanovljena na pariški Sorboni leta 1253. Ni pa bila splošna univerzitetna knjižnica, saj je pripadala le teološkemu kolegiju, ki je postal središče teoloških študij. Knjižnica je imela eno od najbogatejših zbirk srednjega veka. Nastala je predvsem iz darov bivših študentov kolegija. Ureditve knjižnice je postala zgled tudi za druge knjižnice.¹⁸

Med angleškimi univerzitetnimi knjižnicami naj omenimo Oxfordsko, ki je nastala leta 1320 iz darov angleških vladarjev. Že takrat so zgradili poseben prostor s pulti in omarami za knjige, ki obstaja še danes.¹⁹ Najstarejšo italijansko

univerzitetno knjižnico je ustanovila v Padovi (1629) beneška vlada. Imela je npr. pravico do obveznega izvoda, financirala pa se je iz prispevkov študentov in profesorjev (prispevali so desetino plače v prvem letu službe).

Omenimo naj tudi novost, ki jo je v 16. stoletju prinesla reformacija v Nemčiji, kjer so imeli na univerze in njihove knjižnice velik vpliv evangeličani. Namesto kolegijskih oziroma fakultetnih so nastale nove, vso univerzo obsegajoče osrednje univerzitetne knjižnice, ne le ob novih, ampak tudi pri starejših univerzah.

Velike ameriške visokošolske knjižnice so nastale šele ob koncu 17. stoletja pri kolidžih, univerzitetne pa celo šele v 19. stoletju. Prva knjižnica je nastala pri kolidžu Harvard leta 1638, ko mu je duhovnik John Harvard zapustil 300 knjig.²⁰ 1701. leta je bila ustanovljena univerzitetna knjižnica Yale, leta 1754 pa knjižnica univerze Columbia v New Yorku.

Univerzitetne oziroma visokošolske knjižnice so na tleh bivše Jugoslavije nastajale v 20. stoletju ob odpiranju posameznih univerz. Zanje je bil značilen model osrednje knjižnice in številnih fakultetnih, oddelčnih ter inštitutskih knjižnic. Zagrebška in ljubljanska univerzitetna knjižnica sta naknadno postali še nacionalni knjižnici, v BIH, Makedoniji in na Kosovu pa je bila univerzitetna funkcija dodeljena nacionalnim knjižnicam.

Z razvojem in diferenciranostjo znanstvenih panog velike univerzitetne knjižnice niso mogle ustrezno služiti vsem specialnim znanostim in so njihovo delo dopolnile seminarke, inštitutske in fakultetne knjižnice, ki so prvotno služile profesorjem le kot pripomoček pri pouku in so se le postopoma razvile v posebne (znanstvene) knjižnice. Na evropskih univerzah, ki so sledile modelu Humboldtove univerze²¹, opozarjata Aparac-Gazivoda in Turčin (1988, str. 2), so se take knjižnice razvijale popolnoma ločeno od univerzitetnih knjižnic.

Univerzitetne knjižnice so postale v svetu dejansko fenomen visokega šolstva šele v 20. stoletju. Pred njih so bile postavljene nove naloge, ki so jih terjale spremembe v družbenem okolju, med njimi zlasti večji pomen znanja in informacij, spremembe v izobraževalnih sistemih in pri raziskovalnem delu na univerzah ter nova informacijska in komunikacijska tehnologija. Spremembe v družbenem okolju so povzročile tudi spremembe v organizaciji visokošolskega pedagoškega in znanstvenega dela, zaradi česar je postala tradicionalna vloga knjižnic (hranjenje in posredovanje knjižničnega gradiva) na začetku 20. stoletja neprimerna za potrebe znanstvene skupnosti in izobraževalnih funkcij akademskih ustanov. Knjižnice univerz naj bi postale neobhoden in neločljivi del znanstveno-pedagoškega procesa. Postopoma so se razvile v ogromne ustanove, ne le zaradi vedno večje koncentracije znanstvenih delavcev na univerzah, ampak tudi zato, ker so se pojavljale vedno večje potrebe njihovih okolij po informacijskih virih. Mnoge od njih so že zdavnaj prerasle potrebe učiteljskega osebja in študentov na univerzah in so postale znanstvene knjižnice, dostopne vsem znanstvenim delavcem.

2.6

Razvoj univerzitetnih in drugih visokošolskih knjižnic v Sloveniji

Čeprav ni bila visokošolska, naj vseeno najprej omenimo prvo javno znanstveno knjižnico na naših tleh - knjižnico znanstvene Akademije delovnih v Ljubljani (*Academia operosorum Labacensium*), ustanovljena 1693. leta, in ki je v svojih pravilih zapisala, da bo z radodarnimi prispevki akademikov ustanovila javno knjižnico, v katero bodo imeli prost vstop vsi, zanjo pa bo skrbel knjižničar. Knjižnica je bila ustanovljena 30. maja 1701. Nastavitev stalnega knjižničarja je omogočil z volilom škof. Do ustanovitve Licejske knjižnice leta 1774 je "Javna škofijska knjižnica" (tak naslov so zapisali leta 1770 v katalog) za takrat majhno Ljubljano (ok. 7000 prebivalcev) predstavljala pravo znanstveno dragocenost.

Korenine današnje Narodne in univerzitetne knjižnice (dalje: NUK) segajo v leto 1774, ko je po ukinitvi jezuitskega reda v vsaki avstrijski kronski deželi bila v glavnem mestu ustanovljena t.i. študijska knjižnica²² - za vojvodino Kranjsko v Ljubljani (njen začetni fond so bile knjige pogorele jezuitske knjižnice). Knjižnico so leta 1791 dodelili liceju, po katerem je dobila ime - Licejska knjižnica. Najprej so jo smeli uporabljati samo licejski učitelji, za dijake in javnost pa je postala dostopna leta 1794. V letu 1807 je knjižnica dobila pravico do obveznega izvoda vseh tiskov na območju dežele Kranjske, v času Ilirskih provinc pa za njihovo celotno upravno območje.

Po ukinitvi ljubljanskega liceja 1850 je knjižnica postala deželna Študijska knjižnica. Dokler je bila sestavni del liceja, je pri nabavni politiki upoštevala potrebe višjih (visokih) šol, z njegovo ukinitvijo so prevladale potrebe gimnazije. Po potresu (1895) je bila knjižnica leta 1901 preseljena v začasne depoje in šele 1909 v prostore II. deželne gimnazije ob Poljanski cesti. Po koncu prve svetovne vojne je leta 1919 s preimenovanjem v Državno študijsko knjižnico postala osrednja knjižnica za vso Slovenijo s pravico do prejemanja obveznega primerka tiskov s tega območja, 1921. leta pa je postala Državna biblioteka s pravico do obveznih tiskov iz cele (bivše) Jugoslavije. Ob ustanovitvi univerze v Ljubljani (1919) je prevzela tudi funkcijo in nalogo osrednje knjižnice univerze (vendar takrat samo *de facto* ne pa tudi *de iure*).

Ustanovitev univerze v Ljubljani naj bi, kot je menil Pirjevec (1940), pomenila tudi vsestranski razmah njene univerzitetne knjižnice. Univerzitetna podkomisija za knjižnico je sprejela programske točke t.i. sveučiliške knjižnice, ki pa se niso uresničile. Knjižnica je ostala v neprimernih prostorih, za uporabnike je imela npr. le 18 čitalniških sedežev. Tudi po sprejemu univerzitetnega zakona za vso državo, se stanje ni izboljšalo. Delo knjižnice se ni moglo normalno razvijati, niti se ni nabavljalo dovolj potrebne literature. Šele leta 1938 je postala knjižnica na osnovi zakona o univerzah in univerzitetne uredbe Univerzitetna biblioteka v Ljubljani. Kot univerzitetna knjižnica je dobila nove naloge, pa tudi možnost hitrejšega razvoja. Omenjena visokošolska predpisa sta organizacijsko urejala

ustanavljanje visokošolskih seminarских in zavodskih knjižnic ter naloge in delovanje "obče" univerzitetne knjižnice.²³ V sedanje prostore se je knjižnica vselila spomladi 1941. leta. Šele po drugi svetovni vojni (1945) je bil knjižnici priznan tudi pravni status slovenske nacionalne knjižnice.

Ob ustanovitvi univerze v Ljubljani je obstajala samo ena univerzitetna knjižnica, ki naj bi služila celotni univerzi. V nadaljnjem razvoju pa so nekatere, sprva majhne priročne knjižnice ob stolicah, v inštitutih in na fakultetah večale in se začele povsem samostojno razvijati, tako da z univerzitetno knjižnico kmalu niso več imele tesnejše povezave.²⁴ Visokošolske knjižnice so nastajale deloma po ustanovitvi univerze 1919. leta, deloma pa po drugi svetovni vojni. V letih 1919 in 1920 so kot prve bile organizirane fakultetne knjižnice v okviru Pravne fakultete, Filozofske fakultete, Fakultete za naravoslovje in tehnologijo, Fakultete za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo in Fakultete za elektrotehniko. Leta 1949 je po preoblikovanju univerze bila ustanovljena kot osrednja knjižnica tehniške visoke šole Centralna tehniška knjižnica.

Ko je leta 1959 začelo nastajati visoko šolstvo v Mariboru in ob njem knjižničarstvo, se sicer ni zgledovalo po ljubljanskem, je pa stihijno postopoma dobivalo podobno strukturo (Hartman, 1986, str. 3). Razdrobljenost in avtohtonost knjižnic po novih mariborskih visokošolskih zavodih je spodbujala njihova samostojnost, vendar je takratna Študijska knjižnica že od zasnove mariborskega visokega šolstva dalje imela dvojno vlogo - ob vlogi osrednje knjižnice mariborskega okraja je leta 1961 postala tudi osrednja knjižnica višjih in visokih šol. Z ustanovitvijo mariborske Univerze leta 1975 se je preimenovala v Univerzitetno knjižnico Maribor. Izhodišče njenega delovanja je bilo postati informacijsko središče univerze in okolja.

Knjižnica je danes nosilka knjižničnega informacijskega sistema Univerze v Mariboru, v katerem se povezuje z drugimi knjižnicami visokošolskih ustanov mariborske Univerze in oddelčno knjižnico Teološke fakultete, članice ljubljanske Univerze. UKM je bila od leta 1980 do 1995 polnopravna članica Univerze in kot taka zastopana v univerzitetnem svetu ter v različnih odborih in komisijah. Ponovno je članica postala 1. oktobra 1996, ko je mariborska Univerza ustrezno preoblikovala svoj statut.

B. Hartman (1986, str. 3) meni, da je bilo slovensko visokošolsko knjižničarstvo v svojem zgodovinskem razvoju obremenjeno z vsemi nevšečnostmi, ki sta jih vnesla organizacijska modela nekdanje Avstrije in Nemčije. Univerza v Ljubljani je model povzela, in ga s svojo rastjo vse bolj zapletala. Dr. France Kidrič (1929) je npr. že od vsega začetka opozarjal, da bi bilo potrebno za doseg večje učinkovitosti visokošolske knjižnice združiti.

Ob koncu leta 1996 je po podatkih republiške matične službe delovalo v okviru ljubljanske Univerze skupaj 53 nesamostojnih visokošolskih knjižnic in 2 samostojni knjižnici (NUK in CTK). Univerzitetni knjižnici NUK in CTK po določenih statuta Univerze iz leta 1995 ne moreta biti članici Univerze, ni pa se jima vanjo uspelo vključiti niti kot pridruženi članici. V okviru mariborske Univerze

je poleg Univerzitetne knjižnice Maribor (ki je članica univerze) delovalo še šest visokošolskih knjižnic. Pet visokošolskih knjižnic pa je delovalo v okviru samostojnih visokošolskih zavodov, ki niso bili člani univerz. Zasebni visokošolski zavodi za leto 1996 še niso poročali o delu svojih knjižnic.

3

ZNAČILNOSTI DANAŠNJIH VISOKOŠOLSKIH KNJIŽNIC

3.1

Spremembe v okolju visokošolskih knjižnic

V prvih desetletjih dvajsetega stoletja se je najprej v Ameriki, kasneje pa tudi v Evropi, poskušalo vrednost posameznih univerz²⁵ ocenjevati ravno po kvaliteti njihovih knjižnic. Leta 1921 je Univerzitetni komite (University Grants Committee, Velika Britanija) v svojem poročilu o univerzitetnih knjižnicah zapisal, da lahko podoba in učinkovitost določene univerze ocenimo na osnovi njenega odnosa do osrednje točke univerze - knjižnice. Knjižnica je primarni in življenjsko najbolj pomemben del univerze, je njeno srce. Služi vsem funkcijam univerze, tako poučevanju in raziskovanju, kot ustvarjanju novega znanja in prenosu znanja našim zanamcem. Sodobnih univerz ni brez dobro organiziranih knjižnic oziroma knjižničnih informacijskih sistemov (The library ..., 1980).

Standardi ameriškega združenja knjižnic kolidžev in znanstvenih knjižnic za univerzitetne knjižnice (1989) že na začetku izpostavijo vlogo univerzitetne knjižnice, ki naj bi bila osrednjega pomena za visokošolsko ustanovo, kajti informacije in znanje so osnova za doseganje kateregakoli cilja univerze. Načini izbiranja, pridobivanja, shranjevanja in razširjanja informacij znotraj ustanove v pomembni meri določajo raven in uspešnost njenega izobraževalnega in raziskovalnega dela. Visokošolska ustanova mora zato imeti izdelano jasno politiko dostopa do informacij in preskrbe z informacijami, njena knjižnica pa mora pri oblikovanju te politike imeti aktivno vlogo. Standardi poudarjajo, da so knjižnice eden od največjih kumulativnih finančnih investicij vseh univerzitetnih kampusov. Znotraj učnega in raziskovalnega procesa prispevajo k ustvarjanju nove vrednosti.

Vendar pa se kakovost visokošolskih knjižnic dolgo ni presojala po kakovosti njihovih zbirk in storitev, ampak v glavnem po velikosti njihovih fondov. Zato so bile nekoč visokošolske knjižnice primarno usmerjene k izgradnji in obdelavi čim večjih fondov, manj pa k njihovi uporabi. Vse do 19. stoletja so bile visokošolske knjižnice usmerjene k ozkemu krogu uporabnikov t.i. akademski eliti, h krogu ljudi, ki je imel možnost ukvarjati se z znanostjo. Zanimivo je, da še v 18. stoletju

univerzitetne knjižnice niso poznale poklicnih bibliotekarjev. Knjižnice so upravljali ali univerzitetni učitelji v prostem času in kot stranski poklic ali sicer zaslužni znanstveniki ali književniki, ki so knjižne zaklade neredko izkoriščali pretežno za svoje potrebe. Na račun akademske izobrazbe in ukvarjanja z znanstvenim delom se je zanemarjala strokovna kvalificiranost. Tudi odprtost knjižnic je bila nezadostna, saj so se knjižnice bolj kot s svojimi uporabniki, ukvarjale same s seboj oziroma z zbiranjem, obdelavo in hranjenjem gradiva. Šele v 19. in 20. stoletju postaja cilj teh knjižnic posredovanje zapisanega znanja in njegova dostopnost za javnost, demokratizacija visokošolskega izobraževalnega procesa in znanstveni razvoj pa povzročita tudi večje zanimanje znanstvene skupnosti za visokošolske knjižnice.

Čeprav se danes univerzitetne in druge visokošolske knjižnice razlikujejo po organizaciji, upravljanju, vodenju in financiranju, po velikosti, kvaliteti in razporeditvi knjižničnih fondov itd., pa lahko opazimo nekaj temeljnih razvojnih usmeritev, ki zanje veljajo ne glede na državo ali tip njihove organiziranosti. Zaradi številnih sprememb (npr. ekspanzije visokega šolstva; razvoja menedžerskih oblik vodenja univerz, razvoja informacijske tehnologije in razmaha elektronsko dostopnih informacij ter dejstva da "klasični viri" informacij ne zadoščajo več in da informacije "leže" marsikje in v obliki, ki se do sedaj ni pojavljala v knjižnicah) namreč, morajo visokošolske knjižnice (da bi opravičile svoj obstoj in pričakovanja uporabnikov) spremeniti svojo razvojno strategijo, postati morajo mesta za zagotavljanje dostopa do informacijskih virov in informacij, njihovi delavci pa podporniki izobraževalnega in raziskovalnega procesa. Z novimi univerzami, odprtimi za inovacije in nove načine dela je zapihal nov veter tudi v knjižnicah, ki ne morejo biti več samozadostne, ampak morajo postati aktivni del procesa pridobivanja informacij in pri tem tesno sodelovati s svojimi matičnimi ustanovami in drugimi ponudniki informacijskih virov.

ALA standardi za knjižnice kolidžev (1995) poudarjajo, da delujejo danes visokošolske knjižnice v bistveno drugačem okolju kot nekoč. Najprej omenjajo spremembo v procesu znanstvenega komuniciranja. Znanstvena spoznanja so se več kot 4000 let prenašala s pomočjo pisanih (in tiskanih) dokumentov, cena takšnega komuniciranja pa postaja danes previsoka in se vedno hitreje uveljavljajo elektronske oblike komuniciranja. Poleg tega smo priča novim trendom, ki vplivajo na način delovanja knjižnic. Med trendi so izpostavljeni naslednji:

- Stopnjujejo se pričakovanja uporabnikov glede uspešnosti in učinkovitosti iskanja informacij in potrebnega časa za preskrbo zelenih dokumentov.
- Vedno bolj se poudarja odgovornost visokošolskih ustanov pri izvajanju izobraževanja, kar izpostavlja večji pomen ocenjevanja uspešnosti študentov in oblikovanja kazalcev za merjenje uspešnosti vloženi sredstev in rezultatov dejavnosti.
- "Virtualno lastništvo" zamenjuje fizično lastništvo; pomembna je pravočasna preskrba z gradivi; število naslovov postaja pomembnejše kot število

enot gradiva; z uporabo elektronskih servisov raste hitrost preskrbe z dokumenti; zmanjšuje se čas uporabnikov, ki ga lahko sami namenijo "brskanju" po literaturi.

- Večja pozornost se posveča storitvam za funkcionalno ovirane osebe.
- Spreminjajo se načini uporabe bibliografskih pripomočkov; nacionalne podatkovne zbirke se decentralizirajo; narašča pomen omreževanja in razvoja standardov za iskalne protokole; priča smo pospešenemu razvoju t.i. nacionalnih informacijskih hitrih cest.

- Shranjevanje in varovanje gradiv postaja elektronsko; digitalizacija gradiv zamenjuje mikrokopiranje.

- Tradicionalni avdiovizualni viri se razvijajo v večpredstavnostne (multimedija) in hipermedije.

- Računalniška oprema je prodrla v vsa področja dela knjižnic in narašča potreba po izobraževanju zaposlenih in uporabnikov o novih tehnologijah in njihovi uporabi.

- Zaposlovanje strokovnjakov iz drugih znanstvenih disciplin poleg tistih z izobrazbo s področja knjižničnih in informacijskih znanosti narašča.

- Povečuje se pritisk na visokošolske ustanove in njihove knjižnice s strani financirjev dejavnosti.

Tehnološke spremembe, ki smo jim priča, so povzročile, da so postali vsi koncepti izoliranosti in samozadostnosti visokošolskih knjižnic zastareli in neuporabni. V ALA/ACRL standardih za univerzitetne knjižnice (1989) je zato že v izhodiščih poudarjeno, da danes knjižnice delujejo v zapletenem svetu informacij, v katerem se večina sodelujočih (ponudnikov) ne nahaja znotraj univerze. Univerzitetna knjižnica mora biti zato dinamična ustanova, usmerjena v prihodnost. Takšna usmeritev ni potrebna zaradi nje same, ampak odraža spremenljivo naravo informacij v računalniški dobi. Seveda knjižnice ne bodo opustile svoje tradicionalne vloge zbirateljev in hraniteljev informacij, ampak ji bodo dodale še nove.

Prilagodljiva visokošolska knjižnica mora biti storitveno usmerjena in primarno namenjena delu z uporabniki, katerim pomaga pri pridobivanju potrebnih gradiv in informacij. Zato mora imeti visoko usposobljeno informacijsko/referenčno službo, skrbeti mora za izobraževanje uporabnikov in jim zagotavljati individualno pomoč, organizirati storitve za posebne skupine uporabnikov ter imeti ustrezno informacijsko in komunikacijsko tehnologijo.

3.2

Usmerjenost k uporabnikom storitev

"Osrednja točka delovanja visokošolskih knjižnic je postal uporabnik. Na to opozarjajo tako organizacija kot rezultati visokošolskih knjižnic v Veliki

Britaniji in ZDA, kjer so prosti pristop do knjižničnega fonda, celodnevna odprtost knjižnic, izobraževanje uporabnikov, aktivna informacijska dejavnost, odlična obveščenost uporabnikov o fondu, katalogih itd. že povsem nekaj vsakdanjega" (Popovič, 1988, str.3). Usmerjenost na potrošnika oziroma uporabnika je namreč postala del politik mnogih organizacij, ki zagotavljajo storitve za javnost.

Osnovna zahteva modernih visokošolskih knjižnic je prosti pristop do gradiva in informacij (koncept dostopnosti je zamenjal koncept zbiranja in hranjenja gradiva). Knjižnice postajajo informacijska središča z dobro organiziranimi referenčnimi²⁶ in informacijskimi službami, kajti visokošolska knjižnica ne sme biti zbirka knjig, ampak mora biti orodje za komuniciranje z znanjem in kot taka - informacijski servis univerze oziroma visokošolske ustanove. Glede na hiter razvoj ved in njihovo specializacijo, se je pokazalo, da knjižnično osebje ne more zadovoljevati vseh potreb po informacijah, ki se v tem tipu knjižnic pojavljajo. Zato v visokošolskih (zlasti v večjih in univerzitetnih) knjižnicah zaposlujejo t.i. informacijske specialiste, ki pomagajo uporabnikom pri iskanju določene vrste informacij ter izobražujejo drugo knjižnično osebje za iskanje po različnih domačih in tujih informacijskih sistemih. Angažiranje specialistov sili tudi starejše knjižnično osebje, da pri v delu z uporabniki bolj izrabljajo svojo akademsko izobrazbo in se tesneje povezujejo s pedagoškim osebjem na univerzi.

Nujnost aktivnega angažiranja pri pomoči uporabnikom se je z elektronskim tipom knjižnice še povečala. Elektronska knjižnica temelji na osebju, ki je usmerjeno k storitvam za uporabnike in jim pomaga, da elektronske vire uporabljajo čimbolj učinkovito. Zaradi sprememb v visokoškolskem izobraževanju, ki zahtevajo od študentov več individualnega dela in manj odvisnosti od mentorjev, postaja pritisk na knjižnice vedno močnejši, prav tako potreba po novih vrstah storitev.

S širjenjem možnosti za visokošolsko izobraževanje prihaja v visokošolske knjižnice tudi vedno več študentov, ki se razlikujejo od "običajnih" npr. so starejši, študirajo izredno, študirajo na daljavo, prihajajo iz drugih držav, so funkcionalno ovirani ipd. in je zanje treba organizirati ne le drugačne oblike izobraževanja ampak tudi knjižničnih storitev (prilagojen odpiralni čas za izredne študente in več elektronsko podprtih storitev, ustrezni tehnični pripomočki in usposobljeno osebje za delo s fizično oviranimi uporabniki, posebna navodila in predstavitev knjižnice tujim študentom, zagotavljanje dostopa do gradiva in informacij za udeležence študija na daljavo ipd.).

Visokošolske knjižnice morajo biti uporabnikom na voljo kar največ časa, da bi bila izkoriščenost njihovih informacijskih virov čim večja. Odprte naj ne bi bile le pet dni v tednu, saj jih študentje in pedagoški delavci želijo uporabljati tudi ob koncu tedna in ponoči. Ocenjujejo, da taka odprtost ni potrebna le zaradi tega, ker je knjižnica aktiven in vitalen del visokošolske ustanove, ampak predvsem zato, ker je njena največja investicija.

3.3

Upravljanje knjižničnih zbirk

Zaradi spremenjenih zahtev uporabnikov in izobraževalnega procesa v visokem šolstvu, pojava novih medijev za shranjevanje informacij, omejenih finančnih sredstev itd. so visokošolske knjižnice prisiljene načrtno pristopiti k oblikovanju in dopolnjevanju svojih knjižničnih zbirk ter pri upravljanju s knjižničnimi zbirkami upoštevati omenjene spremembe.²⁷ Selekcija naročil poteka v sodelovanju z učnim osebjem, njen cilj je z danimi sredstvi doseči čim večji kakovostni učinek. Kvaliteten knjižnični fond je namreč predpogoj za uspešno delovanje visokošolskih knjižnic, zato morajo nabavljati gradiva v vseh možnih oblikah, po vsebini pa pokrivati potrebe visokošolskih programov, tako izobraževalnih, raziskovalnih kot tistih, ki se izvajajo za širšo javnost.

In če so knjižnice na Zahodu do sedemdesetih let brez večjih težav dopolnjevale svoje knjižnične zbirke, so se kasneje znašle v težkem položaju: število publikacij in prav tako njihova cena je skokovito naraščala, razpoložljiva finančna sredstva so postajala vedno bolj omejena, visokošolsko znanstveno-raziskovalno delo pa je zahtevalo ustrezno rast in kvaliteto informacijske ponudbe knjižnic. Poleg tega so analize uporabe knjižničnih zbirk dokazovale, da dejansko kroži le majhen del gradiva.²⁸ To je knjižnice prisililo v sistematično upravljanje s svojimi zbirkami.

Upravljanje knjižničnih zbirk mora dajati prednost kakovosti zbirk pred njihovim obsegom, zato naj bi knjižnica na neki točki naraščanje fonda ustavila (srečamo npr. svarila, da raste knjižnica prehitro, če je prirast večji kot 2,5% letno). Cilj knjižnic ni, da ima vsaka vse, ampak v učinkoviti knjižnični mreži, ki temelji na medsebojnem sodelovanju, predvsem pa da uporabniku priskrbi vse, kar potrebuje. Posebno pozornost knjižnice namenjajo periodičnim publikacijam, za katere potrošijo pretežni del finančnih sredstev (tudi do 90%). Visokošolske knjižnice so dinamični organizmi in ta dinamizem naj bi se odražal ravno v bogati zbirki strokovnih časopisov z vseh področij in v raznih jezikih.

Univerzitetne knjižnice se pogosto srečujejo z dilemo, ali naj imajo ves fond centraliziran ali naj ustanavljajo tudi oddelčne knjižnice, ki so "blizu" akademskemu osebju in študentom. V Veliki Britaniji in ZDA naletimo na dokajšen odpor decentralizaciji knjižničnega fonda.²⁹ Izjemoma naj bi ustanavljali oddelčne knjižnice le, če oddelki potrebujejo temeljna referenčna dela, ki imajo visoko frekvenco uporabe, ali pa je oddelk dovolj oddaljen od glavne knjižnice. Oddelčne knjižnice morajo biti v tesni povezavi z univerzitetno knjižnico. Zagovorniki decentraliziranih knjižnih fondov so npr. Nemci, kjer najdemo vzorec močno specializiranih oddelčnih knjižnic, ki imajo celo lastne klasifikacijske sheme.

Glede prihodnosti knjižničnih zbirk se pojavlja prepričanje, da bo v njih vedno več gradiva v elektronski obliki, vse manj pa v klasični obliki, kar tudi od visokošolskih knjižnic zahteva spremembe v politiki upravljanja zbirk. Kot navaja

Aparačeva (1990, str. 48), to pred univerze postavlja nove izzive:

- a) zagotoviti morajo nove načine dostopa do zapisanega znanja na različnih medijih,
- b) še naprej morajo hraniti in zagotavljati učinkovito organizacijo zbirk tiskanega gradiva.

3.4

Pedagoška funkcija visokošolskih knjižnic

Visokošolske knjižnice, ki hočejo danes "preživeti" in se razvijati, morajo biti vključene v visokošolske izobraževalne programe in delovati kot partnerji akademskemu osebju, ki lahko koristno izrablja njihove pobude pri reševanju (znanstvenih) problemov. Knjižnica je eden izmed največjih izobraževalnih resursov visokošolske ustanove in njeni uporabniki bodo imeli od nje popolno korist le, če bodo znali uspešno uporabljati knjižnico in njeno gradivo. Ker imajo visokošolske knjižnice pomembno vlogo pri informacijskem opismenjevanju študentov in akademskega osebja, pripravljajo zanje različne izobraževalne oblike o uporabi knjižnice in informacijskih virov. "Vsi scenariji za prihodnost, tudi tisti, ki vidijo bodočo družbo brez papirja, dodeljujejo knjižnicam funkcijo izobraževanja uporabnikov in izobraževanja za informacijsko pismenost. Informacijska pismenost, pa pravijo, je enako pomembna v današnjem času, kot je bila nekoč zmožnost branja in pisanja" (Filo, 1991, str. 18).

Heery in Morgan (1996, str. 44) sta označila današnji čas kot "elektronsko džunglo", v kateri se študentje in drugi udeleženci visokošolskega procesa srečujejo z naraščajočim številom oblik informacij, kjer se t.i. tradicionalnim virom informacij z veliko hitrostjo pridružujejo t.i. postmoderni viri. V procesu izobraževanja uporabnikov jih morajo knjižnice naučiti iskanja informacij, njihovega vrednotenja, organiziranja in uporabe. V prvi vrsti se mora uporabnik naučiti reševati določeni problem in kasneje pridobljene izkušnje in principe prenesti v reševanje drugega problema.

Filova (1991, str. 26) poudarja, da uporaba bibliografskih virov in knjižničnih informacijskih sistemov zahteva izpolnitev cele vrste manualnih in miselnih postopkov, ki se jih učenec oziroma študent ne more naučiti, ampak so rezultat sistematičnega in usmerjenega procesa od osnovne šole do zaključka študija. Zato je smoter izobraževanja uporabnikov v visokošolski knjižnici v tem, da znajo študentje uporabljati knjižnični informacijski sistem in informacijske vire za študij, poklicno delo in osebne interese, ter da doumejo, da je iskanje literature del procesa reševanja zastavljenega problema. Seveda pa knjižnična pismenost še ne pomeni tudi informacijske pismenosti. Med opredelitvami pojma informacijska pismenost Filova navaja I. Mallleya, ki je med znanja, ki sestavljajo informacijsko pismenost uvrstil znanje pridobivanja informacij, organiziranja informacij, ocenjevanja informacij in komunikacijo informacij. To naj bi za knjižničarje pomenilo

izziv, "da domislijo pravo domeno knjižničarskih in informacijskih znanj o posredovanju vednosti o dokumentih" (str. 27-28).

V dokumentu o akademskih knjižnicah (Library Association, 1982, str. 27-28) britansko združenje knjižnic navaja, da morajo knjižnice v sodelovanju z visokošolskimi učitelji pripraviti izobraževalne programe, katerih cilji bodo:

- Usposobiti študente za učinkovito in uspešno uporabo informacijskih virov v najširšem smislu.

- Spoznati študente s tiskanimi in drugimi viri informacij ter strukturo literature z njihovega znanstvenega področja.

- Prispevati k osebnemu in intelektualnemu razvoju študentov, ter razvijanju njihove sposobnosti za permanentno samostojno učenje tudi zunaj formalnega izobraževalnega procesa.

- Usposobiti študente za raziskovanje določenega problema, zagotavljanje in vrednotenje relevantnih informacij in ustrezno predstavitev svojih ugotovitev.

- Seznaniti študente s strukturo in načinom uporabe računalniških sistemov za iskanje informacij.

- Usposobiti študente za spremljanje dostopnih informacij in njihovo uporabo pri reševanju akademskih in kasneje strokovnih problemov.

- Izobraževanje naj bo aplicirano na strokovno področje, iz katerega izhajajo študentje in naj bo usmerjeno na vsebino gradiva, poudarek pa naj bo na reševanju vsebinskih problemov s pomočjo knjižnice.

- Potrebe po izobraževanju študentov uporabnikov naraščajo in to postaja vitalni del njihovega razvoja v okviru posameznih učnih predmetov. Le z ustreznim razumevanjem in sposobnostjo uporabe informacijskih virov bodo lahko dopolnjevali svoje znanje in reševali probleme.

- Izobraževalni programi za akademsko osebje naj bodo usmerjeni k povečevanju njihove sposobnosti reševanja problemov, k ohranjanju obveščenosti o novostih na njihovem znanstvenem področju in k poglobljanju sodelovanja med učnim osebjem in knjižnico.

- Glede na to, da mnoge akademske ustanove poleg rednega organizirajo tudi druge oblike študija, npr. izredni študij, študij na daljavo, odprte univerze ipd., je potrebno vložiti veliko časa in naporov knjižničnega osebja v preskrbo ustreznih virov in takšno njihovo organizacijo, ki bo študentom omogočila hiter dostop do njih in njihovo učinkovito izrabo.

- Visokošolski knjižničarji morajo upoštevati tudi hiter razvoj informacijske tehnologije. Da bi jo študentje lahko koristno uporabljali, jim morajo knjižničarji posredovati osnovne informacije o metodah strukturiranja, organiziranja in uporabe informacij.

- Študentom naj učni program ne da le osnovnih podatkov o računalniški in komunikacijski opremi, ampak naj bo knjižnica tisto mesto, kjer bodo to tehnologijo uporabljali pri konkretnem delu.

ALA/ACRL standardi za univerzitetne knjižnice (1989) navajajo, da mora knjižnično osebje s pomočjo tečajev, priprave tiskanih navodil, bibliografij, z razvijanjem različnih elektronskih pripomočkov in z osebnimi stiki pomagati uporabnikom pri iskanju gradiv in pri oblikovanju iskalnih strategij. Standardi za knjižnice kolidžev (1995) pa opozorijo še na pomen referenčnega dela s posameznimi uporabniki.

3.5

Knjižnično osebje visokošolskih knjižnic

Visokošolske knjižnice dajejo velik pomen upravljanju s človeškimi viri, da bi storitve izvajale na kar najbolj učinkovit in ekonomičen način. Ker je kvaliteta storitev odvisna od zaposlenih, ti posvečajo posebno pozornost njihovem izboru in stalnemu izobraževanju. "Knjižnična zbirka je mrtev vir, dokler vanjo kvalitetno osebje ne vdahne življenje in jo izkorišča" (Library Association, 1982, str. 29). Knjižničarji morajo pridobivati nova znanja in sposobnosti, da bi se lahko odzivali na potrebe okolja, sledili spremembam v visokem šolstvu ter organizirali storitve ustrezno novim načinom učenja in poučevanja, drugačni organiziranosti in pomenu visokošolskih ustanov.³⁰ ALA/ACRL standardi za univerzitetne knjižnice (1989) določajo, da morajo sodobne univerzitetne knjižnice imeti zaposlene tako strokovne kot pomožne in tehnične delavce, in ker morajo biti vključene v visokošolske izobraževalne programe, potrebujejo kadre z ustrezno akademsko izobrazbo, tako s področja knjižničnih in informacijskih znanosti, kot tudi iz drugih disciplin. Pomembno je, da delavci sledijo novostim na področju knjižničnih in informacijskih znanosti ter drugih disciplin in se stalno izobražujejo.

Vprašanje statusa visokošolskih knjižničarjev znotraj akademskega okolja je predmet mnogih razprav, v katerih knjižničarji poskušajo dokazati, da je njihovo delo primerljivo z delom drugega akademskega osebja in bi ga bilo treba ocenjevati in upoštevati na podoben način. Pri tem se pogosto pozablja, da le pridobitev čimvišje stopnje akademske izobrazbe omogoča knjižničarjem enakovredno komuniciranje z učnim osebjem in študenti, še zlasti s podiplomskimi. V anglo-saksonskih deželah npr. je običajno, da so knjižničarji z doktorskim nazivi lahko tudi člani univerzitetnega senata in imajo takó možnost v njem predstavljati svojo profesijo in knjižnico tistim, ki jo uporabljajo in jim je namenjena. Da bi lahko sodelovali v študijskem procesu, si morajo knjižničarji pridobivati habilitacije, kar pomeni, da si morajo poleg ustrezne izobrazbe pridobiti še druge reference, npr. objavljanje strokovnih del, sodelovanje na konferencah, sodelovanje v raziskovalnem delu ipd.

Poleg strokovne kvalificiranosti morajo knjižničarji imeti tudi ustrezne osebne kvalitete, s profesionalnim odnosom do dela pa dosežejo spoštovanje s strani akademskega osebja in drugih uporabnikov. Urbanija zaključuje svoj prispevek o liku bibliotekarja v moderni visokošolski knjižnici z mislijo, da seveda "...idealnega bibliotekarja, ki bi imel v maksimalni meri vse potrebne lastnosti in sposobnosti, preprosto ni. Imamo pa bibliotekarje, ki so posamezne lastnosti in sposobnosti maksimalno razvili. Rešitev je v tem, da se ti posamezniki povežejo v tim. Ta tim lahko predstavlja idealnega bibliotekarja, ki dejansko obstaja in deluje" (1986, str. 147).

3.6

Sodelovanje visokošolskih knjižnic z njihovim okoljem

Visokošolske knjižnice ne delujejo v "praznem" prostoru, ampak so del akademskega in širšega družbenega okolja, s katerim morajo vzpostaviti ustrezne komunikacije. Tesno sodelovanje (formalno in neformalno) bodo vzpostavile z individualnimi uporabniki (zlasti študenti in učnim osebjem), z matično visokošolsko ustanovo in z ustreznimi zunanji ustanovami (npr. ministrstvi, stokovnimi združenji ipd.).

Heery in Morgan (1996) poudarjata, da mora biti eden izmed pomembnih ciljev visokošolskih knjižnic ravno njihova integracija v akademsko okolje, ki jo lahko dosežejo na različne načine, npr. svojih delovnih in finančnih planov ne bodo izdelovale brez sodelovanja z matičnimi ustanovami; spremljati morajo razvojne aktivnosti matične ustanove, vsebino izobraževalnih programov in učne metode; z akademskim osebjem bodo izmenjevale znanje in izkušnje; z vključevanjem v izobraževalni proces bodo dokazovale svojo akademsko vlogo in izboljševale svoj imidž; aktivno bodo sodelovale na sestankih visokošolskih organov, knjižničnih svetov, raziskovalnih odborov ipd., organizirale bodo razne promocijske aktivnosti; pripravljale delavnice za akademsko osebje oziroma študente; izdajale publikacije in razne vodnike ipd. Knjižnice morajo sodelovati tudi z drugimi službami visokošolskih ustanov, kot so npr. računalniški centri, kadrovske in svetovalne službe ter učni centri.

Omenimo naj še sodelovanje z drugimi knjižnicami, profesionalnimi organizacijami in združenji, političnimi organi in drugimi organizacijami. Sodelovanje med visokošolskimi knjižnicami sega na Zahodu v trideseta leta tega stoletja. Med "najstarejšimi" oblikami sodelovanja je medknjižnična sposoja. Pomembno je tudi sodelovanje pri nabavi literature in pri poslovanju z uporabniki. Z uvajanjem računalnikov v knjižnice v 70. letih so se pojavile potrebe po sodelovanju pri računalniški obdelavi gradiva (vzajemna katalogizacija) ter posredovanju informacij. Za visokošolske knjižnice je danes samozadostnost popolnoma nemogoča že v fazi izgradnje zbirk, saj lahko vsaka posamezna zagotavlja uporabnikom le majhen

del naraščajočega števila publikacij in drugih virov informacij. Povezujejo se za učinkovitejšo preskrbo uporabnikov z dokumenti, ki je z razvojem elektronske dostave vedno uspešnejša ter pri usposabljanju in razvoju kadrov. Knjižnični konzorciji se uspešno pogajajo z dobavitelji publikacij, strokovna združenja visokošolskih knjižnic pa so mesta za izmenjavo strokovnih informacij in pripravo skupnih akcij.

3.7

Pridobivanje sredstev za delovanje knjižnic

V anglosaksonskih deželah in deželah, ki so se razvijale pod njihovim vplivom, običajno delujejo v okviru univerz in drugih visokošolskih ustanov knjižnični sveti, ki skrbijo za seznanjanje matičnih ustanov s problematiko knjižnic, za sodelovanje med knjižnicami in za njihovo financiranje. Le zelo majhne oddelčne knjižnice niso pod finančnim nadzorom knjižničnega sveta, vendar se od njih zahteva, da morajo pristopiti v kooperativno obdelavo fondov in sodelovati v vzajemnem katalogu. Financiranje univerz je v glavnem centralizirano, kar pomeni, da vlade letno določijo obseg sredstev za delovanje posamezne univerze. Obseg sredstev ne narašča, saj hočejo vlade univerze prisiliti, da si zagotavljajo dodatna sredstva iz drugih virov. Univerzitetne knjižnice se morajo tako za sredstva boriti z drugimi konkurenti, pri tem pa pogosto naletijo na odpore, saj je težko dokazati neposredne koristi, ki jih prinesejo sredstva, vložena v delo knjižnic³¹. Pa tudi kakšnih objektivnih meril za izračun potrebnih sredstev ni. Od začetka sedemdesetih let prehajajo od sistema "zagotovljenega financiranja" knjižnic na financiranje na osnovi programov dela, kar od knjižnic zahteva uvajanje različnih evalvacijskih postopkov za ugotavljanje uspešnosti njihovega delovanja.

Ker je danes za večino držav značilno zmanjševanje izdatkov za javne službe, med katerimi je tudi visoko šolstvo, je za vodstva visokošolskih ustanov važno, da vlaganja v knjižnice prinašajo pričakovane koristi, da bodo te ustvarjale vrednost in ponujale storitve, s katerimi bodo uporabniki zadovoljni. Visokošolski knjižničarji morajo tako sprejemati vedno več odločitev glede razporeditve knjižničnih proračunov, za kar pa potrebujejo znanja s področja finančnega menedžmenta in finančne analize.

V Sloveniji žal pridobivanje sredstev za delovanje visokošolskih knjižnic ni odvisno od obsega, kvalitete in uspešnosti njihovega dela, ampak od velikosti fonda in števila vpisanih študentov na visokošolsko ustanovo.³² Financer dejavnosti (ministrstvo pristojno za šolstvo) od njih ne zahteva poročil o delu niti ne uporablja kazalcev za merjenje njihove uspešnosti.

3.8

Knjižnični menedžment

Heery in Morgan (1996, str. 5-14) opozarjata, da morajo visokošolske knjižnice zaradi stalnih sprememb v svojem okolju posebno pozornost nameniti tudi svojemu menedžmentu. Knjižnica, ki se je sposobna prilagajati spremembam, mora po njunem mnenju imeti nekaj ključnih značilnosti, in sicer: integrirana mora biti v akademsko življenje svoje matične ustanove, obvladati mora tehnike strateškega planiranja, uvajati mora participativni menedžment, usmerjena mora biti k storitvam in biti pripravljena na dialog z uporabniki (ki edini lahko ocenijo uspešnost njenega delovanja), akademskimi ustanovami in širšim okoljem.

Vključenost v akademsko dogajanje matične ustanove je za univerzitetne in druge visokošolske knjižnice pomembno iz več razlogov, namreč: knjižnica mora dokazovati, da uporablja sredstva v skladu s pričakovanji matične ustanove; dojemati jo morajo kot neločljivi del pedagoškega procesa; vključenost v življenje ustanove je tudi pogoj za učinkovito strateško planiranje knjižnice.

Za knjižničarje, ki se srečujejo s spremembami, je nujno obvladovanje sodobnih metod menedžmenta, med katerimi je bistvenega pomena strateško planiranje. Strateško planiranje je ključ za obvladovanje novih situacij, analiziranje spreminjajočega se okolja, ugotavljanje slabosti ter načrtovanje bodočih akcij. Je proces, v katerem knjižnica oblikuje svoje programske cilje in jih uresničuje v skladu s spreminjajočimi se potrebami svojega okolja – v primeru visokošolskih knjižnic je to matična visokošolska ustanova. Strateško planiranje je orodje, ki pomaga, da spremembe ne pridejo nepričakovano in da nam ne prinesejo nepričakovanih posledic. Implementacija strateških planov bo uspešnejša, če bodo zaposleni vključeni v procese odločanja, bo torej ustanova delovala v skladu z načeli participativnega menedžmenta.

Gumilar in Johnson (1995) ugotavljata, da je po veliki ekspanziji visokošolskih ustanov med leti 1960 in 1970 v Veliki Britaniji prišlo do zmanjševanja javnih sredstev za visoko šolstvo, s tem pa tudi za knjižnice. Vzporedno s tem je naraščal pritisk nanje, in sicer v smislu, da dosežejo večjo učinkovitost in varčnost. Vodje visokošolskih knjižnic so bili prisiljeni začeti uporabljati formalne oblike planiranja, ki omogočajo načrtovanje storitev v skladu s potrebami uporabnikov ter v proces evalvacije, kot enega izmed orodij sodobnega menedžmenta knjižnic, uvajati kazalce uspešnosti delovanja in metode za ugotavljanje koristnosti knjižnic. Tako ALA/ACRL standardi za knjižnice kolidžev (1995) priporočajo knjižnicam, da naj sistematično in kontinuirano evalvirajo svojo uspešnost, kar hkrati zahteva od njih oblikovanje kratkoročnih in dolgoročnih ciljev, usklajenih s cilji matične ustanove. Knjižnice morajo zbirati podatke o svojem delovanju in jih uporabljati ne le v poročilih o delu, temveč zlasti za prikazovanje trendov in za evalvacijo svoje uspešnosti.

S pomočjo evalvacijskih metod knjižnice dokazujejo svojim financerjem

kvaliteto svojega delovanja (uspešnost, stroškovna uspešnost glede na vložena sredstva in družbeno koristnost svojih storitev), oziroma dokazujejo, da svojo dejavnost izvajajo učinkovito in da sredstev, ki so vanje vložena, ne trošijo neracionalno. Prepričati jih je treba, da bo ravno vlaganje v knjižnično dejavnost prineslo okolju večje koristi kot vlaganje v druge dejavnosti. Sektor visokega šolstva oziroma visokošolskih knjižnic iz teh dogajanj ni izvzet - če želi ohraniti ali povečati svoj delež "finančnega kolača", mora biti usposobljen utemeljevati svoje izdatke in dokazovati kvaliteto svojega dela. Lancaster (1988, str. 12) citira Linea, ki je nekoč zapisal, da so ravno visokošolske knjižnice dolgo časa delovale v okolju, ki jih ni sililo k ocenjevanju njihove dejavnosti in so si lahko oblikovale "svojih" pet Ranganathanovih zakonov, in sicer:

1. Knjige so za hranjenje;
2. Le nekaterim bralcem njihove knjige;
3. Le nekaj knjig njihovim bralcem;
4. Zapravljati čas bralcev;
5. Knjižnica je rastoči mavzolej.

V zadnjih desetletjih se tudi vodstva visokošolskih knjižnic vedno bolj zavedajo, da podatki, ki so jih tradicionalno zbirali, ne dajejo dovolj informacij o stopnji doseganja zastavljenih ciljev ali o tem, kakšen družbeni učinek imajo knjižnične storitve, t.j. kakšna je njihova koristnost. Knjižnice morajo po eni strani oceniti lastno dejavnost za potrebe svojega menedžmenta, po drugi strani pa potrebujejo ustrezna merila za merjenje svoje dejavnosti tudi zaradi potrebe po primerjanju svoje knjižnice z drugimi knjižnicami iste vrste. To je vodilo k iskanju primernih meril za ugotavljanje uspešnosti delovanja visokošolskih knjižnic.³³

Linesova (1989) poudarja, da je uvedba ugotavljanja uspešnosti delovanja visokošolskih knjižnic bistvena sestavina dobrega menedžmenta in je del sistema za zagotavljanje informacij za potrebe menedžmenta.³⁴ Čeprav ugotavlja, da imajo le redke visokošolske knjižnice izdelane svoje programske dokumente z jasno postavljenimi cilji, je prepričana, da vpeljan sistem zbiranja ustreznih informacij lahko bistveno izboljša učinkovitost knjižničnega menedžmenta.

SKLEPNE MISLI

Po kratkem pregledu zgodovine visokošolskih ustanov lahko ugotovimo, da so te obstajale že v antičnem svetu, čeprav mogoče v drugačnih oblikah kot danes. Že ob teh zgodnjih oblikah visokošolskega izobraževanja so nastajale pomembne knjižnice, ki so bile temelj za znanstveno delovanje ne le takratnih, ampak tudi kasnejših generacij. Po nastanku prvih srednjeveških univerz se je

začelo obdobje hitrega razvoja univerzitetnih knjižnic, ki so v 20. stoletju postale neločljivi del visokošolskega izobraževalnega procesa.

Današnje univerzitetne in druge visokošolske knjižnice se v marsičem razlikujejo od svojih predhodnic, saj nenehen razvoj oblik in metod visokošolskega izobraževanja od njih zahteva dinamičnost in usmerjenost v prihodnost. Mogoče se v našem okolju še premalo zavedamo pomena visokošolskih knjižnic kot soustvarjalok nove vrednosti oziroma boljših rezultatov tako pedagoškega kot znanstveno-raziskovalnega dela. Ustrezna opredelitev njihovega mesta, vloge in pomena v visokem šolstvu pa seveda naj ne bo le naloga visokošolskih knjižnic (ali knjižničarjev) ampak predvsem visokošolskih ustanov in njihovih programskih dokumentov.

REFERENCE

1. Adams Roy J. (1986): *Information technology & libraries : a future for academic libraries*. - London : Croom Helm.
2. ALA/ACRL (1986). *Standards for College Libraries*. V: *College and Research Library News*. - 47, 3, str. 189-200.
3. ALA/ACRL (1989). *Standards for University Libraries*. URL:www.ala.org <17.7.1996).
4. Aparac-Gazivoda Tatjana (1990): Sveučilišni bibliotečni sustavi u teoriji i praksi. V: *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*. - 33, 1-4, str. 43-53.
5. Aparac-Gazivoda Tatjana, Turčin Vesna (1988): Osvrti na sveučilišne bibliotečne sustave - II. dio. - V: *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*. - 31, 1-4, str. 1-20.
6. *Bibliotekarski terminološki slovar* (1996).- Ljubljana : NUK.
7. Ciperle Jože (1997): 400. obletnica začetka jezuitskega šolstva v Ljubljani. V: *Vestnik*. - 28, 11, str. 21-22.
8. Dolar Jaro (1982): *Spomin človeštva*. - Ljubljana : Cankarjeva založba.
9. *Encarta 97*. (1997): *Encyclopedia*. Microsoft.
10. Filo Breda (1988): *Vzajemno dopolnjevanje knjižničnega gradiva*. V: *Zapisi znanja v informacijski dobi / ZBDS strokovno posvetovanje in skupščina*, Novo mesto, 1988. - Ljubljana : ZBDS : NUK.
11. Filo Breda (1991): *Knjižnice in pedagoški sistemi*. V: *Knjižnica*. - 35, 2-3, str. 17-30.
12. Gumilar Dudung, Johnson Ian M. (1995): *Management information systems in some academic libraries in Britain*. V: *The New Review of Academic Librarianship*. - 1, str. 57-84.
13. Hartman Bruno (1986): *Mariborsko univerzno knjižničarstvo v sklopu slovenskega in svetovnega*. V: *Knjižnica*. - 30, 3-4.
14. Hayes Robert M. (1993): *Strategic Management for Academic Libraries : A Handbook*. - Westport; London : Greenwood Press.
15. Heery Mike, Morgan Steve (1996): *Practical strategies for the modern academic library*. - London : ASLIB.
16. IFLA. *Standards for university libraries* (1995). - IFLA General Conference, Chicago.

17. Kidrič France (1929): *Biblioteški problemi in univerza*. -V: *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929*. - V Ljubljani : Jugoslovenska tiskarna.
18. Lancaster F.W. (1988): *If you want to evaluate your library*.- London : Library Association.
19. Library Association (1982). *College Libraries: Guidelines for Professional Service and Resource Provision*. - London : Library Association.
20. Lines Liz (1989): *Performance measurement in academic libraries – An university perspective*. V: *British Journal of Academic Librarianship*. - 4, 2, str. 111-119.
21. Pirjevec Avgust (1940): *Knjižnice in knjižničarsko delo*. - Celje : Družba sv. Mohorja.
22. Poll Roswitha, Boekhorst Peter te (1996): *Measuring quality : international guidelines for performance measurement in academic libraries*. - Muenchen : Saur.
23. Popovič Mirko (1988): *Sistemi znanstvenega informiranja na univerzah po svetu : predlogi za privzemanje njihovih dobrih rešitev*. - Ljubljana : NUK, Tipkopis.
24. *Report on university libraries of the University Grants Committee. Parry Report. (1967)*. - London, 1967.
25. *Slovar slovenskega knjižnega jezika (1994)*. - Ljubljana : DZS.
26. *Strokovni kriteriji in merila za visokošolske knjižnice : knjižnično informacijski sistem univerze : (predlog)*. (1989). - Ljubljana; Maribor : ZBDS.
27. *The Library in the University: Observations on a Service (1980)*. London : Andre Deutsch.
28. *Thompson James, Carr Reg (1987): An introduction to university library administration*. - London : C. Bingley.
29. *Urbanija Jože (1986): Lik bibliotekarja v moderni univerzni knjižnici*. V: *Knjižnica*. - 30, 3-4, str. 142-148.
30. *Zakon o knjižničarstvu*. V: *Ur.l. SRS, 1982/27*.
31. *Zakon o visokem šolstvu*. V: *Ur.l. RS, 1993/67*.

DRUGA LITERATURA

1. *Academia operosorum: zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve*. - Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1994.
2. *Ambrožič Melita: Visokošolske knjižnice: knjižnični informacijski sistem ljubljanske Univerze (I. del)*. *Knjižnica*, 37(1993)1-2, str. 7-39.
3. *Ambrožič Melita: Visokošolske knjižnice: knjižnični informacijski sistem ljubljanske Univerze (I. del)*. *Knjižnica*, 37(1993)4, str. 7-50.
4. *Donald Davinson: Academic Libraries in the Enterprise Culture*. London : Library Association, 1989, 40 str.
5. *Line, Maurice B.: Vloga nordijskih akademskih, raziskovalnih in specialnih knjižnic na prelomnici*. - Maribor : IZUM, 1995.
6. *Miller William, Rockwood Stephen D. (Eds.): College Librarianship*. London : Scarecrow Press, 1981, 284 str.
7. *Thompson James (Ed.): University Library History: An International Review*. New York : Clive Bingley, 1980, 330 str.

OPOMBE

- 1 "Glavna" univerzitetna knjižnica naj bi delovala na vseh strokovnih področjih iz delokroga univerze, "osrednja" univerzitetna knjižnica pa na določenih širših strokovnih področjih v delokrogu univerze.
- 2 V bibliotekarskem terminološkem slovarju (1996) je termin akademska knjižnica označen kot sopomenka termina fakultetna knjižnica, kar se ne ujema z definicijami iz tujih virov, ki akademske knjižnice opredelijo širše (knjižnice univerz, kolidžev, tehniških šol itd.).
- 3 Kolidži so danes v angleškem in ameriškem okolju samostojne višje in visoke šole ali pa univerzi pridružene znanstvene ustanove.
- 4 Namenjeni so knjižnicam kolidžev, ki izvajajo visokošolske diplomske in podiplomske programe.
- 5 V originalnem pomenu je bil kolidž (kolegij) skupina študentov, ki so skupaj uporabljali akademske in bivalne prostore. Kolidži so bili sestavni del združbe, imenovane univerza. Danes so kolidži vključeni v univerze ali pa delujejo kot samostojne ustanove.
- 6 Termin akademija izvira ravno iz Antične Grčije, kjer je v atenskih vrtovih Platon s svojimi učenci ustanovil neformalno šolo, imenovano Akademija. Kasnejše filozofske šole, ustanovljene po modelu Platonove Akademije, so prav tako nazivali akademije. Tako so termin akademija v starem veku uporabljali za katerokoli visokošolsko ustanovo ali fakulteto znotraj nje (Encarta. Microsoft 1997).
- 7 Ptolomej I. je okrog l. 290 pr.Kr. ustanovil največjo kulturno in znanstveno ustanovo starega veka in jo poimenoval Muzeion (muzej), kar je pomenilo "dom, ki je posvečen muzam, boginjam umetnosti, znanosti in literature". Tu je delovalo okoli 100 znanstvenikov, ki so bili povezani v nekakšni religiozni bratovščini, ki je imela skupno prehrano, bivališča, učilnico, botanični vrt, astronomski observatorij, samostan, zoološki park in veliko knjižnico. Zgodovinarji domnevajo, da so imeli tudi določene učne obveznosti, zaradi katerih so pozneje Muzeion radi primerjali z današnjo univerzo. Druga kulturna ustanova je bil Serapeion oziroma Serapisov tempelj. Obe ustanovi sta imeli bogati knjižnici (t.i. Aleksandrijska knjižnica), večja - knjižnica muzeja je služila v znanstvene namene, manjša - serapeionska pa potrebam svečenikov.
- 8 Zgodnje univerze so bile še pod močnim vplivom cerkve, bile so relativno majhne in selektivne, študentje so izvirali le iz družbene elite. V ospredju je bila celota vedenja, ki je določala in uravnavala razvoj delov in omogočala znanstvene sinteze (prevlada celote nad deli). Znotraj "univerzalnega globusa" se je delila na fakultete, znotraj fakultet je obstajala določena specializacija, a sorazmerno majhna, saj sistem znanosti še ni bil razvit. Univerza je bila sestavljena iz dveh vrst fakultet. Tako imenovana spodnja fakulteta je bila artistska (filozofska fakulteta) in je predstavljala začetek univerzitetnega študija oziroma je bila pripravljalnica za akademski študij, t.i. zgornje fakultete pa so bile pravo, medicina in teologija.
- 9 Univerza kot združenje učiteljev je skušala preprečiti poučevanje učiteljem, ki niso bili člani skupine in niso imeli pravice do predavanj. Bila pa je tudi združenje študentov, ki jih je ščitilo pred oderuštvom meščanov in samovoljo profesorjev.
- 10 1253 je dvorni kaplan Robert de Sorbon (po katerem je dobila naziv Sorbona) ustanovil prvega od njenih kasnejših šestdesetih kolegijev (teološka fakulteta).

- 11 "Odnos jezuitov do višjih šol se je izražal v treh oblikah. V starih univerzitetnih centrih, kjer so bili ustanovljeni jezuitski kolegiji, npr. na Dunaju in v Pragi sta jim bili izročeni filozofska in teološka fakulteta, izven njihovega vpliva sta ostali pravna in medicinska fakulteta, oboje pa združeno v eno univerzo. V mestih pa, kjer preje ni bilo univerze in kjer so bili jezuitski kolegiji pozneje s privilegiji povzdignjeni v univerze, ki v jezuitskem času navadno obstojijo samo iz filozofske in teološke fakultete; jezuiti se pa bore proti temu, da bi se jim pridružile še pravna in medicinska fakulteta, ki bi ne spadale pod njihov vpliv" (Ciperle, 1997, str. 22).
- 12 Do leta 1848 je bila to vmesna šola z več oddelki med šestletno gimnazijo in univerzo (SSKJ, 1994, str. 492).
- 13 V Ljubljani je bila ustanovljena t.i. akademija s fakultetnim poukom filozofije, medicine, prava, tehnike in teologije. Univerzitetni študij je obiskovalo nad 300 slušateljev, kar je bilo za takratne evropske razmere že kar velika univerza. Glavni nagib za ta ukrep je bil preprečiti, da bi slovenski študentje študirali v Avstriji.
- 14 Predavanja so se začela decembra 1919. Pred drugo svetovno vojno je imela univerza že preko 2000 študentov.
- 15 V študijskem letu 1995/96 je začel delovati prvi samostojni in zasebni visokošolski zavod, kasneje pa jih je bilo ustanovljenih še šest (štiri visoke strokovne šole in dve fakulteti).
- 16 Npr. knjižnica visoke cesarske šole je leta 372 dobila sedem pisarjev in nekaj uslužbencev, leta 475 jo je uničil požar, po obnovi pa se je ohranila vse do propada bizantinskega cesarstva leta 1453.
- 17 V prvih knjižnicah univerz so vodili zelo natančne sezname darovalcev knjig ter mnoge druge podatke: o vrednosti knjig, natančno je bila opisana vsebina vsake knjige ter dodan začetek drugega ali tretjega lista. Tudi samo delovanje knjižnic je bilo urejeno po natančnih predpisih. Knjižničarja je volil ves učiteljski zbor za eno leto (in je bil lahko ponovno izvoljen)!. Skrb knjižničarja je bila predvsem vodenje natančnega seznama sposojenih del.
- 18 Imela je Veliko in Malo knjižnico. Velika knjižnica je imela referenčno študijsko gradivo za posamezne učne programe (neke vrste čitalnica). Knjige so bile razvrščene po pultih in priklenjene z verižicami na posebnem železnem drogu! Kasneje so jih zaradi pomanjkanja prostora dajali pod pulte stoje (iz česar se je kasneje razvil stenski sistem). Ob vsakem pultu je bil seznam knjig, ki so se tam nahajale. V pariški čitalnici je bilo 26 pultov, pripetih knjig pa 330. Mala knjižnica je imela 1091 zvezkov in je obsegala zlasti znanstvena dela, ki so jih proti zastavljeni vrednosti knjige posojali tudi na dom.
- 19 Verski in politični boji v petdesetih in šestdesetih letih 16. stoletja so bili vzrok, da je bila knjižnica raznesena po svetu (od 600 rokopisov so rešili le štiri), razprodali so tudi pohištvo. Sir Thomas Bodley je po umiku iz diplomacije s svojim denarjem dal leta 1598 obnoviti knjižnico in za temeljni fond podaril svojo osebno knjižnico, del fonda pa so nabavili. Ko je bila knjižnica po dveh letih odprta za javnost, je imela 2500 knjig. Leta 1610 je dobila pravico do obveznega izvoda, danes pa je druga največja javna knjižnica v Veliki Britaniji.
- 20 Univerza je bila ustanovljena leta 1209, ko so v mesto pribežali študentje iz Oxforda in Pariza. Vzporedno so se razvijali od 1284 dalje tudi samostojni kolidži. Univerza je s papeško bulo dobila univerzitetne pravice leta 1318.
- 21 Humboldtova koncepcija organizacije univerze je z vidika, pomembnega za bibliotekarstvo,

- temeljila na treh idejah. Prva je usmeritev k združevanju znanstvenikov po znanstvenih področjih, kar je povzročilo ustanavljanje ločenih, večjih ali manjših knjižnic z zbirkami specializirane literature. Ideja o popolni avtonomiji univerze, ki sama odloča o znanstveni usmeritvi in dejavnosti, je pri organizaciji knjižničarstva povzročila nepovezanost in izoliranost inštitutskih, oddelčnih in drugih knjižnic ter njihovo ločenost od univerzitetne knjižnice. Ideja o neločljivi povezanosti znanosti in izobraževanja je pri knjižničarjih spodbujala samosvoje interpretacije njihove vloge, in sicer da se morajo primarno ukvarjati z znanstvenim delom, kar je povzročalo zanemarjanje knjižničarskega dela (Aparac-Gazivoda; Turčin, 1988, str. 2).
- 22 S terminom študijska knjižnica so v Avstro-Ogrski monarhiji poimenovali splošno znanstvene knjižnice v mestih, ki niso imela univerze.
- 23 Zakon o univerzah (1930) in Obča univerzitetna uredba (1931) določata, da je pri vsaki univerzi poleg posebnih seminarskih in zavodskih knjižnic, ki služijo posebnim potrebam strok in predmetov, tudi obča univerzitetna knjižnica, katere organizacija se predpiše z zakonom o knjižnicah. Njena glavna naloga je, da kot univerzitetna knjižnica pospešuje gojenje znanosti v vseh njenih panogah in smereh, kot narodna (ljudska oziroma javna, op.p.) knjižnica pa, da olajšuje širjenje višje narodne izobrazbe in zbira vse knjige o narodu in državi.
- 24 "Vzrokov za tak razvoj je bilo mnogo: velika avtonomija posameznih fakultet in inštitutov, precejšnja, vsekakor relativna dislociranost univerzitetnih objektov, predvsem pa ločeno ter po bogastvu in uvidevnosti različnih financerjev zelo različno financiranje. V veliki meri pa je pri taki delitvi odločala želja imeti knjige iz svoje stroke čim bližje in čim bolj pri rokah, po možnosti v isti ali vsaj sosednji sobi, da je mogoče celo med seminarsko vajo ali predavanjem stopiti po knjigo." (Dolar, 1971, str. 39)
- 25 Univerze so eden izmed neobhodnih virov znanja in njihove knjižnice, v katerih se zbira množica dokumentov, nastalih v procesih umskega delovanja in doživljanja sveta, ki nas obkroža, imajo pomemben vpliv ne le na razvoj človeške civilizacije, ampak tudi na njen obstoj (Aparac, 1990, str. 44).
- 26 Referenčno delo pomeni posredovanje "hitrih" informacij (prav zato je cela vrsta referenčnega gradiva uporabniku kar najbolj dostopna), za bolj poglobljeno delo z uporabniki pa knjižnice zaposlujejo ustrezne svetovalce (npr. pomočnik za referenčno delo, svetovalec za uporabnike, bibliografski svetovalec). Poudarek pri angažiranju specialistov ali svetovalcev je v tem, da knjižnice informacij ne smejo le zbirati, ampak jih morajo tudi diseminirati.
- 27 Skrb za kvalitetne knjižnične zbirke (t.i. upravljanje knjižničnih zbirk oziroma collection menedžment) je postala posebna dejavnost v knjižničarstvu in zajema: načrtovanje nabavne politike, analizo fondov, izbor (selekcijo) gradiva, skrb za varovanje in ohranjanje gradiva, racionalno porabo finančnih sredstev, vzajemno dopolnjevanje knjižničnih zbirk ter evalvacijo lastne dejavnosti (Filo, 1988).
- 28 Thompson (1987) navaja primer Charlesa Eliota, ki je že leta 1901 ugotovil, da so v enem letu v Harvardski univerzitetni knjižnici posodili le 63.673 naslovov knjižnega gradiva od celotne zbirke 367.000 enot. Predlagal je, da bi na vsakih pet ali deset let knjižno zalogo pregledali in izločili v zaprti skladiščni prostor knjige, ki v tem času niso krožile. Kent pa naj bi leta 1978 ugotovil, da ne kroži kar 40% gradiva, kupljenega v zadnjih sedmih letih (Adams, 1986).
- 29 V standardih za knjižnice kolidžev (1995) najdemo npr. priporočilo, da naj bodo zbirke in

storitve knjižnic (razen v izjemnih primerih) organizirane na enem mestu, kajti decentraliziranost prinaša določene težave. Izkušnje naj bi kazale, da kolidžem decentraliziranost knjižnice ni v interesu niti z akademskega (razpršenost znanja) niti z ekonomskega vidika.

- 30 Pojavljajo se nazivi za "nove knjižničarje": cybrarian, information navigator, knowledge counsellor, transformational librarian, information professional, informational facilitator ipd.
- 31 Ko govorimo o financiranju visokošolskih knjižnic, ne moremo mimo Parryjevega poročila (1967), ki predlaga, da naj bi univerza za delovanje knjižnic izločila 6% svojega proračuna. Tudi ameriški standardi za knjižnice kolidžev določajo, da naj bi za knjižnico institucija namenila 6% svojega proračuna. Ta odstotek pa bi moral biti večji, če gre za uvajanje novih študijskih programov in če knjižnica še ni dosegla standardov glede velikosti zbirke, osebja, opreme itd., oziroma če ima posebne oddelke: audiovizualni center, računalniški center ipd. Vendar le težko najdemo knjižnice, ki prejemajo tolikšen delež univerzitetnih sredstev. Večina ameriških univerz izdvaja 4 ali 5% svojih tekočih sredstev za knjižnice.
- 32 Visokošolske knjižnice zato gradiva ne odpisujejo, ampak hranijo tudi popolnoma neaktualno gradivo, ki zavzema že tako premajhne prostore, tiste knjižnice, ki imajo veliko uporabnikov iz drugih visokošolskih ustanov in širše javnosti, pa storitve zanje opravljajo brez finančnega nadomestila.
- 33 Omenili bi npr. prizadevanja IFLA, katerih rezultat je priročnik s kazalci uspešnosti delovanja visokošolskih knjižnic: Poll Roswitha, te Boekhorst Peter: *Measuring quality : international guidelines for performance measurement in academic libraries*. – München : Saur, 1996.
- 34 Informacijski sistem za menedžment je proces in struktura, ki jo organizacija uporablja za identificiranje, zbiranje, evalviranje, prenos in uporabo informacij, potrebnih za uresničevanje svojih ciljev. Gre za sistem, ki menedžerje oskrbuje z informacijami, potrebnimi za odločanje, vrednotenje alternativ, merjenje uspešnosti delovanja organizacije in odkrivanje situacij, ki zahtevajo ukrepanje, da bi stanje spremenili.

ZNAČILNOSTI RAZVOJA ZALOŽNIŠKE DEJAVNOSTI

V DRŽAVAH V TRANZICIJI IN V SLOVENIJI PO OSAMOSVOJITVI

Dr. Martin Žnidersič

UDK 655.4/.5 : 338.224(4-11) »199« 655.4/.5 (497.12) »199«

Povzetek

V članku bomo na kratko orisali glavne značilnosti državno vodenega planskega založništva v bivših socialističnih državah (ta sistem je pri nas praktično neznan), opozorili bomo na spremembe, ki so se zgodile ob padcu komunističnih režimov in pokazali položaj, ki je nastal po spremembi družbenih in gospodarskih redov. Končno bomo na kratko orisali tudi položaj založništva in knjigotrštva v Sloveniji in pokazali, da Slovenija predstavlja na tem področju izjemo med vsemi državami v tranziciji, vključno z državami, ki so nastale na ozemlju bivše Jugoslavije.

UDC 655.4/.5 : 338.224(4-11) »199« 655.4/.5 (497.12) »199«

Summary

The article brings a short outline of the main characteristics of state controlled planned publishing in former socialistic countries (the system practically unknown to us), and points out the changes accompanying the fall of the communist regimes, presenting the situation which followed changes in social and economic conditions, followed by a short outline of the position of publishing and book-selling activity in Slovenia; it is pointed out that the situation of Slovenia in this field, compared to other countries in transition, also those which emerged on the territory of former Yugoslavia, is exceptional.

Tranzicija iz centralno-planskega sistema v tržni sistem gospodarstva, ki se je v bivših, tako imenovanih socialističnih državah zgodil po letu 1990 (in traja še danes), je tudi založništvu in knjigotrštvu prinesla tako velike spremembe, da jih lahko označimo kar z besedo "šok", ki je prizadel tradicionalno založništvo in knjigotrštvo v teh državah. Ta šok ni prizanesel niti avtorjem. Vsi, ki so dotlej bili vajeni ustaljenih pravil izdajanja in distribucije knjig, so se kar naenkrat znašli v novem položaju in so se morali začeti obnašati po pravilih tržnega gospodarstva, ki jih pa niso poznali.

V socialističnih državah je založništvo in knjigotrštvo delovalo, tako kot vse gospodarstvo, po načelih državnega planskega gospodarstva in ne po načelih tržnega gospodarstva. Založbe so bile last države. Ustrezno ministrstvo (v SZ je to bil GOSKOMIZDAT - državni komite za založništvo, tiskarstvo in trgovino s knjigo - v DDR in drugih državah pa je to bil navadno poseben oddelek v ministrstvu za kulturo) je celoten sektor knjige vodilo centralno. Založbe so bile zadolžene samo za redakcijsko pripravo in organizacijo tiskanja knjig, ki jih je predhodno odobrilo ministrstvo. Ministrstvo je imelo tudi cenzurno funkcijo: založbe so morale svoje letne založniške proramne vsako leto predložiti ministrstvu in to je morale odobriti vsak posamezni naslov. Šele potem je lahko založba začela pripravljati knjigo. (V GOSKOMIZDAT je bil poseben oddelek, ki se je imenoval GLAVLIT - okrajšava za glavni oddelek za literaturo - ki je opravljal funkcijo cenzure, oziroma odobravanja posameznih naslovov). Tudi prodajne cene so bile predpisane od ministrstva. Založbe niso prodajale svojih knjig, ampak so celotno naklado prepustile posebni prodajni organizaciji. Zato ni čudno, da tudi vodilni ljudje v založbah niso nič vedeli o ekonomiki založništva.

GLAVNE ZNAČILNOSTI DRŽAVNO VODENEGA ZALOŽNIŠTVA SO BILE:

1

Deficitna knjižna proizvodnja

Na trgu je za določene vrste knjig ponudba bila mnogo manjša kot povpraševanje. Proizvodnja knjig se ni ozirala na potrebe na trgu, ampak je bila vodena glede na politične cilje. Posledica tega je bila prevelika proizvodnja določenih vrst knjig (npr. politične literature), po kateri ni bilo povpraševanja, in nezadostna proizvodnja drugih vrst knjig, po katerih je bilo povpraševanje zelo veliko.

2

Sektor knjige je bil voden centralno, na osnovi predpisanih planov

Izpolnjevanje odobrenega plana je bila glavna naloga vodilnih v založbi. Proces planiranja v založbi je zajemal planiranje posameznih naslovov knjig ter

planiranje potrebnih kapacitet za tiskanje in potrebne količine papirja. Na osnovi odobrenega programa je potem ministrstvo založbi dodelilo tudi tiskarno, v kateri je morala tiskati, in potrebno količino papirja. Izpolnjevanje plana je bilo glavna naloga direktorja in glavnega urednika, saj je bil to edini kriterij, po katerem so v ministrstvu vsako leto ocenjevali uspešnost založbe.

Prodajne cene so bile določene od ministrstva glede na politične cilje, ki jih je država hotela doseči s knjigami, ne pa izračunane na osnovi proizvodnih stroškov. Tako so praviloma v vseh socialističnih državah bile zelo poceni politične, otroške, šolske in še nekatere vrste knjig. Toda tudi splošna raven prodajnih cen za knjige je bila dokaj nizka in tako je knjige lahko kupoval praktično vsakdo.

Trg je bil dobesedno lačen za določene vrste knjig, ki pa jih je vedno primanjkovalo. To je seveda bilo povezano tudi s splošnim pomanjkanjem potrošnih izdelkov v trgovinah. Tako so bile interesantne knjige razprodane v nekaj urah, pogosto že v nekaj minutah. (Ob koncu osemdesetih let smo pred največjo knjigarno v tedanjem Leningradu, uro preden so jo odprli, videli kakih 150 ljudi potrpežljivo čakati. Baje so tisti dan prišle v knjigarno leposlovne novitete). Veliko naslovov knjig sploh ni prišlo v knjigarne, ali pa so jih prodajali le znancem "pod pultom". Največja skrb založnikov je bila, kako dobiti čim več papirja in tiskarskih kapacitet, da bi tako presegli plan. (Ugledna ruska založba je ob koncu osemdesetih let hotela izdati knjigo Jeseninovih pesmi. Planirali so naklado 3,5 milijona izvodov - in dobili prednaročil za 6 milijonov izvodov, ki jih niso mogli natisniti. Neka druga založba je izdala izbrano delo Puškina v treh knjigah po 4 milijone izvodov - skupno 12 milijonov izvodov. Ponudbo za tisk te naklade je dobila slovenska grafična industrija, pa takrat njene kapacitete niso zadostovale in so knjige pozneje bile tiskane na Finskem.)

Založbe so bile največkrat specializirane, tako da avtorji tudi niso mogli izbirati, kateri založbi bodo ponudili svoje rokopise.

3

Velik uredniški know-how

Kot smo že omenili, so bile založbe zadolžene le za redakcijsko pripravo in tiskanje knjige. Ker založbe niso imele skrbi niti s prodajo in neprodanimi zalogami knjig, niti jim ni bilo potrebno skrbeti za ekonomiko založniške proizvodnje, se je funkcija urednika razvijala kot samostojna funkcija v procesu nastajanja knjige, katere naloga je bila čimboljša redakcijska priprava knjige. Pri tem uredniki večinoma niso bili finančno omejeni. Tako so se razvili v visokospecializirane strokovnjake z velikim znanjem in večina knjig je bila po uredniški plati pripravljena zelo dobro. Seveda je to bilo povsem v nasprotju s funkcijo urednika v tržnem gospodarstvu, ki mora še kako dobro poznati ekonomiko knjige. V socialističnih državah pa niti direktorji in glavni uredniki o gospodarski plati založništva, o kalkulaciji knjige, raziskovanju trga, trženju itd. niso vedeli nič.

4

Prodaja in distribucija knjige

Te dejavnosti so bile organizirane kot poseben sektor, ki je bil tudi podrejen ministrstvu. Osrednja knjigotrška organizacija (v SZ je to bila SOJUZNKIGA) je distribuirala knjige knjigarnam. Na osnovi odobrenih založniških programov, so te organizacije zbirale od knjigarn naročila (tudi eno leto pred izidom) in, ko so knjige izšle, so jih na osnovi teh naročil, razpošiljali. Ker pa je bil sistem zelo okoren in neprilagojen tržnim potrebam, se je pogosto zgodilo, da so knjige, po katerih je bilo v mestih veliko povpraševanje, ležale po podeželskih knjigarnah, ki jih knjigarne nikoli niso mogle prodati. Druge prodajne poti, kot so to prodaja po pošti ali prodaja "od vrat do vrat", pa jim sploh niso bile znane.

5

Uvoz in izvoz

Te dejavnosti so bile organizirane v okviru ene same velike državne zunanjetrgovinske organizacije, ki je opravljala ves izvoz in uvoz. Posamezne založbe niso mogle direktno niti izvažati niti uvažati knjig.

6

Avtorske pravice

Tudi to področje je obvladala ena sama državna avtorska agencija, ki je prodajala avtorske pravice domačih avtorjev v tujino in kupovala avtorske pravice tujih avtorjev za domače založbe. Sovjetska zveza je imela povsem svoj sistem avtorskopravne zaščite, ki ni bil kompatibilen z zakonodajami drugih, predvsem zahodnih držav in je tako Rusija lahko pristopila k Bernski konvenciji šele, ko je v letu 1993 sprejela nov zakon o avtorski in sorodnih pravicah.¹

7

Avtorji

V vseh komunističnih državah so bili avtorji privilegirani. Vladajoči režimi so jih potrebovali, da so vzdrževali podobo visoko razvite kulturne države. Za svoje usluge so bili avtorji poplačani z visokimi honorarji, stanovanji, vikendi, počitnicami, potovanji v tujino itd. To je veljalo seveda le za ubogljive avtorje (dobro je znano, kako se je godilo tistim, ki oblasti niso bili po volji). Pri izvajanju vsakokratne kulturne politike komunistične države niso nikoli dopuščale, da bi kakršenkoli element tržnega gospodarstva avtorje in založnike "motil" pri njihovem podpiranju trenutno veljavne politične linije. Avtorji, založniki in knjige so bili od države in politike izkoriščeni kot politični objekti - vse dokler so bili zvesti politični liniji - in so bili zato dobro nagrajeni.

Treba pa je objektivno ugotoviti, da so tudi v takšnih razmerah nastala pomembna literarna in znanstvena dela, ki bodo ostala v človeški kulturni zakladnici.

Sistem državnega planskega gospodarstva v založništvu je nastal najprej po oktobrski revoluciji v Sovjetski zvezi in so ga po drugi svetovni vojni, z manjšimi spremembami, uveljavili v vseh socialističnih državah, vključno z LR Kitajsko. Edino izjemo je predstavljala Jugoslavija, kjer so sicer po vojni podoben sistem vpeljali, a so ga že v petdesetih letih opustili.

Čeprav založništvo v socialističnih državah ni delovalo po načelih tržnega gospodarstva, je bilo število izdanih knjig zelo veliko. V statistikah UNESCO je bilo število izdanih knjig na prebivalca v vseh socialističnih državah zelo visoko, velikokrat višje kot v zahodnih državah. Podrobno raziskovanje teh števil pa bi pokazalo, da so take številke dosegali zlasti s številnimi izdajami politične literature. Publikacija UNESCO Index translationum je večkrat navajala, da je Lenin spadal med pet najbolj prevajanih avtorjev na svetu. Toda: samo založba Progres v Moskvi je Leninova dela izdajala v 55 jezikih! Te izdaje so pogosto predvsem v državah v razvoju, kjer je SZ hotela dobiti politični vpliv, brezplačno razdeljevali. Tudi druge založbe v SZ so izdajale Leninova dela v vseh jezikih, ki so jih govorili v državi. Zagotovo bi našli še druge primere, čeprav morda ne tako nazorne, ki bi prikazali realno sliko velikega števila izdanih knjig.

Ko so v vseh socialističnih državah padli komunistični režimi, je bilo pričakovati, da bo nov sistem prehoda na tržno gospodarstvo povzročil velike težave vsem, ki so bili vajeni starega državnega planskega gospodarstva. Zato lahko v založništvu vseh teh držav opazujemo skoraj enake pojave:

1. Tradicionalne založbe, ki so delovale v starem sistemu, so imele velike težave pri prilagajanju svojega managementa novemu redu. Tu je šlo za spremembo miselnosti in za osvajanje novih znanj, ki jih prej niso imeli. Največkrat pa so založbe imele tudi preveč zaposlenih, predvsem urednikov.

2. Pravi "izbruh" novih privatnih založnikov. V prejšnjem sistemu nihče ni mogel ustanoviti založbe, nove oblasti pa so privatno iniciativo podpirale.²

Veliko teh založb je kmalu spoznalo hladno realnost trga in so morale zapreti svoja vrata, toda nenehno se ustanovljajo nove. Veliko spodbudo novemu založništvu je dalo ukinjanje cenzure, ki je prej bila, kot smo že omenili, del sistema.

3. Različne stopnje pravnega kaosa. Stari zakoni niso več ustrezali na novo nastalemu položaju, novih zakonov pa niso zadosti hitro sprejemali. Tudi če so jih sprejeli, jih pravni sistem še ni bil zmožen učinkovito uresničevati.

4. Avtorskoppravna zakonodaja v večini držav ni bila kompatibilna z zahodnimi sistemi in ni zadostovala mednarodnim kriterijem, čeprav so nekatere

države bile dolgoletne članice Bernske konvencije³. To je veljalo še posebej za Sovjetsko zvezo, ki je sicer k Svetovni konvenciji pristopila 1973, k Bernski konvenciji pa šele 1995 (po sprejemu novega zakona 1993 - gl. opombo 1).

5. Tradicionalne založbe so morale zelo omejiti svojo dejavnost, če niso bile sploh ukinjene ali prodane. Znana založba Hudožestvenna literatura iz Moskve, ki je izdajala okrog 1500 knjig letno in je imela zaposlenih okrog 350 urednikov, je v letu 1994 izdala le 59 knjig - v spoštovanja vredni nakladi 2,1 milijona izvodov⁴.

Podobne pojave lahko v začetnem stadiju tranzicije opazujemo v vseh državah, ki prehajajo na tržne zakonitosti, morda le v različnih kombinacijah. Privatizacija je jasno pokazala, da tradicionalne založbe niso sposobne za uspešen prehod v tržno gospodarstvo. Veliko teh založb so pokupile velike zahodne založbe. Znano založbo madžarske Akademije znanosti Akadémiai Kiadó je kupil nizozemski založniški koncern Wolters Kluwer, ki je tradicionalno madžarsko založbo v kratkem času prilagodil sistemu tržnega gospodarstva in spremenil njen programski okvir.⁵

Poseben primer predstavlja bivša DDR, kjer so veliko založb pokupile zahodnonemške založbe. Zmanjšale so število zaposlenih in nekaj založb tudi ukinile. Nekatere založbe iz DDR so kupile tudi druge založbe (npr. znano založbo Verlag der Kunst iz Dresdna in še dve drugi založbi za umetnost je kupila ameriška multinacionalna založba za umetniške knjige Gordon & Breach).

Danes, devet let po padcu Berlinskega zidu, je založniška scena v vseh teh državah popolnoma spremenjena.

Nekatere tradicionalne državne založbe so izginile, druge so morale zelo omejiti proizvodnjo in predvsem zmanjšati število zaposlenih. Nekatere so bile privatizirane (posamezne državne založbe v nekaterih državah obstajajo še danes), nekatere so, kot smo videli, bile prodane tujim kupcem. Vodilno vlogo igrajo številne nove privatne založbe, ki so se medtem tudi že izučile založniške obrti.

V vseh državah v tranziciji seveda ni več pomanjkanja papirja in tiskarskih kapacitet - zato pa morajo založniki oboje kupovati po tržnih cenah. Zaradi nizke kupne moči prebivalstva in obilice porabniškega blaga so kupci knjig postali bolj kritični in kupujejo mnogo manj knjig kot prej.

Zaradi tega so se tradicionalno izvrstni knjižni trgi, ki so knjige dobesedno požirali, drastično zmanjšali. Kupci so svoje nakupovalne navade spremenili in kupujejo predvsem druge vrste blaga. Po ugotovitvah neke raziskave je v Rusiji 52% kupcev knjig v letu 1994 kupovalo manj knjig kot pred petimi leti in kar 70% kupcev knjig je kupilo manj knjig kot pred enim letom. Kot razlog za nekupovanje je 62% anketiranih navedlo visoke cene knjig in 32% slab izbor knjig na trgu. 88% anketiranih je v letu 1994 zaslužiło okrog 30 DEM mesečno. 89% kupcev je kupovalo knjige tujih avtorjev.⁶

V novih pogojih poslovanja so založniki svojo založniško in programsko politiko prilagodili zahtevam trga. Takoj po ukinitvi cenzure so začeli izdajati

domače, do tedaj prepovedane avtorje (v Rusiji npr. Pasternaka, Solženicina) in so s temi izdajami dosegali velike tržne uspehe. Tudi dotlej prepovedani tuji avtorji so šli dobro v prodajo (Stephen King in drugi popularni avtorji). Naklade so bile zelo velike, stotisoče izvodov, v izjemnih primerih (v Rusiji) tudi milijonske. Pogosto, zaradi omenjenega pravnega nereda, avtorji od teh tržnih uspehov niso imeli nič.

Vsi tradicionalni distribucijski kanali za knjigo so se sesuli. Ni bilo več centralne knjigotrške organizacije, knjigarne so se osamosvojile in so začele prodajati vse mogoče tržno zanimivo blago. V začetku npr. knjige, ki je izšla v Moskvi, ni bilo mogoče kupiti niti v St. Petersburgu, kaj šele v drugih bivših republiških prestolnicah, kot Kijevu, Minsku ali Tbilisiju. Knjižni trg se je moral organizirati na novo in namesto v knjigarnah so knjige najprej prodajali kar ulični prodajalci. V času Sovjetske zveze je bilo npr. v Moskvi okrog 220 večinoma strokovno dobro vodenih knjigarn. Danes jih je okrog 50 in še te je treba iskati po vsem mestu. Največje knjigarne ponujajo okrog 2000 naslovov knjig (kar je le okrog 2-3% izdaj moskovskih založnikov) na prostoru, kjer bi npr. v ZDA ponujali 100 000 naslovov.⁷

V nekaj letih po političnih in gospodarskih spremembah se je žeja po nekoč prepovedanih knjigah potešila. Posledica tega je bila, da so se naklade knjig drastično zmanjšale in da so se prodajne cene knjigam prav tako drastično povečale.⁸

Pravni sistemi v nekaterih državah še danes niso sposobni zagotoviti uveljavljanje zakonov, ki so bili sprejeti. To velja v veliki meri tudi za zakone o zaščiti avtorske pravice.⁹

V Rusiji so, da bi uveljavili avtorskopravno zaščito, ustanovili posebno organizacijo avtorjev in založnikov Združenje avtorjev in založnikov proti piratstvu.¹⁰

Nov tržni položaj je prinesel nove izzive tudi avtorjem: številnim slabše, nekaterim pa celo boljše možnosti za objavlanje njihovih del. Število založb se je sicer zelo povečalo, splošni pogoji za izdajanje knjig pa so se zelo poslabšali.

Državne subvencije za knjige so skoraj usahnile. Namesto njih so sicer nastali novi privatni skladi, ki pa niso niti tako bogati niti tako radodarni kot so prej bile države.

Izraz "Srednjeevropske in Vzhodne države", kot ga razumejo v današnjem svetu, zajema 19 držav : Rusijo, Belorusijo, Ukrajino, Moldovo, tri baltske države (Litvo, Estonijo in Latvijo), štiri višegradske države (Poljsko, Madžarsko, Češko in Slovaško), Romunijo, Bolgarijo, Albanijo in pet držav, ki so nastale po razpadu Jugoslavije.

Vsem tem državam so razvite države tudi na založniškem področju poskušale pomagati pri tranziciji v tržno gospodarstvo. Največ je storila Fondacija Soros, ki nastopa v vseh državah in ki je razvila širok program finančne pomoči tudi na knjižnem področju.

Neprofitna organizacija PUBWATCH je bila ustanovljena maja 1990 z nalogo

pospeševanja in koordiniranja zahodne pomoči založbam in knjigarnam v bivših socialističnih državah. Na seznamu te organizacije ni Slovenije niti drugih držav, ki so nastale iz bivše Jugoslavije. PUBWATCH je organiziral mnogo tečajev, na katerih so strokovnjaki iz zahodnih držav založnikom in knjigotrčcem iz vzhoda predavali o tehnikah in praksi založništva in knjigotrštva v tržnem gospodarstvu. Objavili so tudi nekaj izdaj s seznamom organizacij iz Zahoda, ki podpirajo knjižno kulturo v Srednji in vzhodni Evropi in bivši SZ¹¹. Seznam navaja 36 organizacij, na katere se lahko obrnejo organizacije založnikov in knjigotrčcev iz vzhodnih držav za pomoč.

Druge države so nudile pomoč pri izobraževanju založniških kadrov, bodisi s prirejanjem tečajev v teh državah, bodisi z vabljenjem strokovnjakov v razvite države.

Glede na veliko zamudništvo pri poznavanju literature (književnosti in strokovnih del) v vseh teh državah, vse organizacije, ki se ukvarjajo s pomočjo, spodbujajo prevajanje in izdajanje knjig v domačih jezikih. Tako je npr. posebna agencija iz Oxforda Central and East European Publishing Project v osmih letih delovanja (1986-1994) finančno pomagala pri izidu 300 knjig, od tega je bilo 200 prevodov in 60 prevodov iz jezikov držav v tranziciji v holandsščino, angleščino, nemščino in francoščino. Agencija je delovala v Češki, Poljski, Slovaški, Madžarski, Romuniji, Bolgariji in baltskih državah.¹²

Nadaljnja značilnost tranzicijskega založništva je splošno pomanjkanje kapitala, ki založbam onemogoča normalen razvoj in večanje proizvodnje. Finančno večina založb živi "iz rok v usta". Tako so morali tudi avtorji spoznati resničnost tržnega gospodarstva in so morali začeti participirati pri tržnem tveganju založbe. Praktično je to pomenilo, da niso več dobivali honorarjev najpозneje ob izidu knjige - kot v prejšnjem planskem gospodarstvu - ampak jih dobivajo skladno s prodajo njihovih knjig in v določenih odstotkih od prodajne cene.

Ta dejstva jasno odražajo dilemo sodobnega založnika. Ali naj deluje izključno kot poslovnež in po strogih ekonomskih zakonitostih, kar pomeni, da bo izdajal izključno knjige, ki jih bo lahko v najkrajšem času prodal in tako dobil povrnjen - s profitom oplemeniten - vložen kapital, ali pa naj deluje skladno z založniško poklicno etiko, kot se je izoblikovala v zadnjih stoletjih in izdaja tudi knjige z negotovo tržno usodo. Ta dilema ni samo dilema v državah v tranziciji, ampak v ne manjši meri tudi v razvitih državah. V teh državah pa lahko, vsaj v zadnjih desetih letih, opazimo zelo izrazit trend k izdajanju izključno tržno zanimivih (in temu primerno ekonomsko uspešnih) knjig, še posebej pri velikih založbah. Le redke male in (še) neodvisne privatne založbe (te počasi izginjajo) in posebne vrste založb, ki ne delujejo na tržnih osnovah (kot so to univerzitetne založbe) izdajajo knjige, ki ne prinašajo hitrega dobička.

To vprašanje se še mnogo bolj ostro zastavlja na majhnih trgih. Baltske države, Slovaška, Albanija in tudi Slovenija so primer držav, kjer bodo tudi po končani tranziciji problemi majhnih trgov ostali enaki. Vsak knjižni trg z dvema

ali tremi milijoni prebivalcev je tako omejujoč, da ne bo nikoli mogoče izdajati določenih vrst knjig (sodobna književnost, domača in prevedena znanstvena literatura, nekateri učbeniki z majhnimi nakladami, prevodi sodobne tuje književnosti, zlasti poezije itd.) v okviru normalnih tržnih pogojev, to je z normalno založniško kalkulacijo, ki bo v normalnem času zagotovila povrnitev vložnega kapitala in ustrezn dobiček. Ta problem zadeva tudi avtorje, saj bi njihovi honorarji, pri normalni založniški kalkulaciji bili marginalno nizki. (S podobnimi problemi se srečujejo tudi vsi založniki na razvitih trgih, ki izdajajo knjige z majhnimi nakladami).

Doslej smo govorili o absolutno majhnih trgih, kjer premajhno število kupcev onemogoča normalno izdajanje določenih vrst knjig. Trg pa je lahko majhen tudi prehodno, npr. zaradi mahne kupne moči prebivalstva, kot je to primer v državah v tranziciji. Trg je lahko majhen tudi zaradi nerazvitosti države, kjer se majhni kupni moči pridružijo še drugi elementi, kot je npr. nepismenost¹³. V našem razpravljanju se bomo omejili zgolj na objektivno majhne knjižne trge.

Zastavlja se vprašanje, kakšne so možnosti, da bi na teh trgih kljub vsem problemom založništvo lahko normalno delovalo. Majhen trg pomeni, da lahko izide npr. knjiga sodobne poezije v 200 ali 300 izvodih, sodoben roman (razen izjem, seveda) pa v 500 do 1000 izvodih) - in še ta naklada se prodaja zelo dolgo, tudi pet in več let. V takšnih pogojih odločitev o izdaji knjige prav gotovo ekonomsko ni upravičena. Založba ima sicer možnost, da v okviru mešane kalkulacije iz dobička drugih knjig krije izgubo pri takšnih knjigah, ampak to bodo v normalnem tržnem gospodarstvu prej izjeme kot pravilo.

V tržnem gospodarstvu seveda nihče ne more prisiliti založbe naj izdaja knjige z izgubo. To je tudi ena od največjih sprememb v državah v tranziciji, kjer so prej knjige izdajali ali na osnovi političnih direktiv ali na osnovi posebne družbene klime. Kot smo zapisali, za ekonomiko ni skrbel nihče.

V takem položaju je seveda država tista, ki mora v okviru svoje kulturne politike poskrbeti za to, da bodo založbe lahko izdajale tudi knjige, ki jih v okviru normalnih tržnih pogojev ni mogoče izdati. Treba je še pripomniti, da je moralni pritisk avtorjev (velikokrat s podporo države) na založbe v državah v tranziciji zelo velik. Avtorji, ki so bili vajeni, da so lahko redno izdajali svoje knjige in so zanje dobivali zelo primerne honorarje, ustvarjajo seveda družbeno klimo, ki pritiska na založnike, naj objavljajo dela ne glede na tržne zakonitosti. Države, ki so v prejšnjem režimu obilno podpirale knjigo, so to pomoč v vseh državah v tranziciji v veliki meri odtegnile ali vsaj drastično zmanjšale.

Mnoge države v svetu, tudi zelo razvite, so vpeljale različne sisteme pomoči knjigi. Najdirektnejša oblika pomoči je subvencija za izdajo določene knjige. Druge oblike pomoči so nižji davki za izdajanje knjig, nižji davki za avtorje, nizki davki na dodano vrednost (ali celo ničelna stopnja, kot velja v Veliki Britaniji, največji proizvajalki knjig na svetu in še nekaterih drugih evropskih državah). Pomoč avtorjem in prevajalcem so lahko tudi štipendije itd.

Založniki morajo nenehno lobirati pri vladah, ministrstvih in parlamentih in tako poskusiti doseči sistemsko pomoč za knjigo. Država se mora zavedati, da je ena njenih najpomembnejših nalog razvoj domače književnosti in znanosti, ki pa brez ustreznih objav ni mogoč.

Med vsemi državami v tranziciji, vključno z državami, ki so nastale na ozemlju bivše Jugoslavije, ima Slovenija zagotovo posebno mesto.

Z dvema milijonoma prebivalcev je Slovenija eden najmanjših knjižnih trgov v Evropi. Politični in ekonomski sistem bivše Jugoslavije se je bistveno razlikoval od sistema državno-planskega gospodarstva in je bil v mnogih značilnostih zelo podoben tržnemu sistemu.

Že od zgodnjih šestdesetih let so se slovenski založniki morali naučiti izdajati knjige v skoraj popolni konkurenci. Založbe - razen v prvih nekaj letih po vojni - niso nikoli bile specializirane. Po zgledu iz socialističnih držav je bilo založništvo najprej organizirano podobno kot v teh državah, že v petdesetih letih pa se je ta sistem opustil.¹⁴ Državna pomoč založništvu je bila v prvih letih še velika, pozneje se je zmanjševala, tako, da sedaj dobiva državno subvencijo le okrog 200 knjig, ob letno 2500 do 3000 novih knjigah. Višina subvencij ne omogoča založbi normalne kalkulacije, tako da morajo založbe, kljub podpori, pokrivati delno izgubo pri izdajnju subvencioniranih knjig.

Trdimo lahko, da slovenske založbe že skoraj 40 let izdajajo knjige pod tržnimi pogoji (subvencije so znašale vedno le do 0,5% založniških prihodkov). Do leta 1990 je delovalo okrog 20 založb, ki so se ukvarjale z izdajanjem knjig kot s svojo glavno dejavnostjo, poleg tega pa je bilo še približno toliko inštitutov, muzejev in drugih organizacij, ki so občasno izdajale knjige iz svojega področja delovanja. Po veljavnih predpisih je bilo skoraj nemogoče ustanoviti novo založbo, popolnoma nemogoče pa je bilo ustanoviti privatno založbo.

Po letu 1989, ko je postalo mogoče ustanavljati tudi privatne založbe, je - tako kot v drugih državah v tranziciji - število založb zelo naraslo. Po oceni Združenja založnikov in knjigotržcev Slovenije je sedaj okrog 1000 pravnih oseb, ki imajo prijavljeno tudi založniško dejavnost. Večinoma so to majhne založbe, med njimi mnoge prenehajo delovati po zelo kratkem času. Danes deluje redno v Sloveniji okrog 40 založb. Med njimi so, poleg 20 tradicionalnih, nekatere, ki so se s svojo dejavnostjo uveljavile po letu 1990 in sodijo danes med pomembnejše dejavnike knjižnega trga. Take založbe so Didakta iz Radovljice, Slovenska knjiga, EWO, Mihelač, Modrijan in še nekatere druge.

Posebnost slovenske tranzicije je, da so vse tradicionalne založbe preživele in poslujejo normalno naprej. To dokazuje, da so te založbe bile vajene tržnega načina poslovanja in jim sprememba gospodarskega reda ni predstavljala večjega problema. Seveda je vzrok tudi v tem, da so založbe delovale samo v Sloveniji in niso izgubile drugih trgov. Nekatere založbe so imele svoje firme tudi v drugih jugoslovanskih republikah in imajo danes s temi firmami velike probleme.

Druga značilnost tranzicije v slovenskem založništvu je, da se število

izdanih knjig po osamosvojitvi ni znižalo, ampak se je celo povečalo - iz okrog 1800 naslovov v letu 1990 na okrog 2500 naslovov že v letu 1993, leta 1995 pa smo presegli 3000 naslovov.

V vseh drugih državah - vključno z državami, ki so nastale iz bivše Jugoslavije - so, kot smo že ugotovili, vse velike tradicionalne založbe ali propadle ali pa zelo zmanjšale svojo dejavnost, število izdanih knjig pri njih pa se je drastično zmanjšalo.

V primerjavi z drugimi državami v tranziciji, so slovenski založniki že od šestdesetih let naprej lahko direktno poslovali s tujimi založbami, medtem ko so drugje to morali početi prek ministrstev. Tako je slovensko založništvo lahko ohranjalo korak z razvojem evropskega založništva. Slovenske založbe so zadnja desetletja tudi že lahko povsem samostojno odločale, katere knjige bodo izdajale in prevajale. Politične intervencije so bile redke, založniški sveti, kot družbeni organi v založbah, pa so bili dovolj liberalni. Tudi grafična raven slovenskih knjig je bila vseskozi primerljiva z evropsko knjižno proizvodnjo.

V vseh teh letih so se slovenski založniki od svojih inozemskih kolegov učili tudi sodobnega poslovanja založb, metod trženja in sodobnih tehničnih postopkov tiskanja. Tako so bili prodaja od vrat do vrat in prodaja po pošti uveljavljeni že v šestdesetih letih, v državah v tranziciji pa jih ponekod še danes ne poznajo. Že v zgodnjih sedemdesetih letih je nastal, po vzoru nemškega kluba Bertelsmann, prvi slovenski knjižni klub Svet knjige, ki uspešno posluje še danes. Avtorske pravice so založbe kupovale direktno od tujih založb ali avtorskih agencij in, kot članica Bernske konvencije, je Jugoslavija, bolj ali manj uspešno zagotavljala tudi devizna sredstva za plačevanje avtorizacij v tujino.

Zaradi takega razvoja sprememba gospodarskega reda in osamosvojitve ni imela enakih posledic, kot jih lahko vidimo v drugih državah v tranziciji.

Omeniti moramo še eno posebnost slovenskega založništva v primerjavi z drugimi državami. Glede na opisane razlike med Slovenijo in drugimi državami, so slovenski založniki že desetletja lahko sodelovali pri mednarodnih koprodukcijah. Koprodukcija predstavlja posebno obliko mednarodnega založništva, ko se ob nekem knjižnem projektu zberejo založniki iz številnih držav in ga skupaj pripravljajo ali le tiskajo. S tem si vsak sodelujoči založnik zniža proizvodne stroške in tako sploh lahko določeno knjigo izda.¹⁵

Phillipe Schuwer loči med *koedicijo* (*coédition*) in *koprodukcijo* (*coproduction*). Prva, *koedicija*, je definirana kot dogovor več založb o prevajanju in - po potrebi - adaptaciji največkrat ilustriranih knjižnih projektov, ki jih je pripravila ena založba. Ta založba ima na takem projektu tudi vse avtorske pravice (copyright), ki jih prodaja založbam v drugih državah. Knjigo tiskajo ali skupaj ali vsak zase, pri čemer jim originalna založba posodi ali proda filme za tiskanje. *Koprodukcijo* pa Schuwer definira kot pogodbo med več založbami, ki se dogovorijo, da bodo nek knjižni projekt skupaj koncipirale, redakcijsko pripravile in tiskale. V tem primeru ima lahko copyright več založb (vsaka za tisti del knjige, ki ga je pripravila).¹⁶

Danes se koprodukcije in koedicije v mednarodnem založništvu široko uporabljajo. Določene knjige, pri katerih je priprava zelo draga, brez mednarodnega sodelovanja sploh ne bi mogle iziti. Danes so nekatere založbe v svetu specializirane za koprodukcijske izdaje, najuspešnejša med njimi je zagotovo založba Dorling Kindersley iz Londona. Njene knjige so izdale in še izdajajo tudi številne slovenske založbe.

Najpogosteje danes nastajajo v koprodukciji in koediciji knjige s področja umetnosti, ilustrirane knjige vseh vrst, knjige s področja tehnike, popularni priročniki (naredi sam, kuharske knjige, zdravstvene knjige itd.), enciklopedije, slovarji, atlasi, otroške slikanice in tudi knjige za šolo, zlasti dodatna literatura ob učbenikih. Tudi faksimilirane izdaje so področje, na katerem se uveljavljata koedicija in koprodukcija.

V šestdesetih letih je s koprodukcijami začela založba Mladinska knjiga, ki je organizirala krog jugoslovanskih založnikov iz vseh republik. Vse te založbe so skupaj pripravljale in izdajale otroške knjige (Jugoslovanske pravljice v kaseti desetih knjig, enako izdane Andersenove pravljice in še številne druge slikanice). Te knjige so v velikih nakladah prodajali po vsej Jugoslaviji, tiskale pa so se skupaj v tiskarni Mladinske knjige v Ljubljani.

Kmalu so nekatere slovenske založbe začele izdajati knjige tudi v mednarodni koprodukciji. Tudi tu je prednjačila Mladinska knjiga. Danes praktično vse slovenske pomembnejše založbe sodelujejo v mednarodnih koprodukcijah, kar je zlasti - in najbolj - opazno pri knjigah za otroke (slikanicah in poljudnoznanstvenih knjigah).

Ugotovili smo že, da je bilo slovensko založništvo sposobno brez večjih težav prebroditi spremembo gospodarskega sistema. Zato naj na kratko še ocenimo položaj po osamosvojitvi.

Zal moramo ugotoviti, da niti parlament niti vlada v teh letih knjigi nista bila naklonjena. Državna pomoč knjigi je bila večji del ukinjena in založništvo je bilo deklarirano kot čista gospodarska dejavnost. Nova vlada je po osamosvojitvi pohitela in uvedla prometni davek na prodajo knjig, resda v najmanjši višini 5%, toda ta stopnja velja le za dela, ki jih - vsako posebej - potrdi Ministrstvo za kulturo, sicer je stopnja 20% (resnici na ljubo je treba povedati, da je ministrstvo pri potrjevanju dokaj liberalno). Prometnega davka na knjigo v prejšnji državi nismo poznali, razen tako imenovanega "davka na šund", ki ga je bilo treba plačati za tiste knjige, ki jih ministrstvo ni odobrilo (mislim, da v Sloveniji nobena knjiga ni bila obremenjena s tem davkom).

Na intervencije založnikov glede prometnega davka državna administracija odgovarja, da ga poznajo tudi druge države in večina članic Evropske skupnosti. To je sicer res, toda največja proizvajalka knjig na svetu, Anglija, davka ne pozna in je svoje stališče obranila tudi pred Evropsko komisijo.

Uvedba davka na dodano vrednost bo zagotovo še dodatno obremenila - in podražila - knjigo. Po trenutnem predlogu vlade naj bi DDV za knjigo znašal

8%, splošna stopnja pa naj bi bila 19%. S tem se bo Slovenija uvrstila v vrh tistih evropskih držav, ki knjigo najbolj obdavčujejo.

Nekateri drugi predpisi so tudi poslabšali položaj avtorjev, knjige in založb. Uveden je bil 25% davek na dobiček založb, ki je prej ostal založbam za pospeševanje izdajanja knjig. Knjigarne so izenačene z drugimi vrstami trgovine, kot so bile to že prej.

Avtorji ostajajo, tako kot prej, deloma privilegirani. Založbe morajo avtorske honorarje še naprej izplačevati vnaprej, najpozneje ob izidu knjige. Honorarji niso odvisni od prodaje ali založniškega tveganja. Še iz prejšnjih časov se je ohranilo pravilo, da najvišji honorar za avtorsko polo znaša eno poprečno plačo. Ta honorar je obvezen za vse založbe, ki konkurirajo za državno subvencijo. Pričakovati je, da se bo v naslednjih letih sistem avtorskih honorarjev približal sistemu, ki velja v razvitih državah, to je v odstotkih od prodajne cene in izplačevanje po prodaji knjige. Seveda bo treba ob tem razrešiti problem primerne nagrajevanja avtorjev del, ki ne morejo iziti v okviru normalne tržne kalkulacije. Na tem področju bo morala vsekakor nekaj storiti država.

Od leta 1995 ima Slovenija nov zakon o avtorski in sorodnih pravicah.¹⁷ Zakon je to področje na novo uredil in uskladi z direktivami Evropske zveze in določili drugih mednarodnih organizacij. Med drugimi novostmi je vpeljal tudi takso za fotokopiranje, poostril varstvo računalniških programov in podaljšal dobo varstva avtorske pravice na 70 let *post mortem auctoris*.

Ob koncu razpravljanja o slovenskem založništvu po osamosvojitvi lahko ugotovimo, da se je izkazalo kot dovolj dinamična panoga, ki je bila sposobna preživeti vse spremembe ob uvedbi tržnega gospodarstva. Pozitivno lahko ocenimo dejstvo, da se je število izdanih naslovov na leto povečalo skoraj za 50%. S tem se je nedvomno obogatila ponudba na slovenskem knjižnem trgu. Slovensko založništvo še naprej sledi razvoju evropskega založništva in, kljub majhnosti trga, se že pojavljajo tudi izdaje na CD-ROM z multimedijskimi predstavitvami vsebine v slovenščini. Tudi nekaj zanimivih originalnih slovenskih tovrstnih izdaj je izšlo.

Nosilec razvoja založništva je še naprej skupina okrog deset založb, med njimi je nekaj novih založb, ustanovljenih po 1989. Med zelo velikim številom založb, ki so se s to dejavnostjo poskusile ukvarjati po 1990. in 1991. letu, je veliko takih, ki so izdale le malo knjig in potem prenehale obstajati ali zelo omejile svojo dejavnost. Ugotoviti je potrebno tudi, da so nekatere od teh založb izdajale knjige, ki so kot založniški proizvod bile narejene površno (slabo urejanje, niso bile lektorirane, tiskovne napake v besedilu, slabo natisnjene in zvezane), kar je deloma bilo posledica nepoznavanja založniškega dela, deloma (in verjetno največkrat) pa posledica varčevanja denarja pri proizvodnji knjige. Pojavili so se tudi primeri (ne tako redki), da avtorji niso dobili honorarja, ampak le določeno število izvodov knjig, ki naj jih prodajo in tako dobijo denar.

Glede politike države do knjige pa lahko ugotovimo, da bo založništvo

kot panoga zagotovo preživelo vse možne - tudi nadaljnje - vladne neugodne ukrepe za knjigo. Se bo pač ravnalo po pravilih, ki jih postavlja država in se obnašalo strogo ekonomsko. Kaj bo z razvojem sodobne slovenske književnosti in znanstvene ter strokovne literature pa bosta morala razmišljati parlament in vlada in za svoje ukrepe tudi kdaj polagati račune.

OPOMBE

- 1 *Law of the Russian Federation on Copyright and Neighbouring Rights*, Izdatel'stvo Novosti, Moskva 1993.
- 2 V ČSSR je bilo do leta 1989 40 državnih založb. Po spremembi je nastalo, do leta 1993, 2683 založb (prim: Country Survey: Czech Republic - Ljuba Peskova A history of challenge, European Bookseller, February 1995, London, str. 12).
- 3 Bolgarija in Češkoslovaška od 1921, Nemška demokratična republika od leta 1949 oziroma od 1887, ko je pristopilo Nemško cesarstvo, Madžarska od 1922, Poljska od 1920, Romunija od 1927. Jugoslavija je pristopila k Bernski konvenciji 1930. Prim.: Ricketson, Sam *The Berne Convention for the protection of literary and artistic works: 1886-1986*, Centre for Commercial Law Studies, Queen Mary College, University of London in Kluwer, 1987, str. 956-958.
- 4 *Russland liest*, No. 4, Leipzig 1995.
- 5 Zelo izčrpen opis tranzicije v madžarskem založništvu je v knjigi: "Norbert Lossau, *Das ungarische Verlagswesen im Umbruch - Stationen der Veränderung (1985-1995)*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1996.
- 6 *Russland liest*, No. 1, Leipzig 1995.
- 7 Leonard Shatzkin: *Book Distribution in Russia: The Next Chapter*, Logos, Vol. 5, No.4, London 1994.
- 8 Zelo informativen je članek Irene Maryniak: *Wellcome to the Market*, Index on Censorship, Vol. 25, No. 2, London, str. 146-153.
- 9 Rusija je npr. leta 1995 sprejela poseben Zvezni zakon o državni podpori množičnim medijem in knjižnemu založništvu v Ruski federaciji, ki je ukinil vse davke in takse na knjige, množične medije in tiskanje teh proizvodov. Toda ruski založniki pravijo, da se zakon še danes ne izvaja (angleški prevod zakona je pod naslovom *Federal Law on State Support for the Mass Media and Book Publishing in the Russian Federation* leta 1996 izdalo Združenje založnikov ASKI iz Moskve). Glede varovanja avtorskih pravic je zelo informativen članek Vitalija Babenka, enega od zelo uspešnih novih ruskih založnikov, ki izdaja samo književnost: *Joining the Berne the Russian Way*, Logos, Vol 7, No. 4, London 1996.
- 10 Prim: Jurij Kostjelev: *Carrying the can for copyright*, European Bookseller, November-December 1993, London, str. 8-9.
- 11 *PUBWATCH - 1996 Directory of Western Organizations Assisting Book Culture in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union*, New York 1996.
- 12 Prim: Sally Laird: *Promoting "common market of the mind": Book translation in East and West Europe*, Logos, Vol. 6, št. 4, London 1995, str. 195-200. Poročilo o celotnem projektu je izšlo tudi v knjižni obliki: Timothy Garton Ash (ed.): *Freedom for Publishing - Publishing for Freedom*, Central European University Press, Budapest, 1995.

- 13 Podrobneje o teh problemih glej: Žnideršič, Martin: *Knjiga in trg*, Ljubljana 1982, str. 19-22.
- 14 Prim: Žnideršič, Martin: *Raziskava o razvoju slovenskega založništva 1945-1994*, 1995. Pripravljeno kot področna raziskava za poročilo Kulturna politika v Sloveniji za Ministrstvo za kulturo.
- 15 Izčrpno predstavitev mednarodnih koprodukcij najdemo v delu Philippe Schuwerja: *L'édition internationale - Coéditions et Coproductions*, Éditions du Cercle de librairie, Paris, 1991.
- 16 Glej Schuver, cit. delo str. 16.
- 17 Zakon o avtorski in sorodnih pravicah, Uradni list Republike Slovenije, št. 21 - 95, 14. april 1995.

NAČRTOVANJE IN OBLIKOVANJE PROSTOROV KNJIŽNICE

Dr. Silva Novljan

UDK 022.001.63 022:027.022 727.8

Povzetek

Prispevek obravnava načrtovanje knjižničnih prostorov in opreme. V njem so zajeti vsi elementi načrtovanja, ki jih mora knjižničar poznati, da pripravi dobro izhodišče za delo arhitektov, gradbenikov, od izbire lokacije, do postavitve knjižničnega gradiva in njegove rabe. Poudarjena je javnost delovanja knjižnice, program knjižnice in tesno sodelovanje knjižničarjev pri načrtovanju prostorov in opreme ter izvedbi načrta za pridobitev najugodnejših pogojev za knjižnično gradivo, uporabnike in delavce knjižnice in njihovo uspešno delo.

UDC 022.001.63 022:027.022 727.8

Summary

The theme of the paper is planning of library space and equipment. It discusses all the elements of planning a librarian should know in order to be able to prepare a solid starting point for the work of architects and constructors, starting with the choice of library location and ending with the shelving and use of library materials. Special emphasis is placed on the publicity of library work, on its programme, as well as cooperation and collaboration of librarians at space planning and design of library equipment, the goal of which is gaining best possible conditions for library stock, users and staff and for their most successful work.

ZA DOBER NAČRT POTREBUJEMO VELIKO PODATKOV IN SODELAVCE

1

Analiza potreb okolja

Pri načrtovanju nove knjižnice je temeljno izhodišče *analiza potreb okolja* (ustanove ali lokalne skupnosti), potreb njegovih prebivalcev, ki so segmentirani po različnih značilnostih. Pri načrtovanju izboljšanja prostorskih pogojev obstoječe knjižnice pa moramo k temu dodati še *analizo dosedanjega* (vsaj 10-letnega, predlaga Hagloch, str.2) *delovanja knjižnice, zlasti načinov njene uporabe*. Vzrok, da se lotimo načrtovanje nove knjižnice, je potreba po knjižnični dejavnosti, ki je ni in jo lahko spodbudi okolje samo, knjižničarji pa so, če niso pobudniki, v tem primeru pripravljavci programa. V drugih primerih pa spodbudijo načrtovanje knjižničarji, ki jih je prostor začel ovirati pri izvajanju dejavnosti. Začetek razmišljanja o preureditvi knjižnice in njenem povečanju povzročijo različni dejavniki: porast obiska, izposoje, referenčnih informacijskih storitev, knjige, ki jih knjižničarji ne morejo urediti na policah, in zmeraj zasedeni sedeži. K razmišljanju o rešitvi stiske pa se prilepijo še želje po razširitvi in posodobitvi dejavnosti, ki jo zahteva okolje (porast prebivalstva, sprememba trgovskih in storitvenih dejavnosti, prometa, sprememba ekonomskega in socialnega statusa, izobraževanja in podobno) in bi jo bilo moč opraviti le s povečanjem prostora ter s preureditvijo in posodobitvijo knjižničnega gradiva v njem, z dodajanjem nove in dodatne opreme.

2

Program dejavnosti knjižnice

Nastopi trenutek, ko mora knjižničar napraviti *program knjižnice*, ki nastaja na osnovi že prej omenjenih analiz. Program mora biti tak, da je kašipot financerjem, arhitektom, izvajalcem. V njem so poleg: 1. *vzrokov za načrtovanje* spremembe prostorov (tudi pri novogradnji gre za spremembo prostorov neke obstoječe stavbe ali za spremembo prostora z gradnjo nove stavbe) opredeljeni; 2. *cilji*; opisane so, 3. *naloge*, ki jih bo knjižnica opravljala, nato pa 4. *pogoji*, s katerimi bo te naloge opravljala ter 5. *utemeljitev* delovanja v novih prostorih, ki se mora pri preureditvi upravičiti tudi s povečanjem kakovosti delovanja in razširitvijo vrst ter števila uporabnikov in načinov uporabe njenih možnosti in z utemeljitvijo uspešnosti delovanja za uporabnike, ocenjeni tudi (Kotler str. 38) s porabljenim časom, energijo in psihičnim naporom uporabnika.

Od programa bo najprej odvisno, kako se bo okolje knjižnice prilagodilo uporabniku, ali bo simbol svobodne izbire in bo nagovarjalo uporabnika, da bo počel, kar bo želel, in da bo v knjižnici kljub ponujanju različnih možnosti vzdrževan red. Da to ni enostavno, opozarjata Lushington in Kusack (str. 12), ko menita, da smo se šele začeli zavedati, da mora biti središče knjižničnega programa in

njegove operativnosti komunikacija med knjižničarji in uporabniki ter maksimalna svoboda uporabnika, ki ob knjižničarjevi pomoči vstopa v današnji, predvsem elektronsko opredeljen svet informacij.

3

Javnost delovanja knjižnice

Pomembno je, da pri načrtovanju ne spregledamo *javnosti delovanja knjižnice*, ki je osnovno izhodišče načrtovanja vsake knjižnice, vključene v javni knjižnični informacijski sistem, še posebno pa splošnoizobraževalne knjižnice. Temu tipu knjižnice naj bi se po izkušnjah knjižničarsko razvite Finske, kjer imajo te knjižnice več kot dvestoletno javno neprekinjeno tradicijo in so najpopularnejši kulturni objekt, tudi pri gradnji namenjalo posebno pozornost, zato da bi resnično živela z vsakim prebivalcem lokalne skupnosti in da bi bilo pri njenem delovanju čim manj ovir. Mesto oziroma lokalna skupnost naj se nadaljuje v prostorih knjižnice, knjižnica pa naj bo »dnevna soba lokalne skupnosti za vsakogar enakovredno in neodvisno« (Siitonen, str. 162). Na prvo mesto upoštevanja vrednih elementov načrtovanja bomo za knjižnice, ki so namenjene javnosti in ne arhiviranju gradiva, postavili človeka in nato knjižnično gradivo.

Izrazite spremembe v načrtovanju prostorov knjižnice je v preteklosti povzročila prav odločitev knjižnic, da bolj kot hrambo poudarjajo uporabo knjižničnega gradiva, kasneje pa še prosti pristop do gradiva, ki je javnost delovanja knjižnice še povečal. Knjižnice so spreminjale velikost in podobo tudi zaradi uporabnikov, ki jih je bilo zmeraj več in so želeli zmeraj več gradiva v prostem pristopu in za uporabo v knjižnici. Prostor se je povečeval z večanjem števila knjižnih polic in števila sedežev, čeprav je velikost prostora na en sedež ostajala enaka.

Rasli so stroški gradnje, rasli so tudi stroški vzdrževanja, ki pa jih v današnjem času povečujejo tudi tehnološke možnosti opremljanja prostorov knjižnice. Quinsee (str.76) opozarja, da tehnološko vzdrževanje pravih pogojev za hranjenje in vzdrževanje knjižničnega gradiva in njegovo primerno uporabo ni zmeraj opravičljivo, čeprav temelji na principu omogočanja večje javne dostopnosti knjižničnega gradiva. Tako npr. moderne naprave za prezračevanje marsikje ne morejo uporabljati, ker so predrage. Bolje bi bilo pri gradnji predvideti možnosti izrabe naravne svetlobe in zraka (možnost odpiranja oken, uporabo stekla le v primeru, ko poleti ne povzroča prevelike ogretosti prostorov) in pretehtati odločitev, ali je resnično potrebno postaviti vse knjižnično gradivo v prosti pristop, pri čemer se stroški vzdrževanja povečajo bolj, kot če bi stalo v skladišču. Postavljeno v prosti pristop zavzame več prostora, navadno pa mora biti še pod umetno lučjo, ker mu naravna svetloba škoduje, kar je pomembno še zlasti za knjižnice, ki morajo hraniti gradivo daljši čas. Maksimalna fleksibilnost prostorov povečuje stroške delovanja knjižnice in zato Naylor in Chambers (str. 189) predlagata še

posebno skrbno načrtovanje večjih knjižnic. Velik strošek vzdrževanja pri modularni gradnji prostorov, ki omogoča fleksibilno urejanje dejavnosti, povzroča tudi varovanje gradiva in se zato že načrtujejo potrebne modifikacije oziroma skrbnejše predhodno načrtovanje ureditve knjižničnega gradiva.

4

Funkcija knjižnice in načela načrtovanja

Knjižničarji, ki sledijo sodobnim spremembam v družbi, oblikujejo tem primerna programska izhodišča. V njih jasno zapišejo *funkcije knjižnice*, še zlasti informacijske in komunikacijske. Te spreminjajo še prav izrazito podobo v knjižnični informacijski sistem vključene javne splošnoizobraževalne knjižnice, ko jih doda k svojim kulturnim, izobraževalnim, raziskovalnim in sprostitevni funkcijam. Pri tem mora ta opozoriti, da funkcije knjižnice opravlja *po načelih* povezanosti z družbeno skupnostjo, splošnosti, javnosti, neprofitnosti, brezplačnosti, povezanosti s knjižničnim informacijskim sistemom ter drugimi informacijskimi sistemi in preverljivostjo podatkov. Druge knjižnice, vključene v knjižnični informacijski sistem (visokošolske, specialne, šolske), in tiste zunaj njega (privatne, ki so lahko vseh vrst), bodo zapisale nekaj teh in dodale tudi druga načela ter bodo zato imele tudi drugačne prostorske zahteve. Knjižničarji pa bodo opozorili tudi na prioriteto, pomembnost in posebnost posameznih elementov knjižnične dejavnosti.

Prav tako je dobro zapisati, na kateri *ravni bo knjižnica opravljala svoje dejavnosti*, npr. na osnovni (ki jo predpisuje standard), pričakovani (zahteve in želje uporabnikov), razširjeni (dodatna ponudba knjižničarjev) ali potencialni (predvideni razvoj). Za splošnoizobraževalno knjižnico je značilno tudi to, da mora prostor načrtovati v okviru *območja*, oziroma nalog, ki jih ima v lokalni *knjižnični mreži* posamezna enota oz. izposojevališče (osrednja knjižnica, krajevna knjižnica) ali v širšem dogovorjenem območju (npr. obdelavo, domoznansko, bibliobusno ali katero drugo dejavnost oziroma posebno zbirko na ravni pokrajine). Iz programske usmeritve mora biti tudi jasno razvidno, *komu knjižnica namenja dejavnost*. Čeprav mora vsaka knjižnica načrtovati prostor za vse svoje (tudi potencialne) uporabnike, se pa prav pri splošnoizobraževalni knjižnici takoj opazi, ali je načrtovala knjižnico npr. tudi za uporabnike s posebnimi potrebami v sklopu svoje namembnosti za vse. V tem primeru bo pot do knjižnice urejena tako, da bodo invalidi z vozički imeli nemoten pristop, tudi na parkirišču bo urejen prostor zanje, vhod v knjižnico bo dovolj širok, prav tako se bodo lahko premikali in obračali med policami znotraj prostorov, vzeli knjige z zgornje in spodnje police, se vpisali pri informacijskem pultu, brali ob mizah, uporabljali terminale, dosegli javni telefon, kljuke, stikala, uporabljali toaletne prostore, šli z dvigalom v zgornje nadstropje ali po klančini ob opiranju na ograjo, gluhe bodo po prostoru vodili svetlobni znaki in podobno. Siitonen pravi, da se strukturne bariere družbe v knjižnici ne smejo poznati (str. 162). Vsem naj bi bila dana možnost

vstopiti, pristopiti, najti pot, se premikati in uporabljati stavbo, prostor knjižnice. Še več, arhitektura sama jih mora k temu nagovarjati. Pri tem naj bi se po mnenju Quinseea (str. 74) še zmeraj, kljub danes problematičnemu načelu modularne gradnje, ki jo je zastavil Harry Faulkner-Brown, upoštevala njegova načela za *kvalitetno knjižnično stavbo, ki mora biti*:

- *fleksibilna (s strukturo in servisi, ki se lahko prilagajajo),*
- *pregledna (lahka za gibanje uporabnikov, delavcev in gradiva),*
- *dostopna (od zunaj in znotraj z lahko razumljivim načrtom, ki potrebuje malo dodatnih napotkov),*
- *obsežna (za dodatno rast knjižnične zaloge z minimalno motnjo),*
- *pestra (v ureditvi, ki mora zagotoviti široke možnosti za uporabnikovo svobodno izbiro),*
- *organizirana (omogočati mora soočenje knjižničnega gradiva z uporabnikom),*
- *udobna (omogočati mora učinkovito uporabo),*
- *trajna po opremi (zaščita knjižničnega gradiva),*
- *varna (kontrola uporabnikovega obnašanja),*
- *ekonomična (varčna za vzdrževanje, predvsem finančno in kadrovsko).*

5

Soglasje uporabnikov in izbira lokacije

Pred izdelavo idejnega načrta je priporočljivo dobiti *soglasje uporabnikov (lokalne skupnosti, ustanove) k programski zasnovi knjižnice*. To pomeni, da tudi ta sodeluje pri nastajanju knjižnice, kar je seveda potrebno in pomembno. V primeru sofinanciranja dejavnosti drugih lokalnih skupnosti in države, pa naj bi dale pisno soglasje tudi te, kar je pomembno tako za realizacijo načrta kot za kasnejše vzdrževanje stavbe in same dejavnosti.

Da bo arhitekt knjižničarjeve programske usmeritve lahko ustvarjalno uresničil, ni nič manj pomemben *izbor lokacije knjižnice* v prostoru ali stavbi. Izbira te pomembno vpliva na razpoznavnost, vabljenost, dostopnost, uporabnost in varnost knjižnice in tudi na njeno v prihodnosti morebitno povečanje, hkrati pa tudi na ceno gradnje in vzdrževanja objekta oziroma prostorov knjižnice (Mihelčič, str. 278). Ne bo odveč, če bo arhitekt opozorjen, da želimo že od daleč opozoriti (zlasti v primeru samostojne stavbe), komu in čemu je knjižnica namenjena in koga prav posebno nagovarja. V primeru splošnoizobraževalnih knjižnic mora biti vsaj v našem okolju, ki ima še zmeraj premalo, predvsem sproščenih in samozavestnih uporabnikov oziroma članov, knjižnična stavba načrtovana tako, da se nihče ne bo bal stopiti vanjo; posrkala naj bi vase tudi vse tiste, ki še ne vedo, kaj jim pravzaprav nudi in kako udobno in uspešno lahko postane njihovo življenje z njo. Na seminarju *The Post-modern Library Between Functionality and Aesthetics*, LIBER Architecture Group (European) so

referenti predstavili najsodobnejše knjižnice in opozorili z realiziranimi načrti tudi na to, da se mora pri načrtovanju kombinirati estetika s funkcionalnostjo, še zlasti pri knjižnici, ki je identifikacijski simbol svojega okolja.

6

Strokovna priporočila za načrtovanje knjižnice

Verjetno je večina knjižničarjev pri nas seznanjenih z osnovnimi izhodišči za načrtovanje knjižnice, za kar je med drugimi poskrbela tudi Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, ki je leta 1985 organizirala posvetovanje na temo gradnje in opreme knjižnic (Knjižnica), v veliki meri pa tudi Republiška matična služba za splošnoizobraževalne knjižnice pri Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani s prevodom mednarodnih standardov za splošnoizobraževalne knjižnice (Standardi) in s pripravo nacionalnih priporočil za gradnjo in opremo knjižnic (Normativi) in priložnika Prostorsko oblikovanje splošnoizobraževalnih knjižnic (Korže-Strajnar, Mrevlje-Polak, Skulj). V pomoč so jim pri pripravi programa pa tudi arhitektom pri izdelavi idejnega osnutka, ki ga potem skupaj oboji dopolnjujejo in oblikujejo v skladno, popolno celoto.

Načrtovanje knjižnice je *skupinsko delo*. Ustrezno je, ko poleg knjižničarjev in arhitektov pri načrtovanju sodelujejo tudi strokovnjaki drugih strok, ki obvladajo specialna znanja (npr. tudi strokovnjaki za stroškovne izračune), in ko se najboljše rešitve iščejo s pomočjo natečajev, kar velja še zlasti za gradnjo samostojnih knjižničnih stavb. Največ sprememb pri načrtovanju knjižničnih prostorov je v sodobnem času povzročila tehnologija. Vpliva na vse aspekte načrtovanja, na prostor, električno moč, svetlobo, pohištvo itd. in je zato sodelovanje s strokovnjaki za sodobno računalniško, komunikacijsko in drugo tehnologijo nujno, pri čemer bo njihova pomoč pri nakupu opreme glede na knjižničarjev predlagan zapis rabe (npr. število terminalov, osebnih računalnikov, tiskalnikov, mikročitalnikov s tiskalniki ali brez njih in podobno) prav tako pomembna kot pri navajanju prostorskih in drugih pogojev za njeno funkcionalno rabo (potrebna površina z dovolj zračnega prostora za namestitev strojev in za njihovo rabo, električno in telefonsko omrežje, antistatični materiali, kabine ali mize in podobno). Pri načrtovanju manjših knjižnic je svetovalcev manj, pri načrtovanju večjih (nacionalnih, univerzitetnih, pokrajinskih) pa se strokovnjaki povežejo v skupine za posamezna področja, ki delujejo pred načrtovanjem osnovne idejne zasnove (npr. pri gradnji nacionalne knjižnice na Danskem, The Royal Library so oblikovali skupino za upravljanje in vodenje, skupine za elektronsko knjižnico, za zaščito, varnost in transport, za ureditev gradiva, za delovne prostore knjižničnega osebja) in med izvedbo načrta (skupina za razstavno področje, za izposojevalno območje, - informacije, čitalnice, izposoja, za specializirane zbirke, za multimedijske prostore, za kavarno, sprostitev, za tehniko in vzdrževanje, za administracijo in knjižnično trgovino).

7

Predlogi ureditve knjižničnega gradiva in njegove rabe

Ko knjižničar navaja količino knjižničnega gradiva, ki bo v knjižnici vsaj naslednjih 20 let (predvidi pa tudi porast obiskovalcev ter čas njihovega zadrževanja v knjižnici), mora opisati tudi njegovo uporabo v knjižnici in njegovo dosegljivost zunaj nje. Vsako poenostavljanje zapisa programskih izhodišč na navajanje samó količine potrebnega prostora za knjižnično gradivo v prostem pristopu, skladiščih in v referenčnih zbirkah, brez zapisov njegove ureditve, predvidene rabe (pogostosti, načina, predvsem največjih konic uporabe v dnevu in tednu, ki vplivajo tudi na načrtovanje transporta ljudi in knjižničnega gradiva), se lahko maščuje z nefunkcionalnostjo in tudi neprijaznostjo ter neudobnostjo prostorov, tako kot se lahko zgodi, da prostor ne bo primerno urejen, če knjižničar ni opozoril, da mora omogočati uporabo normalne višine glasov pri komuniciranju uporabnikov in normalno hojo (tudi npr. knjižničarjev v coklah) pri hkratni študijski in sprostitevni rabi knjižničnega gradiva, skupinski aktivnosti otrok in podobno.

Knjižničar mora arhitektom za izdelavo idejnih zasnov novih prostorov jasno opisati pot knjižničnega gradiva, pot uporabnika in knjižničnega delavca, kje se te poti srečujejo in *kakšna je interakcija med uporabniki in knjižničnim osebjem*, kje se razhajajo in *potrebo po zavarovanju in varovanju vseh treh*. Zapisana mora biti tudi potreba po *hitri in racionalni ter udobni dostopnosti* prave informacije in knjižničnega gradiva, še zlasti v javnem prostoru knjižnice, za katerega pravi Klasing, da mora omogočati *nemoteno individualno in skupinsko rabo poslušanja, gledanja in branja*. Iz zapisa programskih izhodišč morajo arhitekti razbrati, da tudi prostor knjižnice spremeni tisto, kar je neotipljivo v otipljivo (Kotler, str. 466) in bodo zato morali posvečati pozornost njegovi organizaciji in poteku storitev v čistih linijah, ljudem, ki ga bodo uporabljali, opremi in komunikacijskim virom in simbolom, ki poudarjajo njegovo *razpoznavnost*. Ko bodo knjižničarji zapisovali potrebo po čim večji dostopnosti *naravne svetlobe, po estetiki, udobnosti in znosnem hrupu* v knjižnici (pri čemer ne bomo spregledali bioloških potreb uporabnikov in delavcev), po primernem *ogrevanju in zračenju*, ne bomo smeli pozabiti pripisati opozorila po *prožnih in prilagodljivih prostorih*, ki bodo omogočali dohajati spreminjanje vrst in oblik knjižničnega gradiva in njegovo uporabo ter uporabo različnih informacijskih virov kot tudi potreb uporabnikov. Prav za knjižnice velja, da se njihova ureditev ne načrtuje enkrat za vselej, ampak je načrtovanje kontinuiran proces.

ZAPIŠIMO ZNAČILNOSTI V PROGRAM NAŠE KNJIŽNIČNE DEJAVNOSTI

Pri prostorskem načrtovanju knjižnic, predvsem pri realizaciji, prihaja pri nas še vedno do napak, ki so tudi še zmeraj posledica leta 1985 ugotovljenega vrtičkarstva (Korže-Strajnar, str. 268). To poglavje se zdi smiselno zato, ker opozarja

predvsem na to, kako pomembno je knjižničarjevo poznavanje knjižničarstva ter upravljanja in vodenja knjižnice ter kako zahtevno in odgovorno je prostorsko načrtovanje knjižnic. Pri tem si ne domišljamo, da smo strokovnjaki za gradnje knjižnic. Prav nasprotno. Želimo opozoriti, da za dobro zgrajene prostore knjižnice knjižničarji potrebujejo različne strokovnjake in njihovo sodelovanje. S tem se pridružujemo predlogu že citirane Koržetove in izkušnjam v drugih državah.

Ob praktični uporabi tega prispevka pa dodajamo nekaj, v naši praksi včasih vsaj nekaterih spregledanih elementov, ki jih velja pri načrtovanju smiselno upoštevati. Morda se bomo v novih prostorih laže izognili nepotrebному hrupu, knjižnim policam, kjer padejo revije na drugi strani s police, predalnikom, katerih uporabnosti ne moremo ugotoviti, težkim vozičkom za prevoz gradiva, ki postanejo "predrage knjižne police", neuporabnim razstavnim vitrinam, nepremakljivim policam in opornikom ter napisom, ureditvi gradiva, ki ga moramo zaklepati, izključitvi računalniškega omrežja, dnevni svetlobi, ki pada direktno na računalniški zaslon in knjige, nepotrebному pešačenju s knjigami v drugo nadstropje, zlomu noge na poledenem vhodu, zapisovanju podatkov stoje na hrbtu knjižničarja, odlaganju knjig kamorkoli, bolečim nogam pri izbiri knjig, zaletavanju med pregledovanjem, presenečenju, ki ga povzroča statična elektrika in podobno, tudi npr. nepotrebному strahu pred psom, ki neprivezan leži pred vhodom v knjižnico, prestrašenim otrokom, ki so izgubili odrasle, tistim, ki se ne upajo v toaletne prostore, ker imajo slabo izkušnjo in ker morajo spraševati zanje, jeznim, ker ne dosežejo knjige, ker je ne morejo uporabljati poleg računalnika, ker ne morejo uporabiti prenosnega računalnika, ker imajo slabo svetlobo pri študiju, ker ne morejo svobodno uporabljati referenčnega gradiva, ker morajo čakati v vrsti na uporabo terminala, ker morajo čakati (stoje) na vračilo knjige, ko se drugi vpisuje, ker morajo kopirati v drugem nadstropju, ker si ne morejo ogledati video gradiva brez dovoljenja knjižničarja, ker nimajo kje razprostrti zemljevida, ker nimajo kam odložiti nabranega gradiva, ker ne morejo telefonirati, ker je telefon kar naprej zaseden, ker ob vstopu ne vedo, kam naj gredo s svojo željo, ker ni nobenega napisa informacije, ker ropotajo stoli, ker je v prostoru prevroče, ker se ne morejo pogovoriti s prijatelji, ker ne morejo nalepiti svojega obvestila. Ta seznam bi bilo dobro dopolnjevati, zbrati vse pomanjkljivosti in jih kot prilogo dati ustvarjalcem idejnih zasnov prostorskega oblikovanja knjižnice, ki bi bila kar koristno napotilo poleg *knjižničarskih standardov*, ki so obvezna priloga programske zasnove knjižnične dejavnosti.

Za vzorec smo si izbrali splošnoizobraževalno knjižnico, ker lahko pri njej naštejemo največ elementov. Ima namreč od vseh vrst knjižnic najmanj ozko opredeljen namen in mora ponujati veliko možnosti, če hoče vsakemu posamezniku zagotoviti svobodno izbiro časa in vsebine. Za druge knjižnice, ki se oblikujejo v skladu z izkušnjami ustanove, katere pripadajoči del so (npr. prostor šolske knjižnice oblikuje izobraževalna funkcija), pa moramo opraviti primeren izbor, pa tudi drugačen opis značilnosti posameznega elementa.

1

Namen knjižnice

- splošne (nanašajo se na vse ljudi) in posebne naloge (manjši del posameznikov, skupine) knjižnice;
- območje delovanja za obe vrsti nalog (ožje, širše).

Splošnoizobraževalna knjižnica je demokratični informacijski, referenčni in komunikacijski center lokalne skupnosti, ki združuje lokalno skupnost ne da bi kratila pravice posameznika, ko nudi možnosti za informiranje, učenje, raziskovanje, sprostitev, ustvarjanje, predstavljanje, in jo povezuje s širšim okoljem.

2

Javnost zavoda

- razpoznavnost, vabljenost, dostop.

Javnost knjižnice se začne zunaj njenih prostorov. Nanjo morajo opozarjati smerokazi v okolju, stavba naj bo vidna (napis npr. o odprtosti naj bi bil viden po možnosti tudi s ceste), tudi brez napisa naj se od zunaj razpozna namen stavbe, poti do nje morajo biti enostavne (jasno razviden vhod za obiskovalce, dovolj širok za posameznike in skupine, vhod za uslužbence, požarni izhod), varne (razsvetljava, nederseči tlaki), dovolj široke za pešce, invalide na vozičkih, dostop za kolesarje (parkiranje koles), avtomobile (parkirna mesta), rešilno in požarno ter dostavno vozilo, pred dežjem zavarovan vhod, javni telefon, vračanje knjižničnega gradiva zunaj časa odprtosti, po možnosti tudi iz avta, sprostitevna mesta na prostem (zelenje, sprehajalne poti, klopi, koši za odpadke, pepelniki), povezava z drugimi stavbami v okolju, predvsem z javnimi (okrepčevalnica, knjigarna, ki sta lahko tudi del knjižnice, trgovine, muzeji in podobno).

3

Uporabniki

- vsi prebivalci (število, struktura) določenega območja (velikost, geografske; gospodarske, kulturne značilnosti in komunikacijske povezave) ter občasni prebivalci (vojaki, turisti, zaposleni za določen čas, študenti in podobno);
- različni po starosti, spolu, izobrazbi, narodnosti, jeziku, socialnem statusu in psihofizičnih posebnostih;
- različni po potrebah: informiranje, učenje, raziskovanje, kultura, sprostitev, druženje;
- nastopajo kot posameznik ali skupina (osebni prostor, prostor distance, socialna interakcija).

4

Knjižnično gradivo

vse, kar nosi sporočila; število in stopnja rasti, nabave in obdelave, hranjenje, metoda razporeditve oziroma ureditve,

- različno po vrstah, obliki (formati), vsebini, zahtevnosti, pomembnosti,
- različno po dostopnosti,
- različno po načinu uporabe.

5

Knjižnični delavci

strokovni in nestrokovni, njihova aktivnost, pomembnost, intenzivnost dela z uporabniki, specialnost dela z zbirkami,

- strokovni knjižničarski delavci, manipulanti, upravni, tehnični delavci,
- različni po nalogah in odgovornosti (število in naloge v izposoji, število in naloge v nabavi, obdelavi, vzdrževanju in drugi).

6

Oprema

za uporabnike in za delavce, knjižnična (police, katalogi, delovne mize, stoli, omare, panoji in podobno), tehnična (reprodukcijska, računalniška in komunikacijska oprema, avdiovizualna, oprema za branje drugega posebnega gradiva, npr. čitalniki) in drugo (oporniki, oprema za označevanje, panoji, varovalni sistemi, knjigoveška oprema),

- nepremična, premična, sestavljiva,
- estetska, vzdržljiva, varna, udobna,
- različna po namenu, uporabi in trajanju.

7

Uporaba knjižnice

obiskovalci, oddaljeni uporabniki (uporaba telefona, faksa, računalniškega omrežja), zunanji uporabniki (bibliobus, kolekcije, izposoja na domu in podobno),

- intenzivnost po mesecih, v tednu, dnevu,
- intenzivnost po namenu, potrebah in trajanje uporabe (skupine, posamezniki),
- hitrost, lahkost, nemotenost, zasebnost, udobnost, (tudi razgled, višina stropov, barve, oblika),
- pomembnost, intenzivnost in specialnost uporabe,
- dostopnost - splošna, omejena, nadzorovana.

8

Vzdrževanje

stavbe, gradiva, opreme: električna, svetloba, temperatura, ogrevanje in zračenje - normalno, specialno,

- kroženje gradiva in ljudi - pomembno, intenzivno, manj pomembno,
- varnost - požarne in alarmne naprave, vodovodne naprave, komunikacije-notranje, zunanje, tehnični servisi - čiščenje, varčnost.

9

Fleksibilnost prostorov

komunikacijska opremljenost, število javnosti nedostopnih prostorov, velikost prostorov, njihova javnost in opremljenost z instalacijami, stopnišča, pregrade, stene, prehodnost, akustičnost.

10

Varnost

uporabnikov, delavcev, stavbe, gradiva in opreme in podatkov.

Na osnovi značilnosti posameznih elementov, ki jih bo knjižničar izbral za program knjižnice, predvidi *ureditev knjižničnega gradiva in njegovo rabo*, velikost in število posameznih prostorov, njihovo večjo ali manjšo fleksibilnost, povezavo med njimi, pot uporabnikov v največji frekvenci obiska v dnevu, letnem času in ob najmanjši frekvenci, število in vrste delavcev, njihova mesta z ustrežno opremo in poti ter potrebe po osvežitvi (vratarji, administratorji pri izposoji in vračanju gradiva, informatorji, delavci za delo zunaj knjižnice - šofer, strokovni in manipulativni delavci v potujoči knjižnici, matična služba, pridobivanje, obdelava knjižničnega gradiva, upravni, tehnični delavci, delavci za vzdrževanje gradiva, fotografi, tiskarji, snažilci in podobno), kroženje knjižničnega gradiva (vodoravni in navpični transportni sistem, a tudi košare ali vozički za uporabnike).

Načrtoval bo tudi število in mesta odprtih in zaprtih (ločenih od zelo frekventnih površin s knjižnično opremo) *uporabniških sedežev in miz* z računalniško in reprodukcijsko opremo (preslikovalni stroji, televizija, osebni računalniki, tiskalniki, terminali, videorekorderji in drugo) ter poleg druge opreme (avtomati za vračanje gradiva, police za zloženke, obvestila), ki jih Thompson (str. 38) predlaga, da se namestijo na območju: bibliografskih informacij, splošnih referenčnih informacij, izposoje odraslim, mladinskega oddelka (upoštevaje starostna obdobja), zbirke gradiva s krajšim izposojevalnim rokom, časopisov in časnikov, specialnih referenčnih zbirk (poslovne, tehnične in podobno), domoznanstva, umetnosti in drugje (npr. na razstavnih površinah, za uporabniške aktivnosti, npr. za tipkanje, učenje uporabe knjižnice in njenih informacijskih virov) ter zunaj knjižnice in

znotraj nje kot sprostivne koticke. Število sedežev bo knjižničar načrtoval tudi za pravilčno in večnamensko sobo za aktivnosti mladih obiskovalcev, učenje jezikov, za ogled video gradiva in druge prireditve. Uporabniku pa bo poleg sedežev za izbor informacij, uporabo informacij in knjižničnega gradiva za učenje in sprostitev namenili še sedeže v jasno opredeljenih prostorih (označeni s funkcijo in napisom odprtosti) za osvežitev ali prvo pomoč. Prostor knjižnice pa tudi ne bo brez javnega telefona, toaletnih prostorov, garderobe, lahko pa tudi knjigarne in papirnice.

V javno dostopnih površinah bo knjižničar načrtoval mesta in število ter oblike *police* za knjižnično gradivo (pri čemer bo opozoril, da knjižnično gradivo ne jemlje samo prostora, ampak ga tudi obteži, in da je izpostavljeno poškodbam), možnosti za njihovo prestavljanje kot tudi za prestavljanje in združevanje miz, ki smó jih namenili uporabnikom, predvidel bo tudi opremo za razstavne prostore. Za knjižnično gradivo, ki javnosti ni dostopno, pa bo načrtoval manj fleksibilno opremo ali celo fleksibilno, kompaktno police. Načrtoval bo tudi bibliobus in še garažo z vzdrževalnim prostorom ter nivojsko povezavo vozila s skladiščem za nalaganje in raztovarjanje gradiva.

Izhodiščno osnovo za načrtovanje ponujajo standardi in normativi. Ti upoštevajo predvsem populacijo. Kot smo že omenili, je za sodobno načrtovanje tako izhodišče nepopolno, zato ga mora knjižničar dopolniti s potrebami okolja, upoštevati pa mora vsaj stopnjo izobrazbe okolja, uporabe knjižnice, finančne možnosti, prisotnost drugih knjižnic, lokalno, regionalno in nacionalno knjižnično mrežo, druge kulturne ustanove v okolju, knjižnični kader in vodenje ter upravljanje knjižnice (Lushington, Kusack, str.19-20). Prav zaradi potreb se lahko dve knjižnici istega tipa v okolju z enakim številom prebivalcev razlikujeta. Iz notranje razporeditve prostorov in ureditve gradiva v njih bo moč sklepati, katera ima npr. več šolajočih se ljudi v svojem okolju, več turistov in podobno.

Načrtovanja notranje organizacije knjižnične dejavnosti smo se, tako kot izdelave programa, le dotaknili, podrobnejša predstavitev bi namreč presegala ta splošno opozorilen zapis. Načrtovanje notranje organizacije vsaj načelno ne bi smelo povzročati težav, saj sodi s svojo vsebino v temeljni del knjižničarjevega znanja. Opozoriti pa velja na pogosto napako, da se opremi za nove prostore nameni premalo časa in s tem tudi ustrezne pozornosti, ki bi ji jo morali nameniti, da bi dosegli skladnost materialov, oblik, barv, udobnost in funkcionalnost celotnega prostora. Napako stori knjižničar, ki zaradi bližajočega se odprtja knjižnice, prepusti opremljanje v celoti izdelovalcu pohištvene opreme. Kljub dobro in natančno zapisanemu programu (npr. koliko terminalov in osebnih računalnikov bo v knjižnici, kje bodo stali in komu ter zakaj bodo služili), se mu lahko zgodi, da bodo mize preozke, izvlečne police brez zatičev, kovinska stojala pa sprta z materialom, ki pokriva tla in bo statična elektrika veselo prasketala. Knjižnica naj začne načrtovati notranjo opremo vsaj eno leto pred odprtjem, svetujeta Pitkethly in Van den Booren (str. 144) in naj vključi v ta del še osebo, odgovorno za finančno konstrukcijo

oziroma izdatke. Pred tem naj bodo v prostoru končana že vsa inštalacijska dela, seveda v skladu s programom knjižnice.

Upoštevanje potreb sodobnega uporabnika knjižnice pomeni tudi preseganje današnje klasične ureditve gradiva na izposojevalni oddelek za odrasle s postavitvijo leposlovnega in strokovnega knjižničnega gradiva v prosti pristop in na oddelek za mladino s prav tako razdelitvijo, ki ju dopolnjujejo še čitalnica s periodičnim tiskom, referenčna in domoznanska zbirka in prireditveni prostor. Nove analize uporabe splošnoizobraževalnih knjižnic navajajo več kot petnajst načinov (Lushington, Kusack, str. 10), ki so, združeni v nekaj kategorij, a z bolj natančnim opisom, kot je tu, kažipot arhitektu za oblikovanje prostora v skladu z *različnostjo potreb*:

- Vračanje knjižničnega gradiva. Posebno oblikovanje lokacije in možnost vračanja tudi v času, ko je knjižnica zaprta.
- Listanje po novih knjigah (knjižničnem gradivu). Potrebuje določeno svetlobo in razstavitev gradiva s sprednje strani.
- Iskanje odgovora na vprašanje. Potrebuje knjižnično osebje in javno dostopne terminale do baz podatkov.
- Pomoč knjižničarja. Zahteva ureditev tiskanja in elektronsko opremo za knjižničarjevo uporabo.
- Branje časnikov. Potrebuje specifične obešalnike in večje mize.
- Branje časopisov. Potrebuje police z možnostjo shranjevanja, terminal (za indeks), mikročitalnik, tiskalnik.
- Uporaba mikrofilma, videokasete, zvočne kasete in zgoščenke. Posebna oprema in lahka možnost nadzorovanja.
- Preslikava. Preslikovalni stroj, miza za zlaganje, primerjanje, smetnjak, škarje.
- Udeležba na prireditvah. Potrebuje sobo z zložljivimi stoli, akustično za glasno govorjenje in zračno.
- Uporaba računalniške opreme. Zahteva podrobno oblikovanje delovnih mest in primerno svetlobo.

Te načine uporabe knjižnice, bolj ali manj prilagojene razmeram v naših knjižnicah, lahko pripišemo tudi uporabniku naših knjižnic in bi ne bilo nič narobe, če bi se pri načrtovanju prostora zgledovali po ameriškem oz. angleškem vzorcu, ki so ga prevzele tudi skandinavske in novejšje nemške knjižnice, ki so ga imenovala tridelna knjižnica (Harms, str. 168). V tem primeru je klasični postavitvi knjižničnega gradiva dodan prostor za listanje (browsing). Na tej površini so po zgledu trgovin (supermarketov) in tudi knjigarn razvrščene nižje police, tudi različnih dimenzij, ki omogočajo neformalno, atraktivno predstavljanje različnega knjižničnega gradiva: knjig, predvsem popularnejših vsebin, brošur, letakov, lepakov, prospektov, posterjev, video in avdio kaset, CD, tekoče periodike,

s katerim knjižnica želi vzbuditi zanimanje bralcev in njihovo željo po odkrivanju, hkrati pa jim nuditi sprostitev, ki jo omogoča tudi udoben oblazinjen stol. Pri takem načinu urejanja prostora se arhitekti bolj kot na knjižničarske standarde za urejanje prostora, obračajo za nasvet na knjižničarja oziroma na njegove natančne opise želja.

Podrobna navodila bodo potrebovali arhitekti in načrtovalci instalacij (čeprav je slednjim mrežno planiranje teh s priključnimi točkami v tleh na manjše razdalje že poznano) tudi za načrtovanje razporeditve opreme za računalniško opremljena mesta knjižničarjev in uporabnikov s terminali, osebnimi računalniki in tiskalniki. Boss priporoča (str. 33) en terminal za vsakih 70.000 izposoj letno na servisno območje, en dostop do računalniškega kataloga na terminalu za vsakih 100 uporabnikov na dan, eno računalniško delovno postajo (osebni računalnik s tiskalnikom) za knjižničarja na vsakem informacijskem pultu, eno računalniško postajo za kontrolo serijskih publikacij za vsakih 50.000 prirasta na leto in eno delovno mesto za vsakih 10.000 enot prirasta na leto, pri čemer za eno delovno mesto načrtuje 120 x 60 cm prostora, za terminal pa 90 x 60 cm. Opozoriti pa velja, da je to priporočilo zapisano leta 1987 in da se je medtem v računalniški opremi marsikaj spremenilo. Knjižničarji bodo terminale namestili za stoječo ali pa za sedečo uporabo. Nekaj terminalov naj bo takoj ob vhodu, tako da uporabnik ne bo šel zaman na mesto lokacije gradiva, da se bo še pred vstopom v referenčno območje seznanil, ali je gradivo dostopno. Preostale terminale pa knjižnica namesti tudi v oddelkih in posameznih zbirkah, kjer pa bo morala knjižnica nuditi tudi dostop do drugih elektronskih informacij, do interneta, CD-ROM-a, pa tudi možnost pisanja in tiskanja. V teh primerih je treba predvideti več prostora, ker bo uporabnik pogosto uporabljal še drugo gradivo, si beležil, potreboval bo tudi asistenco knjižničarja, ali pa bo knjižnica na nekaj računalniških mestih v ločenem oddelku izvajala izobraževanje uporabnikov za samostojno pridobivanje informacij.

IZBOR NAJBOLJŠEGA IDEJNEGA NAČRTA ZA PROSTORSKO UREDITEV KNJIŽNICE

Odločitev o tem, ali načrti ustrezajo razpisnim pogojem in kateri je najboljši, oziroma kateri bo izbran, je tako kot oblikovanje programske zasnove skupinska. Pri izboru najboljše idejne rešitve mora sodelovati tudi knjižničar in ocenjevati prispele rešitve predvsem z vidika ustreznosti svoji programski zasnovi. Pri tem bo važen podatek tudi cena izvedbe in vzdrževanja prostorov. Potrebno je dodati, da le ob dobrem in natančnem programu izvajalec lahko postavi stabilno ceno, ob nepopolnem pa se kaj rado zgodi, da ceno kasneje zvišuje, saj bo vsak zahtevek knjižničarja jemal kot nekaj dodatnega ali drugačnega; zato mora knjižničar zapisati, kaj si predstavlja za kvaliteto in kaj za količino. Če knjižničar ne razume principov oblikovanja prostorov, mu jih mora arhitekt pojasniti, obenem pa mora njemu,

kot meni Thompson (str. 57), prisluhniti vsaj pri utemeljevanju potreb po ustreznosti pogojev okolja za ljudi in stvari (svetloba, temperatura, vlaga, zračenje in podobno) ter zaposleno tehnično in strokovno osebje.

Po izbranem načrtu mora biti knjižničar tudi del skupine, ki spremlja in nadzira gradnjo in urejanje prostorov. Da bo knjižničar lažje uveljavljal svoje strokovne želje in da ne bo česa pomembnega spregledal, svetujeta Cohena predhoden zapis vprašanj, npr. za ustrezno označevanje prostora in ureditve knjižničnega gradiva naj bi lista vsebovala naslednja vprašanja (str. 212): *je sporočilo jasno, se ga da razbrati z enim pogledom - so simboli jasni in lahko razumljivi - visi napis, znak na pravem mestu - je viden direktno - je dovolj velik za vidnost z določene razdalje - so zorni koti slabi glede na našajoče se področje - ima posameznik dovolj časa za branje sporočila - je dovolj kontrastno okolju - je vidno skozi ves dan in pod različnimi pogoji - mora biti iluminirano - je barvno - se uporabljena barva ujema z okoljem - je zavarovano pred poškodbami - obstajajo nevarnosti za pritrditev napisa.*

Podobna tematska vprašanja bodo koristila tudi ovrednotenju nove knjižnice po končani investiciji. Lushington in Kusack se zavzemata za tako vrednotenje. Imenujeta ga post-bivanjsko vrednotenje, ki operira s fizičnimi in socialnimi aspekti stavbe in relacijami med njimi (str. 118). Vrednotenje naj bi opravila skupina z izdelano metodologijo zbiranja, analize in vrednotenja informacij, pri čemer pa bo odgovore na svoja vprašanja iskala tudi pri zaposlenem knjižničnem osebju, uporabnikih in ne samo pri strokovnjakih z neposrednim pregledovanjem knjižnice. Privržencev takega vrednotenja navadno ni veliko. Zanj potrebujemo strokovnjake, določen čas in tudi sredstva ter sodelovanje anketirancev, poleg vseh drugih dokumentov, na osnovi katerih je knjižnica nastala. Še ena ovira za sodelovanje pri tem vrednotenju lahko nastopi, in sicer vsakdo ne želi biti soočen z lastnimi napakami, še posebno če je na vrsti nov projekt, nova služba, nova odgovornost.

Vendar je tako vrednotenje lahko dragocena izkušnja za (ustreznejše) načrtovanje drugih knjižnic, za dopolnjevanje in spreminjanje standardov, za oblikovanje strokovnjakov, svetovalcev, za učenje na izkušnjah, saj je v nasprotju z napisano programsko zasnovo knjižničarja in abstraktnim načrtom arhitekta konkretna, vključuje pravo življenje z vso naravno kompleksnostjo. Zgledi, ki jih ponujajo dobre izkušnje, ne bodo vplivali na to, da vsaka knjižnica zase ne bi ostala še naprej unikum. Na koncu pa je potrebno dodati le še to, da se da tako vrednotenje dobro vnovčiti kot propagando za knjižnico, s tem povečati obisk, morda pa se bodo vrnil tudi tisti člani, ki jim sprememba ni ugajala in so se domače počutili le v prejšnji stari knjižnici. Tudi taki so; treba se je zavedati, da se nekateri težje prilagajajo, da so za nekatere spremembe boleče, potem bomo v novi knjižnici poskrbeli tudi za dobro počutje in nadaljevanje domačnosti, ne da bi izgubili profesionalnost delovanja.

LITERATURA

1. Boss, R. W.: Information Technologies and Space Planning for Libraries and Informations Centers.- Boston: G.K. Hall Publishers, 1987.
2. Cohen, A. & E. Cohen: Designing and Space Planning for Libraries.- New York, London: Bowker CO, 1979.
3. European Research Libraries Cooperation.- Graz: Akademische Druck-u. Verlagsanstal.- 7(1997)1. (Tematska številka).
4. Hagloch, S. B.: Library Buildings Projects.- Englewood: Libraries Unlimited, 1994.
5. Harms, G.: Centralised Supply of Furniture and Equipment.- V: Library Buildings: Preparation for Planning.- Muenchen (et al): Saur, 1989, str. 161-183.
6. Klasing, J. P.: Designing and Renovating School Library Media center.- Chicago, London: ALA, 1991.
7. Knjižnica. Glasilo Zveze bibliotekarskih društev Slovenije.- 29(1995)4. (Tematska številka).
8. Konya, A.: Libraries.- London: Architectural Press, 1986.
9. Korže-Strajnar, A. & D. Mrevlje-Polak & I. Skulj: Prostorsko oblikovanje splošnoizobraževalnih knjižnic.- Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 1984.
10. Korže-Strajnar, A.: Slovenske relacije prostorskega načrtovanja gradnje in opremljanja knjižnic.- Knjižnica 29(1985)4, str. 265-277.
11. Kotler, P.: Marketing, management .- Ljubljana: Slovenska knjiga, 1996.
12. Lushington, N. & J. M. Kusack: The Desing and Evaluation of Public Library Buildings.- Hamden: Library Professional Publications, 1991.
13. Mihelčič, T.: Tehnični, ekonomski in sanitarni optimumi pri načrtovanju knjižnic.- Knjižnica 29(1985)4, str. 278-285.
14. Naylor, B. & R. Chambers: University of Southampton: The Hartley Library.- European Research Libraries Cooperation 7(1997)1, str.189-210.
15. Normativi in standardi za splošnoizobraževalne knjižnice.- Poročevalec Kulturne skupnosti Slovenije (1987)28, str. 70-78.
16. Pitkethly, K. & R. Van den Booren: The Contribution of the Library Equipment Supplier to Library Interior Layout.- V: Library Buildings: Preparations for Plannig.- Muenchen (et al): Saur, 1989, str. 143-148.
17. Quinsee, A.: After Atkinson.- European Research Libraries Cooperation 7(1997)1, str. 66-90.
18. The Royal Library Copenhagen an the Horbour Front.- European Research Libraries Cooperation 7(1997)1, str. 211-235.
19. Siitonen, T.: Disabled and the Architectural Desing of Public Buildings.- European Research Libraries Cooperation 7(1997)1, str. 156-173.
20. Standardi za javne knjižnice.- Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 1975.
21. Thompson, G.: Planning and Desing of Library Buildings.- 3. izd.- Oxford : Butterworth Architecture, 1991.

NEKATERI PRISPEVKI KOGNITIVNE PSIHOLOGIJE K ISKANJU IN UPORABI INFORMACIJ

Dr. Darja Piciga

UDK 165.75 159.95 002:659.2

Povzetek

V prispevku je obravnavan razvoj informacijske pismenosti kot eden od glavnih ciljev izobraževanja, pomen kognitivne psihologije, vloga metakognicije, proces spoznavanja kot sprejemanja in predelave informacij ter teorija izkušenskega strukturalizma. Oris kognitivnega pristopa v poučevanju vključuje principe konstruktivistične paradigme učenja. Rezultat sodobnih pristopov na področju učenja in poučevanja je novo pojmovanje znanja, ki poleg dobre organizacije in memoriranja vključuje tudi obvladovanje različnih strategij pri posameznih spoznavnih procesih na različnih področjih.

UDC 165.75 159.95 002 : 659.2

Summary

The article deals with the development of information literacy as one of the main aims of education, the significance of cognitive psychology, the role of metacognition, the process of learning as information receiving and processing, and the theory of experiential structuralism. The outline of cognitive approach to teaching includes the principles of the constructivistic paradigm of learning. The result of modern approaches in the field of learning and teaching is a new concept of knowledge which, besides suitable organization and memorizing, includes also the mastering of different strategies in separate processes of cognition in different areas.

1

RAZVOJ INFORMACIJSKE PISMENOSTI KOT EDEN OD KLJUČNIH
INTERDISCIPLINARNIH CILJEV IZOBRAŽEVANJA

Stopnjevana hitrost razvoja znanosti in tehnike ter eksplozija razvoja svetovnih informacijskih sistemov sta osnovna vzroka za tretjo industrijsko revolucijo. Tudi Slovenija prehaja v poindustrijsko razvojno fazo, za katero je med drugim značilno, da proizvodnja temelji na znanju in inovacijah ter na visoko zahtevnih in hitro se spreminjajočih tehnologijah, posebno informacijskih. V svetovnem merilu narašča količina novosti na področju materialne kulture, hkrati pa se z odpiranjem držav in kultur ter z globalizacijo sveta povečuje pretok materialnih dobrin, storitev, ljudi in zlasti informacij. Povečuje se količina informacij, ki obdajajo posameznika. Odločilno vlogo pri tem imajo množični, zlasti elektronski mediji in hitro razvijajoča se globalna informacijska omrežja.

Prehod v poindustrijsko razvojno fazo zahteva tudi spremenjen koncept znanja tako v okviru izobraževanja mladine kot izobraževanja odraslih. Namesto enciklopedičnega znanja, ki hitro zastari, naj izobraževanje ponuja le temeljno znanje, ob tem pa razvija gibkost v mišljenju, sposobnosti ustvarjalne uporabe znanja (za reševanje problemov) in sposobnosti za učenje. Cilju razvoja sposobnosti za iskanje, organizacijo, vrednotenje, uporabo in sporočanje informacij se pridruži še cilj "naučiti se učiti se" (Svetlik, 1995). V svetovni literaturi obstajajo različne konceptualizacije informacijske pismenosti. Praviloma vključujejo sposobnost priti uspešno do informacij in jih znati ovrednotiti za reševanje problemov, pri čemer je znanje za delo z računalnikom le ena od sestavin (Filo, 1993). Informacijsko znanje vključuje brez dvoma znanja za uporabo knjižnic in informacijskih sistemov, vsebuje pa tudi znanja, ki jih potrebujemo pri komunikaciji, študiju, branju in učenju (Malley, 1984). Informacijsko pismena oseba ve, da se je v sodobni družbi treba neprestano učiti (Reader, 1991), in se je tudi naučila učiti se (American Library Association, 1989).

Koncept informacijske pismenosti se v nekaterih elementih prekriva s konceptom funkcionalne pismenosti, ki jo je možno opredeliti kot način vedenja, in sicer kot zmožnost uporabe pisnih informacij za delovanje v družbi, doseganje individualnih ciljev in razvijanje znanja in potencialov. Ta široki spekter sposobnosti uporabe informacij odrasli uporabljajo za izpolnjevanje različnih vrst nalog in reševanje problemov na delovnem mestu, v družini in družbi (Second Adult Literacy Study). Predpostavimo lahko, da je določena stopnja funkcionalne pismenosti nujna za uspešno učenje informacijskih znanj in spretnosti.

Novljan (1997) opredeljuje informacijsko pismenost kot nadredni pojem vsem drugim vrstam pismenosti (kot so branje, pisanje, poslušanje, govor, gledanje, risanje), poudarja kritično mišljenje in spretnosti reševanja problemov (vključujoč razumevanje, sintezo, analizo, interpretacijo, povzetek, vrednotenje) ter po avstralskih

avtorjih (Henri, Hay) razčlenjuje tudi osnovne aktivnosti informacijskega procesa: definiranje problema, lokacija informacij, izbor informacij, organiziranje, uporaba, komuniciranje in vrednotenje.

Razvoj informacijske pismenosti kot eden od nujnih pogojev za uspešen prehod Slovenije v poindustrijsko razvojno fazo mora temeljiti na solidnih konceptualnih osnovah, ki vključujejo spoznanja različnih ved, tako informacijske, bibliotekarske kot tudi psihološke in drugih. Upoštevati mora t.i. "kognitivni obrat" v raziskavah procesa iskanja informacij (information retrieval), ki je v osemdesetih letih postavil te raziskave na nove temelje ob upoštevanju spoznanj kognitivne znanosti, še zlasti kognitivne psihologije (Ingwersen, 1993).

Za povezavo med konceptom informacijske pismenosti in spoznanji kognitivne psihologije, predstavljenimi v nadaljevanju, so uporabne opredelitve, ki jih v novejšem tekstu povzema Raderjeva (1996). Informacijsko pismena je oseba, ki:

- se zaveda, da je točna in popolna informacija osnova za inteligentno odločanje;
- se zaveda potrebe po informaciji;
- na osnovi informacijskih potreb oblikuje vprašanja;
- identificira možne vire informacij;
- razvije uspešne strategije iskanja (kar vključuje kognitivne strategije, op. avt.);
- najde dostop do virov informacij, vključno z uporabo računalniške in drugih tehnologij;
- ovrednoti informacije;
- organizira informacije za praktično uporabo (prim. poglavje o sprejemanju in predelavi informacij);
- integrira nove informacije v obstoječe znanje (kar pomeni učenje);
- uporabi informacije v kritičnem mišljenju in reševanju problemov (to so tudi višji cilji v taksonomiji znanja).¹

Kot rezultat informacijskega opismenjevanja naj bi se razvile naslednje sposobnosti:

- sposobnost formulirati in analizirati informacijske potrebe;
- sposobnost najti vire;
- sposobnost izbrati vire za identificirane informacijske potrebe;
- sposobnost identificirati in ovrednotiti vrednost virov;
- sposobnost evalvirati proces iskanja informacij (kar je tudi metakognitivna sposobnost);
- sposobnost zabeležiti in shraniti informacije (kjer so vključeni tudi spominski procesi);

- sposobnost predstaviti in sporočiti ugotovitve;
- sposobnost interpretirati, analizirati, sintetizirati in evalvirati zbrane informacije (kognitivni procesi, ki jih vključuje Bloomova taksonomija znanja).²

Poudarjanje informacijske pismenosti v celoti ali posameznih njenih sestavin najdemo v številnih mednarodnih dokumentih in priporočilih. Tako se v okviru projekta Sveta Evrope "Srednje izobraževanje za Evropo", ki se je končal decembra 1996, med desetimi ključnimi kompetencami, ki jih bodo potrebovali posamezniki in družbe v Evropi, na drugem do četrtem mestu navajajo:

2. Nove kompetence za nova dela in opravila. Spremembe v svetu dela in izzivi informacijske družbe zahtevajo od učencev nove kompetence za življenje in še posebej za zaposlovanje v družbi prihodnjega stoletja. Relevantne kompetence se pogosto naštevajo: sodelovalne spretnosti, sposobnosti komuniciranja, sposobnost avtonomno organizirati svoje delo, reševanje problemov, ustvarjalnost, biti zmožen delati v pogojih negotovosti, itd.

3. Zmožnost uporabljati nove informacijske tehnologije. Uporaba sodobnih informacijskih tehnologij postane nepogrešljiva ne le pri delu, ampak tudi v vsakdanjem življenju. Zmožnost uporabljati jih postane tako pomembna za življenje, kot je bila v zadnjih dveh stoletjih zmožnost brati.

4. Zmožnost učiti se. Če se hitrost tehnološkega razvoja pospešuje in če bo to imelo pričakovani učinek na opravila, bo zmožnost naših dijakov, da obdržijo svojo zaposlitev ali najdejo novo, odvisna predvsem od njihove zmožnosti učiti se. Zmožnost učiti se v celotnem življenjskem obdobju je zato glavna kompetenca, ki naj jo razvijajo srednje šole (Halasz, 1996).

2

INFORMACIJSKA PISMENOST IN KOGNITIVNA PSIHOLOGIJA ³

Pri aplikaciji spoznanj kognitivne psihologije na področju informacijske pismenosti se moramo zavedati, da v sodobni kognitivni in razvojni psihologiji ni enotne teorije o strukturi in razvoju človeške kognicije. Zato je potrebno upoštevati spoznanja različnih kognitivnih in razvojno-psiholoških teorij, posebno pozornost pa posvetiti teorijam o metakogniciji, ki predstavljajo teoretično osnovo t.i. učenja za učenje, v slovenski teoriji in praksi poučevanja pa so še premalo uveljavljene.

Arhitekturo človeške kognicije in njen razvoj so preučevali psihologi iz različnih teoretskih šol, od klasičnih (npr. Jean Piaget - Piciga, 1995), prek informacijsko-procesnih (prim. Sternberg, 1990; Meadows, 1993) do sodobnih

neo-piagetističnih (npr. Case, 1992; Demetriou, Efklides, Platsidou, 1993) in kognitivnih smeri (npr. Gardner, 1983; Sternberg, 1985). Za učenje informacijskih spretnosti in znanj so relevantna spoznanja o razvoju logičnega mišljenja (Piaget), o različnih vrstah inteligentnosti (Gardner), o razlikah med deklarativnim, proceduralnim in metakognitivnim znanjem (Sternberg) ter o kognitivnih sistemih različne stopnje splošnosti (Demetriou).

Med nasprotujočimi si teorijami in smermi kognitivne psihologije danes prevladuje spoznanje, da kognitivni sistem vključuje različne kognitivne sposobnosti za predelavo informacij, od najbolj splošnih in neodvisnih od izkušenj (npr. M-power pri Pascual-Leoneju, sistem procesiranja pri Demetriouju, pa tudi metakognitivne sposobnosti) do sposobnosti, specifičnih za posamezna področja realnosti in znanja.

Metakognicijo lahko predstavimo kot izvršilni mehanizem višjega reda, nujen za implementacijo in integracijo kontrolnih procesov in relevantnega znanja (Borkowski, 1985; Sternberg, 1984). Flavell (1988) jo je razdelil v dve osnovni področji: metakognitivno kognicijo, ki zajema metakognitivno znanje in izkustva, ter metakognitivno kontrolo, tj. je sledenje in načrtovanje kognitivnih procesov in samokontrolo. Kitchenerjeva (1983) dodaja še meta-stopnjo oz. epistemično kognicijo, ki predstavlja refleksijo meja znanja, gotovosti znanja in kriterijev znanja. Metakognicija nas vodi pri selekcioniranju in evalvaciji kognitivnih nalog, popravljanju napak, izbiri ustreznih ciljev in strategij, presoji lastnih zmožnosti v odnosu do naloge...

Skoraj vse analize kažejo, da ima metakognicija pomembno vlogo kot organizacijsko-razvojni konstrukt, saj vodi tako generalizacijo kot aktivno disociacijo kognitivnih sposobnosti. Flavell (1988) tudi ugotavlja, da bi se dalo s sistematičnim treningom izboljševati kvaliteto in kvantiteto otrokovega metakognitivnega znanja in veščin sledenja. Učinek treninga metakognicije na druga področja kognicije razlagata Demetriou in Efklidesova (1989, 1994): sprememba v kateremkoli od sistemov, bodisi v specifičnih strukturalnih sistemih, hiperkognitivnem sistemu ali sistemu procesiranja informacij, lahko pod ustreznimi pogoji iniciira serijo sprememb v kateremkoli od drugih sistemov - vsi so namreč funkcionalno usklajeni med seboj. Smer sprememb diktira seveda sistem, ki se je prvi spremenil.

Kot ugotavlja Glaser (1991), je poudarjanje metakognitivnega vidika ena od bistvenih značilnosti sodobnih kognitivnih teorij, ki skušajo razložiti proces učenja. V sodobnih raziskavah kognicije in učenja pa je prevladalo spoznanje, da za ustrezno predelavo informacij ni dovolj le kognitivni aparat, temveč tudi drugi dejavniki, zlasti osebni in socialni. Holistični ali celostni pristop pri preučevanju kognicije in učenja poudarja različne osebne dejavnike in procese, kot so motivacijsko-emocionalni in socialni (Vauras et al., 1993; Piciga, 1995).

3

SPOZNAVANJE KOT SPREJEMANJE IN PREDELAVA INFORMACIJ ⁴

V vsakdanjem življenju prihaja do nas prek čutil neskončno število raznovrstnih dražljajev. Te dražljaje objektivnega, realnega sveta moramo pretvoriti v smiselno informacijo. Med številnimi različnimi dražljaji moramo izbrati in organizirati tiste, katerim bomo posvetili pozornost in se nanje odzvali.

Ko med predavanjem sedimo v predavalnici, običajno naravnamo svoj položaj in čutilne organe tako, da najlažje sprejemamo tiste dražljaje, ki so za nas trenutno najbolj pomembni. Med vsemi dražljaji izberemo in posvetimo pozornost le nekaterim. To so lahko slušni dražljaji (pripovedovanje profesorja ali odgovor kolega), vidni (skica na tabli ali mimika in kretnje profesorja, ki nam morda nakazujejo, če je naš odgovor pravilen itd.) in drugi. Če je naš namen poslušati predavanje, potem ne bomo zavestno usmerjali svoje pozornosti na barvo talne obloge, vzorec zaves ali brenčanje muhe na okenski polici. Te moteče dražljaje bomo zastrli, razen če zaradi težav v kontroli pozornosti tega ne zmoremo (čeprav morda želimo) ali pa so zaradi dolgotrajnega pouka naši cilji drugačni. Iz sprejetih slušnih, vidnih ter drugih informacij in svojega predhodnega znanja, ki ga sproti priključimo iz dolgotrajnega spomina, bomo ustvarili smiselne predstave in tako razumeli sporočila predavatelja. Sprejemanje in organizacija našega odziva bo usklajena tudi z našimi cilji in osebnostnimi značilnostmi.

Sprejemanje, pretvarjanje in predelovanje informacij kot tudi naš odziv bomo drugače organizirali in kontrolirali, če je naš namen bistro odgovoriti na morebitna zvita vprašanja profesorja ali narediti vtis s poznavanjem podatkov, ohraniti bistvo povedanega ali zabeležiti vsako profesorjevo besedo.

Da bi lahko pretvarjali dražljaje v smiselne informacije, pa se moramo naučiti obvladati zapletene strategije, programe in druge operacije pretvorbe. Pri organizaciji okolja in oblikovanju vedenja sodelujejo zapletene spoznavne (kognitivne) strategije, strukture in kontrole. Izraz spoznavanje ali kognicija se nanaša na intepretiranje čutnih dražljajev oziroma informacij. Pristop kognitivne predelave informacij pojmuje človeka kot procesorja informacij, podobno kot je to računalnik. Iz okolja se informacija sprejme in vnese, nato predela in uskladišči v spominu ter ponovno priključuje in organizira v neki odziv. K dejavnostim spoznavanja moramo prišteti tako sprejemanje (zaznavanje) kot tudi organizacijo informacij, uskladiščenje in priključitev teh informacij ter sposobnosti ravnanja z miselnimi shemami, slikami, simboli in pojmi. Prav tako spadajo k spoznavnim dejavnostim tudi sposobnosti presojanja, reševanja problemov ter usvajanja novih stališč in prepričanj v zvezi z okoljem. V procesu sprejemanja in predelave informacij zavzema pomembno mesto spominski sistem. Sestavljen je iz treh osnovnih sestavin: senzorno ali čutilno pomnjenje, kratkotrajno pomnjenje in dolgotrajno pomnjenje.

Spoznavna ali kognitivna dejavnost sestoji torej iz aktivnih procesov zaznavanja, spomina, tvorjenja idej ali domnev, preverjanja zaznav in ustreznosti miselnih proizvodov ter presojanja. Vsi ti procesi sodelujejo in se prepletajo v procesih reševanja problemov, ki predstavljajo usmerjeno spoznavno dejavnost. Drugi pol te dimenzije spoznavne dejavnosti tvorijo svobodne asociacije, sanjarjenje itd., ki predstavljajo neusmerjeno spoznavno dejavnost.

Posamezniki se razlikujejo v tem, kako sprejemajo informacije, jih predelujejo, organizirajo, ohranjajo in na njihovi osnovi rešujejo probleme. Nekateri dajejo prednost globalnim vzorcem zaznavanja in se skušajo spoprijemati s problemskimi situacijami na bolj celosten način, medtem ko drugi pristopajo k istim zapletenim situacijam bolj analitično in skušajo ločevati pomembne elemente od njihovega ozadja. Nekateri se odločajo in odzivajo hitro, medtem ko drugi posvečajo razmišljanju o veljavnosti svojih rešitev več časa in navora. Obsežna preučevanja so pokazala, da so te individualne posebnosti v spoznavni organizaciji in delovanju posameznika, ki so jih poimenovali z izrazom "stili spoznavanja" (kognitivni stili) razmeroma dosledne in trajne.

Splošno sprejeta definicija stilov spoznavanja se glasi: "S konstruktom stili spoznavanja označujemo razmeroma dosledne in trajne individualne posebnosti v spoznavni organizaciji in funkcioniranju posameznika predvsem glede na to, kako sprejema informacije, jih predeluje, organizira, ohranja in na njihovi osnovi rešuje probleme." Poleg izraza stili spoznavanja pa se za označevanje teh individualnih razlik v pristopu, načinu spoznavanja oziroma predelave informacij uporabljajo tudi alternativni izrazi, kot so "kognitivne kontrole", "intelektualne izvršilne funkcije", "kognitivne strategije" in "načini predelave informacij". Pomembna je tudi ugotovitev, da so individualne preference v načinih predelave informacij in značilne individualne strategije razmišljanja o problemih izraz širših dimenzij osebnostnega funkcioniranja na kognitivnem področju. Po definiciji spoznavanja vključujejo stili poleg spoznavnih tudi čustvene in motivacijske sestavine.

Med najbolj raziskane spoznavne stile sodita odvisnost nasproti neodvisnosti od polja ter premišljenost (refleksivnost) nasproti impulzivnosti, ki si ga bomo podrobneje ogledali.

Spoznavni stil refleksivnost nasproti impulzivnosti ali kognitivni tempo lahko opredelimo na naslednji način: "Izraz refleksivnost-impulzivnost se nanaša na stopnjo, do katere posameznik reflektira (razmisli) o veljavnosti svojih hipotez, o rešitvi pri problemih, ki vsebujejo visoko stopnjo odgovorne negotovosti." Problemi z visoko stopnjo odgovorne negotovosti so problemi, ki vsebujejo številne možne rešitve, te pa so si med seboj zelo podobne. Odgovor zato ni takoj razviden: potreben je skrben pregled možnih rešitev in tehten premislek. Primer tovrstnega problema je naloga, pri kateri otroku pokažemo sliko muce, nato pa mora med spodaj narisanimi šestimi mucami izbrati tisto, ki je povsem enaka gornji.

Številne raziskave na šolskih in predšolskih otrocih so pokazale, da se posamezniki med seboj razlikujejo v tem, ali upoštevajo in pretehtajo alternativne

možnosti rešitve ali pa se nasprotno impulzivno in brez premisleka odločijo za prvo, ki se jim zdi smiselna. Otroke, ki se v nejasnih okoliščinah počasneje odločajo in naredijo manj napak, lahko poimenujemo kot "refleksivne". Tiste, ki pa v takih situacijah nagibajo k hitrim rešitvam z velikim številom napak, lahko imenujemo "impulzivni" otroci.

4

TEORIJA IZKUŠENJSKEGA STRUKTURALIZMA

V evropskih raziskavah kognicije in učenja ima velik odmev teorija izkušenskega strukturalizma, ki jo razvija grški psiholog Andreas Demetriou s sodelavci (lahko bi jih imenovali solunska šola), obravnavamo pa jo lahko kot nadgradnjo piagetistične teorije in integracijo teh spoznanj z drugimi perspektivami (na primer s pristopom kognitivne predelave informacij). Ta teorija organizacije in razvoja človeške kognicije predpostavlja, da kognitivni sistem vključuje:

- A. serijo specializiranih strukturnih sistemov (SSS)
- B. sposobnosti samo-zavedanja in samo-usmerjanja ter
- C. sposobnosti splošne obdelave, kontrole te obdelave in shranjevanja informacij. (Demetriou et al., 1991)

Specializirani strukturni sistemi omogočajo osebi, da reprezentira, mentalno manipulira in razume specifična področja realnosti in znanja. Grški psihologi so odkrili pet sistemov:

1. kvalitativno-analitični, ki zajema kategorične, matrične in serialne strukture, uporablja se v taksonomskih znanostih, npr. fizična zgodovina;
2. kvantitativno-relacijski, ki se tiče realnosti, ki jo lahko kvantificiramo, uporablja se na primer v matematiki;
3. kavzalno-eksperimentalni, ki se nanaša na interaktivne in kavzalne strukture realnosti (eksperimentalne znanosti);
4. spacialno-imaginativni, ki se nanaša na realnost, ki jo je mogoče celostno vizualizirati (npr. v okviru umetnosti);
5. verbalno-propozicionalni, ki se nanaša na formalne relacije v mentalno konstruiranih realnostih (npr. slovnica, logika).

Za primer si oglejmo dva strukturna sistema. Za kvantitativno-relacijski sistem grški psihologi ugotavljajo, da je eden najboljših prediktorjev uspeha pri matematiki in tudi pri drugih predmetih. Vključuje osnovne aritmetične operacije, proporcionalno rezoniranje, algebraično sposobnost ter integracijo

teh sposobnosti. Sposobnosti v okviru kavzalno-eksperimentalnega sistema so hierarhično urejene, tako da so najnižje sposobnosti kombiniranja, nato pa sledijo sposobnosti eksperimentiranja, oblikovanja hipotez in konstruiranja modelov.

Sposobnosti samo-zavedanja in samo-usmerjanja (hiperkognitivni sistem) se nanašajo na modele in sheme, ki so v osnovi usmerjanja sebe in naloge, razumevanja sebe in naloge ter obvladovanja sebe in naloge. Gre za sistem kontrolnih struktur višjega reda, ki omogočajo osebi, da osmisli in regulira tako svojo kognitivno aktivnost kot svoje interakcije z okoljem. Te strukture odločajo, kateri od drugih sistemov se bo aktiviral pri dani nalogi, sledijo procesiranju, odločajo o ustreznosti in vrednosti procesiranja, ko je to pomembno. Te sposobnosti niso vezane na specifična področja in se označujejo tudi s kratico DFS (domain-free operating software of cognition). Lahko se vprašamo, zakaj so se grški avtorji določili za izraz hiper- in ne meta-kognitivni. S tem so hoteli opozoriti na pomanjkljivost pojma "meta" (grško: "za"), saj se metakognicija ne pojavlja nujno za kognicijo, ampak tudi istočasno. Znotraj hiperkognitivnega sistema ločimo dve stopnji:

- makroprocesno stopnjo, ki vključuje model kognitivne organizacije in funkcioniranja (npr. posameznikove predstave o različnih kognitivnih funkcijah, kot so spomin, pozornost itd.), model inteligentnosti (znanje in prepričanja o tem, kaj je inteligentnost, kaj je inteligentno ravnanje itd.), model kognitivnega "jaza" (predstave o samem sebi kot o inteligentnem in kognitivnem bitju, o lastnih kognitivnih sposobnostih itd.);

- mikroprocesno stopnjo, ki vključuje procese sprotnega samozaznavanja in samokontrole, kot so metakognitivna izkustva (npr. ocene poznanosti naloge, ocene sorodnosti naloge in ustreznih procedur, ocene težavnosti - ti trije tipi ocen so proaktivni, ter ocena uspešnosti - retroaktivna ocena).

Sposobnosti splošne obdelave, kontrole te obdelave in shranjevanja informacij (sistem reprezentiranja in procesiranja informacij) prav tako niso vezane na specifična področja (DFH - domain-free hardware of cognition). To je enota, kjer se informacija reprezentira in procesira, da se osmisli, in če je treba, gre prek nje, da se najdejo rešitve problemov. Ta sistem je odvisen od treh bazičnih komponent:

- hitrost procesiranja: minimalna hitrost, ki je zahtevana, da je neki mentalni akt učinkovito izvršen;
- kontrola procesiranja: mehanizem, ki funkcionira pod vodstvom cilja naloge kot filter, ki prepušča v procesni prostor le sheme, ki so relevantne za cilj;
- delovni spomin: maksimalno število shem, ki jih oseba lahko procesira v istem času.

5

KOGNITIVNA PSIHOLOGIJA KOT OSNOVA KOGNITIVNEMU PRISTOPU V
POUČEVANJU

Tesnejše sodelovanje med psihologijo in edukacijo se je začelo po drugi svetovni vojni (Glaser, 1991). Vendar je bila v sredini tega stoletja psihologija omejena predvsem na preučevanje učenja v laboratorijih in šele v zadnjih desetletjih ji uspeva razložiti tako kompleksno dejavnost, kot je učenje in poučevanje v razredu. Danes lahko razumemo mehanizme, ki prispevajo k usvajanju kakovostnega znanja ter razvoju sposobnosti in spretnosti. Veliko zaslug pri tem ima kognitivna psihologija (in kognitivna znanost v celoti). Eden od bistvenih pogojev za izboljšanje prakse poučevanja je "prevod" znanja o človeški kogniciji na način, ki bo okvir za profesionalno dejavnost učiteljev in za načrtovanje ustreznih pripomočkov (učnih načrtov, didaktičnih materialov itd.).

Glaser ponuja nekaj principov, ki so lahko vodilo za učiteljevo poučevanje. "Rdeča nit" teh principov je spoznanje, da je učenje proces konstruiranja novega znanja na osnovi obstoječega znanja.

Raziskave kognitivnega razvoja - mišljenja, spomina, jezikovnega razvoja, predelave tekstov (text processing) in konceptualne spremembe (conceptual change) so dokazale, da je konstruktivna mentalna aktivnost temeljni vidik človekovega delovanja. Iz tega sledi, da mora učenčeva aktivna predelava informacij v situacijah učnih izmenjav z učiteljem podpirati konstrukcijo znanja in razvijati sposobnosti, ki bodo omogočile učencem, da gradijo na tistem, kar že vedo. Sodobna psihološka spoznanja dajejo operativno moč stari postavki, da mora biti učenec aktiven, ne pa pasiven pri učenju.

Učenje se torej opredeljuje kot proces konstrukcije novega znanja na osnovi obstoječega znanja, pri čemer Glaser poudarja še reprezentacijo in organizacijo znanja oz. strukturo obstoječega znanja ter socialni in situacijski kontekst učenja. Podobno De Corte (1995) ugotavlja: "Vrsto poglavitnih značilnosti učinkovitega procesa usvajanja znanja je mogoče povzeti z naslednjo definicijo: učenje je konstruktiven, kumulativen, samo-usmerjajoč, k cilju orientiran, umeščen v situacijo, sodelovalen in individualno različen proces gradnje znanja in pomena."

Ugotovimo lahko, da se kljub fragmentarnosti in različnim teoretičnim elementom v različnih razvojnih in psiholoških vedah pojavljajo nekateri principi, ki so široko sprejeti. V nadaljevanju povzemamo značilnosti učinkovitega učenja in poučevanja, kot jih je že leta 1992 opredelila ekspertna skupina (Piciga, 1992 a - 5) in jih dopolnjujemo z Glaserjevimi in De Cortejevimi spoznanji. De Corte (1995) na primer govori o ključnih temah sodobnih raziskav za načrtovanje učinkovitih situacij učenja ali močnih učnih okolij (powerful learning environments).

Konstruktivizem (zmerni) kot najbolj splošno sprejeta teoretična smer, ki zagovarja stališče, da pride do učenja ob učenčevi aktivni udeležbi v konstrukciji znanja. Uveljavlja se pojmovanje učenja kot aktivne konstrukcije v interakciji s socialnim in fizičnim okoljem in zanikanje tradicionalnega pojmovanja učenja in poučevanja kot direktnega prenosa informacij.

V okviru konstruktivistične paradigme učenja in poučevanja se zlasti poudarjajo naslednji principi:

1. Treba je upoštevati, da imata učenec in učitelj že lastne koncepte (ideje) o pojavih in ne izhajata od ničelne stopnje znanja. Ti koncepti (intuitivne ideje) so pogosto napačni in jih ni možno nadomestiti z novimi, pravilnejšimi konceptualnimi modeli. De Corte (1995) na primer govori o odkrivanju in upoštevanju predhodnega znanja, intuitivnih konceptov in subjektivnih teorij pri učencih in učiteljih (učenje kot kumulativen proces). Glaser (1991) poudarja strukturo obstoječega znanja v povezavi z reprezentacijo in organizacijo znanja.⁵

2. Preusmeritev in poudarek na višje izvršilne in kontrolne funkcije, ki vključujejo načrtovanje, spremljanje, vrednotenje in usmerjanje lastnega procesa učenja (meta-kognicija in meta-učenje).

Poudarja se na primer pomen splošnih strategij razmišljanja in metakognitivnih strategij, in to tako pri učencu kot pri učitelju. Metakognitivne sposobnosti so sposobnosti "spoznavanja lastnega spoznavanja" in usmerjanja tega spoznavnega procesa.

Glaser (1991) navaja kot drugi pomemben vidik učenja in kognitivnega razvoja samo-usmerjanje, "znanje drugega reda", ki omogoča posameznikom refleksijo in kontrolo nad lastnimi aktivnostmi.

Primeri regulativnih aktivnosti so:

- vedeti, kdaj je potrebno uporabiti določeno proceduro ali pravilo;
- napovedovanje pravilnosti oziroma rezultatov neke aktivnosti;
- načrtovanje;
- učinkovito razporejanje kognitivnih virov in časa.

Samo-usmerjanje je kritično za učinkovito učenje zaradi pomena za uporabo znanja in njegov transfer na nove situacije.

3. Spoznanje, da je učenje socialna aktivnost in odvisno od konteksta, v katerem poteka, je tako pomembno, da ga je treba posebej izpostaviti. Odraža se na primer v intenzivnem preučevanju socialnih faktorjev mišljenja in učenja, še posebej socialne interakcije (npr. sodelovalnega učenja). De Corte (1995) poudarja, da učinkovito učenje poteka v socialni interakciji.

Glaser (1991) govori o socialni in situacijski naravi učenja. Ta vidik kognicije, ki ima implikacije za spremembo prakse poučevanja, vključuje spoznanja o:

- povezanosti kognitivnih aktivnosti v šoli s kulturnim okoljem,
- interpersonalni naravi učenja,
- povezanosti šolske izkušnje z vsakdanjim življenjem.

4. Interaktivna narava kognitivnih, motivacijskih in čustvenih dejavnikov pri učenju; celostni pristop k razumevanju in razlagi učenja in poučevanja. Vloga pomena, orientacije k cilju in reprezentacije cilja so odkrili v različnih teoretskih smereh in šolah (na primer ženevska šola, moskovska šola, Glaser).

Glaser (1991) podobno poudarja pomen reprezentacije in organizacije znanja. Iz številnih raziskav o človekovem reševanju problemov lahko namreč ugotovimo, da je način, kako si učenec/študent predstavlja informacijo, dano npr. v matematičnem, znanstvenem problemu ali v prebranem tekstu, odvisen od strukture njegovega obstoječega znanja. Te strukture omogočajo učencu, da si zgradi predstavo ali miselni model, ki vodi reševanje problema in nadaljnje učenje. Učitelji in načrtovalci kurikuluma morajo upoštevati te predstave in modele, da se izognejo posredovanju izoliranih delčkov znanja.

Preučevanje interakcije med kognitivnimi in čustveno-motivacijskimi procesi je pomembno tako z vidika psihologije učenja kot s klinično-psihološkega vidika (na primer za pomoč učno neuspešnim učencem). V okviru skupine Lehtinen, Olkinura in Salonen je na osnovi modela adaptacije na situacijo in strukture relevantnosti nastala tipologija motivacijskih situacij (Magajna, 1995). Ta tipologija podrobneje določa, kam bo v učni situaciji usmerjena učenčeva adaptacija (v obvladovanje naloge, iskanje socialnega priznanja ali obrambo sebe) in katero zbirko strategij in spoprijemanja s to situacijo bo uporabil.

Številne teorije obravnavajo tudi povezanost kognitivnega, čustveno-socialnega in gibalnega vidika razvoja - to pomeni, da je možno z dobro načrtovanimi in domišljenimi gibalnimi dejavnostmi sistematično vplivati ne samo na gibalno funkcioniranje, ampak tudi na umske in čustveno-socialne funkcije.

5. Diverzifikacija (raznolikost) v teoretičnih pristopih, metodah in tehnikah. To omogoča individualizirano poučevanje, upoštevanje posebnosti posameznih učencev (npr. različnih kognitivnih stilov, različnih intuitivnih konceptov), učiteljev in obravnavane snovi. Tako je cilj ugotavljanja kognitivnih stilov tudi personalizirano poučevanje. De Corte (1995) na primer poudarja, da je pri načrtovanju učinkovitih učnih okolij potrebno upoštevati spoznanje, da se rezultati in procesi učenja med posamezniki zelo razlikujejo (individualna različnost).

Različne teorije razlagajo različne vidike razvoja in učenja in prispevajo komplementarna (ne pa toliko izključujoča se) spoznanja, tako je npr. bolj

perspektivno kombinirati ugotovitve strukturalističnih in funkcionalističnih smeri, kot pa se odločiti samo za en pristop.

Ko preučujemo najnovejšo svetovno literaturo o učenju in poučevanju, ko se srečujemo s sodobnimi edukacijskimi programi in modeli, ki so jih razvili v državah, ki so na tem področju vodilne na svetu – na primer Nizozemska, Anglija, skandinavske dežele – vedno znova odkrivamo podobne principe in značilnosti, kot sta jih opredelila in priporočila Robert Glaser in Erik de Corte. Zato je skrajni čas, da se začnemo z njimi intenzivno ukvarjati tudi v Sloveniji.

6

NOVO POJMOVANJE ZNANJA

Redefinirane kognitivne cilje izobraževanja ter novo koncepcijo učenja in poučevanja, ki so utemeljeni v predhodnih poglavjih, je v Sloveniji predstavila že ekspertna skupina leta 1992 (Piciga, 1992a, 1992b). Pri novih ciljih in nalogah osnovne šole smo na primer opredelili, da s kvalitetnim znanjem razumemo tako znanje, ki je dobro organizirano in poleg dejstev, pojmov in principov vključuje tudi obvladanje različnih strategij pri posameznih spoznavnih procesih na različnih področjih.

Marentič-Požarnik pa je v okviru ekspertize razdelala ločevanje med tradicionalnim in sodobnim pojmovanjem znanja. Tradicionalnemu pojmovanju znanja se pripisujejo pasivnost, statičnost, pomanjkanje kritičnosti in nejasnost pojmov. Za sodobno pojmovanje znanja pa je značilno:

- **dinamičnost:** Živimo v spreminjajočem se svetu. Naučene zakonitosti, pojme bi morali vseskozi uporabljati v praksi, ker jim to daje dinamiko. Učencem je treba omogočiti, da doživijo proces nastajanja in spreminjanja spoznanj.

- **aktivnost znanja:** Učenci naj bodo aktivno, z osebno izkušnjo vpleteni v proces pridobivanja znanja. Pomembno je samostojno odkrivanje, vadenje v miselnih spretnostih, pa tudi ozaveščanje teh procesov (metaspoznavanje, metaučenje). To tudi vzdržuje naravno radovednost učencev.

- **kritičnost:** To ne pomeni, da učenci zavzemajo a priori nasprotna stališča, ampak da so kritični do izvora znanja, da tehtajo argumente, sklepe, da presojujejo njihovo logično veljavnost,

zanesljivost. Pri tem seveda ne moremo biti kritični do vseh posredovanih spoznanj. Kritičnost ni cilj, ampak sredstvo spoznavanja resnice.

- **celovitost:** Povezano, celostno (holistično) znanje, ne razdrobljeno po delcih. Delna znanja naj bi se prikazovala v svoji povezavi s širšimi logičnimi celotami, v mrežah, strukturah, sistemih, tudi ob preseganju mej med disciplinami in predmeti.

- povezanost teorije s prakso: Teoretičnih (pojmovnih) znanj ni treba pretirano ločevati od spoznavnih in praktičnih spretnosti ter od izkušenj (npr. po predmetih, vrstah šol itd).

- vrednostna obarvanost: Vsako znanje je vrednostno obarvano, čeprav mnogi, zlasti naravoslovni znanstveniki, to zanikajo in govorijo o "čisti" objektivnosti.

Pri opredeljevanju kakovostnega znanja je še vedno umestna zahteva, naj znanje vključuje ustrezno razmerje med t.i. "nižjimi" in "višjimi" vzgojno-izobraževalnimi cilji. Na spoznavnem področju so nižji cilji predvsem tisti, ki zajemajo reproduktivna znanja, pri katerih učenec brez večje samostojnosti in lastnega razmišljanja reproducira znanja po razlagi ali učbeniku ali izvaja naloge po vnaprej danih navodilih. Višji so tisti, ki terjajo samostojno razmišljanje, kombiniranje že naučenega v nove celote, reševanje teoretičnih ali uporabnih problemov na svojstven način, zagledanje in formuliranje problemov, analizo pojavov, kritičen odnos, predlaganje novih metod reševanja, (vrednostno) primerjanje raznih pojavov, postopkov, teorij, razkrivanje posledic določenih znanj (npr. družbenih posledic raznih tehničnih odkritij in izboljšav) medpredmetno povezovanje ipd. V Sloveniji se pogosto uporablja Bloomova taksonomija vzgojno-izobraževalnih ciljev, ki za kognitivno področje navaja naslednje hierarhično razvrščene stopnje:

1. Znanje (od posameznosti do teorij),
2. Razumevanje (interpretacija, ekstrapolacija ...),
3. Uporaba znanj (v novih situacijah),
4. Analiza (sporočil, pojavov, rešitev ...), tudi kritična,
5. Sinteza (ustvarjalna) podatkov in znanj z različnih področij,
6. Vrednotenje pojavov, rešitev, teorij ... (tako po notranjih kot tudi po zunanjih – družbenih, ekonomskih, ekoloških ... kriterijih).

Na psihomotoričnem področju so taksonomsko višje tiste spretnosti, ki so bolj kompleksne, zahtevne in terjajo večjo samostojnost reagiranja tudi v nepredvidljivih situacijah (ki so torej čimdlje od rutinskega izvajanja).

Na afektivnem področju so taksonomsko višji cilji, ki teže za večjo "ponotranjenostjo" vrednot in stališč, tako da jih učenec usvoji kot lastne in uravnava njegovo ravnanje, mišljenje in čustvovanje tudi, ko ni pod neposredno zunanjo kontrolo ali pod grožnjo sankcij.

OPOMBE

- 1) Povzeto po Doyle, C.S. (1994): *Information Literacy in an Information Society: A Concept for the Information Age*, ERIC (Washington, DC: U.S. Department of Education, June 1994), 3.
- 2) Povzeto po: Burnheim, R. (1992): *Information Literacy - a Core Competency*. AARL, December 1992, 194.
- 3) Teme, ki so predstavljene v tem in v naslednjih poglavjih, preučuje v okviru skromnih sredstev interdisciplinarno in medinstitucionalno sestavljena skupina Centra za preučevanje kognicije in učenja na Pedagoškem inštitutu v Ljubljani (vodja centra: dr. Darja Piciga).
- 4) Poglavje je v celoti povzeto po Magajna, 1995.
- 5) Ekspertno skupino, ki je od maja 1991 do januarja 1992 pripravljala strokovno ekspertizo "Perspektive razvoja osnovne šole v Republiki Sloveniji; sistem, procesi, rešitve" (financer: Ministrstvo za šolstvo in šport) smo sestavljali: dr. Janez Bečaj, Dora Gobec, dr. Martin Kramar, dr. Lidija Magajna, dr. Barica Marentič-Požarnik, dr. Cveta Razdevšek-Pučko, Marja Strojín, dr. Veljko Troha, Anica Uranjek in dr. Darja Piciga (koordinatorka).
Ekspertna skupina je v dogovoru z ministrstvom delovala še v prvem polletju leta 1992, z nastopom nove ekipe na Ministrstvu za šolstvo in šport pa je bila de facto ukinjena (predlogi za nadaljevanje dela skupine niso bili sprejeti).

LITERATURA

1. American Library Association (1989). *Presidential Committee on Informational Literacy. Final report*, Chicago, P.I.
2. Borkowski, J. G. (1985). *Signs of intelligence: Strategy generalization and metacognition*. In: Yussen, S. R. (Ed.) *The growth of reflection in children*. (p.p. 106-144). New York. Academic Press.
3. Case, R. (1992). *The mind's staircase*. Hillsdale, New Jersey: LEA.
4. De Corte, E. (1995) *Fostering Cognitive Growth: A Perspective From Research on Mathematics Learning and Instruction*. *Educational Psychologists*, 30 (1), 37-46.
5. Demetriou, A., Efklides, A. (1989). *The person's conception of the structures of developing intellect: Early adolescence to middle age*.
6. *Genetic, Social and General Psychology Monographs*. 115 (3). 317-423.
7. Demetriou A., Platsidou M., Efklides A., Metallidou Y., Shayer M. (1991): *The development of quantitative-relational abilities from childhood to adolescence: structure, scaling, and individual differences*. *Learning and Instruction*, vol.1, 19-43.
8. Demetriou, A., Efklides, A. (1994). *Structure, development and dynamics of mind: A meta-Piagetian theory*. In: Demetriou, A. & Efklides, A. (Eds.): *Intelligence, mind and reasoning: Structure and development* (p.p. 75-109), Amsterdam, North-Holland.
9. Demetriou, A., Efklides, A., Platsidou, M. (1993). *The architecture and dynamics of developing mind: Experiential structuralism as a frame for unifying cognitive developmental theories*. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, Serial No. 234, Vol, 58, Nos. 5-6. Chicago: The University of Chicago Press.

10. Filo, B. (1993): Informacijska pismenost. V: Zbornik ob devetdesetletnici UKM (1903-1993) in stoletnici rojstva Janka Glazerja (1983-1975). Univerzitetna knjižnica Maribor, Maribor, str. 23-37.
11. Flavell, J.H. (1988). The developmant of children's knowledge about the mind: From cognitive connections to mental representations. In: Astington, J.W., Harris, P.L. & Olson, D.R. (eds.): *Developing theories of mind* (p.p. 244-267). Cambridge: University Press.
12. Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligence*. New York: Basic.
13. Glaser, R. (1991). The maturing of the relationship between the science of learning and cognition and educational practice. *Learning and Instruction*, 1, 129-144.
14. Ingwersen, P. (1992). *Information retrieval interaction*. Los Angeles: Taylor Graham.
15. Halasz, G. (1996). *Speech*. Final Conference: What secondary education for a changing Europe? - Trends, challenges, and prospects. Strasbourg, 2-5 December 1996. DECS/SE/Sec (96) 51.
16. Kitchner, K.S. (1983). Cognition, metacognition and epistemic cognition. *Human development*, 26, 222 - 232.
17. Magajna, L. (1995 a): Stili spoznavanja. Kognitivni tempo ali reflektivnost nasproti impulzivnosti. V: Marentič-Požarnik, B.
18. Magajna, L., Peklaj, L.: Izziv raznolikosti. Stili spoznavanja, učenja, mišljenja. Educa, Nova Gorica, str. 9-40.
19. Magajna, L. (1995 b): Učni neuspeh kot grožnja ali izziv. Izbor prispevkov ob 40-letnici. Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše. Ljubljana, str. 32-37.
20. Marentič-Požarnik, B. (1992): Učitelji in prenova osnovne šole. V: Piciga, D. (ur.): *Znanstvene in strokovne podlage za prenavo osnovne šole*. Strokovna ekspertiza: *Perspektive razvoja osnovne šole v Republiki Sloveniji*. Nепublicirano poročilo. Slovensko društvo raziskovalcev šolskega polja, Ljubljana, str. 44-56.
21. Marentič-Požarnik, B., Magajna, L., Peklaj, L. (1995): Izziv raznolikosti. Stili spoznavanja, učenja, mišljenja. Educa, Nova Gorica.
22. Malley, I. (1984). *The basics of information skills teaching*. London.
23. Meadows, S. (1993). *The Child as Thinker. The Development and Acquisition of Cognition in Childhood*. London: Routledge.
24. Novljan, S. (1996): *Sodobne dejavnosti šolske knjižnice s posebnim ozirom na njene bibliopedagoške naloge pri izvajanju izobraževalnega programa učenja branja v osnovni šoli*. Nепublicirano doktorsko delo. Oddelek za bibliotekarstvo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
25. Piciga, D. (ur.) (1992 a). *K novi koncepciji osnovne šole*. Strokovna ekspertiza: *Perspektive razvoja osnovne šole v Republiki Sloveniji: sistem, procesi, rešitve*. Didakta, izredna številka, marec 1992.
26. Piciga, D. (ur.) (1992 b): *Znanstvene in strokovne podlage za prenavo osnovne šole*. Strokovna ekspertiza: *Perspektive razvoja osnovne šole v Republiki Sloveniji*. Nепublicirano poročilo. Slovensko društvo raziskovalcev šolskega polja, Ljubljana.
27. Piciga, D. (1995). *Od razvojne psihologije k drugačnemu učenju in poučevanju*. Educa, Nova Gorica.
28. Rader, H. B. (1996): *User Education and Information Literacy for the Next Decade: An International Perspective*. *Reference Services Review*, Vol.24, No.2.

29. Reader, H. (1991). Information Literacy: A Revolution in the Library. *RQ*, Fall 31, 1.
30. Svetlik, I. (1995). Teze za razpravo o ciljih kurikularne prenovе. Delovno gradivo. Nacionalni kurikularni svet, Ljubljana.
31. Sternberg, R. J. (1984). *Mechanisms of cognitive development*. New York, Freeman.
32. Sternberg, R. J. (1985). *Beyond IQ: A triarchic theory of human intelligence*. Cambridge: Cambridge University Press.
33. Sternberg, R. J. (1990). *Metaphors of Mind. Conceptions of the Nature of Intelligence*. Cambridge University Press.
34. Vauras, M., Lehtinen, E., Olkinura, E., Salonen, P. (1993). Devices and Desires: Integrative Strategy Instruction From a Motivational Perspective. *Journal of Learning Disabilities*, Vol.26, No.6, 384-391.

KONEKSIONISTIČNI MODELI V ISKANJU INFORMACIJ

Saša Zupanič

UDK 025.4.036:681.3

Povzetek

Članek zajema pregled razvojnih možnosti, ki jih z uvajanjem konekcionistične tehnologije lahko pričakujemo na področju iskanja informacij, ki ga imenujemo tudi inteligentno iskanje informacij. Konekcionistični modeli zajemajo več sorodnih informacijsko procesnih pristopov, kot so umetne nevrnske mreže, modeli aktivacije s širjenjem, asociativne mreže in paralelno distribuirano procesiranje. Vsi ti modeli so bolj ali manj uspešno že bili aplicirani na nekatere vidike iskanja informacij. Preden pa lahko pričakujemo bistven vpliv konekcionistične tehnologije na praktične sisteme za iskanje informacij, bodo raziskovalci morali odgovoriti še na številne nerešene probleme.

UDC 025.4.036:681.3

Summary

The article presents a review of the potential of connectionist technology for information retrieval. Connectionist models include several related information processing approaches, such as artificial neural networks, spreading activation models, associative networks and parallel distributed processing. With some success all of these models have already been applied to some aspects of information retrieval. However, there are still numerous unsolved problems, and much additional research is needed before we can expect a major impact of connectionist technology on practical information retrieval systems.

Prispevek je nastal v okviru Centra za preučevanje kognicije in učenja Pedagoškega inštituta v Ljubljani.

1

UVOD

Konekcionistični modeli reprezentirajo informacije z mrežami, v katerih so vozlišča medsebojno povezana, povezave med njimi pa so različno močne. Od tod izvira tudi ime zanje; angleška beseda "connection" pomeni povezava. Govorimo o več konekcionističnih modelih, s čimer mislimo na več sorodnih informacijsko procesnih pristopov, kot so umetne nevronske mreže, modeli aktivacije s širjenjem, asociativne mreže in paralelno distribuirano procesiranje (Doszko, Reggia, Lin, 1990). Posamezni modeli izhajajo iz raziskav različnih disciplin: računalništva (trde in mehke umetne inteligence), nevroznanosti in kognitivne psihologije, vendar je vsem skupnih nekaj osnovnih principov, ki jih bomo podali kasneje.

Konekcionizem je ena izmed smeri kognitivne znanosti. Navdihnila so jo zlasti spoznanja nevroznanosti, ki preučuje delovanje možganov, torej bioloških nevronskih mrež. Konekcionistični modeli vključujejo pomembne značilnosti možganske arhitekture, vendar se v podrobnostih ne opirajo v celoti na spoznanja o delovanju nevronov in nevronskih procesov. Ti modeli poskušajo delovanje možganov zajeti na bolj abstraktni ravni (Markič, 1995). Ker so posplošitve izrazite, govorimo v računalništvu o umetnih nevronskih mrežah (angl. artificial neural networks, kratica zanje je ANN) oziroma o področju mrežne kompjutacije (Scholtes, 1995).

Pomemben spodbujevalec raziskovanja umetnih nevronskih mrež v računalništvu so nadalje tudi nerešeni problemi, natančneje arhitekturne omejitve in pomanjkljivosti številnih doslej izdelanih formalizmov za reprezentacijo znanja, s katerimi se srečujejo simbolno procesni modeli v klasični ali - kakor jo tudi imenujemo - trdi umetni inteligenci. Tako je v teh modelih pogosta sicer modularna tabelska arhitektura, za katero je značilno, da so različni viri znanja, ki jih je za razreševanje dvoumnosti treba konsultirati istočasno, shranjeni v več sistemskih modulih. Za njihovo integracijo so potrebne eksplicitno definirane komunikacijske povezave ter kompleksni nadzorni mehanizmi, ki pa se običajno izkažejo za ozko grlo sistema. Formalizacija znanja je naslednji ključni problem simbolne umetne inteligence. Težave se pojavljajo zlasti pri sklepanju in izpeljevanju dejstev iz nepopolnih ali nenatančnih podatkov. Ker je reprezentacija znanja izrazito lokalnega značaja (določen koncept je shranjen le na točno določenem mestu), sta generalizacija in popravljanje napak onemogočeni. Klasična umetna inteligenca doslej tudi ni rešila vprašanja prilagodljivega načina učenja. Sistemi niso sposobni sami odkrivati kategorij in relacij med njimi, vsi podatki morajo namreč biti vnaprej kodirani in kategorizirani v skupine simbolov, preden lahko definiramo relacije med njimi. Počasnost je še ena hiba simbolno procesnih modelov. Strogo zaporedna narava tehnik v simbolni umetni inteligenci pač ne omogoča paralelizma, tako značilnega za nevronske mreže (Scholtes, 1995).

Zgodnji poskusi konekcionističnega modeliranja segajo v 40. leta, njihova začetnika sta McCulloch in Pitts (Markič, 1995). Te zgodnje modele so poimenovali nevronski modeli ali *modeli nevronskih mrež*, saj so poskušali zelo poenostavljeno simulirati biofizikalne lastnosti procesiranja informacij v živčnem sistemu. V teh modelih vsako vozlišče reprezentira nevron, povezave med vozlišči pa reprezentirajo sinapse. Uteži na vezeh reprezentirajo moč ali jakost sinaps (pozitivne so ekscitacijske, negativne inhibitorne), medtem ko je membranski potencial lahko reprezentiran z vhodno vrednostjo, aktivacijska stopnja pa z aktivacijsko vrednostjo (Doszkocs, Reggia, Lin, 1990). Najzgodnejši model nevronskih mrež je temeljil na *logičnem nevronu*. Logični nevron je po McCullochu in Pittsu (predlagala sta ga leta 1943) binarni sistem, ki je lahko prižgan/aktiviran ali ugasnjen/neaktiviran. Vsak nevron ima fiksiran aktivacijski prag. Svoje stanje nevroni spreminjajo sočasno v vnaprej določenih časovnih intervalih. V vsakem izmed njih vsak nevron izračuna svojo vhodno aktivacijsko vrednost, pridobljeno prek pospeševalnih in zaviralnih sinaps. Če celotna vhodna aktivacijska vrednost dosega ali presega aktivacijski prag nevrona, se nevron prižge in v naslednjem časovnem intervalu pošlje po aksonu signal do sosednjega nevrona. Gledano z vidika formalne logike je logični nevron popoln: z njim lahko s končno nevronsko mrežo reprezentiramo vsako trditev ali stavek, ki se ga da izčrpno in nedvoumno opisati v obliki resničnostne tabele (Markič, 1995). Implementirane so lahko osnovne logične operacije IN, ALI in NE. Matematične analize in računalniške simulacije s poljubno povezanimi mrežami logičnih nevronov so nadalje pokazale nekaj globalnih lastnosti mreže (delovanje, struktura), ki so značilne tudi za cerebralni korteks - del živčnega sistema, ki je tesno povezan s kognicijo (Doszkocs, Reggia, Lin, 1990).

Čeprav je opisano modeliranje nevronov s pojmi logike močna poenostavitev bioloških nevronov in ne zajema mehanizma za učenje (uteži na vezeh je treba graditi ročno) ter reprezentira podatke lokalno, je 'McCulloch - Pittsev nevron' vendarle pokazal nekaj osnovnih zmožnosti računalniških nevronskih mrež in močno vplival na nevroznanost in računalništvo tistega časa (Scholtes, 1995).

Raziskovalna vnema in dejavnost sta se v 50. in 60. letih povečevali, raziskovalci so razvili kup novih modelov nevronskih mrež, ki so že zajemali implementacijo učenja prek spreminjanja jakosti sinaps. Pomemben in vpliven primer je Rosenblattova dvonivojska mreža, znana pod imenom *perceptron*, ki pa žal ni bila sposobna rešiti problema funkcije izključujoči ALI (Markič, 1995).

Ob koncu 60. let je zaradi metodoloških težav in omejitev računalniške strojne opreme raziskovalna dejavnost upadla. Sledilo je več kot desetletno zatišje. V tem času se je razširil resen dvom v potencialno uporabnost nevronskih mrež, več upov pa je bilo vloženi v simbolno umetno inteligenco. Raziskovalna dejavnost se je v 70. letih sicer nadaljevala, vendar je bilo vanjo vključenih relativno malo raziskovalcev (Doszkocs, Reggia, Lin, 1990).

Druga skupina konekcionističnih modelov (asociativne, semantične mreže) se pojavi v 60. in 70. letih v okviru kognitivne psihologije. Njihov oče - Quillian,

neodvisno od njega pa tudi Ralph, se nista zgledovala toliko po delovanju nevronov, kot po delovanju dolgoročnega asociativnega spomina (glej Zupanič, 1994). Tako so *modeli aktivacije s širjenjem*, kakor jih po tehniki priklica informacij tudi imenujemo, sestavljeni iz vozlišč, ki eksplicitno reprezentirajo koncepte, in povezav, ki reprezentirajo relacije ali asociacije med njimi. Ti modeli so veliko prispevali h klasični umetni inteligenci, vendar pa zanje ni nujno značilno avtoprocesiranje, zato jih med konekcionizem pogosto ne uvrščamo. Izjema so Kohonenove avtoasociativne mreže (Doszko, Reggia, Lin, 1990).

Ponoven razcvet nevronske mreže se začne v 80. letih s Hopfieldom, Rumelhartom in Kohonenom ter s teorijami paralelna distribuiranega procesiranja. Z odkritjem učnih algoritmov za večnivojske mreže je bila odprta pot hitrejšemu razvoju, svoj delež pa je k temu prispeval tudi razvoj vzporedne računalniške strojne opreme (Doszko, Reggia, Lin, 1990).

2

OSNOVNI KONCEPTI IN LASTNOSTI KONEKCIONISTIČNIH MODELOV

Konekcionični model si lahko predstavljamo kot model, sestojč iz treh konstitutivnih delov (Doszko, Reggia, Lin, 1990):

- mreže,
- aktivacijskega pravila,
- učnega pravila.

Mrežo sestavlja množica preprostih enot - vozlišč, ki so z usmerjenimi povezavami - vezmi medsebojno povezana. Neposredno povezana vozlišča imenujemo *sosednja vozlišča*. Informacije, ki jih reprezentirajo vozlišča in vezi, se glede na motiv gradnje modela razlikujejo.

Vsako vozlišče v_i v mreži ima v času t numerično *aktivacijsko vrednost* $a_i(t)$, ki določa dostopnost informacije. Visoka aktivacijska vrednost pomeni, da je informacija zelo dostopna, nizka, da je komaj dosegljiva (Haberlandt, 1994). Trenutno stanje mreže v času t pa določa celoten vzorec aktivacije, ki je enak vektorju

$$a(t) = \langle a_1(t), a_2(t), \dots, a_n(t) \rangle$$

Za lažje računanje se aktivacijske vrednosti običajno definirajo v intervalu med 0 in 1. Aktivacijska vrednost vozlišča ali rezultat, izhajajoč iz nje, se prek vezi, ki so različno močne, nenehno posreduje drugim, sosednjim vozliščem, s čimer se spreminja aktivacijska vrednost sosednjih vozlišč. Sosednja vozlišča

med seboj torej ves čas komunicirajo. Celotna vhodna (input) aktivacija $iv_i(t)$, ki jo vozlišče v_i sprejme od svojih sosedov v času t , vpliva na spreminjanje aktivacijske vrednosti vozlišča v_i . Hkrati na to vpliva tudi moč povezav med vozlišči. Vezem v mreži so namreč prav tako kot vozliščem prek aktivacijske vrednosti določene numerične vrednosti, imenovane *uteži*. Moč oziroma utež na vezi u_{ji} (gre za vez, ki teče od vozlišča v_j do v_i) je lahko (Doszko, Reggia, Lin, 1990):

- če aktivacija vozlišča v_j poveča aktivacijo sosednjega vozlišča v_i , pravimo, da je vez *pospeševalna* (ekscitacijska) in jo označujemo z oznako $u_{ji} > 0$,
- če pa aktivacija vozlišča v_j zmanjša aktivacijo vozlišča v_i , je vez *zaviralna* (inhibitorna), kar označujemo z $u_{ji} < 0$.

Glede na interakcijo vozlišč v mreži z zunanjim okoljem delimo vozlišča na *vhodna*, *izhodna* in *skrita*. Vhodna vozlišča sprejemajo informacije iz okolja (zunanje informacije), izhodna se odzivajo nanj, skrita vozlišča pa z njim nimajo neposrednega stika. Vse vrste vozlišč izvajajo seveda tako vhodno kot izhodno funkcijo (Haberlandt, 1994).

Drugi sestavni del konekcionističnega modela je aktivacijsko pravilo. Je lokalna procedura, ki ji za vzdrževanje svoje aktivacijske vrednosti sledi vsako vozlišče. Aktivacijske vrednosti kot funkcije pridobljenih - vhodnih in trenutnih aktivacij pogosto vzdržujejo vsa vozlišča hkrati. Vozlišče v_i tako izračunava svojo aktivacijsko vrednost po funkciji

$$a_i(t+1) = f_i(iv_i(t), a_i(t))$$

S širjenjem aktivacije po mreži poteka masovni paralelizem, pri čemer se procesiranje informacij odvija prek lokalnih interakcij med sosednjimi vozlišči.

Učenje (adaptacija) se v konekcionističnem modelu nanaša na vsako spremembo, ki se kot rezultat izkušenj modela pojavi v njegovem obnašanju. Implementirano je s spreminjanjem uteži v mreži. Učno pravilo je lokalna procedura, ki opisuje, kako naj se uteži na vezeh s časom spreminjajo.

Obstaja veliko učnih metod, v osnovi pa lahko proces učenja poteka nenadzorovano ali nadzorovano. Najbolj razširjeni učni algoritmi, ki sodijo v skupino nenadzorovanega učenja, temeljijo na pravilu, ki ga je že leta 1949 predlagal D. Hebb (Markič, 1995). Večina različic Hebbovega učnega pravila prilagaja moč povezave med vozliščema sorazmerno s produktom njunih hkratnih aktivacijskih vrednosti. Tako se med vozliščema, ki sta istočasno aktivni, moč povezave poveča, v vseh drugih primerih pa zmanjša. V skupino nadzorovanega učenja spadajo delta pravila (Markič, 1995). Učni primeri so tukaj podani z vhodnimi vzorci in pravilnimi izhodnimi vzorci. Učenje poteka tako, da se v vsakem koraku izračunata izhod pri danem vhodu in razlika med dejanskim izhodom in želenim izhodom.

Uteži na vezeh se nato zmanjšajo ali povečajo sorazmerno z razliko. Učnim metodam bo v nadaljevanju posvečeno posebno poglavje.

Konekcionistični modeli imajo lahko različno zgradbo. Ločimo jih glede na topologijo - koliko nivojev imajo (enega, dva ali več), glede na to, ali so vozlišča med seboj povezana enosmerno ali dvosmerno ter glede na izbrano aktivacijsko in učno pravilo (Markič, 1995).

Od konvencionalnih informacijsko procesnih modelov (npr. simbolno procesnih modelov: produkcijskih sistemov, semantičnih mrež, okvirov) se konekcionistični modeli razlikujejo vsaj v dveh bistvenih lastnostih (Doszkocs, Reggia, Lin, 1990):

1

Konekcionistični modeli se avtoprocesirajo ali samoorganizirajo, kar pomeni, da njihovega delovanja ne upravlja in ne nadzoruje nikakršen zunanji program. Prek lokalnih interakcij, ki se odvijajo med številnimi komponentami mreže, mreža dobesedno procesira samo sebe. V konekcionističnem modelu so tako vozlišča kot vezi že same po sebi aktivne procesne enote. Klasični informacijsko procesni modeli pa reprezentirajo pasivne podatkovne strukture (npr. seznam entitet, množico produkcijskih pravil, semantično mrežo itd.), s katerimi upravljajo aktivne zunanje procedure (iskalni algoritmi, mehanizmi sklepanja itd.).

2

Konekcionistični modeli kažejo globalno obnašanje mreže/sistema, ki izhaja iz hkratnih lokalnih interakcij med številnimi komponentami mreže. Klasični informacijsko procesni modeli imajo globalni dostop do zbirke pravil ali mreže, upravljanje s temi podatkovnimi strukturami pa je strogo in eksplicitno sekvenčno (recimo s tehnikami reševanja konfliktov v produkcijskih sistemih). Pomembna implikacija opisanih razlik je, da je vse, kar v konekcionističnih modelih označujemo z 'inteligentnim vedenjem', globalna lastnost, izhajajoča iz vzporednega procesiranja. Takšno razumevanje inteligentnega vedenja je osnova konekcionističnih modelov.

2.1

Procesiranje informacij v živčnem sistemu

Današnja nevropsihologija razume možgane kot skupek procesnih centrov, od katerih je vsak izmed njih odgovoren za izvajanje določene naloge (npr. govorni center, vidni center itd.). Ti centri so medsebojno povezani s skupki živčnih vlaken, prek katerih si izmenjujejo informacije in tako medsebojno komunicirajo. Na mikroskopski stopnji, ki predstavlja osnovo večini konekcionističnega modeliranja, so možgani sestavljeni iz bilijonov možganskih celic, imenovanih nevroni (Doszkocs, Reggia, Lin, 1990). Nevronov je veliko različnih vrst. Običajno imajo en dolg izrastek (akson) in več krajših izrastkov (dendritov) ter celično jedro. Med aksonom

enega nevrona in dendritom ali celičnim jedrom drugega nevrona je stik ali povezava, ki se imenuje sinapsa (Peruš, 1995). Opisana struktura je značilna za "klasični nevron" in je poenostavitev dejanskih nevronov in njihovih medsebojnih povezav. Procesna enota nevrona je celično jedro, vhodne enote so dendriti, izhodne pa aksoni.

Najboljši model delovanja možganov na mikroskopskem nivoju doslej so nevronske mreže (Peruš, 1995). Procesiranje informacij v nevronskih mrežah je po naravi elektrokemično. Signali se med nevroni prenašajo prek sinaptičnih špranj s pomočjo posebnih kemičnih snovi - nevrottransmiterjev. Vsak nevron aktivno vzdržuje svoj električni gradient ali membranski potencial med svojim zunanjim in notranjim okoljem (ta je -70 mV). Pravimo, da je nevron polariziran. Če so vplivi drugih nevronov na membranski potencial nevrona dovolj močni, da depolarizirajo membranski potencial do mejne vrednosti -50 mV, se celično jedro nevrona na to spremembo odzove z električnim impulzom, ki ga imenujemo akcijski potencial. Tako ustvarjen akcijski potencial potuje po aksonu do sinapse - vezi z drugim nevronom in sproži kemične spremembe, ki spremenijo membranski potencial doseženega nevrona. Posledica spremembe je lahko depolarizacija (zaviralni vpliv) ali hiperpolarizacija (pospeševalni vpliv) membranskega potenciala nevrona. Membranski potencial vsakega nevrona je tako nenehno podvržen pospeševalnim (ekscitacijskim) in zaviralnim (inhibicijskim) električnim vplivom iz mreže. Generiranje akcijskih potencialov ob določeni frekvenci (aktivacijski stopnji ali pragu) lahko razumemo kot način za kodiranje in prenos informacij v mreži nevronov (Doszko, Reggia, Lin, 1990).

2.2

Konekcionistični modeli kognicije

Kognitivna psihologija preučuje mentalne/kognitivne strukture in procese. Njen cilj je izpeljava mentalnih mehanizmov in principov, na katerih naj bi temeljile merljive, spoznavne manifestacije inteligentnega vedenja (Haberlandt, 1995). Podobno poskušajo fiziki iz spoznavnih fizičnih fenomenov izpeljati zakonitosti narave.

Čeprav se vsi konekcionistični modeli kognicije naslanjajo na paradigmo nevronskega procesiranja, v splošnem to niso nevronske modeli. So računalniške simulacije delovanja številnih majhnih in medsebojno povezanih procesnih enot. Namen teh simulacij je preučevanje nekaterih osnovnih kognitivnih procesov, kot so pozornost, prepoznavanje vzorcev, priklic iz spomina, učenje, sklepanje, reševanje problemov, razumevanje jezika itd. (Gardner, 1987). Gre torej za funkcionalne modele, ki v nasprotju z nevronskimi modeli, ki simulirajo nevrobiološke zakonitosti, nujno ne sovpadajo s strukturo in delovanjem možganov.

Razvoj konekcionističnega modeliranja je v kognitivni psihologiji spodbudilo zlasti dvoje spoznanj o možganskem delovanju: hitrost in trdnost (Haberlandt,

1994). Res je, da je v logični dedukciji, numeričnih operacijah in preiskovanju obsežnih podatkovnih zbirk zaporedni "von Neumannov" računalnik hitrejši in natančnejši od človeka. Za večino vsakodnevnih človeških opravil (recimo za prepoznavanje objektov v okolju, petje, učenje novih znanj ali veščin itd.) pa tega seveda ne moremo trditi. Primerov hitre zaznave je veliko tako v živalskem svetu kot pri človeku. Jastreb zazna svoj plen v delčku sekunde in že v naslednjem hipu ga zasleduje. Ljudje prepoznamo obraze, svoje fizično okolje, besede, nevarne situacije v približno 250 do 350 milisekundah (Haberlandt, 1994). Hitra zaznava je nujna za preživetje. V nevarnih situacijah, recimo tik pred morebitnim trčenjem dveh vozil, ni časa za kompleksno algoritemsko analizo situacije, ki bi ji nato sledilo "premišljeno" ukrepanje.

Hitrost in trdnost zaznave sta med raziskovalci kognicije spodbudili teorije o paralelnu distribuiranem procesiranju (PDP, v dobesednem prevodu: vzporedno razpršena obdelava (Peruš, 1995)). Še enkrat poudarjamo, da omenjene teorije niso eksaktni modeli možganov ali celo samo nevronov. PDP najlažje razložimo, če pogledamo razliko med zaporednim računalnikom in možgani. Možgani sestojijo iz ogromnega števila nevronov - po nekaterih predvidevanjih jih je 10^{15} . Vsak nevron je živ procesor informacij in je nenehno vključen v navronske dejavnosti celotnih možganov. Od drugih celic sprejema signale, jih transformira in nevronom pošilja svoje lastne signale. Nevroni so medsebojno povezani. Formirajo mreže, ki se po velikosti razlikujejo. Če so povezani krožno, lahko nevroni z veliko hitrostjo prepoznajo celo zelo kompleksne vzorce. Nevronom torej daje njihovo kolektivno moč dejstvo, da procesirajo informacije paralelno, vzporedno. Dogodek iz okolja hkrati analizira tisoče, morda milijoni nevronov. Delovanje nevronov pa ni samo vzporedno, kar povečuje hitrost procesiranja, temveč tudi distribuirano, razpršeno, kar veča moč in trdnost njihovega delovanja. Za razliko od računalnika informacija v možganih ni shranjena le na specifični lokaciji, temveč je razpršena in implicitno zabeležena v številnih vezeh mreže. Posledica tega je, da pogosto z lahkoto prepoznamo tudi takšne objekte v okolju, ki so zamegljeni ali le delno vidni. Hkrati so določeni poskusi na živalih in ljudeh z možganskimi okvarami tudi pokazali, da funkcije okvarjenih delov možganov včasih prevzamejo drugi, zdravi deli (Haberlandt, 1994).

Konekcionistične in podobne avtoprocesne modele različnih vidikov kognicije razvijajo kognitivni psihologi od 60. let naprej. Doszkocs, Reggia in Lin (1990) so zaradi sistematičnosti tovrstne modele razdelili v tri skupine:

1. skupino lokalno reprezentiranih informacij, kamor uvrščajo semantične in druge asociativne mreže,
2. skupino distribuirano reprezentiranih informacij in
3. skupino distribuirano reprezentiranih informacij z namenom biološkega modeliranja.

3

UČENJE V KONEKSIONISTIČNIH MODELIH

Ključna tema preučevanja konekcionističnih modelov, ki reprezentirajo informacije distribuirano, je učenje. Učenje je pomemben vidik inteligence, z njim se odzivamo, prilagajamo na spremembe v okolju. V konekcionističnih modelih učenje pomeni spreminjanje, prilagajanje uteži na vezeh v mreži. Trenutna utež se spremeni za faktor spremembe, ki ga različne učne metode različno definirajo:

$$\text{nova } u_{ji} = \text{trenutna } u_{ji} + \text{faktor spremembe}$$

To načelo je osnova več učnih metod, vključno z najbolj znanima, Hebbovim in iz njega izpeljanim delta učenjem. Prvo je nenadzorovano, drugo pa nadzorovano (Haberlandt, 1994).

3.1

Nenadzorovano učenje (učenje povzroča skupna aktivacija)

Konekcionistični modeli, ki uporabljajo nenadzorovano učenje, so nekakšni detektorji pravilnosti; mreža se namreč uči prek prepoznavanja pravilnosti v strukturi vhodnih vzorcev (Doczkocs, Reggia, Lin, 1990).

Najbolj razširjeni učni algoritmi, ki sodijo v skupino nenadzorovanega učenja, temeljijo na pravilu, ki ga je v svoji osnovni obliki že leta 1949 predlagal Donald Hebb (Markič, 1995). Nanj so močno vplivala spoznanja nevropsihologov o delovanju nevronov. Tako naj bi po Hebbu vsaka misel, spomin itd. temeljil na aktiviranem vzorcu (skupku hkrati aktiviranih nevronov) v nevronske mreži. Nevrona v mreži naj bi se torej povezala, če sta istočasno aktivna. Hebbovi nasledniki so iz opisanega sklepanja kasneje izpeljali Hebbovo pravilo asociativnega učenja, ki pravi, da hkratna aktivacija vozlišč v_i in v_j poveča moč povezave (utež na vezi u_{ji}) med vozliščema, pri čemer je obseg ojačanja vezi odvisen od aktivacijskih vrednosti povezanih vozlišč. Če imata vozlišči visoko aktivacijsko vrednost, se bo vez med njima močno ojačala, sicer se bo prav tako ojačala, vendar v manjši meri. Hebbovo učno pravilo torej prilagaja moč povezave med vhodnim in izhodnim vozliščem sorazmerno s produktom njunih hkratnih aktivacijskih vrednosti:

$$u_{ji} = a_{ji} a_{oj}$$

(Indeksa i in o označujeta vhodno (input) in izhodno (output) vozlišče).

Med vozliščema, ki sta istočasno aktivni, se tako moč povezave poveča, v vseh drugih primerih pa zmanjša (Haberlandt, 1994).

Do učenja v mreži lahko pride že po enem samem koraku, po več korakih,

ali pa do učenja sploh ne pride. To označujemo z vrednostmi, ki jih imenujemo učne stopnje ali parametri. Ti običajno temeljijo na določenih predpostavkah ali so določeni eksperimentalno. Učna stopnja je recimo lahko odvisna od števila vhodnih enot/vozlišč. Več ko je vhodnih enot, dalj časa je potrebno za učenje. Matematično je učna stopnja (U_s) enaka $1/\text{št. vhodnih enot}$. Zgornjo enačbo moramo torej v tem primeru pomnožiti še z učno stopnjo (Haberlandt, 1994):

$$u_{ji} = U_s a_i a_{oj}$$

3.2

Nadzorovano učenje (prepoznavanje in odpravljanje napak - povratna zanka)

Eden izmed razlogov, zakaj Hebbovo učenje na korelacijskih vhodnih vzorcih ne deluje, je, da med dejanskim izhodom in želenim izhodom ni neposredne povezave. Uteži so pri Hebbovem učenju preprosto enake produktu vhodnih in izhodnih aktivacijskih vrednosti. Na vrednosti uteži ne vplivajo povratne informacije o neskladjih med dejanskimi in želenimi izhodi. Prav te napake (neskladja) pa bi lahko bile ustrezni sprožilci učenja (Haberlandt, 1994).

Prednosti povratne zanke izkorišča delta učenje. Svoj odziv sistem prilagodi pričakovanemu cilju (izhodu), kar počne z beleženjem in popravljanjem napak v vsakem koraku posebej. Uteži se za vsak napačen izhod ustrezno spremenijo. Če je izhodno vozlišče mirujoče, v skladu z učnim vzorcem pa bi moralo biti aktivno, se vrednosti uteži prilagodijo tako, da se izhodno vozlišče aktivira. Če pa izhodno vozlišče privede do pravilnega - želenega izhoda, do spreminjanja vrednosti uteži seveda ne pride. Nadzorovano učenje je seveda možno samo v primerih, ko so pričakovani cilji znani vnaprej (Doszko, Reggia, Lin, 1990).

Izraz 'delta učenje' izhaja iz grškega (matematičnega) simbola za spremembo (D). Enačba za izračun spremembe uteži na vezi u_{ji} (povezava med vhodnim in izhodnim vozliščem) upošteva aktivacijsko vrednost vhodnega vozlišča, učni parameter ter napako izhodnega vozlišča glede na želen izhod v danem koraku učenja:

$$u_{ji} = a_i U_s \text{ napaka}_o$$

Napaka izhodne enote reprezentira razliko med želeno in dejansko aktivacijo v danem koraku učenja. Če je odziv izhodne enote pravilen, je napaka ničelna in do spremembe uteži ne pride. Če pa se dejanski odziv od želenega bistveno razlikuje, je napaka velika, kar se kaže v relativno veliki spremembi vrednosti uteži (Haberlandt, 1994).

4

UPORABA KONEKCIONISTIČNIH MODELOV V ISKANJU INFORMACIJ

Precej ločeno od svojih prednikov, nevronskega modeliranja in modeliranja kognicije, konekcionistični modeli predstavljajo pomembno računalniško metodologijo, ki je uporabna tudi za večino vidikov in problemov iskanja informacij (information retrieval - IR).

IR lahko na neki način razumemo kot kombinacijo dveh specifičnih računalniških podpodročij - procesiranja naravnega jezika (natural language processing - NLP) in umetne inteligence. Na eni strani imamo namreč opravka z ogromnimi količinami besedil - podatkov v naravnem jeziku, ki jih je potrebno predelati, da bi se sistem na uporabnikovo iskalno zahtevo lahko odzval z ustreznimi informacijami. Po drugi strani pa mora sistem seveda pravilno razumeti uporabnikovo iskalno zahtevo, kar mu omogoča dostop do informacij/znanja o uporabniku (uporabniški modeli) in o drugih iskalnih zahtevah (Scholtes, 1995).

Večina komercialnih online servisov ponuja svojim uporabnikom podatkovne zbirke, s katerimi upravljajo IR sistemi, ki uporabljajo iskalne tehnike "natančnega ujemanja". Ti sistemi običajno uporabljajo invertirane datoteke in Boolovo iskalno logiko. Gre za tehnike, ki so se pojavile že pred več kot tridesetimi leti in zajemajo zgolj globalno površinsko analizo besedil ter preprosto natančno primerjanje tako izdelanih reprezentacij dokumentov in iskalnih zahtev med seboj. Globlje razumevanje besedil (konteksta) in/ali uporabnikov pri priklicu ni upoštevano, kar se kaže v relativno nizki povprečni iskalni uspešnosti (Zupanič, 1994). Po Sparck Jonesovi (1987) ta v konvencionalnih IR sistemih v povprečju ne presega 40% natančnosti za 20% odziv. Da so se kljub velikim pomanjkljivostim opisane tehnike obdržale vse do danes, pravzaprav ni tako presenetljivo. Podatkovne zbirke so namreč tako zelo obsežne, da zaenkrat katerakoli druga iskalna tehnika ne prinaša boljših rezultatov. Predpogoj za izboljšanje iskalne uspešnosti z alternativnimi iskalnimi tehnikami je namreč zožanje vsebine podatkovnih zbirk na zelo ozke predmetne domene, kar pa v splošnem ni značilnost IR sistemov. (Primer: podatkovna zbirka Medline pokriva celotno področje biomedicine, eksperimentalni sistemi, ki uporabljajo nove iskalne tehnike, pa so uspešni in učinkoviti le na tako ozkih domenah, kot je recimo zdravljenje raka (Pollittov sistem CANSEARCH)). Razumljivo je, da je raziskovalna dejavnost v IR zato bolj kot na metode simbolne umetne inteligence (ali lingvistične metode) osredotočena na statistične metode (kontekstno neodvisne metode, ki se semantike jezika običajno lotevajo zgolj na nivoju sinonimije), ki hkrati omogočajo tudi večjo učinkovitost IR sistemov (Scholtes, 1995).

Za alternativne metode za analizo besedil in iskalne tehnike so v primerjavi s konvencionalnimi IR sistemi značilne tri pomembne prednosti (Doczkocs, Reggia, Lin, 1990):

Prilagodljivost

- zmožnost sprejemanja nepopolnih ali nenatančnih iskalnih zahtev, uporaba iskalnih tehnik, ki dovoljujejo tudi delno ujemanje med iskalno zahtevo in dokumenti, rangiranje zadetkov glede na relevantnost priklicanih dokumentov,
- sposobnost odzivanja na interese, namene in želje uporabnikov (modeli),
- fleksibilnost v izboru ustrezne iskalne tehnike za različne tipe iskalnih zahtev.

Interaktivnost

- zmožnost uporabe dinamičnega interaktivnega in iterativnega iskanja s povratno zanko,
- pomoč uporabnikom pri razumevanju in izražanju njihovih informacijskih potreb.

Transparentnost

- podpora uporabnikom pri preiskovanju podatkovnih zbirk in kontekstualna interpretacija rezultatov iskanja,
- zmožnost avtomatskega učenja relacij med dokumenti, indeksnimi izrazi in iskalnimi zahtevami.

Omenjene prednosti je možno doseči z različnimi pristopi: s statističnimi metodami, ki upoštevajo frekvenčno porazdelitev besed v dokumentu in celotni zbirki, z metodami umetne inteligence - ekspertnih sistemov, sistemov, osnovanih na znanju, sistemov za računalniško razumevanje naravnega jezika, hipertekstovnih reprezentacij in z metodami paralelnega distribuiranega procesiranja (Doszkocs, Reggia, Lin, 1990).

Prednosti paralelna distribuiranega procesiranja so implicitni paralelizem, preprostost vključitve različnih vrst znanja iz različnih virov, asociativnost in zmožnost generalizacije (Scholtes, 1995).

Konekcionistični pristop v IR naj bi po mnenju Kinoshita in Palevskega (cf. Doszkocs, Reggia, Lin, 1990) privedel do razvoja takšnih sistemov, ki bi bili zmožni:

- priklicati informacije kljub izpadu priklica posamezne informacije;
- glede na uporabnikov vnos modificirati shranjene informacije;
- priklicati "najbližje sosede", kadar zbirka ne vsebuje informacij, ki bi se z iskalno zahtevo natančno ujemale;

- kljub nepopolni ali nenatančni iskalni zahtevi asociativno priklicati informacije;
- kategorizirati informacije po njihovih asociativnih vzorcih.

Opisana pričakovanja so raziskovalci v eksperimentalnem okolju doslej že tudi delno realizirali in testirali.

4.1

Mrežne reprezentacije

Splošno rečeno se IR ukvarja z dokumenti (zapisi), indeksnimi izrazi (iskalnimi ključi) in iskalnimi zahtevami (iskalno logiko). Naloga IR sistema je primerjanje iskalnih zahtev s shranjenimi dokumenti, običajno prek indeksnih izrazov. Na eni strani imamo torej iskalne zahteve, na drugi dokumente, vmes pa indeksne izraze (Zupanič, 1994). Če to prevedemo v konekcionistično terminologijo, imamo opravka s trinivojsko mrežo, v kateri predstavljajo dokumenti izhodni nivo, iskalne zahteve vhodni nivo in indeksni izrazi skriti nivo. V konekcionistični arhitekturi so dokumenti, indeksni izrazi in iskalne zahteve reprezentirani kot vzorci medsebojno povezanih vozlišč. Njihovo dinamično strukturo omogočajo obtežene vezi med vozlišči (Doszkocs, Reggia, Lin, 1990).

Konekcionistično mrežno reprezentacijo lahko primerjamo z znanim Saltonovim modelom iskanja informacij, modelom vektorskega prostora (SMART) (glej Salton, McGill, 1983).

V modelu vektorskega prostora so dokumenti in iskalne zahteve reprezentirane z vektorji v n -dimenzionalnem vektorskem prostoru, pri čemer n sovpada s številom različnih indeksnih izrazov, ki reprezentirajo dokumente v zbirki (Salton, McGill, 1983). Komponente vektorjev predstavljajo indeksne izraze oziroma statistično izračunane vrednosti njihovih uteži. Z vidika konekcionizma lahko takšno matriko razumemo kot mrežo. V njej so skorajda vsi vidiki znanja reprezentirani z utežmi na vezeh in z dinamičnimi aktivacijskimi vzorci (Doszkocs, Reggia, Lin, 1990). V modelu vektorskega prostora poteka iskanje prek kotov med vektorji. Vektorja sta si tem bolj "blizu", čim več skupnih indeksnih izrazov si delita oziroma čim manjši je kot med njima. Če je kot med vektorjem iskalne zahteve in vektorjem dokumenta ničeln, se dokument z iskalno zahtevo natančno ujema. Podobnost dokumenta z iskalno zahtevo merimo torej s kotom med pripadajočima vektorjema, natančneje s kosinusom tega kota, s čimer pade merilo v interval med 0 in 1. Med priklicanimi dokumenti se po opisani iskalni tehniki nahajajo tisti, katerih mera podobnosti z iskalno zahtevo presega neki vnaprej določen prag (Zupanič, 1994). Kosinus meritve podobnosti se široko uporabljajo tudi v konekcionističnih modelih.

Konekcionistični modeli predpostavljajo, da lahko številne posredne in šibke aktivacijske vrednosti prispevajo k močnejši aktivaciji. Zmožnost

asociativnega priklica potencialno relevantnih dokumentov prek številnih relativno šibkih informacij (npr. o formalnih lastnostih dokumentov, avtorjih, naslovih, citatih itd.) je ena izmed prednosti konekcionistične metodologije (Doszkocs, Reggia, Lin, 1990).

Druga prednost dinamičnih mrežnih reprezentacij je preprostost grupiranja in preslikovanja. S spreminjanjem uteži v mreži (postopek ja lahko avtomatiziran ali pa ga nadzoruje uporabnik med iskanjem) dosegamo 'približevanje' podobnih vozlišč v mreži. Prek samoorganizacijskih tehnik je prav tako možno tudi preslikovanje multidimenzionalnega prostora v dvo- ali tridimenzionalni prostor (vizualizacija). Primer preslikave zapletenih hierarhičnih relacij visokodimenzionalnih prostorov v dvodimenzionalni prikaz je v svojem modelu podal Kohonen (cf. Doszkocs, Reggia, Lin, 1990).

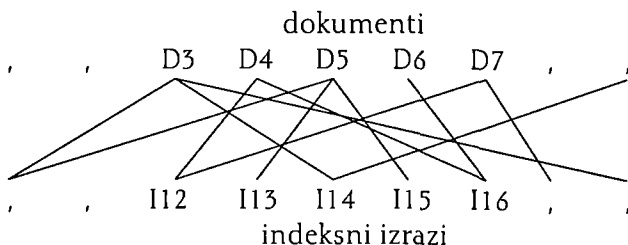
V mrežnih reprezentacijah so informacije lahko reprezentirane lokalno ali distribuirano. Lokalna reprezentacija je preprostejša, v eksperimentalnem okolju je z njo tudi lažje upravljati. Vendar pa je za prave konekcionistične modele značilna distribuirana reprezentacija, kot recimo v Boltzmannovem stroju ali Hopfieldovi mreži (Doszkocs, Reggia, Lin, 1990).

Konekcionistična mrežna reprezentacija nudi v IR le splošni okvir, v katerem pa lahko uporabljamo oziroma z njim kombiniramo tudi druge iskalne tehnike.

4.2

Aktivacija s širjenjem

Iskanje informacij v mrežnih reprezentacijah poteka s širjenjem aktivacije vozlišč v mreži. V primeru lokalne reprezentacije lahko dokumente in indeksne izraze strukturiramo v dva nivoja, nivo dokumentov in nivo indeksnih izrazov. Povezave med nivojema predstavljajo relacije med dokumenti in indeksnimi izrazi (ti reprezentirajo vsebino dokumentov) (slika 1).

Slika 1: Primer dvonivojske lokalne mrežne reprezentacije dokumentov (povzeto po: Doszkocs, Reggia, Lin, 1990).

Iskanje sproži iskalna zahteva, ki aktivira v iskalni zahtevi izražene indeksne izraze. Ti aktivirajo dokumente, ki so prek obteženih vezi povezani z njimi. Nato

aktivirani dokumenti aktivirajo nove indeksne izraze, ti pa spet nove dokumente. Tako se aktivacija širi po mreži, iskalni rezultat pa je množica aktiviranih dokumentov, katerih aktivacijska vrednost dosega prag, ki določa relevantnost dokumenta za dano iskalno zahtevo (Zupanič, 1994).

Tudi brez ustreznega nadzornega mehanizma lahko opisana iskalna tehnika aktivacije s širjenjem priključuje prav toliko nerelevantnih kot relevantnih dokumentov. V najslabšem primeru so lahko priklicani celo vsi dokumenti v mreži. Zato je za dvonivojsko strukturo konekcionistične reprezentacije dokumentov zelo pomembno, kako definiramo ustrezní nadzorni aktivacijski mehanizem. V ta namen se običajno uporabljajo inhibitorne povezave in kompeticijski aktivacijski mehanizmi (Doszkocs, Reggia, Lin, 1990).

Ena izmed prvih aplikacij konekcionističnih modelov na področje iskanja informacij je Mozerjev (cf. Doszkocs, Reggia, Lin, 1990) PDP iskalni model, namenjen poizvedovanju po bibliografski podatkovni zbirki. Model sestoji iz dveh delov, množice deskriptorjev in množice dokumentov. Deskriptorji so indeksni izrazi, ki jih sistem avtomatsko izbira iz dokumentov. Aktivacijska pravila tega interaktivnega aktivacijskega modela temeljijo na McClellandovem in Rumelhartovem interaktivnem aktivacijskem modelu percepcije besed. Aktivacijske vrednosti enot v mreži (dokumentov in indeksnih izrazov) določajo aktivacijska pravila, po katerih vsaka enota najprej izračuna vsoto svojih vhodnih aktivacij, jo prilagodi svoji lastni aktivacijski vrednosti in s svojo aktivacijo nadaljuje šele, ko ima pozitivno aktivacijsko vrednost. Širjenje aktivacije nadzorujejo inhibitorne vezi med posameznimi pari dokumentov in s časom padajoča aktivacija. Tudi PDP mrežo aktivira iskalna zahteva, vendar pa se širjenje aktivacije stabilizira vsakič, ko ima vsako vozlišče v mreži enak porast in upad aktivacije. Rezultat iskanja je tako eno samo aktivno vozlišče, en dokument (t.i. "zmagovalec vzame vse" rezultat). Mozer je predlagal, da bi kot dodatni vir informacij za iskanje relevantnih dokumentov uporabili interno strukturo celotne zbirke dokumentov. Vendar pa je vprašanje, kako ustrezno reprezentirati interno strukturo zbirke, že dolgo nedorečena raziskovalna tema IR.

Poseben primer aktivacije s širjenjem je t.i. *omejena aktivacija s širjenjem*. V svoji semnatični mreži raziskovalnih fondacij in raziskovalnih projektov sta jo uporabila Cohen in Kjeldsen (cf. Doszkocs, Reggia, Lin, 1990). Dvonivojska mreža reprezentira na prvem nivoju raziskovalne fondacije in na drugem raziskovalne teme. Vključuje tri vrste omejitev. Omejitev glede na distanco dovoljuje širjenje vsake aktivacije le v okviru razdalje petih vezi. Druga omejitev se navezuje na povezljivost vozlišč. Po njej se širjenje aktivacije ustavi pri vozliščih, ki imajo zelo visoko povezljivost z drugimi vozlišči. Tretja omejitev deluje na semantiki vozlišč in vezi. Opisana omejena aktivacija s širjenjem je dala relativno dobre iskalne rezultate.

Raziskovalci (Salton, Buckley - cf. Doszkocs, Reggia, Lin, 1990) so opravili že tudi prve komparativne evalvacije modelov aktivacije s širjenjem in modelov

vektorskega prostora. Testiranje je potekalo na šestih različnih podatkovnih zbirkah. Kljub nasprotnim pričakovanjem, izhajajočih predvsem iz asociativnosti konekcioniističnih modelov, govorijo rezultati v prid modelom vektorske reprezentacije dokumentov (statistične metode). Resna težava modelov aktivacije s širjenjem je namreč nadzor nad širjenjem aktivacije, ki običajno temelji na umetno (eksperimentalno) izbranih parametrih, ki lahko močno predestinirajo delovanje te iskalne tehnike. Izbor ustreznih parametrskih vrednosti za iskanje zahteva dobro razumevanje odnosov med posameznimi iskalnimi elementi ter obsežna in številna testiranja.

4.3

Učne metode

Kot smo že omenili, je učenje osnova konekcioniističnih modelov. V kontekstu iskanja informacij se nam z vidika učenja pojavlja dvoje vprašanj. Namreč, kaj oziroma česa naj bi se sistem učil, ter kako lahko učenje izboljša iskalno uspešnost.

Zagovorniki konekcionizma pogosto poudarjajo, da lahko z reprezentacijo interne strukture zbirke dokumentov dosežemo ustrezno reprezentacijo znanja, zajetega v zbirki. Obstajata dve osnovni skupini tovrstnih reprezentacijskih vzorcev (Doszkocs, Reggia, Lin, 1990):

- statistični vzorci, ki temeljijo na frekvenci pojavljanja ali hkratnega pojavljanja indeksnih izrazov, avtorjev, citatov itd.;
- distribucijski vzorci, ki temeljijo na relativni poziciji dokumenta v primerjavi z drugimi dokumenti v multidimenzionalnem prostoru dokumentov (semantične relacije med dokumenti, najbližji sosedje itd.).

Raziskovalci predpostavljajo, da bi se uspešnost sistemov za iskanje informacij povečala, če bi se bili ti sistemi zmožni učiti omenjenih vzorcev. Učenje naj bi potekalo prek lokalnega prilagajanja vrednosti uteži, kar bi se nato kazalo v globalnem delovanju sistema.

Ena najbolj izpopolnjenjih zgodnjih aplikacij konekcioniističnih modelov na IR je sistem za iskanje dokumentov, imenovan AIR (Adaptive Information Retrieval) Rika Belewa (1989). Trinivojska mreža s približno 5000 vozlišči reprezentira indeksne izraze, dokumente in avtorje. Zbirka obsega 1600 dokumentov. Indeksni izrazi so izbrani iz naslovov dokumentov. Povezave potekajo med dokumenti in njihovimi avtorji (in obratno) ter dokumenti in indeksnimi izrazi, ki reprezentirajo vsebino dokumentov (in obratno) (Ford, 1991).

AIR uporablja nadzorovano učenje, ki glede na podane (vhodne) učne vzorce (gre za znanje o želenem izhodu - povratna informacija) spreminja moč povezav med vozlišči.

Učni algoritem ima naslednje značilnosti (Belew, 1989):

- Z vnosom novega dokumenta v AIR se uteži avtomatsko prilagodijo novemu stanju. Celotna vsota uteži vseh vezi, ki določeno vozlišče povezujejo s sosednjimi, je konstanta, pogostejši indeksni izrazi tako dobijo nižje aktivacijske vrednosti.
- AIR se prilagaja strukturi dokumentov, recimo uporabljanemu leksikonu. Prek pogostosti hkratnega pojavljanja besed v dokumentih se uči ustaljenih besednih zvez.
- AIR se prilagaja tudi uporabnikom. Ti imajo možnost ovrednotiti relevantnost priklicanih dokumentov, sistem pa nato na podlagi tovrstnih povratnih informacij prilagodi uteži na vezeh v mreži. Gre za zelo uspešno interaktivno iskalno metodo iskanja s povratno zanko, ki v primeru AIR subjektivno relevantnost spreminja v relevantnost skupine uporabnikov, ki sistem uporabljajo. Varnostno je vpliv uporabnikov na mrežo nadzorovan in omejen tako, da do bistvenih sprememb uteži pride le, če isto informacijo sistemu poda večja skupina uporabnikov.

Po sistemu AIR se je zgledoval tudi Daniel E. Rose (cf. Bing, 1995), ki je predlagal IR sistem za priklic informacij s področja prava. Sistem s kratico SCALIR je hibridni sistem, saj kombinira simbolno in konekcionistično procesiranje. SCALIR uporablja učni algoritem, podoben delta učnemu pravilu.

5

ZAKLJUČEK

Na prihodnost konekcionističnega modeliranja bo v veliki meri vplival tehnološki razvoj, in sicer tako v strojni kot v programski opremi. Računalniki, ki podpirajo masivni eksplicitni paralelizem, značilen za konekcionistične modele, že obstajajo, njihov razvoj pa bo v prihodnje verjetno še hitrejši. Tako je na primer AT&T Bell Laboratory razvil prototip optičnega digitalnega procesorja, ki naj bi deloval 1000-krat hitreje od najhitrejšega digitalnega računalnika in seveda temelji na paralelno distribuiranem procesiranju. Razvoj lahko pričakujemo tudi v programski opremi: v metodah za nadzor delovanja mrež in v programskih okoljih za implementacijo in uporabo konekcionističnih modelov (Doszkocs, Reggia, Lin, 1990).

Metode, ki se v konekcionističnih modelih (v nevroznanosti, psihologiji ali umetni inteligenci) trenutno uporabljajo, so seveda omejene. Velik problem predstavljajo omejitve v možnem obsegu delovanja ter v reprezentaciji jasno strukturiranih podatkov. Distribuirane nevronske mreže so na primer relativno

nestabilni pomnilniki za eksaktne podatke. Iz tega izhaja tudi problem dolgoročnega shranjevanja rekurzivnih in hierarhičnih struktur (Scholtes, 1995).

Razvojne možnosti, ki jih konekcionistična tehnologija ponuja IR sistemom, so hkrati globalne in delne. Konekcionistični modeli so bili doslej praktično aplicirani le na določene vidike iskanja informacij, čeprav je iz konekcionistične paradigme možno izpeljati povsem drugačno konceptualno zasnovo IR sistemov. Preden lahko pričakujemo bistven vpliv konekcionistične tehnologije na praktične IR sisteme, bodo raziskovalci morali odgovoriti na naslednja pomembna in trenutno še nerešena vprašanja (Doszkocs, Reggia, Lin, 1990):

- katera konekcionistična tehnika je primerna za kateri IR problem?
- kako primerjati konekcionistične pristope s tradicionalnimi IR tehnikami in kako sploh evalvirati njihovo delovanje?
- kako preseči omejitev v obsegu delovanja, značilno za konekcionistične modele glede na to, da je za IR sisteme značilna vsebinska širina in izredna kvantiteta podatkov?
- ali bi bilo smiselno iskati novo - konekcionistično paradigmo iskanja informacij, ali pa ostati pri njej in nadgrajevati stare temelje?

Nobeno izmed teh vprašanj ni trivialno in na dokončne odgovore bo verjetno potrebno še nekaj časa počakati. Zagotovo pa bodo prednosti, kot so velika procesna zmogljivost (paraleleno distribuirano procesiranje), zmožnost upravljanja z mehki in nezanesljivimi podatki, zmožnost prilagajanja/učenja, preprostost in učinkovitost integracije različnih vrst znanja iz različnih virov, asociativnost in zmožnost generalizacije ter dinamične interne reprezentacije, spodbudno vplivale na nadaljnje raziskave te vrste.

LITERATURA

1. Belew, R. K. *Adaptive information retrieval : using a connectionist representation to retrieve and learn about documents*. V: Belkin, N. J., Van Rijsbergen, C. J. (eds.): *Proceedings of the Twelfth annual international ACM SIGIR conference on research and development in information retrieval*. Cambridge : Association for Computing Machinery, 1989 : 11-20.
2. Bing, J. "A symbolic and connectionist approach to legal information retrieval by D. E. Rose". *Information processing & management*, 31(1995)6 : 903-906.
3. Doszkocs, T. E., Reggia, J., Lin, X. "Connectionist models and information retrieval". *ARIST*, 25(1990) : 209-260.
4. Ford, N. *Expert systems and artificial intelligence: an information manager's guide*. London: Library Association Publishing, 1991.
5. Gardner, H. *The mind's new science: a history of cognitive revolution*. New York : Basic Books, 1987.
6. Haberlandt, K. *Cognitive psychology*. Boston : Allyn and Bacon, 1994.

7. Markič, O. "Kognitivizem in konekcionizem - dva pristopa v kognitivni znanosti". *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 23(1995)176:101115.
8. Peruš, M. *Vse v enem, eno v vsem: možgani in duševnost v analizi in sintezi*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1995.
9. Salton, G., McGill, M.J. *Introduction to modern information retrieval*. New York : Mc-Graw-Hill, 1983.
10. Scholtes, J.C. *Artificial neural networks for information retrieval in a libraries context*. Brussels : European Commission, 1995.
11. Sparck Jones, K. Information retrieval. - V: Shapiro, S.C. (ed.): *Encyclopedia of artificial intelligence*. New York : Wiley-Interscience Publication, 1987.
12. Zupanič, S. *Sistemi, osnovani na znanju na področju shranjevanja in iskanja informacij*. *Diplomska naloga*. Ljubljana : Filozofska fakulteta, 1994.

BIBLIOTEKARSTVO IN BIBLIOMETRIJA

Mag. Primož Južnič

UDK 02 : 311

Povzetek

Avtor želi s tekstom opozoriti na pomen poznavanja bibliometrije in na njeno vključitev kot poddiscipline v bibliotekarstvo. Uporaba njenih metod je nujna v vseh knjižnicah, ki delujejo v sistemih znanstvenega informiranja in komuniciranja, poznavanje pa lahko koristi vsem bibliotekarjem, ki želijo delovati tudi raziskovalno. Z uporabo bibliometričnih metod si namreč lahko pridobimo določena dodatna znanja o raziskovalnem delu.

UDC 02 : 311

Summary

In the article, the author stresses the importance of bibliometrics and the need for its inclusion as a subspeciality into librarianship. The use of its methods is necessary in all libraries participating in systems of scientific information and communication, while some familiarity with it will be useful for all librarians who want to do also research work. By the use of bibliometric methods, certain additional expertise in research work can be acquired.

Vsaka stroka je istočasno tudi raziskovalno področje. To pomeni, da poleg rednega dela, ki bi mu lahko rekli rutinsko, opravlja tudi ne-rutinsko, raziskovalno delo. S tem oz. z raziskovalnim pristopom razširja znanja o stroki in področju, s katerim se ukvarja. Brez tega seveda vsaka strokovna dejavnost postane obrt, se ne razvija in dolgoročno gledano tisti, ki v njej deluje, ne opravlja svojega dela in ne izpolnjuje zahtev svojega poklica.

Bibliotekarstvo pri tem ni nikakršna izjema. Vendar ni vedno videti, da se bibliotekarji tega zavedamo. Bibliotekar je sicer eden starejših poklicev v družbeni delitvi dela. Njegova osnovna naloga je bila hranjenje in posredovanje človeškega znanja, ki se je začelo posredovati s pisanimi dokumenti in je tako zamenjalo prejšnjo tradicionalno ustno izročilo. Ta naloga je več ali manj upravičeno, bibliotekarstvo vodila h konservativnemu pristopu ter na ta način tudi šibkejši izraženi raziskovalni usmeritvi znotraj stroke.

To ni bila ovira, da ne bi bibliotekarstvo uspešno opravljalo svoje naloge in bibliotekarji svojega poklica, vse do zadnjih desetletij. V tem času pa silovit razvoj računalništva in informatike in predvsem telekomunikacij grozi, da bo v celoti spremenil vse tradicionalne načine hranjenja, obdelave in posredovanja pisane besede in človeškega znanja. Kar je posebno pomembno za bibliotekarstvo, je to, da gre ves razvoj v to, da bralci ali kakor danes rečemo, končni uporabniki, sami posegajo in tudi direktno dobivajo vse tisto, kar so tradicionalno dobivali prek knjižnic. Ta razvoj sicer najbolj prizadeva specialne knjižnice, saj se najhitreje preoblikujejo tiste informacije, ki so zanimive za njihove uporabnike, strokovnjake in raziskovalce. Vendar bi se slepili, če bi menili, da se bo preoblikovanje posredovanja informacij zaustavilo le pri teh tipih knjižnic. Naj omenim samo področje prostega časa (Internet danes posega predvsem na to področje) ter celo najbolj konservativno področje - šolstvo (učenje na daljavo npr.).

Zato se pojavlja problem defprofesionalizacije knjižničarske dejavnosti, ki postavlja vrsto problemov v knjižnicah pod vplivom splošne informatizacije družbe (Zupanič S. 1996).

Jasnih odgovorov na izzive "informatijske družbe" v bibliotekarstvu seveda ni. Ena izmed pogostih rešitev se kaže v ozki specializaciji na določenih strokovnih področjih in s tem v povezovanju z drugimi strokami. Toda tu se postavlja vprašanje, ali se na ta način izgublja profesionalna identiteta in namesto strokovnjaka s področja bibliotekarstva dobimo strokovnjaka neke druge stroke z nekaj bibliotekarsko/informatijskimi znanji?

Zato se mi zdi pomembno uveljavljanje raziskovalnih metod v bibliotekarstvu, ki dajejo identiteto določeni stroki. Pomembne so tiste raziskovalne metode, ki raziskujejo tisto, kar je od nekdaj osnovna naloga bibliotekarstva, hranjenje in posredovanja zapisanega znanja¹.

Znanstveno področje, ki se ukvarja s tem vidikom prenosa znanja in tudi znanosti ter oboje poskuša tudi ustrezno kvantificirati, se imenuje bibliometrija (bibliometrika - bibliometrics od gr. biblos knjiga), saj je ta proces praviloma

potekal prek tiskanih objav. Bibliometrija je torej raziskovanje kvantitativnih vidikov produkcije in diseminacije uporabe zapisanih (znanstvenih) informacij. Bibliometrija uporablja štetje publikacij, patentov, citatov in drugih potencialno informativnih enot ali njihovih lastnosti ter jih uporablja kot osnovo dejavnikov, s katerimi meri oz. vrednoti raziskovalno dejavnost, znanost in tehnologijo.

Sam izraz bibliometrija se sicer pojavi šele v šestdesetih letih. V osnovi je bibliometrija nastala kot del knjižničnoinformacijske znanosti (Library and Information Science), četudi so pomembni ustanovitelji prihajali iz različnih znanstvenih disciplin.

V začetku šestdesetih let je za znanstveno področje bibliometrije namreč značilen vpliv osebnosti, entuziastov in raziskovalcev z drugih (pogosto naravoslovnih) znanosti. Pod njihovim vplivom so se kasneje pojavili poskusi interdisciplinarne integracije, na eni strani s pomočjo matematičnih in fizikalnih modelov ter socioloških in psiholoških metod na drugi, ter seveda s strani bibliotekarstva kot raziskovalne vede, ki je za to področje že dolgo tradicionalno skrbela. Na začetku 80. let bibliometrija postaja tudi samostojnejša znanstvena disciplina.

Bibliometrične metode so tudi v bibliotekarstvu in informacijski znanosti relativno novejše raziskovalne metode. Ni toliko nova v tem, da je ne bi poznali pred dvajsetimi leti, temveč predvsem v tem, da kot raziskovalna metoda ni bila posebno pogosto uporabljena. Drugače zelo kvaliteten priročnik z naslovom Raziskovalne metode v bibliotekarstvu (Busha C. Harter SP. 1980), ki je izšel leta 1980, tako bibliometrijo in bibliometrične metode odpravi na borih dveh straneh. Vzrok takšnega marginalnega pomena bibliometričnih metod je bil tudi v nerazumevanju sporočilnosti in uporabne vrednosti bibliometričnih metod.

Bibliotekarstvo, že po definiciji svojega strokovnega področja, dela z objavljenim (včasih izključno s tiskanim, danes vse več tudi z drugimi mediji) gradivom, ki prinaša rezultate raziskovalnega dela. Zato so bibliometrične metode osnovne metode raziskovalnega dela tudi v samem bibliotekarskem raziskovanju.

Daleč so časi, v katerih je bibliotekarstvo bilo obravnavano kot obrt, poznavanje nekaj kataloških pravil, ter manipulacija z gradivom (nabava, hranjenje in sposoja) naj bi bilo vse, kar tvori bibliotekarstvo. Hitra in temeljita avtomatizacija knjižnic in bibliotekarskih opravil je bibliotekarstvo zelo približala informacijskim vedam in se pogosto z njimi izenačila. Po drugi strani pa to "zblizanje" zahteva veliko več raziskovalnega pristopa pri bibliotekarskem delu in metodoloških znanjih za takšno delo. To pa je tisto, kar lahko bibliotekarstvu pomaga, da se izogne deprofesionalizaciji in svoja znanja ter strokovna spoznanja uspešno uporabi pri raziskovalnem delu v stroki.

Zato je nujno utemeljiti bibliometrijo tudi na Slovenskem kot raziskovalno disciplino, ki ima svojo mesto v bibliotekarstvu in informacijski znanosti ². Sicer se lahko z njo ljubiteljsko ukvarjajo tudi strokovnjaki iz drugih strok in jo tudi s tem bogatijo z izsledki svojih raziskovalnih izsledkov in z globljim poznavanjem raziskovalnega dela v teh strokah. Vendar ima vsako znanstveno področje svojo

specifiko in bi posploševanja zakonitosti, ki veljajo tako na enem kot na drugem področju, pripeljalo do nesporazumov in zlorab rezultatov bibliometričnih analiz.

Bibliometrija namreč razvija različne metode in modele, ki pa nimajo samo teoretičnega, ampak tudi vse večji aplikativni značaj. Danes poudarjeni aplikativni značaj pa je odmev potreb in zahtev financerjev znanstvenega raziskovanja po možni merljivosti o uspešnosti tega financiranja. Ta financer pa je praviloma država, direktno ali pa prek različnih paradržavnih institucij.

Država financira vse več raziskovanja in znanstvenega dela. Ta financira tudi znanost veliko bolj dolgoročno, kot to počne industrija oz. druge komercialne ali profitne organizacije. Pri slednjih tudi ni večjih težav, kadar želijo vedeti, koliko so bila vredna vložena sredstva in kakšna je bila korist od opravljenega raziskovalnega dela. Pri raziskovalnem delu financiranega s strani države pa ni tako enostavno, posebno pri financiranju bazičnega, fundamentalnega znanstvenega raziskovanja.

Pritisk in kritična ocena vlaganja v znanstveno-raziskovalno dejavnost sta značilnost današnjih sodobnih demokracij. Davkopllačevalci in predvsem drugi prejemniki državnih sredstev, v pogojih omejenih državnih proračunov, tudi močno pritiskajo na sredstva, namenjena tej dejavnosti. Tako je vse bolj nujno dokazovati smiselnost vlaganja vanjo. Tega se vse bolj zavedajo tudi raziskovalci sami. Ravno to postaja pomemben vzvod za vse večjo uporabo različnih kvalitativnih in kvantitativnih meril za evalvacijo raziskovalne dejavnosti in vrednotenje rezultatov (Kostoff RN. 1996).

V pogojih omejenih in omejevanih državnih sredstev se je povečala zahteva po transparentnosti raziskovalnega dela. In sicer v dveh smereh - zahtevano je vse več informacij o programih raziskovalnega dela s strani tistih, ki odločajo o njegovem financiranju in vse več podatkov o tistih, ki želijo določen program izvajati. Hiter razvoj računalniške in širše informacijske tehnologije v zadnjem desetletju omogoča pripravo, hranjenje in interpretacijo velikega števila informacij. To posledično tudi stimulira te zahteve, saj jim je tehnično mogoče vedno bolj ustreči. Zahteva po vse več kvantitativnih informacij izhaja torej iz teh možnosti.

Splošnega soglasja o kvantitativnih merilih znanstvene raziskovalne dejavnosti (še) ni. Uporaba kakršnihkoli meril je povezana z vrednotenjem dela samih raziskovalcev in tako zelo občutljiva tema za celotno raziskovalno dejavnost. Vendar gre za področje, ki je vse bolj aktualno in je zato tudi pomembno, kako bibliotekarji obvladajo te raziskovalne metode.

UPORABNOST REZULTATOV BIBLIOMETRIČNIH RAZISKAV

Seveda bi bilo poenostavljanje, če bi bibliometrične metode zožili samo na merjenje uspešnosti vlaganja državnih sredstev v znanstveno raziskovanje. Bibliometrija se namreč ukvarja z objavami, torej z objavljenimi rezultati

znanstvenega in strokovnega dela. Vendar pa je uporabnost teh rezultatov možna na različnih področjih bibliotekarskega dela. Bibliometrične metode so se iz skromnih začetkov razvile v široko uporabljene metode. Gre sicer za kvantitativne metode, ki pa imajo tudi zelo močne teoretične osnove. Nepoznavanje slednjih praktično onemogoča interpretacijo kvantitativnih podatkov. Presegali bi namen tega teksta če bi želeli o njih kaj več spregovoriti. To sem storil že drugje (Južnič P. 1997), zato na tem mestu samo nekaj opozoril.

Rezultate bibliometričnih raziskav v osnovi uporabljamo lahko za naslednje namene:

1. za merjenje vpliva in pomena objav, posameznikov oziroma raziskovalnih skupin,
2. za merjenje vpliva in pomena ter oceno posameznih znanstvenih revij in drugih publikacij,
3. za ovrednotenje vpliva in uspešnosti posameznih raziskovalnih politik,
4. kot pomoč pri nabavi oz. dostopu do relevantnih virov primarnih dokumentov
5. kot pomoč pri iskanju relevantnega gradiva.

Na kratko naj prikažemo vsakega od teh namenov. Začetniki bibliometrije in bibliometričnih metod so se veliko ukvarjali s štetjem publikacij in avtorjev. Vendar je poseben pomen bibliometriji dala šele uporaba metode analize citiranja. Analiza citiranja se je uveljavila tako, da je zasenčila vse druge metode merjenja oz. zbiranja kvantitativnih podatkov. Sistematično zbiranje podatkov v t.i. Indeksih citiranja je tudi omogočilo enostavnejše zbiranje podatkov in sistematičnost v njihovi uporabi ³.

Raziskovalno delo posameznega znanstvenika in ravno tako raziskovalne skupine je kontinuiran proces, in raziskovalna pot, katere mejniki oz. postaje so objave raziskovalnih rezultatov. Citati so smerokazi ob cesti, ki jih postavi/jo avtor/ji, da bi omogočil/i svojim bralcem obnoviti pot, ki je njega/njih pripeljala do sklepov, objavljenih v delu, ter teorijo, evaluacijo ali kritiko, izraženo v njem. Znanstvena skupnost pričakuje, da bo tisti, ki raziskuje problem, predlaga teorijo ali pojasnjuje idejo, predtem preučil in konzultiral literaturo s tega področja in ustrezno omenil oz. dal priznanje svojim virom.

MERJENJE VPLIVA IN POMENA OBJAV POSAMEZNIKOV, OZIROMA RAZISKOVALNIH SKUPIN

Objavljeni rezultati raziskovalnega dela so praviloma osnovni mehanizem tudi za ocenjevanje kvalitete raziskovalnega dela, pomembne za napredovanje znotraj akademske ali raziskovalne institucije, ali za pridobivanje sredstev za

nadaljnje raziskovalno delo. Tako je v večini razvitih dežel pa vse več tudi drugje. Vprašanje produktivnosti v znanstvenem raziskovanju in s tem tudi meril za njeno merjenje še nikoli ni bilo tako aktualno kot danes. Zbiranje kvantitativnih kazalcev o znanstvenih dosežkih je brez dvoma izjemno privlačno iz različnih vzrokov. Odločitve o zaposlitvah in napredovanjih oz. drugih akademskih zadevah, financiranju raziskovalnih nalog in projektov so pomembne, posebno takrat, ko so mesta ali sredstva omejena. Kvantitativni podatki o dosežkih so zato povsod pomemben podatek, ki lahko tako ali drugače podprejo takšne odločitve.

Pa ne samo to. Raziskovalno delo, posebno tisto fundamentalno in v akademskem okolju, je nerutinska dejavnost, katere rezultatov ni enostavno meriti in ocenjevati. Zato si sami znanstveniki želijo imeti merila, ki bi kazala na njihovo relativno vrednost v primerjavi z drugimi raziskovalci, v obliki kvantitativnih meril, ki se kažejo kot bolj ali manj "objektivna". Analiza citiranja pa se je tu uveljavila tako, da je zasenčila vse druge metode merjenja oz. zbiranja kvantitativnih podatkov, predvsem pa enostavno štetje objav.

Največkrat uporabljane analize so primerjalne analize, komparacije, na osnovi z analizo citiranja pridobljenih podatkov. Takšne analize imajo dvojno prednost. Po eni strani nam pomagajo pri teoretičnem delu ugotavljanja dejavnikov, ki vplivajo na rezultate bibliometričnih analiz. Po drugi strani pa nam praviloma le primerjalne analize lahko dajo realne in uporabne rezultate. Namreč na objave, citiranje in druge objekte bibliometričnih analiz vpliva toliko dejavnikov, da nam sami podatki ne povedo veliko, če niso postavljeni v pozicijo, ko jih lahko primerjamo med sabo. Seveda pa je treba pri tem dosledno uporabljati enake metodološke in druge pristope.

Vendar velja na tem mestu dati opozorilo, ki velja za bibliometrične analize kot celoto. Podatki o citiranju ali drugi bibliometrični podatki se običajno obravnavajo kot vsi drugi empirični podatki. Vendar s tem ni tako. Ti podatki so rezultat določenih socialnih procesov in jih ne smemo rekonstruirati z mehanično aplikacijo formalnih pravil (Artus HM. 1996). Pravila nastajanja podatkov moramo dobro poznati, preden se lotimo kakršnekoli analize.

Najbolj natančne podatke nam seveda dajejo primerjalne analize podatkov. Namreč, če primerjamo podatke, ki so zbrani na enak oz. podoben način, lahko z veliko gotovostjo sklepamo, da merijo približno enako vrednoto oz., pojav.

MERJENJE VPLIVA IN POMENA, TER OCENA POSAMEZNIH ZNANSTVENIH REVIJ IN DRUGIH PUBLIKACIJ

Revije, strokovne in znanstvene so danes osnovna oblika komunikacije v veliki večini strok. Bibliometrične metode nam dajejo možnost, da revije analiziramo tudi tako, da o njih zberemo določene kvantitativne kazalce. To so lahko podatki o avtorjih, o tekstih ter o odmevnosti objav v reviji. Slednje običajno merimo z

analizo citiranja, ki nam pove, kakšna je bila odmevnost objav v določeni reviji. Že omenjeni Indeksi citiranja nam sicer dajo generalne podatke za vse pomembnejše znanstvene in strokovne revije. Te tudi letno objavijo v Poročilu o citiranju revij (Journal Citation Report -JCR).

JCR razvršča in rangira revije glede na število citatov, ki ga prejmejo članki v tej reviji, v člankih, objavljenih v drugih revijah, indeksiranih v CI. Dejavnik vpliva je število citatov v enem letu, deljenih s številom člankov v zadnjih dveh letih in visok dejavnik vpliva naj bi pomenil velik vpliv revije.

Seveda pa ne smemo omejiti bibliometrične analize revij le na te podatke. Tudi revije in druge publikacije, ki jih Indeksi citiranja ne zajemajo, imajo lahko, za določena ožja raziskovalna področja in še posebej za manjše narode, ko objavljajo v jezikih, ki jih obvlada manjše število strokovnjakov znanstven in strokoven pomen. Zato lahko uspešno opravimo tudi bibliometrične analize takšnih revij in dobimo prav tako pomembne in uporabne rezultate. Takšno analizo smo opravili npr. za revijo Knjižnica že pred leti (Popovič M., Ambrožič M., Južnič P. 1984).

Primerjave med revijami, pa se lahko uporabijo tudi za druge namene, predvsem kot pomoč pri iskanju ustreznih informacij in primarnih dokumentov.

OVREDNOTENJE VPLIVA IN USPEŠNOSTI POSAMEZNIH RAZISKOVALNIH POLITIK

Ni potrebno spremljati športa, da bi vedeli, kako so si države v nenehnem tekmovanju in konkurenčnosti na različnih področjih svojega delovanja. Seveda obstaja danes v mednarodnih odnosih še vrsta procesov, ki kažejo tudi na sodelovanje in kooperativnost, vendar ostaja tekmovalnost njegovo pomembno gibalno. Začudili bi se, če ne bi bila tudi znanost in raziskovanje med temi dejavnostmi, in to glede na pomen, ki jo ima ta dejavnost danes pri družbenem razvoju.

Mednarodne primerjave so tudi daleč najbolj privlačne in odmevne. Namreč, dodatno dimenzijo, evaluacijo nacionalnih dosežkov na določenem znanstvenem področju, prav tako lahko dobimo zelo uspešno z uporabo bibliometričnih metod. Primerjavo lahko opravimo med vsemi državami, med določeno državo in svetovnim povprečjem, med dvema državama ali med eno in več državami. Slednje je posebej zanimivo, če izberemo države, ki so si sicer tudi podobne (gospodarsko, kulturno, politično), saj lahko ob tem merimo ali ugotavljamo razlike, ki nimajo vzroka v različnosti socio-ekonomskih pogojev, temveč so običajno rezultat znanstvene politike ali organizacije raziskovalnega dela.

Te primerjave so tudi izjemno odmevne. Seveda so, hoteli to ali ne, podatki bibliometričnih analiz, ki primerjajo znanstvene dosežke in odmevnost objav med državami, tako ali drugače tudi ocena raziskovalne politike te države. Tako so podatki, zbrani s strani britanskih bibliometrikov, ki kažejo padec procentnega

deleža Velike Britanije v številu objav raziskovalnih rezultatov in njihovih citatov (Irvine J. Martin BR. 1989), sprožili neprekinjeno vrsto ugovorov pri odločanju za ali proti.

POMOČ PRI NABAVI OZIROMA DOSTOPU DO RELEVANTNIH VIROV PRIMARNIH DOKUMENTOV

Preverjanje ustreznosti nabavne politike je posebno aktualno v času zmanjševanja sredstev za nabavo serijskih publikacij v specialnih, raziskovalnih in visokošolskih knjižnicah. Skratka v vseh knjižnicah, kjer se večina uporabnikov ukvarja z raziskovalnim delom. V teh knjižnicah se nabavlja veliko število serijskih publikacij, ki niso poceni. Zato v knjižnicah želijo uporabljati takšne metode, ki bi zmanjšale škodo, ki nastaja zaradi vse manjšega financiranja in vse večjega števila vse dražjih serijskih publikacij.

Osnovni cilj je ocena kvalitete potencialnega gradiva, serijskih publikacij, zanimivega za nabavo v knjižnici.

Najbolj znana, enostavna in seveda pogosto uporabljena metoda je anketiranje uporabnikov. Uporabnikom se običajno pošlje seznam obstoječih ali pa seznam potencialnih naslovov serijskih publikacij za nabavo. Uporabnik lahko revije rangira po pomembnosti zanj in njegovo delo, ali pa jim da samo neko splošno oceno. Četudi gre za najbolj enostavno, pa gre verjetno tudi za najbolj nezanesljivo metodo. Namreč ne samo, da je takšna ocena lahko subjektivna, še večja pomanjkljivost izhaja iz predpostavke ankete, da so vsi uporabniki knjižnice enaki ter da vsi na enak način in enako pogosto uporabljajo knjižnico.

Pri izboru revij oz. serijskih publikacij imamo seveda na voljo tudi podatke iz Indeksov citiranja (JCR). Ti revije rangirajo po odmevnosti, ki so jih objave v njih doživele. Vendar je izbor serijskih publikacij v knjižnicah dober primer, da ne uporabljamo samo teh podatkov, ko želimo priti do čim boljšega ovrednotenja in seznama serijskih publikacij, ki jih velja imeti v knjižnici.

Splošna uporabnost Indeksov citiranja, včasih daje neupravičen vtis, da drugih analiz citiranja ni potrebno več opravljati. Daleč od tega. Ravno v knjižnicah je treba uporabljati metodo analize citiranja še kako drugače kot samo brati že objavljene podatke. Vendar si bomo druge tipe analiz pogledali ob merjenju dejanske uporabe gradiva knjižnice s strani uporabnikov.

Študije na osnovi dejanske uporabe največje pomanjkljivosti direktnega anketiranja uporabnikov odpravljajo. Namreč, so bolj objektivne, saj upoštevajo dejanske podatke, različnost uporabnikov in njihove uporabe knjižnice, ter dajejo prednost tistim, ki pogosteje in redneje uporabljajo knjižnico. Toda kaj je v resnici dejanska uporaba knjižnega gradiva, v našem primeru serijskih publikacij? Ta uporaba je nedvomno kompleksna aktivnost. Vsebuje izposojo oz. kroženje serijskih revij, čitalnico, medbibliotečno izposojo in posredovanje dokumentov. Izposojo

revije v specialni knjižnici tako običajno ni vezana na enega samega uporabnika. Praktično ni mogoče dobiti zanesljivih podatkov za uporabo revij v čitalnici, če so te v prostem pristopu.

Zato je zelo uporabna metoda zbiranja podatkov o dejanski uporabi gradiva spet analiza citiranja. Vendar analiza citiranja, ki jo v knjižnicah izpeljejo sami in to na osnovi bibliografskih podatkov svojih uporabnikov. Nabava oz. izbor strokovnih in znanstvenih revij je posebno primerno področje za takšne analize.

Največji nasprotnik uporabe podatkov iz JCR za vrednotenje zbirke serijskih publikacij v knjižnici je ugledni bibliotekar iz Velike Britanije M. Line. Njegov osnovni ugovor je v tem, da ima vsaka knjižnica svoje uporabnike in da so infomacijske potrebe teh lokalnih uporabnikov lahko zelo različne od tistih na nacionalnem oz. svetovnem nivoju (Line M. 1986). V veliki meri ta ugovor tudi drži. Vendar prav to ne pomeni, da bi se zato morali uporabi analize citiranj, kot metodi pri selekciji serijskih publikacij in drugega gradiva v knjižnici odreči.

Največja kritika izključne uporabe JCR za izbiro serijskih publikacij v knjižnici je v tem, da odseva uporabnost revije za znanstvenike po vsem svetu, ne pa nujno tudi uporabnikov knjižnice. Zato dodamo vedno še t.i. lokalni pomen, pomen revije za konkretne uporabnike neke specialne ali univerzitetne knjižnice. Pri tem se lahko podatki, dobljeni iz JCR, preverijo oz. dopolnijo s podatki, ki jih dobimo z bibliometričnimi podatki, specifičnimi za dejanske uporabnike. Namreč Indeksi citiranja ter dejavniki vpliva prinašajo oz. zbirajo podatke za celotno svetovno znanost in ni nujno, da so informacijske potrebe v celoti identične z potrebami povprečja vseh znanstvenikov na svetu. Praviloma tudi niso, saj znanstveniki delujejo v različnih pogojih. In ti tudi določajo te potrebe.

Dejanska uporaba gradiva je tudi njegovo citiranje in navajanje v objavljenih rezultatih raziskovalnega dela uporabnikov te knjižnice. Običajno zato zberejo še podatke o navedbah, ki jih navajajo uporabniki v svojih objavah ter jih analizirajo. Tako dobimo podatke, ki po eni strani odsevajo dejansko uporabo gradiva iz knjižnice in njihovo kvaliteto.

Analiza citiranja torej doda kvantitativno dimenzijo različnim pristopom evaluacije nabave oz. tvorbe zbirke serijskih publikacij. En vidik je pač uporaba JCR, vendar gre za pogosto pregrobo številke, ki niso vedno uporabne za vsakdanjo uporabo. Vendar pa pride zelo v poštev, ko se je treba odločati med revijami, ki pokrivajo enaka znanstvena ali strokovna področja oz. ko je treba nabaviti določene (visoko citirane) multidisciplinarne revije. Drug vidik, ki smo ga tudi omenili, citiranje tistega, kar knjižnica hrani oz. bi morali hraniti, v objavljenih delih njenih uporabnikov je veliko bolj sofisticirana in lahko da zanimive rezultate, ko hočemo najti tisto knjižno gradivo, ki je najbolj pomembno za podporo raziskovalnega dela uporabnikov knjižnice.

Zato se bolj kot primerjava serijskih publikacij glede na v JCR objavljene vplivne dejavnike v zadnjem času v bibliotekarstvu uveljavlja analiza objavljenih

del uporabnikov knjižnic. Tem podatkom pa lahko dodamo še podatke o revijah, v katerih jih uporabniki tudi objavljajo (Hugues J. 1995). Te analize postajajo vse bolj popularne in bomo zato v nadaljevanju za ponazoritev navedli konkretne primere.

Sami rezultati takšnih analiz so zanimivi. Tako ugotavljajo, da avtorji zaposleni na instituciji, ki jo pokriva določena specializirana knjižnica, citirajo praviloma samo dela iz temeljnih revij svojih znanstvenih področij (Dykeman A, 1994). Avtorica je previdna in ne zaključí, da bi vse druge serijske publikacije lahko odpovedali v knjižnicah, vendar vseeno ugotovi, da tudi zmanjšana zbirka serijskih publikacij v knjižnicah še ustrezno podpira potrebe uporabnikov. Seveda priporoča, in tu bi se zelo strinjali, da naj vse podobne, univerzitetne in specializirane knjižnice v akademskem in raziskovalnem okolju opravijo podobne raziskave in primerjajo svoje zbirke serijskih publikacij z njihovo dejansko uporabo, kot se kaže v objavljenih raziskovalnih rezultatih uporabnikov.

Rezultati analize citiranja na lokalnem nivoju služijo tudi za določanje razmerja med razdelitvijo sredstev za monografije in serijske publikacije. Dejstvo, da je večina citatov, tudi na lokalnem nivoju, iz serijske literature, naj bi pomenilo, da naj tudi knjižnica prilagodi svojo nabavo temu. To ne velja samo za naravoslovne vede, temveč tudi za druge kot npr. psihologijo, kjer naj bi 75% citatov bilo iz serijskih publikacij. Vendar nekateri bibliotekarji opozarjajo, da to še ni zadostni vzrok za določanje razmerja med monografijami in serijskimi publikacijami v nabavni politiki knjižnice (Shontz D, 1992).

POMOČ PRI ISKANJU RELEVANTNEGA GRADIVA

Iskanje informacij po citiranih dokumentih se običajno primerja z iskanjem informacij, zasnovanem na vsebini teksta. Zgodnejše raziskave so našle relativno malo povezav med obema tipoma iskanj (McCain K 1989). Vzrok naj bi bil v tem, da iskanje po vsebini najde zapise, ki so semantično povezani med sabo, iskanje po citiranih delih pa najde zapise, ki so le delno povezani med sabo, ali celo sploh ne. Novejše raziskave ugotavljajo drugačne povezave in predvsem trdijo, da je uspešnost iskanja odvisna od števila citiranih del, ki jih uporabimo kot osnovo.

Kakorkoli, iskanje po citiranih delih se vse bolj kaže kot pomembno orodje v iskanju relevantnih znanstvenih informacij. Uporaba hiperteksta, ko lahko s preprostim manipuliranjem dejansko "navigiramo" od teksta do teksta, bo verjetno takšnemu iskanju dala še posebno vrednost.

Citati oz. reference se v večini študij pokažejo kot najbolj pogost način iskanja ustreznih virov. In to kljub izjemni razširjenosti različnih bibliografskih podatkovnih zbirk in orodij za iskanje po njih. To praviloma ugotavljajo za vse naravoslovne vede. Vendar ne samo zanje tudi za druge, npr. za raziskovalce s

področja humanističnih ved (Watson-Boone R. 1992). Ravno pri slednjih je zanimiva zelo nizka stopnja uporabe različnih bibliografskih zbirk. No, ta po rezultatih raziskav, tudi v drugih vedah ni posebno visoka. Knjižnične kataloge pa vsi, tudi humanisti, uporabljajo le za iskanje dostopnosti že znanega gradiva. Koncept knjižničnega kataloga, kot bibliografske baze je po rezultatih raziskav o iskanju znanstvenih informacij s strani raziskovalcev zgrešen. Seveda pa ima lahko pomen za drug tip uporabnikov (študentov npr.), saj se njihove informacijske potrebe razlikujejo od tistih, ki jih imajo raziskovalci.

Načelno se tisti, ki so to temo obravnavali, strinjajo, da je iskanje po citiranih referencah lahko eno od najbolj uspešnih iskalnih orodij. Seveda je uspešnost iskanja odvisna od števila citiranih referenc, ki jih uporabimo kot izhodišče. Enostavno, če uporabimo samo majhno število možnih referenc za iskanje, bomo dobili samo del možnih zadetkov. Če bo teh več, bomo dobili več relevantne literature (Yaoon LL. 1994). Praviloma z iskanjem po citiranih referencah dobimo manjše število zadetkov, ki niso relevantni za uporabnika, kot je to primer pri iskanju po ključnih besedah. Seveda so tudi izjeme, ko gre za zelo ozka raziskovalna področja in zelo specifične pojme.

Praviloma pa izkušeni iskalci znanstvenih informacij za iskanje po Indeksih citiranja uporabljajo kombinacijo iskanja po relevantnih citiranih delih in ključnih besedah. Takšno iskanje priporočajo tudi sami strokovnjaki za to področje .

LITERATURA

1. Artus HM. Science indicators derived from databases - The case of Social sciences. *Scientometrics* 1996; 37(2):297-311.
2. Busha C. Harter SP. *Research methods in Librarianship: Techniques and Interpretation*. Academic Press. 1980. New York, London.
3. Dykeman A. Faculty citations: An Approach to assesing the impact of diminishing resources on scientific research. *Library Acquisitions: Practice & Theory* 1994;18(2):137-146.
4. Hughes J. Use of Faculty publication lists and ISI citation data to identify core list of journal with local importance. *Library acquisitions* 1995;19(4):403-413.
5. Irvine J. Martin BR. International comparisons of scientific performance revisited. *Scientometrics* 1989; 15: 37-389.
6. Južnič P. *Metodološke osnove analize citiranosti in njena možna uporaba v manjših deželah (Primer Slovenije)*, Univerza v Ljubljani - Filozofska fakulteta 1997 (doktorska disertacija v pripravi).
7. Kostoff RN. Performance Measurement for government-sponsored reserach: Overview and background. *Scientometrics* 1996;36 (3):281-292.
8. Line M. Use of Citation Data for periodicals control in Libraries: a Resposne to Broadus. *College & Research Libraries* 1985;46(1):36-37.
9. McCain K. Descriptor and citation retrieval to the medical behavioral sciences literature: retrieval overlaps and novelty distribution. *JASIS* 1989; 40:110-114.

10. Popovič M., Ambrožič M., Južnič P. Nekaj značilnosti razvoja slovenskega knjižničarstva v novejšem obdobju. *Knjižnica* 1984; 28 (3-4): 167-198.
11. Watson-Boone R. The Information Needs and Habits of Humanities Scholars. *RQ* 1994; 34(2):203-216.
12. Yaoun LL. The Performance of Cited References as an Approach to Information Retrieval. *JASIS* 1994; 45(5):287-300.
13. Zupanič S. Vloga knjižnic v informacijski družbi. *Knjižnica* 1996; 40(1):17-30.

OPOMBE

- 1 Zaradi splošne in preširoke uporabe besede *informacija* se namerno izogibam tej besedi. Tu sicer ni prostor, kjer bi na široko razložil svoje ugovore. Predvsem menim, da bibliotekar praviloma ne posreduje informacij, temveč primarne dokumente, gradiva in tekste. Informacijo si oblikuje uporabnik.
- 2 V šolskem letu 1996/1997 sem prvič izvajal predmet Bibliometrija za izredne študente tretjega letnika bibliotekarstva. Ob tem sem pisal tudi pričujoče delo in zato del tega teksta odraža tudi priprave za izvajanje predmeta samega. Brez dvoma je šlo pri študentih za izjemno generacijo, bibliotekarje, ki so že leta delali praktično v knjižničarstvu in jim je bila sicer dopolnitev izobrazbe nujna, a vendar možna na drugačnem nivoju, kot to velja za redne študente. Po drugi strani so se za študij tudi odločali in se bodo tudi v prihodnje odločali najboljši iz generacij, ki so končale knjižničarsko smer na takratni Pedagoški akademiji. Glede na izjemno pozitiven odmev študentov, ki so tudi strokovnjaki na področju bibliotekarstva, lahko upam, da se bodo bibliometrične metode v slovenskem bibliotekarstvu dobro prijele in bodo predstavljale eno od metodoloških osnov raziskovalnega dela v prihodnje.
- 3 Več o nastanku in uporabi Indeksov citiranja, Science Citation Index, Social Science Citation Index in drugih v Južnič P. Analiza citiranja kot metoda merjenja odzivnosti v znanosti. Teorija in praksa. 1993. 30(9-10): 978-988

NORMATIVNA KONTROLA IZ PRETEKLOSTI V PRIHODNOST

ALI SE SEDANJOST ODLOČA ZA MEDNARODNO SODELOVANJE

Zlata Dimec

UDK 025.342

Povzetek

Načrti za prenos obstoječe normativne kontrole iz klasične listkovne oblike v računalniško je tudi v Sloveniji priložnost za razmišljanje o konceptu kataloga nasploh. V računalniško obliko lahko resda samo prenesemo obstoječi model, kar je prikazano v nadgraditvi provizoričnega sistema kazalk v formatu COMARC in do neke mere nesporno smiselno. Obenem pa je to tudi priložnost za odločitve, ki lahko bistveno vplivajo na bodočo zasnovu kataloga v mednarodnem merilu. Gre predvsem za opuščanje lokalne oz. nacionalne prakse in odpiranje mednarodnemu sodelovanju (tudi) na področju normative. Vsak narod naj bi bil odgovoren za izdelavo normativne datoteke za svoje avtorje, v medsebojnem dialogu pa bi reševali probleme, ki se bodo pojavljali pri njihovi izmenjavi in uporabi, tudi s pomočjo računalniške tehnologije.

UDC 025.342

Summary

Slovenian plans for transferring the existing card authority file into an automated one may serve as a starting point to rethink the concept of the catalogue in general. The existing model can be transferred into a computer file based on the temporary references established within the block 9-- of the COMARC format. At the same time, decisions for future concept of a catalogue in an international environment can be at least foreseen. Abandoning the local (i.e. national) practice would open the door to the international cooperation in the authority field. Each nation should take responsibility for establishing authority control for its authors. Problems appearing while exchanging these files and adapting them to local uses may then be resolved, with help of the computer technology, in a mutual dialogue.

1

UVOD

Knjižnični katalog naj omogoča pregled nad gradivom knjižnice in je organiziran glede na svojo funkcijo, ki izvira iz določenih uporabnikovih potreb, ki so se oblikovale v naslednje zahteve:

- ali knjižnica ima publikacijo z določenim naslovom in določenega avtorja,
- katera dela nekega avtorja so v knjižnici,
- katere izdaje tega dela so v knjižnici,
- ali knjižnica ima publikacijo z določeno vsebino.

Zadnjo nalogo rešujeta sistematski ali stvarni katalog, pač glede na to, ali to vsebino izrazimo s predmetno oznako v naravnem jeziku ali v obliki kode po določenem klasifikacijskem sistemu. Prve tri naloge opravlja abecedni imenski katalog in so naštetje na samem začetku pariških načel (7). Da ne pozabimo: pariška konferenca in kasnejši projekti ISBD so poskušali na mednarodnem nivoju poenotiti obdelavo knjižničnega gradiva, da bi omogočili univerzalno dostopnost do publikacij.

V Sloveniji smo na začetku priprav za vzpostavitev normativne kontrole v okviru sistema COBISS. Izhajamo iz dosedanje prakse normativne kontrole v klasični obliki, izkušenj pri oblikovanju bibliografske baze v formatu COMARC in mednarodnih usmeritev na tem področju. Kaj to za nas pomeni?

2

NORMATIVNA KONTROLA

Izraz normativna kontrola se je začel intenzivneje pojavljati šele z uvedbo računalniške obdelave knjižničnega gradiva, čeprav je funkcija normativne kontrole v bistvu enaka v vseh oblikah kataloga in tudi računalniška izvedba izhaja iz klasične. Združuje dva postopka:

1. določanje enotno oblikovanih elementov, po katerih je katalog organiziran in po katerih v katalogu iščemo;
2. njihovo povezavo z vsemi alternativnimi oblikami teh elementov.

Pod 1. točko lahko na hitro pregledamo, kateri so elementi, pri katerih

je normativna kontrola možna oz. celo nujna. Ti elementi se lahko pojavljajo tako v abecednem imenskem (razen točke d) kot v abecednem stvarnem katalogu, pač glede na svojo vlogo subjekta (npr. avtorja) ali objekta (vsebine dela):

- a) imena oseb,
- b) imena korporacij in zemljepisna imena,
- c) naslovi del in zbirk,
- d) tematske predmetne oznake.

Za vse je značilno, da se lahko pojavljajo v različnih oblikah v publikacijah oz. da jih tudi sami lahko različno oblikujemo ali poimenujemo, mi pa želimo različna poimenovanja med sabo povezati. S tem so seveda tesno povezani pravilniki za katalogizacijo, ki predpisujejo način oblikovanja enotne značnice, se pa pri tem med sabo bistveno razlikujejo - več o tem pri mednarodnem sodelovanju.

Ugotovili smo, da različni katalogi in različna okolja obe funkciji rešujejo na različne načine in v tem prispevku naj bi prikazali dvoje:

1. kako deluje normativna kontrola v listkovnem katalogu v primerjavi z računalniškim;
2. kako naj bi normativna kontrola zaživela v mednarodnem okolju.

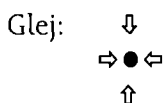
Omejili se bomo na normativno kontrolo individualnih avtorjev.

3

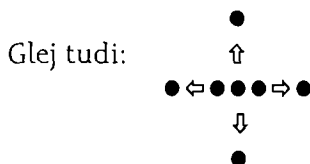
USTROJ KATALOGA

Abecedni imenski katalog v klasični, listkovni obliki je urejen po imenih avtorjev in/ali naslovih publikacij. Katalog sestavljajo glavni in dodatni vpisi, kazalke in vodilke. Glavni in dodatni vpisi so bibliografski zapisi: podajajo informacije o publikacijah - glavni vpisi v popolni obliki, dodatni pa lahko v skrajšani. Kazalke in vodilke pa imajo drugo funkcijo: so smerokazi, ki uporabnika napotijo, naj išče na določenem mestu. Kazalke (Glej:) z različnih oblik, ki se pojavljajo na posameznih publikacijah, usmerjajo na eno samo mesto v katalogu, kjer se pod enotno značnico zbirajo bibliografski zapisi. Vodilke (Glej tudi:) pa usmerjajo z ene oblike, pod katero sicer tudi najdemo bibliografske informacije, še na druge oblike, pod katerimi ravno tako najdemo podatke o publikacijah. Če ponazorimo:

KAZALKE:

VODILKE:

- bibliografski zapisi istega avtorja

4

PRAVILA ZA KATALOGIZACIJO IN POJEM ENOTNE ZNAČNICE

Za elemente, po katerih je katalog urejen in po katerih iščemo, je predvidena enotna oblika, t. i. enotna značnica. V abecednem imenskem katalogu je to lahko:

- avtorjevo ime, pri katerem določimo enotno osebno oz. korporativno značnico;
- določeno delo kot intelektualna oz. umetniška stvaritev, ki jo identificira enotni naslov.

Ker smo se vnaprej omejili na imena individualnih avtorjev, pogledjmo ustrezna pravila: enotna značnica je praviloma ime, pod katerim avtor največkrat objavlja svoja dela. To je lahko pravo ime, modificirano pravo ime (spremeni se samo osebno ime v manj uradno obliko, npr. Alojz postane Lojze) ali izmišljeno ime (pseudonim) itd. - in seveda ne smemo pozabiti na spremembe imen oz. priimkov iz različni razlogov, npr. ob poroki. Dovolj možnosti, da nam že en sam avtor z nekaj več nagnjenja k tovrstnim spremembam povzroča težave, saj se zlahka zgodi, da enega avtorja vodimo pod različnimi oblikami, ne da bi za to vedeli. Po drugi strani se seveda enako zlahka zgodi, da dva ali celo več avtorjev z enakim imenom vodimo kot enega samega.

V katalogu pa naj bi vsa dela enega avtorja našli na enem mestu, kar pomeni pod enotno značnico za tega avtorja. Po tej zahtevi bi morali v katalogu pričakovati samo kazalke, saj so vodilke v nasprotju z zgornjo zahtevo, ker razpršijo bibliografske podatke istega avtorja na več mest v katalogu. Vendar že pariška načela dopuščajo odstopanje od tega pravila celo pri individualnih avtorjih, kadar je posebna oblika imena povezana s posebno skupino njegovih del (resda v obliki dodatnih vpisov, kar pa pomeni bistveno več obremenitve za listkovni katalog). Primer za to so avtorji, ki npr. strokovno literaturo objavljajo pod svojim pravim imenom, leposlovje pa pod psevdonimom. Seveda imamo tudi obratne primere, ko npr. dva avtorja objavljata pod skupnim psevdonimom. Pri korporativnih avtorjih pa tudi po pravilniku Eve Verone (11, dalje PPIAK) sploh uporabljamo

različne značnice za isto korporacijo, če ta spremeni ime. Take značnice med seboj povezujemo z vodilkami.

Če povzamemo: ali od kataloga pričakujemo, da nam bo prikazal seznam realnih oseb "državljanov", ki so tudi avtorji, ali pa seznam avtorskih entitet? Prvo načelo je do vzpostavitve enotnega vzajemnega kataloga uporabljala Slovenska bibliografija (ki ni uporabljala enakih načel kot katalog), drugi način je bližji angloameriškem okolju, saj so mu angloameriška pravila AACR2 (3) na široko odprla vrata. Nam seveda v vsakem primeru ostaja problem vzpostavitve normativne kontrole in zdaj se vračamo k pregledu za to funkcijo uporabljenih tehnik.

5

KAZALKE IN VODILKE

Najpreprostejša in še vedno izjemno učinkovita je uporaba kazalk in vodilk v listkovni obliki. Kadar se v publikaciji pojavi oblika avtorjevega imena, ki ni enaka obliki enotne značnice, za to drugačno obliko naredimo kazalko in jo vložimo na ustrezno mesto v katalogu. Pri korporacijah večkrat pridejo v poštev vodilke, ki nas opozarjajo, da najdemo dela te ustanove tudi pod njenim drugačnim imenom. Rekli smo, da je to v določenih primerih možno tudi pri individualnih avtorjih, vendar tega zaenkrat še nismo uporabljali. Zato se z vodilkami v tem prispevku ne bomo ukvarjali.

Poglejmo si primer slovenskega avtorja Franceta Bevka, ki je določeno število svojih del v obdobju med obema vojnama objavil pod psevdonimi. Enotna značnica je seveda njegovo pravo ime, saj je psevdonime uporabljal v določenem obdobju iz političnih razlogov in to npr. za naslednja dela:

Tone Čemažar: Bridka ljubezen in drugi spisi
Burkež gospoda Viterga

Vano Esar: Veseli god

Jože Jeram: Zastava v vetru

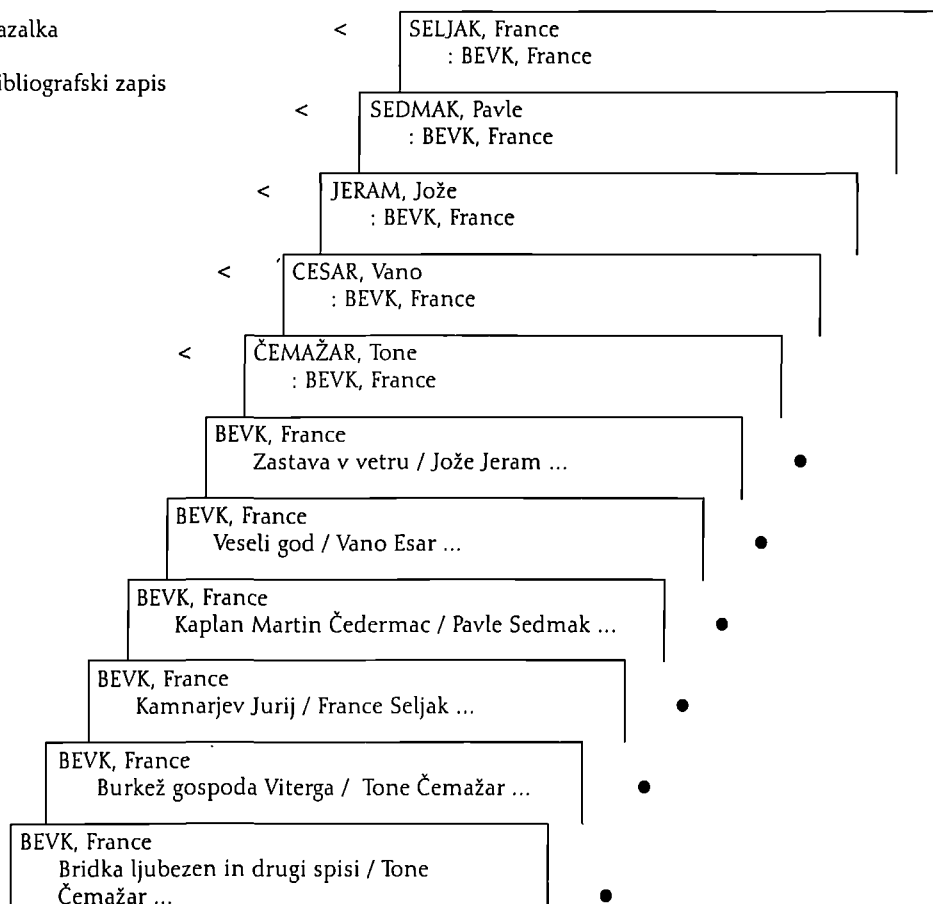
Pavle Sedmak: Kaplan Martin Čedermac

France Seljak: Kamnarjev Jurij

Rešitev je seveda enostavna, saj z enotno značnico nimamo velikih problemov: za vsakega od teh imen bomo naredili kazalko, publikacije pa uvrstili pod enotno značnico. V listkovnem katalogu bodo tako po abecedi razporejena vsa imena, ki jih je uporabljal ta avtor, kar bo videti takole:

< kazalka

● bibliografski zapis

Tako dobimo vsa dela enega avtorja na istem mestu pod enotno značnico, na vseh stranskih poteh (iskanje pod psevdonimom) pa čakajo ustrezni prometni znaki, ki nas pripeljejo na glavno cesto.

Vendar, vprašajmo se: kaj pa, če nas zanima, katere psevdonime vse je Bevk uporabljal, poznamo pa recimo samo najbolj znanega *Pavle Sedmak*. Če znamo brati bibliografski opis, bomo to seveda lahko razbrali iz posameznih zapisov (navedba odgovornosti), vendar je to precej dolgotrajen in neudoben način. Res morda ni osnovna naloga kataloga, da nam daje to informacijo. Res pa je tudi, da nam tak zapis na enem mestu povzame enotno značnico in vse alternativne oblike ter nudi za nekatere uporabnike zanimivo informacijo; omogoči preverjanje, ali smo vzpostavili vse potrebne kazalke v katalogu; in tudi lahko bistveno olajša pripravo normativne datoteke v računalniški obliki. Pravilnik E. Verone tak pregled tudi predvideva kot koristen pripomoček, vendar ga izrecno ne zahteva (PPIAK I, čl. 86).

6

RAČUNALNIŠKI KATALOG

Zdaj je čas, da pogledamo na rešitev tega problema z vidika računalniške obdelave, na primeru zapisov v slovenskem vzajemnem katalogu (COBIB). Hitro ugotovimo, da imamo v tej bazi samo eno vrsto zapisov, in to so bibliografski: zapisi s podatki o publikaciji (l). Kazalke (<) se sicer provizorično rešujejo v okviru bloka 9--, kar pa pomeni, da jih je treba ponavljati v vsakem bibliografskem zapisu. To je v primerjavi z listkovno obliko seveda izjemno neracionalno in kot bomo videli, tudi neučinkovito. Vendar zaenkrat edino na tak način lahko delno rešujemo povezovanje različnih oblik imena za posameznega avtorja. Poglejmo zdaj primere v formatu COMARC (samo najnujnejše elemente):

1.

2000 \$a Bridka ljubezen in drugi spisi
\$f Tone Čemažar
700 1\$a Bevk
\$b France
900 5\$a Čemažar
\$b Tone

3.

2000 \$a Kaplan Martin Čedermac
\$f Pavle Sedmak
700 1\$a Bevk
\$b France
900 5\$a Sedmak
\$b Pavle

5.

2000 \$a Veseli god
\$f Vano Esar
700 1\$a Bevk
\$b France
900 5\$a Esar
\$b Vano

2.

2000 \$a Burkež gospoda Viterga
\$f Tone Čemažar
700 1\$a Bevk
\$b France
900 5\$a Čemažar
\$b Tone

4.

2000 \$a Kamnarjev Jurij
\$f France Seljak
700 1\$a Bevk
\$b France
900 5\$a Seljak
\$b France

6.

2000 \$a Zastava v vetru
\$a Jože Jeram
700 1\$a Bevk
\$b France
900 5\$a Jeram
\$b Jože

Blok 7-- in blok 9-- sta pri iskanju izenačena, kar omogoča iskanje zapisov direktno po teh t. i. kazalkah. Tako imenovanih zato, ker hitro vidimo, da funkcionirajo drugače kot tiste v listkovni obliki. Prvič, najdejo nam direktno in samo bibliografski zapis, v katerem se pojavi ta oblika za avtorja, in drugič, ne opozori in/ali ne najde vseh zapisov z enotno značnico. Poglejmo primer:

Iskanje *AU=Čemažar, Tone* nam bo dalo dva zadetka - zapisa 1. in 2. , v katerih se ta kazalka pojavlja. To bi nam zadoščalo, če bi želeli samo dela, ki jih je Bevk objavil s tem psevdonimom, nikakor pa ne prikaže vseh Bevkovih del, prav tako nismo deležni opozorila, da bi morali za vsa dela tega avtorja iskati pod *AU=Bevk, France*.

7

NORMATIVNA BAZA

Za bolj sofisticirano rešitev potrebujemo namesto dosedanjega bloka 9-- posebno, normativno bazo, v kateri se bodo oblikovali zapisi, ki bodo vsebovali obliko enotne značnice, povezane z vsemi alternativnimi oblikami, zapis pa bo povezan z značnicami v bibliografski bazi. Tudi normativno bazo bodo sestavljali zapisi, oblikovani po formatu UNIMARC, le da bo to tokrat UNIMARC/Authorities (9) oz. UNIMARC/Normativni podatki (10), za potrebe v okviru COBIB dopolnjen oz. spremenjen v COMARC/A.

Kot smo videli iz primera, tipične kazalke na listku sestavljata pravzaprav samo dva elementa: nepravna značnica in enotna značnica, z ustreznim povezovalnim elementom, ki nakazuje odnos med njima. Čim omenimo MARC format, pa se nam upravičeno zazdi, da je ne bomo tako poceni odnesli. Izkaže se, da gre bolj za našo (okleščeno) dosedanjo prakso, saj priporočila IFLA *Guidelines for Authority and Reference Entries* - GARE (6) predvidevajo veliko več možnih elementov in obširnejše tovrstne zapise. Kot smo že omenili, pa tudi Pravilnik E. Verone tako rabo vsaj nakazuje. Možne so namreč obširnejše opombe o avtorju samem, o imenih, ki jih uporablja, recimo za določeno vrsto del, o spremembah imena korporacij v določenih obdobjih itd. Ko se tega zavemo, lahko sprejmemo tudi dejstvo, da ima tudi UNIMARC/A 10 blokov, s polji 0-- do 9--, da je torej strukturiran podobno kot UNIMARC/B in da bo oblikovanje normativnega zapisa lahko trajalo enako dolgo ali še dlje kot oblikovanje bibliografskega. Seveda pa pričakujemo tudi več koristi, zato si samo na hitro oglejmo strukturo zapisa:

- 0-- blok za identifikacijo (številka zapisa itd.)
- 1-- blok kodiranih podatkov (npr. koda za uporabljena pravila, status vzpostavljene značnice, jezik katalogizacije itd.)
- 2-- Blok za enotne značnice, npr.:
 - 200 Značnice za osebna imena
 - 210 Značnice za korporacije
 - 230 Značnice za enotni naslov
 - 250 Značnice za predmetne oznake
- 3-- Opombe
- 4-- Blok za kazalke, npr.
 - 400 Kazalke za osebna imena
 - 410 Kazalke za korporacije
 - 430 Kazalke za enotni naslov
 - 450 Kazalke za predmetne oznake
- 5-- Blok za vodilke, npr.
 - 500 Vodilke za osebna imena
 - 510 Vodilke za korporacije
 - 530 Vodilke za enotni naslov
 - 550 Vodilke za predmetne oznake
- 6-- Blok za klasifikacijo (klasifikacija, ki se nanaša na značnico v bloku 2--)
- 7-- Blok za povezovanje (pri enakovredni rabi dveh jezikov in/ali pisav)
- 8-- Blok o virih podatkov
- 9-- Blok za nacionalno uporabo

Struktura formata nam omogoča, da poleg enostavnih kazalk in vodilk ponudimo več informacij tako uporabniku kot tudi kolegu knjižničarju, predvsem s citiranjem virov, ki smo jih pregledali, ko smo se odločali za značnico. Kolikokrat se nam namreč zgodi, da smo se z nekim avtorjem ukvarjali nekaj dni, prebrskali kup priročnikov in se nazadnje le odločili za enotno značnico. Čez nekaj časa pa naš kolega naleti na istega avtorja, ne pozna razlogov za našo odločitev in ponovi ves zamudni postopek, morda najde še kak drug priročnik in se celo odloči za drugačno značnico. Če obstaja podatek o pregledanih virih, pa se vsaj delno izognemo ponavljanju istega dela.

In še najpomembnejše: blok 2-- v normativni bazi mora biti povezan z ustreznim blokom v bibliografski bazi. Najbolj enostaven je primer za osebne avtorje: polje 200 v normativni bazi mora biti povezano s poljem 600 ali 70- v bibliografski bazi. Da, tudi s poljem 600, saj veljajo ista pravila za oblikovanje imen, ki se pojavljajo kot predmetne oznake. Polje 210 se bo torej povezovalo s polji 71- in s poljem 601, polje 230 pa tako s poljem 500 kot s 605. Povezovanje poteka prek podpolja \$3 v bibliografski bazi. Poglejmo si naš primer:

NORMATIVNI ZAPIS

uvodnik zapisa: "x" = normativna enota

BIBLIOGRAFSKI ZAPISI

001 Številka zapisa ◆

200 1\$a Bevk

\$b France

400 1\$5e (koda "e" - psevdonim) ◆

\$a Čemažar

\$b Tone

400 1\$5e

\$a Esar

\$b Vano

400 1\$5e

\$a Jeram

\$b Jože

400 1\$5e

\$a Sedmak

\$b Pavle

400 1\$5e

\$a Seljak

\$b France

700 1\$a Bevk

\$b France

\$3 Številka zapisa
iz polja 001

normativnega zapisa

Iskanje: AU=Čemažar, Tone
(prek normativne baze)

Glej: AU=Bevk, France

Tak način nam prihrani pisanje kazalk v v bibliografske zapise in omogoča avtomatsko spreminjanje vseh značnic v bibliografski bazi, če se odločimo za spremembo v normativni.

Sicer pa lahko ugotovimo, da je model avtomatizirane normativne kontrole pravzaprav še vedno samo izvedba pravil in priporočil, ki so se razvila v času listkovnega kataloga. Za nas bo večji problem predstavljala implementacija vseh priporočil GARE (številnejše opombe, pregledni zapisi, navajanje virov) za izboljšanje informativnosti baze, kar pomeni veliko več časa za te namene, kot pa sama izvedba v računalniški obliki. Seveda lahko vprašanje zastavimo drugače, bolj globalno: ali je smiselno računalniško kontrolo zastaviti na modelu listkovne, torej samo prenesti na drug medij, ki nam sam po sebi morda ponuja boljše in enostavnejše rešitve? Vendar je to vprašanje, ki enako zadeva bibliografsko bazo in dejstvo je, da je trenutno očitno še vedno najbolj enostavno (ne pa nujno zelo učinkovito) izhajati iz preizkušenega listkovnega modela. Računalniška obdelava sama po sebi namreč še ne spreminja osnovnih načel delovanja kataloga in dokler, oz. če se ta paradigma ne spremeni, nam samo močnejše orodje ne bo bistveno izboljšalo obstoječega koncepta. Pohvalno je, da je IFLA na to temo že začela z delom: študija o funkcionalnih zahtevah za bibliografske zapise (5) je zajela široko problematiko in njeni rezultati bodo gotovo izhodišče za ključne spremembe na tem področju.

8

MEDNARODNO SODELOVANJE - RAZLOGI ZA RAZLIČNO PRAKSO

Omenili smo že, da so tako pariška načela kot ISBD postavili temelje za mednarodno izmenjavo. Osnovna ideja je, da bi vsako okolje, npr. država obdelalo svojo nacionalno produkcijo (funkcija narodne bibliografije) in pri tem upoštevalo mednarodna priporočila, ti zapisi pa bi bili na voljo za izmenjavo. Ideja se je prijela predvsem na področju bibliografskih zapisov, saj je ISBD očitno za vse dovolj sprejemljiv standard. Čisto drugače pa se stvari razvijajo na področju normative, torej spet značnic (osebnih, korporativnih itd.). Pri izmenjavi bibliografskih zapisov se značnice marsikje spreminjajo, da se vklopijo v siceršnji koncept. Za to je nekaj razlogov:

Značnica je element, ki se uporabnika najbolj tiče, saj mora po njej v katalogu iskati. To pomeni, da mora poznati koncept kataloga in če se spet osredotočimo na individualne avtorje, poznati mora obliko enotne značnice. Uporabnik pričakuje, da bo avtorja našel v obliki, ki se v določenem okolju najbolj uporablja. Ta oblika pa se v angleško govorečem okolju lahko bistveno razlikuje od tiste v kitajsko govorečem - tako po obliki kot po pisavi. Oba uporabnika pa se lahko čutita del dovolj velikega števila ljudi, ki naj se ne bi podrejal zahtevam nekega imaginarnega mednarodnega povezovanja in bo ime papeža Janeza Pavla II iskal pod sebi najbližjo obliko (v angleščini John Paul II, za kitajsko obliko se pa opravičujem) in ne v latinski, kot jo pridno po mednarodnih priporočilih uporabljamo pri nas? Seveda, slovenski uporabnik nima zaledja polovice človeštva, poleg tega smo menda bolj razgledani in prisiljeni poznati več tujih jezikov - torej smo iz več razlogov bolj odprti za mednarodno poenotenje.

Seveda pa ima tudi naša kooperativnost svoje meje. Ali od uporabnika zahtevamo, da ruske avtorje v katalogu išče v cirilici? Tako kruti morda res nismo (pa morda ne toliko iz skrbi zanj, ampak zaradi težav z razvrščanjem različnih pisav v istem zaporedju), vendar pa so značnice za ruske avtorje v transliterirani (zaradi pomanjkanja časa in prostora naj samo omenim problem različnih transliteracij) in ne v transkribirani obliki. Kar po domače pomeni, da bo uporabnik lahko odšel prepričan, da knjižnica ne premore nobene Jeseninove knjige, če ga kazalka ne bo opozorila, da mora iskati pod *Esenin* ... Kdaj pa lahko kazalka zahtevamo oz. pričakujemo? Če knjižnica ima publikacijo, v kateri se pojavi tudi oblika *Jesenin*. Torej bi pravzaprav morali že predvideti uporabnikov način iskanja, da bi mu ga lahko čimbolj olajšali.

Kljub temu pa imajo tudi značnice elemente, ki se po pravilih pišejo v jeziku bibliografske ustanove. To je npr. dopolnilo k značnici, pri Janezu Pavlu oznaka *papež*. Torej tudi če bi vsi brez težav sprejeli latinsko obliko imena, še vedno ostaja to dopolnilo, ki bi se v različnih okoljih glasilo drugače. Mislim

sicer, da bi se dalo tudi to dopolnilo pisati v jeziku ostalega dela značnice, saj potem kazalke v jeziku ustanove lahko vsebujejo tudi ta element.

Vendar za različno oblikovanje značnic obstaja še nek drug razlog. Vedno me je zanimalo, zakaj Angleži in Američani tako radi v značnicah uporabljajo kratice imen, pri nas pa večinoma prisegamo na izpisane oblike. Spomnimo se še enkrat osnovnega pravila: značnica postane tista oblika, ki jo avtor v izdajah svojih del največkrat uporablja, in to v izdajah v izvirnem jeziku (!, gl. Verona I, čl. 85). Vendar pa seveda vse knjižnice nimajo iste zaloge publikacij določenega avtorja, sploh pa ne vedno v izvirniku. V angleškem okolju je namreč precej razširjena navada, da so avtorji v publikacijah navedeni samo s kraticami imen(a). Pri nas te navade ni in tudi imena tujih avtorjev smo v prevodih večinoma izpisovali v polni obliki. Tako se je oblika istega imena pri nas pojavljala v drugačni obliki kot v izvirniku in ker izvirnikov tudi ni bilo (vedno), smo pač uporabili tisto obliko, ki smo jo največkrat videli. Ne vem, če ta razlaga čisto drži, prepričana pa sem, da je le nekaj na tem. Zanimiv je pravzaprav paradoks: pri nas smo se vedno trudili avtorjeve začetnice razrešiti, Angleži oz. Američani pa so sicer upoštevali videz predloge, so se pa marsikdaj za lažje razpoznavanje odločili v oklepaju dodati izpisano ime. K temu se načelno bolj nagiba britanska varianta angloameriških pravil. Značnica za Davida Herberta Lawrencea je torej lahko:

Lawrence, D. H. (David Herbert)	- angleška različica
Lawrence, D: H.	- ameriška različica
Lawrence, David Herbert	- slovenska različica

Po drugi strani se dogaja, da je za nekatere avtorje iz različnih razlogov možnih več oblik značnic in se knjižnice lahko različno odločajo. Primer za to so avtorji na prehodu iz srednjega v novi vek, ko so se priimki šele začeli oblikovati. Tako smo v Narodni in univerzitetni knjižnici Danteja dolga leta vodili pod značnico *Dante Alighieri*, dokler nismo v italijanski bibliografiji odkrili, da oni uporabljajo invertirano obliko (*Alighieri, Dante*).

9

KORAK NAPREJ ALI STAGNACIJA?

In zdaj se konec koncev le vprašajmo: zakaj želimo kar vsi počez biti pametni za vse in zakaj res ne uresničimo predlagane delitve dela? Vsak narod naj vzpostavi normativno kontrolo za svoje avtorje in se temu delu temeljito posveti. Za tuje avtorje pa naj sprejme obliko iz nacionalnih bibliografij oz. ustreznih normativnih datotek in poskuša vse težave, ki pri tem nastajajo, reševati z možnostmi, ki jih ponuja računalniška obdelava (tu se lahko izkaže koristnost tega orodja).

Izvedba tega koncepta seveda ni enostavna in pomenila bo vsaj na videz neuskklajene značnice v katalogu oz. bibliografiji. Vendar se na tem področju stvari v mednarodnem okolju premikajo in pri IFLA UBC programu je bila ustanovljena ustrezna delovna skupina. Tuji avtorji se bodo po tem konceptu tudi v naši nacionalni bibliografiji (prevodi v slovenščino) začeli pojavljati v drugačni obliki kot doslej in te razlike bodo gotovo za marsikoga moteče. Pojavljali se bodo avtorji, ki si jih lasti več držav/okolij in vsako bo upravičevalo oz. zahtevalo svojo odločitev kot edino pravilno itd. Ti pomisleki in bojazni so morda že prehitevanje, vzpostavitev normativne kontrole v računalniški obliki za slovenske avtorje pa je prvi korak, ki nas bo marsičesa naučil. Vendar se, kot pravi pregovor, tudi na dolgo potovanje odpraviš s prvim korakom - - in cilj je takoj bliže.

LITERATURA

1. Abecedni imenski katalog. - Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1947.
2. Abecedni imenski katalog. - Nova izd. - Ljubljana : NUK, 1967.
3. Anglo-American cataloguing rules. - 2nd ed, 1988 revision. - Ottawa : Canadian Library Association ; London : Library Association Publishing ; Chicago : American Library Association, 1988.
4. Bourdon, Françoise: International cooperation in the field of authority data : an analytical study with recommendations. - München [etc.] : K. G. Saur, 1993.
5. Functional requirements for bibliographic records. - München [etc.] : K. G. Saur, 1998.
6. Guidelines for authority and reference entries. - London : IFLA, 1984.
7. Načela, sprejeta na mednarodni konferenci o katalogizacijskih načelih v Parizu oktobra 1961. - Knjižnica 5, št. 1/4 (1961), str. 110-117.
8. Priročnik za UNIMARC. - Ljubljana : NUK, 1992.
9. UNIMARC/Authorities : universal format for authorities. - München [etc.] : K. G. Saur, 1991.
10. UNIMARC/Normativni podatki. - Maribor : IZUM, 1994.
11. Verona, E.: Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga. - Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1983-1986. Dio 1: Odrednice in redalice Dio 2: Kataložni opis.
12. Willer, Mirna: UNIMARC u teoriji i praksi. - Rijeka : Benja, 1996.

RETROSPEKTIVNA KONVERZIJA STARIH KATALOGOV NARODNE IN UNIVERZITETNE KNJIŽNICE

Mag. Maja Žumer

UDK 025.354 027.7(497.12 Ljubljana) 025.354:681.3.05

Povzetek

Retrospektivna konverzija knjižničnih katalogov je izredno zahteven projekt. Prikazani so razlogi, ki so NUK vodili k začetku projekta, dodan je kratek pregled podobnih projektov v drugih državah. Sledi podrobna predstavitev poteka retrospektivne konverzije v NUK in to prvih dveh faz: najstarejšega kataloga (od 1774 do 1947) in kataloga za obdobje 1948 - 1988. Oba listkovna kataloga sta podrobno opisana. Prva faza je bila zaključena do poletja 1998, rezultat je prenos zapisov v MARC formatu v lokalni in vzajemni katalog ter digitalizirana kopija celotnega listkovnega kataloga. Druga faza sledi v letu 1998. Tudi tu bo rezultat prenos zapisov v MARC format.

UDC 025.354 027.7(497.12 Ljubljana) 025.354:681.3.05

Summary

Retrospective conversion of library catalogs is an extremely complex project. NUL's reasons for undertaking this project are listed, added is an overview of similar projects in other countries. Following is a detailed description of the first two phases of retrospective conversion in NUL: the old catalog (from 1774 to 1947) and the catalog for the period 1948-1988. Both card catalogs are described in detail. The first phase was finished in summer 1998, the result being both a digitized copy of the whole card catalog and MARC records to be included in both local and union catalog. The second phase follows in 1998. MARC records will be created from this catalog as well.

1

UVOD

Narodna in univerzitetna knjižnica (NUK) je leta 1988 začela uporabljati COBISS in od takrat dalje so v lokalni in vzajemni katalog vneseni zapisi za vse gradivo, ki je prihajalo v knjižnico. Zapisi za gradivo, ki je bilo v knjižnici že pred letom 1988, so ostali le na kataložnih listkih. Cilj vsake knjižnice je, da združi v enotnem računalniškem katalogu podatke o vsem svojem gradivu. Postopek čim hitrejšega in enostavnejšega prenosa podatkov iz kataložnih listkov v računalniške zapise navadno imenujemo retrospektivna konverzija katalogov.

Retrospektivno konverzijo katalogov moramo ločiti od tako imenovane retrospektivne katalogizacije. Pri retrospektivni konverziji gre za prenos podatkov iz obstoječih katalogov v računalniško obliko, kar se izvrši brez pregledovanja gradiva samega. Retrospektivna katalogizacija pa je obdelava praviloma starejšega gradiva, ki še ni bilo katalogizirano.

Obstoječe listkovne kataloge v NUK lahko razdelimo v tri skupine:

- Katalog za obdobje od ustanovitve knjižnice do 1947
- Katalogi za obdobje 1948-1988
- Katalogi zbirk

2

POMEN RETROSPEKTIVNE KONVERZIJE

Ker gre za časovno, organizacijsko in finančno izredno zahtevne projekte, je potrebno natančno pretehtati razloge zanje (1). Analiza je pokazala, da lahko razloge, zaradi katerih se v NUK odločamo za retrospektivno konverzijo, uvrstimo v tri skupine: lokalne, nacionalne in mednarodne.

Med lokalnimi razlogi so najpomembnejši:

- Računalniški katalog za vse gradivo
Če želi knjižnica avtomatizirati svoje funkcije, predvsem izposoj, je kompletan računalniški katalog osnovni pogoj.
- Boljše storitve za uporabnike

Po retrospektivni konverziji dobijo uporabniki enoten dostop do vseh gradiv. Zdaj morajo uporabniki pri iskanju gradiv praviloma pregledati računalniški katalog, potem pa še več listkovnih (za različna časovna obdobja), ki niti niso

organizirani na enak način. Bibliotekarji uporabnikom pri iskanju seveda pomagajo, vendar pa tako komplicirana pot do informacij vendarle predstavlja bariero, ki je med uporabnikom in informacijskimi viri ne bi smelo biti.

Med izboljšane storitve lahko štejemo tudi olajšano izposajo v knjižnici in medknjižnično izposajo.

- Kreiranje novih informacijskih virov

NUK redno izdaja tiskano nacionalno bibliografijo in bibliografijo na CD-ROM-u tako, da črpa podatke iz svojega računalniškega kataloga. Možnosti za kreiranje novih zbirk bodo še večje, če bodo v računalniški obliki dostopni vsi zapisi. To bo omogočilo izdajo celotne nacionalne bibliografije, pa tudi drugih tematskih zbirk.

- Zaščita katalogov

Varnost je ena od pomembnih lastnosti računalniških katalogov. Knjižnica ima vedno na voljo varnostne kopije in kadar je to potrebno, se celoten računalniški katalog lahko priredi za nov računalnik, operacijski sistem ali aplikacijo. Listkovni katalog pa je precej bolj izpostavljen in uporabniki listke tudi poškodujejo ali pomešajo. Poseben primer je najstarejši katalog v NUK-u, ki ga obravnavamo kot del kulturne dediščine in bi ga kot takega morali obvarovati. Zaradi starosti in pogoste uporabe so nekateri listki že zelo poškodovani.

- Prostor

Pomanjkanje prostora je problem, ki pesti mnoge knjižnice in tudi NUK. Planirana je sicer gradnja nove stavbe, vendar mora NUK zdaj (in bo moral še nekaj let) delovati v prostorih, ki so za vse funkcije veliko premajhni. Kataložne omare zasedajo zelo veliko prostora in jih bo potrebno čimprej umakniti.

Nacionalni razlogi so:

- Prispevek NUK k popolnosti slovenskega vzajemnega kataloga

Knjižnična zbirka NUK je ena najpomembnejših v Sloveniji in že zdaj predstavljajo podatki NUK bistven del vzajemnega kataloga. Z vključitvijo starejših zapisov bo vzajemni katalog bistveno popolnejši.

- Izmenjava bibliografskih podatkov

Z vključitvijo v vzajemni katalog postanejo zapisi javni in so na voljo

vsem knjižnicam, vključenim v sistem. Ocenjujemo, da bo možnost kopiranja teh zapisov zelo zmanjšala ceno in napore drugih slovenskih knjižnic pri njihovi retrospektivni konverziji.

- Izboljšan dostop do virov

Z večjo dostopnostjo bibliografskih zapisov (in z vključitvijo v vzajemni katalog se dostopnost izredno poveča) se bo izboljšal tudi dostop do gradiva samega. Na ta način bo omogočena tudi medknjižnična izposoja.

- Bibliografska kontrola

Bibliografska kontrola je ena od funkcij vzajemnega kataloga in vključevanje vseh zapisov bo pomembno za projekt avtorske normativne kontrole, ki ga začenjamo.

Mednarodni pomen

- Izmenjava podatkov s tujino

- NUK je članica Evropskega konzorcija raziskovalnih knjižnic (CERL), katerega glavna naloga je kreacija bibliografske zbirke podatkov o starih tiskih v Evropi. Gre za publikacije, izdane pred 1830, torej v času ročnega tiska. NUK je v to zbirko (po zaključeni prvi fazi retrospektivne konverzije) prispevala ok. 17.000 zapisov za svoje gradivo iz tega obdobja.

- NUK je z OCLC podpisala pogodbo o vključevanju slovenske nacionalne bibliografije v njihovo zbirko. Retrospektivna konverzija bo omogočila prenos celotne nacionalne bibliografije.

- NUK od leta 1996 prispeva svoje podatke v UNESCO-vo zbirko Index Translationum. Po retrospektivni konverziji bomo lahko dodali tudi starejše zapise.

- Normativna kontrola

Tudi v mednarodnem merilu v zadnjem času opažamo poudarek na avtorski normativni kontroli in mednarodnem sodelovanju pri tem. Vsaka država naj bi bila odgovorna za normativno kontrolo na osnovi svoje nacionalne bibliografije. S kompletno slovensko nacionalno bibliografijo v računalniški obliki bo NUK lahko prispevala svoj delež tudi tem projektom.

3

KRATEK PREGLED PODOBNIH PROJEKTOV

Retrospektivna konverzija listkovnih katalogov ni nova tema za knjižničarje. V sedemdesetih letih so se prve knjižnice začele avtomatizirati in sproti v računalniško obliko vnašati zapise za gradivo, ki so ga dobivale. Že takrat je bilo jasno, da bodo v računalniško obliko morali prenesti tudi zapise, ki so bili samo na kataložnih listkih. Razvoj MARC formata za bibliografske zapise in razvoj računalniških vzajemnih katalogov sta bila še dodatna spodbuda in možnost za projekte retrospektivne konverzije.

Leta 1984 je OCLC poročal o 1304 projektih retrospektivne konverzije, ki so takrat potekali (2). Številni projekti so se v osemdesetih letih začeli, mnogi so bili takrat tudi zaključeni. Mednarodne delavnice o retrospektivni konverziji (3), (4), (5), (6) in tematske številke revij (7), (8) pa kažejo, da je to področje še vedno pomemben predmet raziskav. Na voljo so številna poročila o uspešnih retrospektivnih konverzijah in priporočila o postopkih in metodah (9), (10). Večina priporočil posebej poudarja potrebo po poglobljeni analizi listkovnih katalogov, ki jih želimo konvertirati, in ciljev vsakega projekta posebej.

Praktično vse razvite države so vsaj začele s konverzijo svojih nacionalnih bibliografij, med njimi je znana konverzija British Library Catalogue of Printed Books (to 1975), ki je potekala med leti 1987 in 1991 (11). Za celotni potek konverzije so najeli firmo SAZTEC.

Med trenutno potekajočimi projekti lahko omenimo Bibliotheque Nationale de France (12). Njihov pristop je zanimiv, ker so za vsako fazo konverzije najeli drugo firmo. Dragocene so njihove izkušnje z avtomatskim razpoznavanjem znakov (OCR).

Pomembne so tudi informacije o retrospektivni konverziji v nemških univerzitetnih knjižnicah (13). V poročilu je navedena podrobna primerjava različnih uporabljenih metod od preprostega pretipkavanja listkov do uporabe skenerjev in umetne inteligence.

Pri načrtovanju našega projekta smo si podrobno ogledali tudi projekt Češke nacionalne knjižnice (14). Gre za tehnološko zelo sodoben pristop z uporabo OCR in avtomatskega strukturiranja tako razpoznanih zapisov. Še posebej pa so njihove izkušnje dragocene zato, ker pripadamo istemu kulturnemu okolju, kar se pozna tudi v podobni knjižničarski praksi in zato podobnih listkovnih katalogih.

4

KONVERZIJA KATALOGOV NUK

V NUK obstaja več javnih listkovnih katalogov.

- Katalog do 1947

Gre za abecedni imenski katalog, ki je varnostno izključen iz prave javne uporabe. Uporabniki ga lahko uporabljajo le s pomočjo knjižničarja. To je katalog, ki je nastajal od ustanovitve knjižnice leta 1774 do 1947 in trenutno stoji v oddelku informacij. Obsega 95.000 listkov velikosti 190x135 mm.

Nekaj več kot polovica listkov je rokopisnih v obliki formularja, drugi so pisani na pisalni stroj. V tem dolgem obdobju so bila najprej v uporabi tako imenovana stara pravila do leta 1899, potem pa pruske instrukcije. Slovenščina je bila uporabljena šele v zadnjem obdobju, predtem pa nemščina (večinoma gotica) in latinščina. Nekateri listki (približno desetina) so popisani po obeh straneh.

- Katalogi za obdobje 1948 do 1988

Za to obdobje imamo tri javne kataloge: abecedni imenski, abecedni stvarni in sistematski (UDK). Vse to gradivo popisuje tudi matični katalog, ki ni javen. Odločili smo se, da ta katalog uporabimo kot osnovo za konverzijo. V tem katalogu je približno 400.000 zapisov, vsi so napisani na pisalni stroj in dobro čitljivi.

V obdobju od 1948 do 1988 so bila v uporabi zaporedoma trojna katalogizacijska pravila, od tega ISBD od srede sedemdesetih let dalje.

- Katalogi zbirk

V tej skupini obravnavamo kataloge serijskih publikacij in posebnih zbirk NUK (rokopisne, kartografske in slikovne ter glasbene). Gre za približno 18.000 naslovov serijskih publikacij, za druge zbirke pa podrobnejša analiza še ni bila narejena.

Prva prioriteta je konverzija zapisov za knjige, torej prvih dveh skupin katalogov.

Končni cilj so zapisi v MARC formatu, COMARC za vključevanje v vzajemni katalog in UNIMARC za mednarodno izmenjavo. Oba formata sta si podobna, obstaja tudi avtomatska konverzija iz COMARC-a v UNIMARC.

Pri retrospektivni konverziji nastanejo zapisi, ki vsebujejo le informacijo, ki je na listkih, in to po takih katalogizacijskih pravilih, kot so bila takrat uporabljena.

Ti zapisi so po današnjih pravilih nepopolni in zato nosijo oznako, da so rezultat konverzije. Vendar pa taki zapisi kljub nepopolnosti še vedno zadovoljujejo večino informacijskih potreb uporabnikov in je iskanje po posameznih elementih zapisa (kot to velja za vse računalniške kataloge) lažje. Ko je retrospektivna konverzija zaključena, je med temi zapisi potrebno narediti izbor tistih, ki jih želimo še dodatno obdelati. To so za nas npr. zapisi slovenike ali drugega posebej pomembnega gradiva. Tako gradivo je seveda priporočljivo rekatalogizirati in tako dopolniti in popraviti zapise. Na prvi pogled se morda zdi smiselno, da bi izbor zapisov za rekatalogizacijo naredili pred konverzijo, vendar s tem ni tako. Če imamo dostop do računalniških kataložnih zapisov, lahko veliko lažje izberemo tiste, ki jih želimo dodatno obdelati. Izbiramo jih npr. po jeziku, letnici izdaje ali podobnem.

V letu 1996 smo začeli s prvo fazo konverzije - konverzijo starega kataloga (do 1947). Razlogov, da smo se odločili najprej za ta katalog, je več:

- Katalog je ločen od drugih in predstavlja zaključeno celoto
- Velikost kataloga (95.000 listkov) je primerna za testiranje in prve izkušnje pri retrospektivni konverziji
- Listki v tem katalogu predstavljajo pomembno kulturno dediščino.

Za številne listke so znani njihovi avtorji, znameniti slovenski razumniki (med njimi tudi Matija Čop). Katalog sicer ni v pravi javni uporabi, je pa poizvedovanje po njem pogosto (nekajkrat na dan). Predvsem v času po osamosvojitvi se je zanimanje za starejše gradivo zelo povečalo. Številni listki so zaradi uporabe zelo poškodovani, starejši pa se tudi že drobijo zaradi propadanja papirja. Eden od ciljev konverzije je zato tudi fizična zaščita tega kataloga.

Rezultata konverzije naj bi bila dva:

- kolikor se da popolni MARC zapisi za vključitev v lokalni in vzajemni katalog
- računalniška (digitalizirana) kopija vseh kataložnih listkov, ki naj nadomesti uporabo starega kataloga, če je potrebno preučevanje samega listka. Katalog bo potem umaknjen iz javnih prostorov in varno shranjen.

Ta faza konverzije je bila zaključena poleti 1998. Projekt je financiran s sredstvi Regional Library Program Zavoda za odprto družbo iz Budimpešte in s sredstvi Ministrstva za kulturo.

Druga faza konverzije, katalogi za obdobje 1948-1988, se začne v letu 1998. Za razliko od starega kataloga tu ni potrebno ohraniti originalne podobe kataložnih listkov, kar tudi vpliva na izbiro metode in postopkov. Cilj, da vsebino zapisov z listkov prenesemo v čim popolnejše MARC zapise, je seveda podoben.

Gre za precej večjo količino listkov, zato načrtujemo, da bo projekt potekal dve leti.

Ob koncu leta 1999 bodo zapisi za vse knjige v NUK dostopni v istem računalniškem katalogu.

5

STARI KATALOG 1774-1947

971.	<i>Liberat. clas. Roman. Poësis</i>	4 ^{to}
<i>Horatius Q. Flaccus.</i>	<i>Quinti Horatii Flacci Opera, interpreta- tatione et notis illustravit Ludovicus Desprez. jussu Christianissimi Regis, in usum Serenissimi Delfini, ac Serenissi- morum Principum Burgundiae, Andisim, Biterugum.</i>	<i>Passani, 1777. sed proffant Venetis apud Remondini</i>
II 127 10714	<i>Jussu Christianissimi</i>	<i>secund. Lib I. M. C. 2. d</i>

Slika 1

Kot je bilo že omenjeno, je v tem katalogu približno 95.000 listkov, ki so razporejeni v 72 predalih. Dimenzije listkov so 190x135 mm, torej so precej večji od današnjih. Približno desetina listkov je popisana tudi s hrbtne strani.

Na slikah 1 in 2 sta prikazana tipična rokopisna listka, na sliki 3 pa tipkan listek iz novejšega obdobja.

28536	Autoreses latini	8
Horatii	Carmina recens. c. notis F. Hofman Peetkamp; edit. 2 ^a emend.	Amstelodami 1862 (F. Muller)
II. 110/4.		1 pff. br. Land I. M. a.

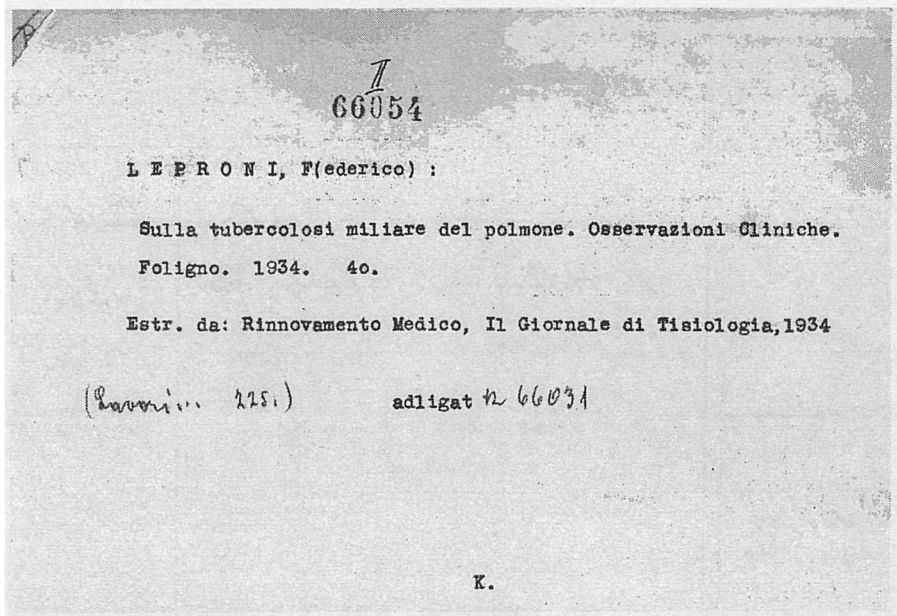
Slika 2

Celoten postopek retrospektivne konverzije poteka v več stopnjah.

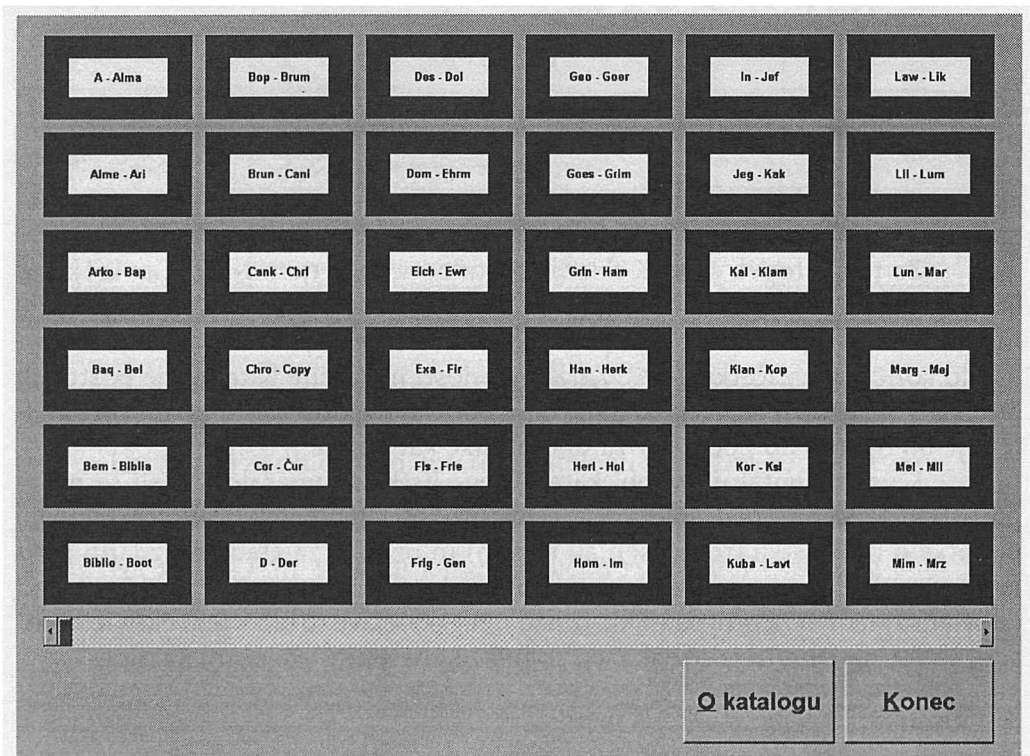
- Skeniranje vseh listkov

Za ta postopek je NUK sklenil pogodbo s podjetjem I-ROSE iz Laškega. Barvno so skenirali vse listke v resoluciji 150 dpi in to tako, da so ohranili zaporedje in razpored, kot je v kataložnih predalih. Skeniranje se je začelo jeseni 1996 in je bilo končano v začetku 1997. Zaradi varnosti in zaščite kataloga je postopek potekal v prostorih NUK, tako da je bil v obdelavi vedno samo po en predal. S tem je bil dostop do podatkov za uporabnike kar najmanj oviran.

K vsaki digitalni podobi kataložnega listka so vnašalci vnesli še nekaj podatkov za olajšanje nadaljnjega dela: signaturo kot najpomembnejšo identifikacijo, podatke o tipu listka (rokopisen ali tipkan) in oznako za gradivo, izdano pred letom 1830. Zadnji podatek je pomemben, ker lahko na ta način prioriteto obdelamo gradivo za projekt CERL. Iz nadaljnje obdelave so bili v tem času izločeni tudi listki, na katerih je oznaka, da so bili že vneseni v vzajemni katalog.

Slika 3

Slika 4

● Kopija kataloga

Po končanem skeniranju je bila pripravljena programska oprema za računalniški listkovni katalog. Program je načrtovan tako, da čimbolj posnema delo s starim katalogom. Uporabniku se na ekranu najprej pokažejo slike predalov (slika 4). Ko uporabnik z miško pokaže na posamezni predal, se ta 'odpre' in prikaže se prvi listek v tem predalu. Uporabnik lahko vsak listek poveča (na voljo sta dve stopnji povečave) in obrača. Za listke, ki so popisani tudi po zadnji strani, lahko pogleda hrbet.

Na sliki 5 je celoten ekran pri pregledovanju listkov, s katerega so razvidne tudi možnosti, ki jih uporabnik ima. Listke lahko pregleduje zaporedoma (naprej in nazaj) ali vsakega petega v obe smeri. Levo zgoraj vidimo, koliko listkov je v tem predalu in trenutno pozicijo. S pomočjo gumba lahko pogledamo tudi listek s katerokoli zaporedno številko v tem predalu.

Predal: Baq. Bel 31/625		Signature: 4634			
P 1604 ✓		Philosophie Musée		gr.	
Barbeyrac. Jean	Recueil de discours sur diverses ma- tières importantes. Traduits ou compo- sez par Jean Barbeyrac Professeur en Droit nat., qui y a joint un Doye historique par M. Noodt. [de feu	A Amsterdam chez Pierre Hum- bert. 1731.			
8 o. 18		Tom. I. & II.		2. N. 11/2	
1675.				III. M. e.	
					+1 Naprej 1 listek
					+5 Naprej 5 listkov
					1/2 Skok na št.
					-5 Nazaj 5 listkov
					-1 Nazaj 1 listek
					Prejeto
					Rotacija
					Povečaj
					Pomanjšaj
					O katalogu
					Zapri predal

Slika 5

● Obdelava rokopisnih listkov

Rokopisni listki imajo obliko formularja (slika 1 in 2) in so torej podatki na njih že strukturirani. Listki so v različnih pisavah (precej je gotice) in jezikih, nekateri so tudi zelo težko berljivi. Prepisovanje listkov mora zato biti v vsakem primeru ročno in kakršnokoli avtomatsko prepoznavanje (OCR) ne pride v poštev.

Za prepisovanje teh listkov, ki jih je približno 60.000, smo pogodbeno zaposlili 30 študentov, večinoma zgodovinarjev, germanistov in klasičnih filologov, ki so podatke vnesli na petih računalnikih. Računalniki (gre za zmogljive osebne računalnike z velikimi monitorji) so povezani v lokalno mrežo.

Ker so podatki na listkih lepo strukturirani, so vnašalci vnesli podatke v vnaprej predvidena polja (vsebinska oznaka, avtor, naslov, opomba, kraj izdaje, leto izdaje, založba ali impresum, format). Vnesli so tudi kodo za jezik publikacije. Ekrsanska slika za vnos je na sliki 6.

Vnos podatkov za Rokopisne Listke 22 - UPORABNIK/NIK CARMEN

sl_31505.tif 40334

NAZAJ NAPREJ

HRBET Izpuščen Status C v obdelavi C prepisan

Rotacija Desno Pomoc

Izpis strani: 0 Posledni: 27/100

Karakter: 8/100

40 334 (as 40.333)				
Opuden Jozip, dr.	K drugemu slovenskemu prevodu pr. pisma	(V. Subljani)	(1916)	
		Blatnikova tiskarna		
	Posebni odtis iz „Carniola“ 1906, 2. z. - str. 93-104.			
		6 listkov in 116 besedilnih strani		
		M. R.		

Vsebinska oznaka: Avtor: Naslov: Zbirka: Opomba:

Kraj/impresum: Založba: Letnica: Format: Jezik:

IZHOD

Slika 6

Vnašalcem administrator dodeli segmente po (praviloma) 100 listkov. Pri vnosu so si pomagali s pisnimi navodili in tabelami za transkripcijo. Ko je segment zaključen, ga kontrolira strokovnjak.

Ker so vneseni zapisi že strukturirani, so bili po zaključenem vnosu z enostavnim programom prepisani v COMARC in UNIMARC format. Ko so bili zapisi v tej obliki, so jih strokovnjaki lahko ponovno pregledovali. Pomembno orodje je bil abecedni izpis posameznih polj.

● Tipkani listki

Tudi pri teh listkih zaradi slabe kvalitete papirja in neenakomernega odtisa avtomatsko prepoznavanje znakov (OCR) pri testiranju ni dalo dobrih rezultatov, zato smo se odločili za ročno prepisovanje. Ker gre za razmeroma dobro čitljive zapise, jih lahko prepisujejo tudi nestrokovnjaki in tudi to fazo smo poverili firmi I-ROSE.

Zapise so prepisali nestrukturirane, ohranili so razpored polj in vso interpunkcijo. Če bi želeli zapise strukturirati že ob vnosu, bi to delo morali opravljati izkušeni bibliotekarji z dobrim poznavanjem starih katalogizacijskih pravil, kar bi seveda ne bilo izvedljivo.

Zato smo se odločili, da smo zapise avtomatsko strukturirali. Definirali smo algoritem, po katerem je računalniški program iz interpunkcije in razporeda polj v zapisu v nestrukturirani obliki razbral in razpoznal posamezna polja zapisa. Tako smo avtomatsko strukturirali v prvem koraku 80 % zapisov, za problematične (take, ki jih program ni obdelal) pa so bili potrebni minimalni ročni posegi. Končni rezultat so bili spet zapisi v COMARC in UNIMARC formatu.

6

MATIČNI KATALOG 1948-1988

Ker za obdobje 1948-1988 obstaja več katalogov, smo se morali najprej odločiti, katerega vzeti kot osnovo za konverzijo. Pokazalo se je, da je stvarni katalog najpopolnejši in zato najprimernejši.

V stvarnem katalogu je približno 500.000 kataložnih listkov. Retrospektivna konverzija teh zapisov se je začela v letu 1998.

Prva faza bo skeniranje vseh listkov. Ker listkov ne želimo ohranjati v originalni obliki, bomo skenirali črno-belo in to z dovolj hitrimi skenerji, da bomo čimbolj skrajšali čas obdelave.

Naslednja faza bo avtomatsko prepoznavanje znakov (OCR). Listki so dobre kvalitete, zato pričakujemo zelo majhen odstotek napak in potrebnih ročnih

posegov. Po zaključku te faze bodo zapisi v obliki polnega teksta. Ker bi radi, da so podatki uporabnikom čimprej dostopni v računalniški obliki, jih bomo v obliki zbirke polnega teksta (kot nestrukturirane zapise) ponudili že takrat. Uporabniki bodo iskali po besedah ali kombinacijah besed kjerkoli v zapisu. Slaba lastnost takega iskanja je sicer razmeroma majhna preciznost, ne moremo namreč določiti, naj iskani niz znakov nastopa v nekem določenem polju. To slabost pa v precejšnji meri odtehta enostavnost poizvedbe, saj ni treba poznati strukture zapisa in poimenovanja posameznih polj.

Nadaljnja obdelava bo obsegala avtomatsko strukturiranje, podobno kot to velja za stari katalog. Predvsem zapisi, ki so oblikovani po ISBD (od srede 70. let dalje), bodo še posebej dobra osnova za avtomatsko strukturiranje. Tako bomo dobili MARC zapise, ki jih bo treba pred vključitvijo v katalog še sistematično kontrolirati.

Ob koncu te faze projekta (pričakujemo, da bo to ob koncu leta 1999) bodo vsi zapisi za knjige v NUK že vključeni v lokalni katalog, po kontroli glede konsistentnosti in morebitnih duplikatov pa tudi v vzajemni katalog.

7

ZAKLJUČEK

Retrospektivna konverzija je za vsako knjižnico organizacijsko in finančno izredno zahteven projekt. Razlogov, da se v večini držav ravno nacionalne knjižnice prve odločijo zanj, je več. Pomembno je, da imajo nacionalne knjižnice večinoma na voljo strokovnjake, ki razrešujejo strokovne dileme od katalogizacijskih standardov do kontrole zapisov in računalniške izvedbe. Še pomembneje pa je, da imajo nacionalne knjižnice praviloma najbogatejši fond in tako s svojo retrospektivno konverzijo ustvarijo za druge knjižnice svoje države pomembno osnovo. Praktično bodo morale vse slovenske knjižnice prej ali slej prenesti svoje listkovne kataloge v računalniško obliko. Projekt NUK jim bo pri tem služil kot strokovna osnova, predvsem pa jim bo na voljo že zelo velika količina računalniških zapisov, ki jih bodo lahko preprosto privzemale in le dopolnjevale z lokalnimi podatki.

Seveda pa se ne da izogniti prvemu delu projekta: podrobni analizi obstoječih listkovnih katalogov in zastavljenih ciljev.

Najprej je treba ugotoviti, katerega od katalogov (in knjižnice jih imajo navadno več) je dobro vzeti kot osnovo za konverzijo. Pomembni elementi pri odločitvi so :

- completeness kataloga glede na gradivo,
- kvaliteta zapisov glede na upoštevanje katalogizacijskih pravil in drugih standardov,
- fizična kvaliteta listkov (kvaliteta in barva papirja, kvaliteta tiska...).

Vzporedno s temi odločitvami je treba izbrati metodo konverzije. Možnih metod je veliko in izbira je pestra, vendar nas omejujejo po eni strani lastnosti listkovnega kataloga in možnost privzemanja zapisov, na drugi pa (žal) finančne omejitve. Tudi zaradi slednjega je izbira neustrezne metode lahko vzrok, da projekta ni možno realizirati.

Zaradi hitrega razvoja računalniške in komunikacijske opreme in možnosti, ki jih ta ponuja, postajajo retrospektivne konverzije katalogov vedno lažje izvedljive. Še vedno pa ne smemo pozabiti, da je uspešnost projekta predvsem odvisna od bibliotekarskih strokovnjakov in njihovega poznavanja originalnih listkovnih katalogov in jasne vizije pri postavljanju ciljev konverzije.

LITERATURA

1. Beaumont, J., J.P. Cox: *Retrospective Conversion. A Practical Guide for Libraries*. London: Meckler, 1989, str. 6.
2. Reed-Scott, J.: *Issues in Retrospective Conversion. Report of a Study Conducted for the Council on Library Resources*. Washington: Council on Library Resources, 1984, str. 11.
3. *Retrospective Conversion Workshop at IFLA Moscow, 22th August 1991*.
4. *Retrospective Conversion Workshop. 20th Library Systems Seminar. European Library Automation Group, Berlin, April, 1996*.
5. *Retrospective Conversion Workshop at IFLA Beijing, August 1996*.
6. *Retrospective Cataloging in Europe: 15th to 19th Century Printed Materials, Munich, 28th-30th November 1990*.
7. *IFLA Journal*, Vol. 16(1990)1.
8. *Cataloging & Classification Quarterly*, Vol. 14(1992)3/4.
9. Sweeney, R.: *Retrospective Conversion of Library Catalogs in UK Institutions of Higher Education: A Quantitative Analysis. OCLC Systems and Services*, Vol. 12(1996)3, str. 29-32.
10. Chapman, A.: *Retrospective Catalogue Conversion: A National Study and a Discussion Based on Selected Literature. LIBRI*, Vol. 46, str. 16-24.
11. Danskin, A.: *The Retrospective Conversion of the British Library Catalogue of Printed Books. Cataloging Workshop on Retrospective Conversion, IFLA General Conference, Beijing 1996. (198-CAT-5-E)*.
12. Beaudiquez, M., A. Beaugendre: *Du tiroir a l'écran: les operation de conversion retrospective de la Bibliothèque Nationale de France. Cataloging Workshop on Retrospective Conversion, IFLA General Conference, Beijing, 1996. (155-CAT(WS)-3-F)*.
13. *Retrospective Conversion. Conversion of Card Catalogues in German University Libraries: Methods, Procedures, Costs. Berlin: Deutsches Bibliotheksinstitut, 1993. (Report EUR 15991 EN)*.
14. Stoklasova, B., M. Bareš: *Retrospective Conversion in Czech Libraries. Praha: Narodni knihovna, 1995*.

NEKAJ NAJPOMEMBNEJŠIH PRAVILNIKOV ZA KATALOGIZACIJO

Mag. Marija Petek

UDK 025.3

Povzetek

V prispevku je predstavljen razvoj pravilnikov o katalogizaciji. Med pravilniki, ki so predpisovali izdelavo katalogov v eni sami knjižnici, sta najpomembnejša: Katalog Knjižnice Britanskega muzeja in Cutterjev pravilnik. Pravilniki, ki so poenotili obdelavo v več knjižnicah, pa so: Navodila za centralni katalog francoskih podržavljenih knjižnic, Jewettov pravilnik, Pruske inštrukcije, Anglo-ameriška pravila, slovenski Abecedni imenski katalog ter Veronin Pravilnik i priručnik za izradbo abecednih kataloga.

UDC 025.3

Summary

The paper deals with development of cataloguing codes. Catalogue of Printed Books in the British Museum and Cutter's rules are the most important codes referring to creating a particular form of catalog for a particular library. However, there are the codes produced in an attempt at creating a catalogue for a group of libraries, that are of most interest to us: Rules for a French General Catalogue of Confiscated Libraries, Jewett's rules, Prussian Instructions, Slovenian cataloguing code and Verona's rules.

1

UVOD

1.1

Katalogizacija

Katalogizacija je strokovna obdelava knjižničnega gradiva. To je popis relevantnih podatkov iz publikacije, s pomočjo katerih jo lahko identificiramo in predstavimo v knjižničnem katalogu. Katalogizacija poteka de visu, kar pomeni s publikacijo v roki. Podatke za opis publikacije vzamemo iz naslovne strani in drugih predpisanih virov. Če ustrezni podatki niso navedeni v sami publikaciji, si pomagamo z bibliografijami, biografskimi leksikoni in katalogi založb.

1.2

Abecedni imenski katalog

Cilj katalogizacije je izdelati abecedni imenski katalog (AIK), ki je osnovni katalog vsake knjižnice. AIK je urejen popis knjig, serijskih publikacij in drugega gradiva, ki se nahaja v knjižnici. Z iskanjem v AIK ugotovimo:

1. ali ima knjižnica določeno publikacijo, ki jo označuje avtor ali naslov;
2. katere publikacije določenega avtorja ima knjižnica;
3. katere izdaje, prevode, priredbe določenega dela ima knjižnica.

1.3

Kataložni vpis

AIK je sestavljen iz kataložnih vpisov; vsak kataložni vpis pa iz značnice in bibliografskega opisa.

Značnica je oblika imena ali naslova, pod katero uvrščamo publikacije v AIK, zato določa mesto kataložnega vpisa v katalogu ter omogoča, da publikacijo tudi najdemo. Značnica je razporejevalni in iskalni element.

Kataložni vpisi v AIK so urejeni po abecedi značnic, torej po imenih avtorjev (osebnih in korporativnih) ali po stvarnih naslovih publikacij.

Bibliografski opis omogoča identifikacijo publikacije in njeno razlikovanje od drugih publikacij ali drugih izdaj. Opis obsega podatke o naslovu, odgovornosti, izdaji, založništvu, obsegu, knjižni zbirki, itd. Sestavljen je iz območij (skupin

podatkov), ki si sledijo v predpisanem vrstnem redu. Vsebino in obliko opisa določa mednarodni sistem International Standard Bibliographic Description (ISBD).

2

PRAVILNIKI ZA KATALOGIZACIJO

Katalogizacija poteka po določenih pravilih. Standardizacija katalogizacije omogoča enotno obdelavo različnih vrst knjižničnega gradiva in mednarodno izmenjavo bibliografskih podatkov. Vendar pa ni bilo vedno tako.

Prvi knjižnični katalogi so bili izdelani brez enotne osnove in zapisanih pravil, pogosto kar po ustnem izročilu. Nujnost in potrebnost katalogizacijskih pravilnikov sta se pokazali z rastjo knjižničnih fondov, še posebej v večjih knjižnicah. Pravilniki za katalogizacijo obsegajo navodila za izdelavo kataložnih vpisov, to pomeni za oblikovanje značnice in bibliografskega opisa. Vloga obeh delov kataložnega vpisa se je skozi zgodovino spreminjala; nekateri pravilniki so večjo pozornost namenjali značnici, drugi pa bibliografskemu opisu.

Na začetku se je način popisovanja publikacij in urejanja katalogov razlikoval od knjižnice do knjižnice. Zato so posamezne knjižnice imele različna katalogizacijska pravila, med katerimi so najbolj znana pravila za katalog Knjižnice Britanskega muzeja in Cutterjeva pravila. Pravilniki, ki so predpisovali postopek katalogizacije v knjižnicah določenega območja, imajo pomembnejšo vlogo, ker so začrtali temelje za uresničevanje dolgoletnih prizadevanj k poenotenju katalogizacijskega dela. Mednje uvrščamo: Navodila za centralni katalog francoskih podržavljenih knjižnic, Jewettova pravila, Pruske inštrukcije, Angloameriška pravila, slovenski Abecedni imenski katalog ter Veronin Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga.

2.1

Francoski pravilnik

Navodila za centralni katalog francoskih podržavljenih knjižnic
(Instruction pour procéder à la confection du catalogue de chacune des bibliothèques sur laquelle les directoires ont du ou doivent incessamment apposer des scellés)

Navodila za centralni katalog francoskih podržavljenih knjižnic so prvi nacionalni pravilnik za katalogizacijo. Zaradi francoske revolucije so bile mnoge privatne in cerkvene knjižnice podržavljene. Kraljevska knjižnica v Parizu je spremenila

svoje ime v Nacionalno knjižnico. Ker naj bi svoj fond obogatila z zaplenjenimi knjigami, ki so bile shranjene v skladiščih po vsej državi, je francoska vlada izdala leta 1791 navodila za popis tega gradiva. Podatke je bilo potrebno zapisovati na igralne karte, v opisu pa podčrtati eno besedo: avtorja ali naslov. Karte so nato uredili po abecedi označenih besed.

Popis ni potekal tako hitro, kot so pričakovali. Do leta 1794 je v Pariz prispelo 1,200.000 kart, kar predstavlja tri milijone knjig oziroma samo eno tretjino celega projekta, ki je kmalu potem zamrl.

Navodila natančno določajo, kako izdelati bibliografski opis. Ker je bil njihov glavni cilj identifikacija publikacije, je bilo vprašanje značnice zelo poenostavljeno in se je omejevalo na podčrtovanje avtorjevega imena ali najvažnejše besede iz naslova v primeru anonimnih del.

2.2

Katalog knjižnice britanskega muzeja (Catalogue of Printed Books in the British Museum)

Knjižnica Britanskega muzeja iz Londona je izdala leta 1841 svoj katalog. V uvodu je obsegal pravila za izdelavo knjižničnega kataloga: *Rules for the Compilation of the Catalogue*, ki predstavljajo prvi pravilnik za AIK.

1839 je bila ustanovljena delovna skupina, ki so jo sestavljali tedanji ravnatelj knjižnice Anthony Panizzi, Thomas Watts, J. Winter Jones, Edward Edwards in John H. Parry. Vsak je pripravil svoja pravila, ki so jih potem medsebojno uskladili; če se niso strinjali, so glasovali. Na koncu je pravila pregledala še Kraljevska komisija, pred katero je Panizzi poudaril, da zagotavljajo enotnost in doslednost knjižničnega kataloga.

Pravilnik obsega 91 pravil; 77 jih govori o značnici, samo 14 pa o bibliografskem opisu. To pomeni, da večina pravil obravnava ureditev kataloga in probleme pri oblikovanju značnic.

Nato so tudi druge knjižnice začele oblikovati svoje pravilnike za katalogizacijo: Knjižnica Smithsonian Institution v Washingtonu 1852, Bodleian Library v Oxfordu 1882, državna in univerzitetna knjižnica v Wroclavu 1886, Columbia College Library in univerzitetna knjižnica v Kielu 1888, javna in univerzitetna knjižnica v Pragi 1897, dvorna knjižnica na Dunaju 1901, Bavarska dvorna in državna knjižnica v Münchnu 1911, Univerzitetna knjižnica v Baslu 1914, Vatikanska knjižnica 1930, itd.

2.3

Jewettov pravilnik

Charles Coffin Jewett (1816-1868) je pomembno ime na področju pravilnikov za katalogizacijo. Po njegovem mnenju naj bi bil katalog sestavljen iz posameznih enot, podobno kot veliko kasnejši ISBD. Svojo idejo o centralnem katalogu ameriških knjižnic je predstavil 1847 v pismu tajniku Smithsonian Institution iz Washingtona, še preden se je tu zaposlil. Smithsonian Institution naj bi postal center bibliografskih podatkov na osnovi zbiranja tiskanih katalogov iz drugih knjižnic. Vsi knjižnični katalogi pa bi morali biti izdelani po enotnih pravilih. Zamisel o centralnem katalogu ameriških knjižnic so bolj navdušeno sprejeli v tujini kot na domačih tleh.

Jewett je leta 1852 izdal pravilnik za katalogizacijo z naslovom: *On the Construction of Catalogues of Libraries, and of a General Catalogue, and their Publication by Means of Separate, Stereotyped Titles, with Rules and Examples*. Že naslednje leto je izšla druga razširjena izdaja pravilnika: *On the Construction of Catalogues of Libraries, and their Publication by Means of Separate, Stereotyped Titles, with Rules and Examples*.

Pravilnik obsega 39 pravil, ki se zgledujejo po Knjižnici Britanskega muzeja, predvsem glede značnice - nekatera pravila so celo enaka. Jewett je moral dodati nekaj sprememb že zaradi dejstva, ker je bil pravilnik namenjen več kot eni knjižnici; struktura pravil je jasnejša in bolj logična. Pravila je dopolnil tudi s primeri.

Jewett je proces katalogizacije razdelil na dva medsebojno neodvisna dela: bibliografski opis in značnico, kar je omogočilo enostavno tiskanje in različne ureditve katalogov - po abecedi, strokah, kronologiji. Ker je menil, da je bibliografski opis pomembnejši kot značnica, ga je obravnaval že v prvem delu svojih pravil. Prvo pravilo v drugem delu določa, da značnico oblikujemo potem, ko je bibliografski opis že narejen, napišemo pa jo nad opis.

Jewett je tudi predhodnik programa o univerzalni bibliografski kontroli Universal Bibliographic Control (UBC). Načrtoval je katalog, ki naj bi obsegal podatke o publikacijah z vsega sveta in na osnovi katerega bi nastala tudi bibliografija. Pogoj za to pa so enotno izdelane nacionalne bibliografije.

Odhod iz Smithsonian Institution je pomenil konec uresničevanja Jewettovih načrtov. Nesoglasja s tajnikom, za kaj nameniti finančna sredstva, izražajo Jewettovo prepričanje o veliki vlogi knjižnice na področju znanstveno raziskovalnega dela.

2.4

Cutterjev pravilnik

Charles Ammi Cutter (1837-1903) je pričel novo obdobje v zgodovini katalogizacije. Kot soustanovitelj ameriškega bibliotekarskega društva American Library Association (ALA) in kot urednik *Library Journal* je močno vplival na

razvoj anglo-ameriških pravil vse do druge izdaje Anglo-American Cataloging Rules (AACR2) leta 1978.

Cutter je sestavil pravilnik za križni katalog (kombinacija abecednega imenskega in abecednega stvarnega kataloga). Prvič je izšel leta 1876: *Rules for a Dictionary Catalog*, naslednje izdaje pa 1889, 1891 in 1904. V svojem pravilniku je načrtno tudi cilje knjižničnega kataloga, ki so ostali nespremenjeni vse do Pariške konference:

1. katalog omogoča uporabnikom, da najdejo podatke o knjigi, če poznajo avtorja, naslov ali temo;
2. katalog popisuje, kaj knjižnica ima od določenega avtorja, na določeno temo ali v določeni literarni zvrsti;
3. katalog pomaga uporabniku pri izbiri knjige.

Cutter se je večinoma ukvarjal z določanjem in oblikovanjem značnice. Zato pravilnik v prvem delu obsega pravila o značnici, v drugem delu pa pravila o bibliografskem opisu.

Sodeloval je tudi pri pripravi pravilnika, ki ga je izdala ALA leta 1878: *Condensed Rules for Cataloguing*, pri katerem je še vedno prisoten Jewettov vpliv. V popravljeni izdaji leta 1883 z naslovom *Condensed Rules for an Author and Title Catalog* pa je ALA že sprejela Cutterjev vrstni red pravil: značnica je na prvem mestu, bibliografski opis pa na drugem.

Med pravilnike, ki so predpisovali vodenje katalogov v knjižnicah širšega območja, uvrščamo tudi: francoska pravila za univerzitetne knjižnice iz 1878, pravila angleškega bibliotekarskega društva Library Association (LA): *Cataloguing Rules of the Library Association of the United Kingdom* iz 1881 in 1883. Angleški pravilnik obsega 49 pravil, ki so pripravljena pod Jewettovim vplivom; v izdaji iz 1902 pa se je težišče preneslo na značnico.

2.5

Pruske inštrukcije

(Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der Preussischen Bibliotheken)

Pruske inštrukcije iz leta 1899 so predpisovale način katalogizacije v pruskih knjižnicah. Kasneje pa so se uporabljale tudi zunaj Prusije in nemške države, v Švici, Avstro-Ogrski, Švedski, delno v Holandiji, Danski in Norveški ter v ruskih knjižnicah do oktobrske revolucije.

Fritz Milkau (1859–1934), ki je eden izmed avtorjev Pruskih inštrukcij, je zelo cenil Jewetta in njegove ideje. Zato Pruske inštrukcije temeljijo na Jewettovih katalogizacijskih pravilih. Tudi cilja obeh pravilnikov sta bila podobna, in sicer izdelava centralnega kataloga.

Po Pruskih inštrukcijah se opisi anonimnih del izdelajo po načelu vodilnega samostalnika - posebno vlogo ima substantivum regens oziroma prvi neodvisni samostalnik ali samostalniško rabljena beseda. Dela korporativnih avtorjev se katalogizirajo enako kot anonimna dela. Druga izdaja je izšla leta 1908.

Tudi pri nemškem pravilniku Regeln für die alphabetische Katalogisierung (RAK) iz leta 1974 je še vedno prisoten princip, da je potrebno najprej izdelati bibliografski opis, značnico pa šele na koncu.

2.6

Angloameriški pravilniki

Melvil Dewey (1851-1931), ki ga poznamo predvsem po decimalni klasifikaciji, je bil pobudnik anglo-ameriškega sodelovanja na področju katalogizacije. Predlagal je, naj ALA in LA združita prizadevanja za izdelavo enotnih pravil v angleško govorečih državah.

Sodelovanje se je uradno začelo leta 1904. Leta 1908 je izšel prvi anglo-ameriški pravilnik, in sicer v ameriški in angleški verziji: Catalog Rules: Author and Title Entries, Cataloguing Rules: Author and Title Entries. Verziji sta po vsebini enaki, razen pri točkah, kjer ni prišlo do popolnega sporazuma; v angleški izdaji je najprej navedena angleška, nato ameriška varianta; v ameriški izdaji pa ravno obratno. Pravilnik temelji na Cutterjevem konceptu pravil.

Zaradi prve in druge svetovne vojne je bilo anglo-ameriško sodelovanje za dalj časa prekinjeno. Medtem je ALA začela z revizijo pravilnika in 1941 izdala: ALA Catalog Rules: Author and Title Entries v dveh delih, Part I: Entry and Heading, Part II: Description of Book. Ker je pravilnik naletel na številne kritike, je ALA nadaljevala svoje delo in 1949 ponovno izdala prvi del pod naslovom: ALA Cataloging Rules for Author and Title Entries; delo na drugem delu pravilnika pa je bilo odloženo.

Da bi zapolnila manjkajočo vrzel za bibliografski opis je Kongresna knjižnica v Washingtonu še istega leta pripravila: "Rules for Descriptive Cataloging in the Library of Congress". ALA je pravilnik sprejela kot nadomestilo za drugi del svojega pravilnika; z nekaterimi spremembami pa je bil vključen tudi v AACR1.

S sodelovanjem ameriškega, angleškega in kanadskega bibliotekarskega društva ter Kongresne knjižnice je nastal nov katalogizacijski pravilnik: Anglo-American Cataloging Rules (AACR1) leta 1967. Pravilnik je tudi tokrat izšel v angleški in ameriški verziji. Prvi del obravnava značnico, drugi bibliografski opis, tretji pa pravila za neknjižno gradivo. AACR1 ni prinesel le revizije prejšnjih pravil, ampak tudi nova načela in cilje katalogizacije, ki so jih sprejeli na Pariški konferenci.

Druga izdaja AACR2, ki je izšla 1978, je poenotila ameriško in angleško verzijo pravilnika ter vključila tudi novost: ISBD. Vrstni red pravil se je spremenil;

prvi del obsega bibliografski opis, drugi pa značnico. Leta 1988 je izšla še revizija, ki pa ni vzeta kot nova izdaja.

Anglo-ameriška pravila so mednarodni pravilnik za katalogizacijo. Uporabljajo jih v državah angleškega jezikovnega področja, kot predelan prevod pa v nekaterih romanskih, skandinavskih in slovanskih državah.

2.7

Prvi slovenski pravilnik

Abecedni imenski katalog, ki je izšel leta 1947, je prvi slovenski pravilnik za katalogizacijo. Pomeni pa opustitev Pruskih inštrukcij in prehod na anglo-ameriški pravilnik iz 1908. Pravila so bila sprejeta na konferenci bibliotekarjev Slovenije decembra 1946.

Uvod priročnika obsega definicijo knjižničnega kataloga in vrste katalogov. Pravila za katalogizacijo so razdeljena na pravila za bibliografski opis in pravila za značnico. V dodatku pa so številni primeri. Pravila so omogočila enotno obdelavo gradiva v slovenskih knjižnicah po drugi svetovni vojni.

Komisija za katalogizacijo, ki jo je leta 1950 ustanovilo Društvo bibliotekarjev Slovenije, je spremljala dogajanje v svetu in prek Zveze bibliotekarskih društev Jugoslavije sodelovala s skupino za poenotenje katalogizacijskih načel pri IFLA. Na osnovi sprejetih Pariških načel je začela pripravljati gradivo za novo izdajo priročnika.

Nova izdaja Abecednega imenskega kataloga je izšla 1967. Vrstni red pravil je enak kot pri prejšnji izdaji - bibliografski opis je na prvem mestu, značnica pa na drugem. Obsega pa tudi slovarček strokovnih izrazov in stvarno kazalo. Naši bibliotekarji so se zavedali pomembnosti enotne terminologije, zato so vzporedno s sprejetjem mednarodnih katalogizacijskih načel, poiskali primerne slovenske izraze za angleške besede. Vprašanje terminologije je obravnavala tudi Pariška konferenca; že pred samo konferenco je organizacijski komite pripravil seznam pojmov, ki so ga poslali v prevod nacionalnim komisijam.

Pri obeh izdajah slovenskega pravilnika za katalogizacijo je aktivno sodeloval Pavle Kalan (1900-1974), ki je bil tudi član delovne skupine pri IFLA.

2.8

Veronin pravilnik

V bivši Jugoslaviji ni bilo enotnega katalogizacijskega pravilnika vse do 1961, ko je Komisija za katalogizacijo Zveze bibliotekarskih društev Jugoslavije predlagala, naj se pristopi k izdelavi novega enotnega pravilnika za vse republike, in sicer na osnovi Pariških načel. Priprava pravilnika je potekala postopoma, in republiške komisije so posamezne dele sprti obravnavale. Pravilnik ima naslov:

Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga (PPIAK) in spada med najpopolnejše pravilnike za katalogizacijo na svetu.

Že sam naslov pove, da sta pravilnik in priručnik združena v celoto. Poleg pravil so številni primeri, ki so obširno razloženi v opombah. Navedeni so primeri v vseh tedanjih jugoslovanskih jezikih in tudi tujih. Bogato gradivo je tudi v sedmih dodatkih. Čeprav je pravilnik obsežen, lahko s pomočjo stvarnega kazala hitro najdemo tisto, kar iščemo. Ker je pravilnik namenjen knjižnicam, ki uporabljajo različne jezike in pisave, je ta obširnost koristna in nujna.

Avtor pravilnika je Eva Verona (1905-1996) iz Zagreba, ki je aktivno sodelovala pri programu ISBD in nekaj časa tudi vodila komisijo za katalogizacijo pri IFLA. V predgovoru je zapisala, da so poskušali odpraviti pomanjkljivosti starejših pravilnikov in zato so v uvodnem poglavju razložili teoretična načela, na katerih temelji ves pravilnik. Veliko pozornost so namenili tudi dosledni uporabi enotnih strokovnih izrazov, ki so zbrani v enem izmed dodatkov.

Priručnik je sestavljen iz dveh delov. Prvi del: Odrednice i redalice, ki obravnava značnice in iztočnice, je izšel 1970, druga izdaja pa je iz leta 1986. Temelji na Pariških načelih, ki so bila sprejeta na Mednarodni konferenci o načelih katalogizacije. Drugi del: Kataložni opis iz 1983 določa izdelavo bibliografskega opisa publikacij na osnovi mednarodnega sistema ISBD.

PPIAK uporabljamo tudi po osamosvojitvi Slovenije.

3

STANDARDIZACIJA

Za poenotenje katalogizacijske prakse na mednarodni ravni imata zelo velik pomen dve konferenci:

- konferenca o načelih katalogizacije v Parizu (standardizacija značnice),
- srečanje izvedencev za katalogizacijo v Kopenhagenu (standardizacija bibliografskega opisa).

3.1

Mednarodna konferenca o načelih katalogizacije, Pariz 1961
(*International Conference on Cataloguing Principles - ICCP*)

Sodelovanje na področju katalogizacije je pospešila ustanovitev mednarodne zveze bibliotekarskih združenj: International Federation of Library Associations

and Institutions (IFLA) leta 1927. S knjižničnimi katalogi in problemi enotnega katalogiziranja se je pričela ukvarjati delovna skupina Working Group on the Coordination of Cataloguing Principles, ustanovljena 1954. Pripravila je načela za oblikovanje značnic pri anonimnih delih in korporativnih značnic. Ugotovila je tudi, da je nujno treba obravnavati katalogizacijska pravila na mednarodni konferenci.

Na predhodni konferenci v Londonu leta 1959 je komisija izdelala načrt, opredelila cilje glavne konference in določila osnovne enotne principe za katalogiziranje. Sestavila je osnutek vprašanj in problemov, ki jih bodo poskušali razrešiti na konferenci ter ga zato poslala v obravnavo nacionalnim komisijam.

Mednarodna konferenca o načelih katalogizacije je bila v Parizu leta 1961. Konference se je udeležilo 105 predstavnikov iz 53 držav, med njimi tudi Zveza društev bibliotekarjev takratne Jugoslavije.

Tema konference je bila standardizacija značnice. Začrtali so glavne naloge za AIK in sprejeli načela za katalogizacijo, ki jih imenujemo Pariška načela. Pariška konferenca je sprožila nastajanje novih pravilnikov za katalogizacijo in usklajevanje že obstoječih z novimi načeli.

3.2

*Mednarodno srečanje izvedencev za katalogizacijo, Kopenhagen 1969
(International Meeting of Cataloguing Experts - IMCE)*

Glavna tema mednarodnega srečanja izvedencev za katalogizacijo v Kopenhagnu je bila standardizacija oblike in vsebine bibliografskega opisa. Udeleženci so ugotovili, da je treba izdelati shemo za bibliografski opis, ki bo služil istočasno za potrebe kataloga in bibliografije.

Sestanek je povzročil revolucionarno spremembo v teoriji katalogizacije: koncept mednarodnega standardnega bibliografskega opisa ISBD. Elementi opisa so razdeljeni v osem območij, ki si sledijo v predpisanem vrstnem redu, med seboj pa se ločijo z interpunkcijskimi simboli, kar omogoča razumevanje podatkov pri človeku in računalniku. Zaradi preproste in logične strukture je bil ISBD zelo hitro sprejet.

Leta 1971 je izšel prvi osnutek Mednarodnega standardnega bibliografskega opisa monografskih publikacij International Standard Bibliographic Description for Monographic Publications (ISBD(M)), prva standardna izdaja pa je bila objavljena 1974. Splošni mednarodni standardni bibliografski opis General International Standard Bibliographic Description (ISBD(G)) je izšel 1977; predstavlja osnovno shemo za enotno obdelavo različnih vrst gradiva.

Poleg ISBD(M) so izšli še drugi specializirani ISBD:

- ISBD(A) - International Standard Bibliographic Description for Older and Precious Books (*starejše monografske publikacije do leta 1800*)
- ISBD(CF) - International Standard Bibliographic Description for Computer Files oz. kasnejši ISBD(ER) - Electronic Resources (*računalniške datoteke*)
- ISBD(CM) - International Standard Bibliographic Description for Cartographic Materials (*kartografsko gradivo*)
- ISBD(CP) - International Standard Bibliographic Description for Component Parts (*članki*)
- ISBD(NBM) - International Standard Bibliographic Description for Non-Book Materials (*neknjižno gradivo*)
- SBD(PM) - International Standard Bibliographic Description of Printed Music (*glasbeni tiski*)
- ISBD(S) - International Standard Bibliographic Description for Serials (*serijske publikacije*).

Na srečanju v Kopenhagenu so postavili osnovo za UBC. Predlagali so ustanovitev sistema za mednarodno izmenjavo bibliografskih podatkov, ki deluje tako, da nacionalne bibliografske agencije pripravijo kataložne vpise za svoje publikacije in poskrbijo za distribucijo. Predpogoj pa je standardizacija oblike in vsebine bibliografskega opisa. Jewettova ideja se je tako pričela uresničevati.

4

ZAKLJUČEK

Razvoj katalogizacije je doživel velike spremembe. Posamezniki kot Panizzi, Jewett, Cutter so s svojimi pravili utrli pot k poenotenju katalogizacije. Pravilnike, ki so veljali v določeni knjižnici, so zamenjali tisti, ki so poenotili obdelavo v večjem številu knjižnic. Pruske inštrukcije in Anglo-ameriška pravila sta pravilnika, ki sta presegla meje svoje matične domovine in čeprav sta nastala v približno enakem času, sta uzakonila dve različni katalogizacijski praksi. Mednarodni pravilnik, ki bi ga uporabljali po vsem svetu pa je želja vsakega katalogizatorja.

K razvoju enotnih katalogizacijskih pravil je veliko prispevala tudi IFLA. Organizirala je mednarodna srečanja in ustanovila komisijo za katalogizacijo, kjer so se katalogizatorji sistematično ukvarjali z načeli katalogizacije in cilji katalogov. Konferenca v Parizu je standardizirala značnico, srečanje v Kopenhagenu pa bibliografski opis. Sledile so številne aktivnosti na nacionalnih ravneh za dopolnjevanje in revizije pravilnikov.

Bistveno vprašanje pri pripravi pravilnika za katalogizacijo je, ali naj obsega samo osnovna načela in splošna pravila ali pa tudi pravila za vse možne

primere. Američan Andrew Osborn razlikuje štiri tipe pravilnikov: zakonski, perfekcionistični, bibliografski in pragmatični. Zakonski tip pravilnika obsega pravila in definicije za vse probleme, ki bi se lahko pojavili; to pogosto pripelje do pravil zaradi pravil. Cilj perfekcionističnega tipa pravilnika je, da se gradivo tako dobro katalogizira, da bo to veljalo za vselej. Bibliografski tip smatra katalogizacijo kot vejo bibliografije. Pragmatični tip pravilnika, ki je po Osbornovem mnenju najprimernejši, daje prednost praktičnemu vidiku pred pravili. Kategorizacijo pravilnikov za katalogizacijo je Osborn objavil neposredno po izidu pravil "ALA Catalog Rules" leta 1941. Pravilnik je ostro kritiziral in ga označil kot zakonski tip pravilnika.

LITERATURA

1. Abecedni imenski katalog. - Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1947. - 87 str. - (Pravila za katalogizacijo v znanstvenih knjižnicah ; 1).
2. Abecedni imenski katalog. - Nova izd. - Ljubljana : Društvo bibliotekarjev Slovenije : Narodna in univerzitetna knjižnica, 1967. - str. 157.
3. Horvat, Aleksandra: Knjižnični katalog i autorstvo. - Rijeka : Benja, 1995.
4. Kalan, Pavle: Nekaj besed o naši katalogizacijski terminologiji, Knjižnica, letnik IX, 1965, str. 12-16.
5. Kalan, Pavle: Mednarodna prizadevanja za enotnost v katalogizaciji, Knjižnica, letnik IV, 1960, str. 41-48.
6. London, Gertrude: The place and role of bibliographic description in general and individual catalogues: a historical analysis, *Libri*, vol. 30, no. 4 (1980), str. 253-284.
7. Oddy, Pat: Future libraries, future catalogues. - London : Library Association, 1996. - XI, 180 str.
8. Verona, Eva: Abecedni katalog u teoriji i praksi. - 2. prerađeno izd. - Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1971. - (Izdanja Hrvatskog bibliotekarskog društva ; knj. 5).
9. Verona, Eva: Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga. Dio 1, Odrednice i redalice. - 2. izmijenjeno izd. - Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1986. - str. 417 - (Posebna izdanja / Hrvatsko bibliotekarsko društvo ; knj. 5).
10. Verona, Eva: Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga. Dio 2, Kataložni opis. - Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1983. - str. 691 - (Posebna izdanja / Hrvatsko bibliotekarsko društvo ; knj. 4).
11. Wynar, Bohdan S.: Introduction to cataloging and classification. - 7th ed. / by Arlene G. Taylor. - Littleton : Libraries Unlimited, 1985. - str. 641.

REDKI TISKI 15., 16. IN 17. STOLETJA V KNJIŽNICI NARODNEGA MUZEJA V LJUBLJANI

Dr. Branko Reisp

UDK 094:027.021 (497.12 Narodni muzej) "14/16"

Povzetek

Prispevek vsebuje uvodoma krajši opis Knjižnice Narodnega muzeja v Ljubljani. Sledi popis zlasti za našo kulturno zgodovino pomembnih posebej redkih ali unikatnih tiskov 15., 16. in 17. stoletja, ki jih hrani knjižnica, razvrščenih v nekaj tematskih skupin, ponekod z dodano literaturo in opombami.

UDC 094:027.021 (497.12 Narodni muzej) "14/16"

Summary

In the introductory part of this article there is first a short description of The National Museum Library in Ljubljana. What follows is the detailed list of very rare and unicum prints from 15th, 16th and 17th century, arranged in thematical units, which are of high importance for slovene cultural history. All these prints, some of them have also bibliographical data and sources added, are stored in The National Museum Library.

Knjižnica je sestavni del Narodnega muzeja v Ljubljani že od njegove ustanovitve leta 1821. Več desetletij posluje tudi kot poseben oddelek muzeja. Za Semeniško knjižnico in današnjo Narodno in univerzitetno knjižnico je tretja najstarejša delujoča javna znanstvena knjižnica v Sloveniji in še vedno med najpomembnejšimi in največjimi zgodovinskimi knjižnicami pri nas. Po načrtu ustanoviteljev naj bi bila nacionalna biblioteka v okviru Kranjske, zaradi polihistorске narave muzeja pa je zbirala poleg zgodovinskih in domoznanskih del tudi naravoslovna. Že v začetku je prevzela v svoj fond knjižnico Kazinskega društva (Casino-Verein) in knjižnico Jakoba Zupana, leta 1880 karnioliko iz knjižnice Jožefa Kalasanca Erberga, leta 1885 knjižnico Zgodovinskega društva za Kranjsko (Historischer Verein für Krain), leta 1889 knjižnico Karla Dežmana, leta 1909 knjižnico Antona Aleksandra Auersperga, alias Anastazija Grüna. Bogatila se je z zamenjavami za publikacije Muzejskega društva (Museal-Verein für Krain), z darovi, zapuščinami in cenzurnimi izvodi, ki jih je odstopala deželna vlada. Tako je nastala poleg tiste, ki jo hrani Narodna in univerzitetna knjižnica, druga največja zbirka slovenskega tiska do leta 1918 in tudi, kar je bilo manj poudarjeno, največja zbirka nemške pokrajinske književnosti tega obdobja. Značilnosti fonda so nadalje dela iz 18. in 19. stoletja in mnoge periodične publikacije. Knjižnica ima ok. 150.000 zvezkov, med njimi redkosti, ki jih nima nobena druga slovenska knjižnica. Hrani tudi več pomembnih rokopisov (F. Prešerna, V. Vodnika in del Zoisove korespondence). Velika je zbirka zemljevidov, društvenih spisov, gledaliških letakov, idr. Danes zbira literaturo za študij arheologije, numizmatike, muzeologije in nekaterih področij kulturne zgodovine in konservacije. Knjižnici je pridružen grafični kabinet, ki hrani topografsko gradivo, zbirko portretov in božjepotnih podob, grafiko, risbe in akvarele domačih in tujih avtorjev. Z ok. 20.000 listi je kabinet med najbogatejšimi zbirkami te vrste v Sloveniji. Letno ima knjižnica okoli 3000 obiskovalcev in izposodi ok. 30.000 enot, pripravlja razstave in sodeluje pri uresničevanju skupnih nalog Narodnega muzeja. S svojim fondom služi tudi drugim sorodnim ustanovam, zlasti knjižnicam, muzejem, galerijam in arhivom ter širši raziskovalni, kulturno-prosvetni in delno gospodarski dejavnosti.

Knjižne zbirke so, kot zgodovinska, v več kot sto sedemdesetih letih nastala celota, rezultat in slika kulturnih in znanstvenih prizadevanj več generacij in kot take zgodovinski spomenik. V knjižnem fondu so celo najpomembnejši in nenadomestljivi zakladi naše kulturne dediščine, temeljni dokumenti razvoja in ustvarjalnosti slovenskega naroda.

Zgodovino knjižnice in njen pomen podrobneje obravnava delo: Branko Reisp, *Knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 64)*, Maribor 1976.

V splošnem so dela starejših obdobj, bolj kot navadno mislimo, zelo redka. Sledi popis zlasti za našo kulturno zgodovino pomembnih posebej redkih ali unikatnih tiskov 15., 16. in 17. stoletja, ki jih hrani knjižnica, razvrščenih v nekaj tematskih skupin, ponekod z dodano literaturo in opombami.

INKUNABULE

1. Nicolaus de Blony: Tractatus sacerdotalis de sacramentis ... Argentina /Strasbourg/, Martin Flach 1490. 19 (hrbet) x15 cm.
Adl. 1: Guido de Monte Rochen: Manipulus curatorum ... Argentina 1493.
Adl. 2: Tractatus de horis canonicis dicendis. 1489. Sign. 4167.
2. Bernardus Parmensis: Casus longi super quinque libros decretalium a domino Bernardi ... Argentina /Strasbourg/ 1498. 27x20 cm. Sign. 5110.
Lit. za št. 1 in 2: Alfonz Gspan - Josip Badalić, Inkunabule v Sloveniji, Ljubljana 1957, str. 278, 272, 274, 401, 403; 111, 305.

SLOVENSKI (PROTESTANTSKI) TISKI 16. STOLETJA

3. Biblia, tu ie, vse Svetu pismu, Stariga inu Noviga Testamenta, Slovenski, tolmazhena, skusi Iuria Dalmatina. Wittenberg, Hans Kraffts Erben 1584. 35 x 24 cm. Sign. 3723.
Popolni izvod v renesančni vezavi.
4. / Biblia, tu ie, vse Svetu pismu, Stariga inu Noviga Testamenta, Slovenski, tolmazhena, skusi Iuria Dalmatina./ Wittenberg, Hans Kraffts Erben 1584. 34 x 23 cm. Sign. 3724.
Naslovnice ni, manjkajoče strani so dodane v rokopisu. Na zadnji strani so zapisane prerokbe iz 1. pol. 18. stoletja. Prim.: I(van) V(rhovnik), Stara prerokovanja ...; Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko (Ljubljana) 4, 1894, str. 168.
Lit. za št. 3 in 4: Branko Berčič, Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts; Abhandlungen über die slowenische Reformation (Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen, 1), München 1968, str. 224 sl.
5. Dalmatin Jurij: Karszhanske lepe molitve, sdai pervizh is Bukovskiga inu Nemshkiga jesika v nash Slovenski tolmazhene ... skusi Jurja Dalmatina. Wittenberg 1584. 15,5 x 10 cm. Sign. N - AK 1573/1987.
6. Bohorič Adam: Arcticae horulae succisivae, de Latinocarniolana literatura, ad Latinae linguae analogiam accommodata ... Adami Bohorizh. Wittenberg 1584. 16,5 x 11 cm. Sign. N - AK 1574/1987.
7. Megiser Hieronymus: Dictionarium quatuor linguarum, videlicet, Germanicae, Latinae, Illuricae, (quae vulgo Sclavonica appellatur.) & Italicae, sive Hetruscae.

- Auctore, Hieronymo Megisero. Graz, Johann Faber 1592. 16,5 x 11,5 cm.
Sign. N - AK 1575/1987.
Opombe za št. 5, 6 in 7: Dodatni, v popisu Branka Berčiča, *Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts*, nenavedeni primerki.
Lit. za št. 5, 6 in 7: Branko Reisp, *Dragocene pridobitve Knjižnice Narodnega muzeja v letih 1983 do 1988*; *Kronika (Ljubljana)* 36, 1988, št. 3, str. 258 sl.
8. Trubar Primož: *Hishna Postilla /D. Martina Lutheria,/ zhes te nedelske inu teh imenitishih prasnikou Evangelie ... skusi Primosha Truberia ...* Tübingen, Georg Gruppenbach 1595. 33 x 22 cm. Sign. 3722.
9. Trubar Felicijan: *Lepe karszhanske molitve, sdai pervizh is Bukouskiga inu Nemshkiga jesika v nash Slovenski tolmazhene ... skusi Jurja Dalmatina.* Tübingen, Georg Gruppenbach 1595. 14 x 9 cm.
Adl. 1: Trubar Felicijan: *Ta celi catehismus, eni psalmi; inu teh vekshih Godou, stare inu Nove Kerszhanske Pejsni, od P. Truberja, S. Krellia, Iurja Dalmatina, inu od drugih sloshena ...* Tübingen, Georg Gruppenbach 1595. Sign. 4887-4888.
Primerka pod št. 9 navedenih tiskov sta izjemni rariteti. Na svetu jih hranijo poleg tu naštetih le še v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.
Lit. za št. 8 in 9: Branko Berčič, *Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts; Abhandlungen über die slowenische Reformation, München* 1968, str. 244 sl.

LJUBLJANSKI (MANDELČEVI) TISKI 16. STOLETJA

10. Spindler Krištof: *Ain Christliche Leichpredig. Bey der Begreb nus ... Hörwarden, Freyherrn zu Auersperg ... Gehalten Durch, M. Christophorum Spindler...Ljubljana, Janez Mandelc 1575. 19 x 14,5 cm. Sign. 4884.*
Druga v Ljubljani natisnjena ohranjena knjiga. Po dosedanjih raziskavah je unikat.
11. Khisl Jurij: *Herbardi Avrspergy baronis ... Vita et Mors ... A Georgio Khisl de Kaltenprun ... descripta.* Ljubljana, Janez Mandelc 1575. 20 x 15 cm. Sign. N - AK 1259/1981.
Lit.: Branko Reisp, *Tri dragocene pridobitve Knjižnice Narodnega muzeja; Knjižnica (Ljubljana)* 26, 1982, str. 209.
12. Khisl Jurij: *Hörwarten Freyherrn zu Aursperg ... ansehenliche Thaten ... Durch Herrn Georgen Khisl zum Kaltenbrunn ... inn lateinischer Sprach beschriben,*

vnd Hansen Khratzenpacher verdeutscht. Ljubljana, Janez Mandelc 1576. 18 x 13,5 cm. Sign. 2024.

13. Fürstlicher Durchleücht Ertzhertzogen Carls zu Österreich, etc. New auffgerichte Pergkwerchß Ordnung ... Ljubljana, Janez Mandelc 1577. 26,5 x 19 cm. Sign. 3675.
14. Neuwe Zeytung ... Wie der Türck ist den 28. tag Marcij, für die Statt Medlinge gezogen, vnd eingenommen hat ... 1578. 19,5 x 15 cm. Sign. 3414.

Letak pod št. 14 je med Mandelčeve ljubljanske tiske uvrščen po bibliografski tradiciji, čeprav ni dokazano, da bi ga tiskal ta tiskar. Nekatera dejstva govore celo za to, da ga moramo prepustiti drugemu tiskarju in s tem drugemu kraju. Prim.: Ante Gaber, Razstava slovenskega novinarstva; Kronika slovenskih mest (Ljubljana) 5, 1938, str. 30 sl. in Stanko Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593); Zgodovinski časopis (Ljubljana) 9, 1955, št. 1/4, str. 51 sl. Letak je v tej tiskarski varianti verjetno unikat, na naslovnici upodobljeni boj med turško in krščansko vojsko pa je bil reproduciran v številnih kasnejših zgodovinskih delih.

Lit. za št. 10, 12, 13 in 14: Branko Reisp, Mandelčevi ljubljanski tiski v Knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani; Kronika (Ljubljana) 11, 1963, št. 1, str. 31 sl. Za Mandelčevo ljubljansko delovanje v celoti še: Branko Reisp, Začetki tiskarstva v Ljubljani; Situla (Ljubljana) 14/15, 1974, str. 349 sl. --- isti, Tiskarna Janeza Mandelca in leta 1578 tiskana pesem o zmagi Ivana Ferenbergerja nad Turki; Kronika (Ljubljana) 23, 1975, št. 2, str. 81 sl. --- isti, Prvi (protestantski) tiskar na Slovenskem Janez Mandelc; Zgodovinski časopis (Ljubljana) 47, 1993, št. 4, str. 509 sl. (in tam navedena druga literatura).

DRUGI (ZA SLOVENSKO ZGODOVINO) POMEMBNI TISKI 16. STOLETJA

15. Missale iuxta ritum Alme Aquileyensis ecclesie. Benetke, Lucas Antonius Giunta, 1508. 37 x 27 cm. Sign. 12331.
- Oglejski misal je bil restavriran leta 1986. Je poleg inkunabul med najstarejšimi knjigami, ki se hranijo v knjižnici. Tiskal ga je znameniti italijanski tiskar in založnik Lucas Antonius Giunta (1457-1538), ki je od leta 1489 uspešno deloval v Benetkah. Tiskal pa je tudi v Firencah in podružnicah v Lyonu, Rimu, Londonu, Salamanci in Burgosu. Izdajal je predvsem liturgična dela za številne škofije in redove. Tiskarski in založniški znak Giunte, florentinska lilija, je prav tako znan kot sidro Alda Manutia.

16. Missale Aquileyensis Ecclesie cum omnibus requisitis ... Benetke, Petrus Liechtenstein 1517. 22 x 16 cm. Sign. 5611.
Oglejski misal je delo znanega nemškega tiskarja Petra Liechtensteina, ki je deloval v Benetkah od 1498 - 1523. Bil je nečak prav tako v Benetkah od 1482 - 1494 delujočega tiskarja Hermanna Liechtensteina, ki je zaslovel z izdajo najobsežnejše srednjeveške enciklopedije Speculum maius Vincenca iz Beauvaisa (Vincentius Bellovacensis).
17. Regiomontanus Johannes: Calendarius teütsch Maister Joannis Künigspergers. Augsburg 1518. 21 x 16,5 cm. Sign. 4722.
Koledar znamenitega astronoma, matematika in tiskarja Johannes Regiomontanusa, tudi Müllerja, Künigspergerja (1436 - 1476).
18. Luther Martin: Ain Sermon von sant Jacob dem meerern, vnd hailigen zwölff botten. Gepredigt zuo Wittemberg, durch D. Martinum Luther. 1522. 19 x 15 cm. Sign. 7255.
19. Krigs rustunge vnd heertzug des wuterichen Turkischen Keyser, mit aller Ordnung vnnd Zal des volcks, so er zu roß vnd zu füß die Christenheit zu überziehen, mit ym bryngt, warhafftig beschriben. 1532. 20 x 15 cm. Sign. 7256.
20. Anschlag wider die grausamen vnd bluotdürstigen Tyranny des Türgken, durch wölchen bißher vil Christen blüts vergossen, sampt Land vnd lewten beschädigt vnd verderbet worden. 1541. 18 x 14 cm. Sign. 3413.
21. Das ist ein anschlag eins zugs wider die Türcken. Vnd alle die wider den Christenlichen glauben seind. 17,5 x 15,5 cm. Sign. 3412.
22. Apianus (Bienewitz) Petrus: Folium populi. Instrumentum hoc a Petro Apiano iam recens inventum, et in figuram folii populi redactum ... - Instrument Buch durch Petrum Apianum erst von new beschriben. Ingolstadt 1533. 30 x 21 cm. Sign. 12357.
Na notranji strani prednje platnice je ekslibris Janeza Vajkarda Valvasorja, zato je izvod izjemno redek primerek iz Valvasorjeve knjižnice, ki je ostal v Sloveniji. Avtor Peter Apianus, pravzaprav Bienewitz (1495 - 1552) je iznašel ali izboljšal različne astronomske in matematične instrumente, kar je vsebina knjige, ki je zato zanimala tudi Valvasorja.
23. Herberstein Sigismund: Den Vierdtn Khayser erlebt, Den Dreyen In Kriegen, Achte in Ratn, Potschafften hie vertzaichnet, vnnd vilen andern auch gefेरlichen Raysn, fünfvndvierzig Jar gedient. 1559. 29 x 20,5 cm. Sign. N - AK 75/1983.

Varianta domnevno na Dunaju tiskane avtobiografije ene najznamenitejših osebnosti iz naših krajev, diplomata in zgodovinarja Sigismunda Herbersteina (1486-1566) z lesorezi, predstavitvijo potovanj in pisca v diplomatskih ornatih. Manjkajoče strani so vstavljene v rokopisu. Primerek je v tej varianti morda unikum, zaradi redkosti primerkov in oddaljenosti posameznih hranilišč pa je primerjava otežkočena.

Lit.: Branko Reisp, Dragocene pridobitve Knjižnice Narodnega muzeja v letih 1983 do 1988; Kronika (Ljubljana) 36, 1988, št. 3, str. 258 sl.

24. Pegius Martin: Dienstbarkhaiten. Ingolstadt, Alexander in Samuel Weysenhorn 1566. 32 x 22 cm.

Adl. 1: Pegius Martin: De iure emphyteutico. Bawrecht die man sonst nendt Erbrecht. Ingolstadt, Alexander in Samuel Weysenhorn 1566.

Adl. 2: Pegius Martin: De iure et privilegiis Dotium. Recht vnd Freyhaiten der Heüratgütter. Ingolstadt, Alexander in Samuel Weysenhorn 1567.

Adl. 3: Pegius Martin: Einstandtrecht. In Latein Ius protomiseos, congrui, vel retractus gennant ... Ingolstadt, Alexander in Samuel Weysenhorn 1564.

Adl. 4: Pegius Martin: Tyrocinia consiliorum Martini Pegij I. V. Doctoris, Consiliarij Salisburgensis. Ingolstadt, Alexander in Samuel Weysenhorn 1564.

Sign. 12628-12632.

Pravni spisi o služnostih, podložniških zakupih, zlasti o dednem zakupu, premoženjskih razmerjih med zakoncema, o retraktni pravici in poskusi pravnih mnenj so dela jurista in astrologa Martina Pegiusa, rojenega v Polhovem Gradcu ok. 1523. Delal je v upravi salzburškega kapitlja in nadškofije, bil pa 1582 osumljen coprnije in brez sodnega postopka zaprt v ječi na salzburškem gradu, kjer je 1592 umrl. Njegovi spisi so bili namenjeni uporabi občega prava v praksi in so izhajali še v 18. stoletju.

25. Münster Sebastian: Cosmographie Oder beschreibung Aller Länder ... Erstlich durch Herrn Sebastian Münster ... Basel, Henricpetri 1578. 34 x 24 cm. Sign. 5181. Izdaja je ena od 21 nemških od skupno 36 izdaj tega dela Sebastiana Münstra (1488-1552), hebreista in kozmografa, profesorja v Heidelbergu in Baslu. Vsebuje kratka poročila tudi o naših krajih, na katera se je kasneje odzval J. V. Valvasor v svojem delu.

26. Herberstein Sigismund: Die Moscouitische Chronica. Das ist Ein grundtliche beschreibung oder Historia, deß ... Großfürsten in der Moscauw ... Frankfurt am Main, Johann Schmidt 1579. 31 x 20 cm. Sign. 7293.

Eno prvih del v zahodni Evropi o ruskih razmerah in zgodovini, izšlo prvič leta 1549 na Dunaju. Tokrat v nemškem prevodu in priredbi v založbi Sigismunda Feyerabenda (1528-1590), ki je imel v svojem času v rokah skoraj vso knjižno trgovino v Frankfurtu.

KLANJSKO DEŽELNO PRAVO (DO 1700)

27. Lands Handvest Deß Löblichen Hertzogthums Crain ... Graz, Hans Schmid 1598. 30 x 20 cm. Sign. 6495-6498.
Z več rokopisnimi dodatki sorodne pravne narave.
28. Lands Handvest Deß Löblichen Hertzogthums Crain ... Graz, Hans Schmid 1598. 30 x 20 cm.
Adl. 1: Des Hertzogthumbs Crain, vnd der angeraichten Herrschafft vnd Grafschafften der Windischen March, Meetling, Ysterreich, vnd Karst, Lanndtgericht-Ordnung. (Wien 1535). Sign. 6499-6504.
Z več rokopisnimi dodatki sorodne pravne narave.
29. Lands Handvest Deß Löblichen Hertzogthums Crain ... Graz, Hans Schmid 1598. 30 x 20 cm.
Adl. 1: Gemeiner Blatt. Laybach New Reformierte Gerichts-Ordnung .Graz, Widmanstetter 1666. Sign. 6509-6510.
Z več rokopisnimi dodatki sorodne pravne narave.
30. Land-Gerichts-Ordnung. Deß Löblichen Hertzogthums Crain ... Ljubljana, Jožef Tadej Mayr 1684. 29 x 19 cm. Sign. 6515.
31. Landts-Handtvesst, Deß Löblichen Hertzogthums Crain ... Ljubljana, Jožef Tadej Mayr 1687. 30 x 20 cm.
Adl. 1: Landschranken-Ordnung, Deß Hochlöbl. vnd Preißwürdigen Hertzogthums Crain ... Ljubljana, Jožef Tadej Mayr 1688.
Adl. 2: Land-Gerichts-Ordnung Deß Löblichen Hertzogthums Crain ... Ljubljana, Jožef Tadej Mayr 1685. Sign. 6512-6514.
Izdaje deželnega prava se nadaljujejo še v 1. polovici 18. stoletja, toda v naslednjem, reformnem obdobju zanje ni več potrebe, zato prenehajo izhajati.

Lit.: Vladimir Levec, Die krainischen Landhandfesten; Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung, 19. Bd, Innsbruck 1898, str. 244 sl.

Knjižnica hrani tudi nekatere izdaje deželnega prava sosednje Štajerske. S predpostavko, da jih hranijo v popolnejših serijah v ustreznih institucijah Štajerske, jih tu ne navajam.

Katalog vseh knjig 16. stoletja v knjižnici je objavila: Maja Žvanut, Knjige iz 16. stoletja v knjižnici Narodnega muzeja, Ljubljana 1988 (Situla, 27). Vseh enot je 135.

IZBRANI TISKI 17. STOLETJA

32. Megiser Hieronymus: Thesaurus Polyglottus: vel, Dictionarium Multilingue...Frankfurt am Main 1603. 17,5 x 11 cm. Sign. 1853.
33. /Evangelia inv lystvvi./ Graz, Jurij Widmansteter 1613. 13 x 9 cm. Sign. 7529. Izdajo je priredil jezuit Janez Čandek, škof Tomaž Hren jo je izdal kot škofijski uradni lekcionar. Primerek pod navedeno signaturo je brez naslovnega lista, ima pa rokopisne dodatke. O tem: France Kidrič, Opombe k protiref. (katol.) dobi v zgodovini slovenskega pismenstva; Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino (Ljubljana) 3, 1921/22, str. 114 sl.
34. Religions Gravamina der dreyen Landen, Steyer, Kärndten, vnd Crayn... 1620. 19,5 x 15 cm. Sign. -
Lit.: Hans von Zwiedineck-Südenhorst, Innerösterreichische Religions-Gravamina aus dem 17. Jahrhundert, Graz 1874.
35. Busbecq Ogier Ghislain de: A. Gisenii Busbequii Omnia quae extant. Lugdunum Batavorum /Leyden/, Elzevier 1633. 11,5 x 6 cm. Sign. 14578.
V Sloveniji le v enem primerku hranjena knjižica imenovanega diplomata je bila za sodobnike eden najpomembnejših spisov o osmanskem cesarstvu. Pri nas je dragocena kot primerek izdelka znamenite holandske tiskarske rodbine Elzevier, ki je bila v 17. stoletju vodilna v tiskarski stroki.
36. Merian Matthäus: Topographia Provinciarum Austriacarum Austriae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, Tyrolis ... Beschreibung Vnd Abbildung ... Durch Matthaeum Merian. Frankfurt am Main 1649. 32 x 21 cm.
Adl. 1: Merian Matthäus: Anhang Zu deß M. Z. Anno 1649 getruckter Topographia Provinciarum Austriacarum; Oder Beschreibung der fürnehmsten Ort, in Oesterreich, Steyer, Kärndten, Crain, Tyrol ... Frankfurt am Main, Matthaei Meriani Erben 1656.
Adl. 2: Merian Matthäus: Absonderliche Beschreibung Der Herrschafften, Stätte vnd Schlösser, Windhaag ... sampt derselben Angehörungen ... Frankfurt am Main, Matthaei Meriani Erben 1656. Sign. 5186-5188.
Delo znamenitega nemškega topografskega publicista, ki je bil neposredni pobudnik in vzornik J. V. Valvasorju, kakor je razvidno na strani 111 zgoraj navedenega prvega njegovega dela in iz Valvasorjeve izjave v Die Ehre deß Hertzogthums Crain.
37. Chartell Der Europeischen, an die von denen vbrigen drey Thailen der Welt, vmb die Praecedenz, Europae Competirenden Rittern. - Asia Beantwortet

das Europäische Chartell. - Affrica Beantwortet, das Europäische Chartell. - America. (1652). 4 listi 42,5 x 59-61 cm. Sign. -

V zgodovino pisju do leta 1996 neevidentirani karteli ali pozivi na turnir leta 1652 v Ljubljani so edini znani izvirni primerki te vrste in vsebine pri nas.

Lit.: Branko Reisp, Karteli turnirja leta 1652 v Ljubljani iz Knjižnice Narodnega muzeja; Zgodovinski časopis (Ljubljana) 50, 1996, št. 1, str. 47 sl.

38. Gossiak (Ganser) Janez Krstnik: *Observationes Circa morbos mulierum...a Ioanne Baptista Gossiak ... Padova, typographia Cribelliana 1662.* 13,5 x 6,5 cm. Sign. 11517.

Spis deželnega fizika v Novem mestu je za svoj čas zelo originalno in po številu ohranjenih izvodov zelo redko delo.

39. *Warhafftige Außsag Deß Wohl-Ehrwürdigen P. Fr. Christophori a Civald ... welcher ... ein halbe Meyl von Ober-Laybach ... nachfolgendes Wunderwerck an der Sonnen, vnd Firmament, mit Augen gesehen ... Beschriben durch A. S. v. S. in der Haupt-Statt Laybach, den letzten Januarij, Anno 1664.* 1664. 18,5 x 15,5 cm. Sign. 5582.

40. *Warhaffter und glaubwürdiger Bericht, eines erschrecklichen Wunderzeichen, so sich den 28. Januari dieses 1664. Jahrs ... an der Sonnen erzeiget, und in dem Fürstenthum Crain bey Ober-Laybach ... ist gesehen worden ... Nürnberg, Paulus Fürst 1664.* 1 list 39 x 32 cm. Grafični kabinet.

Tiska pod št. 39 in 40 sta značilna predhodnika današnjih časnikov in časopisov, katerih bistvena lastnost je periodičnost. Prvotni tiski te vrste so priložnostno v obliki eno- ali večlistnih pogosto ilustriranih letakov prinašali vesti o vojnah, bojih s Turki, kmečkih uporih, verskih nasprotjih, čarovniških procesih, odkrivanju novih dežel, prirodnih pojavih itd. Taka sta tu navedena primerka, ki poročata o delnem sončnem mrku, ki so ga opazovali očividci 28. januarja 1664 blizu Vrhnike. Dogodek je opisal provincial štajerske kapucinske province p. Krištof iz Čedad, v nemščino pa ga je prevedel A. S. v. S. s polnim imenom Adam Sebastian von Siezenheim, računski uradnik kranjskih deželnih stanov. Kraj in tiskar novice pod št. 39, ki je verjetno unikat, nista znana. Letak pod št. 40 je tiskal znameniti nürnberški knjigotržec in založnik umetnostnih del Paulus Fürst (1605-1666). Ta letak hrani poleg grafične zbirke Narodnega muzeja v Ljubljani še Germanisches Nationalmuseum v Nürnbergu. Oba primerka sta izšla 1966 pri Cankarjevi založbi v Ljubljani v faksimilirani izdaji. Spremnio besedo je napisal Branko Reisp.

Lit.: Jože Stabéj, O sončnem mrku na Slovenskem l. 1664; *Proteus* (Ljubljana) 26, 1963/64, št. 3, str. 69 sl.- Branko Reisp, Še o sončnem mrku na Slovenskem l. 1664; *Proteus* (Ljubljana) 26, 1963/64, št. 7, str. 179 sl.

41. /Evangelia inu lystuvi./ Graz, apud haeredes Widmanstadii 1672. 15 x 9 cm. Sign. 1795.
Manjkajo naslovni list in besedili do dedikacije škofu Jožefu Rabatti. Po dolgem premoru 57 let - zadnja slovenska knjiga Katekizem Petra Kanizija je bila tiskana 1615 - je slovenska beseda spet izšla v knjižni obliki. V naslednjem so številne nove izdaje lekcionarja še najbolj ohranjale tradicijo slovenskega knjižnega jezika, ustvarjeno v 16. stoletju. Pričujočo izdajo je pripravil Janez Ludvik Schönleben in je edino njegovo slovensko delo. Od dolge vrste drugih latinskih in nemških izdaj tega, poleg J. V. Valvasorja, v 2. polovici 17. stoletja pri nas najplodovitejšega pisatelja, ki so ohranjene v nekaj starejših knjižnicah v več primerkih, navajam le nekatere zaradi posebnih značilnosti.
42. Schönleben Janez Ludvik: Joannis Ludovici Schönleben, Horae subsecivae dominicales. Salzburg, Melchior Haan 1676. 2 zvezka. 20 x 15,5 cm. Sign. 1027. Izjemno lepa sočasna vezava.
43. Vischer Georg Matthäus: Topographia Ducatus Stiriae. Authore Et Delineatore Georgio Mathaeo Vischer. Graz 1681. 19 x 29,5 cm. Sign. N - AK 1578/1987.

IZDAJE IN DELA JANEZA VAJKARDA VALVASORJA

44. Dominicae Passionis Icones /Pasijonska knjižica/. Bogenšperk 1679. 14 listov 10,5 x 13,5 cm. Grafični kabinet.
Prvo na Bogenšperku v grafični delavnici J. V. Valvasorja izdano delo je znano v dveh nepopolnih primerkih: v posameznih listih v grafičnem kabinetu Narodnega muzeja in kot knjižica v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani. Po obeh primerkih je bil napravljen popoln faksimilirani ponatis, ki ga je izdala 1970 Cankarjeva založba v Ljubljani. Spremno besedo je napisal Emilijan Cevc.
45. Topographia Ducatus Carnioliae modernae. Bogenšperk 1679. 20 x 30 cm. Sign. N.- AK 1577/1987.
Izvod z nekaj širšim respektivnim robom v značilni sočasni vezavi.
46. Topographia Ducatus Carnioliae modernae. Bogenšperk 1679. 18,5 x 29,5 cm. Sign. 1835.
Izvod ni popoln, manjkajo bakrorezi, ki predstavljajo kraje in gradove v Istri, toda v album je uvezan izjemno redek bakrorez gradu Ehrenav (Ajmanov grad).

47. /*Topographia Ducatus Carnioliae modernae.*/ Bogenšperk 1679. 28 x 25 cm. Sign. -
Unikatni posebni primerek, kjer sta na enem listu odtisnjena po dva bakroreza. Zvezek ni v prvotnem stanju, niti popoln.
Lit.: Branko Reisp, Tri dragocene pridobitve Knjižnice Narodnega muzeja; Knjižnica (Ljubljana) 26, 1982, str. 207 sl.
Faksimilirani izdaji topografije pripravljene po izvodu iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani sta izšli 1970 pri založbi Dr. Dr. Rudolf Trofenik v Münchnu in pri Cankarjevi založbi v Ljubljani. Nova izdaja z izpopolnjenim številom upodobitev je bila pripravljena po primerkih pod št. 45, 46 in 47. Izšla je 1995 pri založbi Mladinska knjiga v Ljubljani. Spremne besede za vse izdaje je napisal Branko Reisp.
48. *Topographia Arcium Lambergianarum.* Bogenšperk 1679. 19,5 x 28,5 cm. Sign. 3994.
Doslej je bilo znanih pet izvodov tega dela in to v Knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani, Metropolitanski knjižnici v Zagrebu, Royal Society Library v Londonu, Narodnem muzeju v Pragi in v British Library v Londonu. V letu 1997 je prišel v prodajo še šesti izvod, ki ga je pridobila Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani.
Lit.: Branko Reisp, Valvasorjeva *Topographia arcium Lambergianarum*; Kronika (Ljubljana) 14, 1966, št. 3, str. 153 sl.
49. *Ovidii Metamorphoseos Icones.* Bogenšperk 1680. 14,5 x 20,5 cm. Sign. 1836.
Znana sta primerka v Knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani in v Metropolitanski knjižnici v Zagrebu. Po izvodu iz muzejske knjižnice je bil 1984 pri založbi Mladinska knjiga pripravljen faksimilirani ponatis. Spremne besede so napisali Branko Reisp, Kajetan Gantar in Emilijan Cevc.
50. *Topographia Carinthiae Salisburgensis.* Bogenšperk 1681. 19 x 28,5 cm. Sign. 7587.
Salzburška topografija je doslej znana v štirih primerkih: v Knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani, Metropolitanski knjižnici v Zagrebu, Univerzitetni biblioteki v Salzburgu in British Library v Londonu.
51. *Theatrum mortis humanae tripartitum.* Bogenšperk - Ljubljana - Salzburg, Janez Krstnik Mayr 1682. 19,5 x 15 cm. Sign. 5630.
52. *Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae et modernae completa.* Nürnberg, Wolfgang Moritz Endter 1688. 33 x 22 cm. Sign. 1887.
53. *Die Ehre Deß Hertzogthums Crain.* Ljubljana - Nürnberg, Wolfgang Moritz Endter 1689. 4 zvezki. 33 x 21 cm. Sign. 1625.

Po navedenem izvodu pod št. 53 sta bili v kombinaciji z izvodom iz Narodne in univerzitetne knjižnice napravljeni faksimilirani izdaji v založbi Mladinska knjiga in Dr. Dr. Rudolf Trofenik v Ljubljani in Münchnu 1970-1974 in v založbi Dr. Dr. Rudolf Trofenik v Münchnu 1971-1973. Spremno besedo za obe izdaji je napisal Branko Reisp.

Knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani hrani poleg Metropolitanske knjižnice v Zagrebu najpopolnejšo zbirko Valvasorjevih originalnih izdaj na svetu. O teh izdajah podrobneje: Branko Reisp, Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor, Ljubljana 1983, str. 118 sl., 305 sl., 317, 331 sl. O številu in hraniliščih Valvasorjevih del: Majda Oražem-Steale, Dela Valvasorja leta 1989 v srednjeevropskih knjižnicah in njegov sodobnik pisatelj Franz von Wützenstein; Valvasorjev zbornik, Ljubljana 1990, str. 251 sl. Dodatno še: David Paisey, Catalogue of books printed in the German-speaking countries and of German books printed in other countries from 1601 to 1700 now in The British Library, Vol. IV., London 1994, V 54, V 55. O Valvasorjevih delih v Metropolitanski knjižnici v Zagrebu: Božena Kukolja - Vladimir Magić, Bibliotheca Valvasoriana, Ljubljana-Zagreb 1995, str. 737 sl.

LJUBLJANSKI (MAYRJEVI) TISKI 17. STOLETJA

54. *Catalogus librorum qui nundinis Labacensibus autumnalibus in officina libraria Joannis Baptistae Mayr, Venales prostant.* Ljubljana, Janez Krstnik Mayr 1678. 15,5 x 9 cm. Sign. 16533.

Ko je salzburški tiskar J. K. Mayr leta 1678 po skoraj stoletnem presledku ponovno uredil v Ljubljani tiskarno in odprl tudi knjigarno, je izdal za jesenski sejem v Ljubljani splošni katalog svoje knjižne zaloge. Mayr je imel naprodaj nad 2500 del različnih strok, kar kaže na to, da je pričakoval v Ljubljani in v njenem širšem zaledju številne kupce in ljubitelje knjig. Taki katalogi so bili novost tistega časa in so jih izdajala le največja knjigotrška podjetja. Edini znani izvod, ki dolgo ni bil v evidenci, je 1966 izšel pri založbi Mladinska knjiga tudi v faksimilirani izdaji. Spremno besedo je napisal Branko Reisp. Lit.: Branko Reisp, *Mayrjev Catalogus librorum*, prvi v Ljubljani tiskani knjižni katalog, spet v evidenci; *Kronika (Ljubljana)* 10, 1962, št. 1, str. 59 sl.

55. *Schönleben Janez Ludvik: Carniolia antiqua et nova ... Authore Ioanne Ludovico Schönleben ...* Ljubljana, Janez Krstnik Mayr 1681. 35,5 x 25 cm. Sign. 1637. Posebno lepo vezan dedikacijski izvod. To Schönlebnovo delo je po skorajšnji avtorjevi smrti nameraval J. V. Valvasor prevesti v nemščino in nadaljevati, nato pa se je zaradi nekaterih razlogov odločil, da delo opravi po svoje. Tako je nastala zamisel *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*.

56. Kastelec Matija: Bratovske bvqvice S. Roshenkranza ... skusi Matthia Castelza ... Ljubljana, Janez Krstnik Mayr 1682. 14,5 x 9,5 cm. Sign. 4258.
57. Kastelec Matija: Nebeshki zyl ... skusi Mattia Castelza ... Ljubljana, Jožef Tadej Mayr 1684. 13 x 10 cm. Sign. 7530.
58. Kärner Janez Jakob: Teütsch-vnd Cränerische Wehrungs-Veränderung, Sambt Einem beygefügten schönen Interesse Entwurff ... Durch ... Hanß Jacoben Kärner. Ljubljana, Jožef Tadej Mayr 1687. 11 x 16 cm. Sign. 892.
Izvod z vtisnjenim imenskim posvetilom je izjemno umetelno vezan.
- Zaradi pomena beneških kovancev je bil na Kranjskem, Goriškem in v celjski četrti Štajerske od konca 16. do začetka 18. stoletja v veljavi poseben računski tečaj - kranjska deželna veljava. Tablice spremenjene nemške in kranjske veljave z dodanimi procenti je pripravil imenovani deželni računski uradnik. Izšle so ponovno še leta 1701.
59. Kastelec Matija: /Navuk christianski ... skusi Matthia Castelza ... / Ljubljana, Jožef Tadej Mayr 1688. 14 x 9 cm. Sign. 4393.
Manjkajoči naslovni list je nadomeščen z rokopisom.
60. Grbec (Gerbec, Gerbezius) Marko: Intricatum extricatum Medicum, Seu tractatus De morbis complicatis Marci Gerbezii ... Ljubljana, Jožef Tadej Mayr 1692. 17 x 10 cm. Sign. 1719.
61. Vidmayer Wolfgang Andrej: Hygiene, Seu dissertationes Philosophico-Medicæ De aere, cibo, et potu ... Wolffgangi Andreae Vidmayeri ... Ljubljana, Jožef Tadej Mayr 1692. 14 x 8 cm. Sign. 15474.
62. Florijančič Janez Štefan: Bos in lingua sive discursus academicus de pecuniis vetero-novis a Joanne Stephano Floriantschitsch de Grienfeld ... Ljubljana, Mayr 1695. 15,5 x 9,5 cm. Sign. 11546.

Dedikacijski izvod z zlato tiskanimi nekaterimi besedami v naslovu in imenom v posvetilu. Tak je še primerek v Narodni in univerzitetni knjižnici pod sign. 7041, druga dva tam hranjena primerka sta izvedena v običajnem črnem tisku.

Lit: Vladimir Murko, K dvestopetdesetletnici pomembne narodnogospodarske knjige I. Št. Florijančiča de Grienfeld: Bos in lingua sive discursus academicus de pecuniis vetero-novis; Zbornik znanstvenih razprav (Ljubljana) 21, 1945-46, str. 69 sl.

63. Lionelli Tobija (Janez Svetokriški): *Sacrum promptuarium ... Ab ... Joanne Baptista a Santa Cruce ... Benetke, Zacharia. Conzatti 1691, 1691 (1695) - Ljubljana, Mayr 1696 (1698), 1700, 1707. 5 zvezkov. 22 x 17 cm. Sign. 4009.*
64. Grbec (Gerbec, Gerbezius) Marko: *Chronologiae medicae annus primus ... A Marco Gerbezio ... Ljubljana, Mayr 1699. 19 x 15 cm. Sign. 5622.*
Publikacija, ki zasluži že ime našega prvega strokovnega časopisa, je izšla nato še štirikrat - 2. in 3. letnik v Ljubljani (1700, 1702), 4. v Augsburgu (1705) in 5. v Frankfurtu (1713).
Od navedenih tiskov so tisti pod št. 10, 12, 18, 27, 28, 31, 49, 54, 55, 57, 58, 61 in 62 iz knjižnice J. K. Erberga, pod št. 4, 8, 14, 19, 20, 21, 22, 36, 60, 63 in 64 iz knjižnice Zgodovinskega društva za Kranjsko, pod št. 35 iz knjižnice A. Grüna. Za več drugih je mogoče ugotoviti leto prihoda v muzej in deloma prejšnjega lastnika iz seznamov pridobitev Narodnega, oz. tedanjega Deželnega muzeja. Tiske pod št. 5, 6, 7, 11, 23, 43, 45, 47, 48 in 52, med njimi redke slovenske protestantike in topografiji Štajerske in Kranjske, je pridobil za Knjižnico Narodnega muzeja v šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih dr. Branko Reisp. Nekatero od teh s posredovanjem Trubarjevega antikvariata Cankarjeve založbe. Knjige same pa z dodanimi vpisi, ekslibrisi, supralibrosi, vezavami in drugimi značilnostmi potrjujejo latinski citat: *habent sua fata libelli*.

KAZALO

Dr. Martin Žnideršič

NOVEMU DESETLETJU NA POT 5

Dr. Branko Berčič

VISOKOŠOLSKI ŠTUDIJ BIBLIOTEKARSTVA V SLOVENIJI
Od začetka do 1990 7

Dr. Martin Žnideršič

RAZVOJ ŠTUDIJA BIBLIOTEKARSTVA V LETIH 1990-1997 37

Mag. Irena Marinko

IZBIRNI PREDMETI IN MOŽNOSTI ZAPOSLOVANJA
DIPLOMANTOV BIBLIOTEKARSTVA 55

Dr. Jože Urbanija

SLOVENSKI BIBLIOTEKARJI IN NJIHOV VPLIV
NA DRUŽBENI POLOŽAJ KNJIŽNICARJEV 61

Dr. Bruno Hartman

IDEJNA PODOBA UNIVERZITETNE KNJIŽNICE MARIBOR 81

Mag. Melita Ambrožič

VISOKOŠOLSKE KNJIŽNICE: RAZVOJ IN TEMELJNE
ZNAČILNOSTI 89

Dr. Martin Žnideršič

ZNAČILNOSTI RAZVOJA ZALOŽNIŠKE DEJAVNOSTI
V DRŽAVAH V TRANZICIJI IN V SLOVENIJI
PO OSAMOSVOJITVI 119

Dr. Silva Novljan

NAČRTOVANJE IN OBLIKOVANJE PROSTOROV KNJIŽNICE 135

Dr. Darja Piciga

NEKATERI PRISPEVKI KOGNITIVNE PSIHOLOGIJE
K ISKANJU IN UPORABI INFORMACIJ 151

Saša Zupanič

KONEKSIONISTIČNI MODELI V ISKANJU INFORMACIJ 169

Mag. Primož Južnič

BIBLIOTEKARSTVO IN BIBLIOMETRIJA 189

Zlata Dimec

NORMATIVNA KONTROLA IZ PRETEKLOSTI
V PRIHODNOST
Ali se sedanost odloča za mednarodno
sodelovanje 201

Mag. Maja Žumer

RETROSPEKTIVNA KONVERZIJA STARIH KATALOGOV
NARODNE IN UNIVERZITETNE KNJIŽNICE 215

Mag. Marija Petek

NEKAJ NAJPOMEMBNEJŠIH PRAVILNIKOV
ZA KATALOGIZACIJO 231

Dr. Branko Reisp

REDKI TISKI 15., 16. IN 17. STOLETJA V KNJIŽNICI
NARODNEGA MUZEJA V LJUBLJANI 243